

ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН

ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ

ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ

№2 (51) 2020

ISSN1694-8106

Индекс 77366

Бишкек - 2020

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Главный редактор

Мамытов А.М. доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Байгазиев С.О. доктор филологических наук, профессор, академик КАО

Ответственный секретарь

Эшенова Н.А.

Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО
Добаев К.Д.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Рысбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Бабаев Д.Б.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент
Усенко Л.В.	кандидат педагогических наук, доцент
Касымов А.А.	кандидат педагогических наук, доцент

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Мамбетакунов Э.,
п.и.д., профессор
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университети*

*Токтогулов А.Т.,
п.и.к.
КРнын билим жана илим кызматкерлеринин
профсоюзунун Борбордук комитети*

*Конушбаева Р.
окутуучу
Бишкек шаардык №18 лицей*

**КЕСИПТИК ЛИЦЕЙЛЕРДИН ФИЗИКА КУРСУНУН ПРЕДМЕТТИК
СТАНДАРТЫ ЖӨНҮНДӨ**

*Мамбетакунов Э.,
д.п.н., профессор
Кыргызский национальный университет
имени Ж. Баласагына*

*Токтогулов А.Т.,
к.п.н.
Профессиональный союз работников
образования и науки КР*

*Конушбаева Р.
№18 лицей г.Бишкек*

**О ПРЕДМЕТНОМ СТАНДАРТЕ КУРСА ФИЗИКИ В
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЛИЦЕЯХ**

*Mambetkunov E.,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn*

*Toktogulov A.T.,
Workers union Education and Science
of the Kyrgyz Republic*

*Konushbaeva R.
№18 Lyceum of Bishkek*

**ABOUT THE SUBJECT STANDARD OF THE COURSE OF PHYSICS
IN PROFESSIONAL LYCEUMS**

Аннотация: Макалада кесиптик билим берүүчү лицейлерде окутулуучу физика курсунун предметтик стандартынын түзүлүшү жана мазмуну чагылдырылган, анын программалык материалдар менен байланышы көрсөтүлгөн.

Аннотация: В статье отражены структура и содержание предметного стандарта курса физики в профессиональных лицеях, показаны взаимосвязи предметного стандарта и программного материала по физике.

Annotation: The article reflects the structure and content of the subject standard of the physics course in professional lyceums, shows the relationship of the subject standard and program material in physics.

Түйүндүү сөздөр: кесиптик лицей, физика курсу, предметтик стандарт, предметтин мазмундук өзөгү, кыймыл, өз ара аракеттешүүсү, энергия, физиканы окуп-үйрөнүү методдору.

Ключевые слова: профессиональный лицей, курс физики, предметный стандарт, содержательные линии предмета, материя, движение, взаимодействие, энергия, методы изучения физики.

Key words: professional lyceum, physics course, subject standard, subject lines, matter, motion, interaction, energy, methods of studying physics.

Кесиптик-техникалык билим берүүчү окуу жайларда физика предметинин өзгөчө орду жана функционалдык милдети бар. Анткени, биринчиден 9-класстын базасында келген окуучулар жалпы орто билим алуу максатында окушат; экинчиден физика предмети жалпы эле техниканын, өндүрүштүн жана айыл-чарбасынын бардык тармактарындагы кубулуштардын негизин түзөт. Ошондуктан кесиптик лицейлерде физиканы окутууга олуттуу көңүл бурулушу зарыл.

Кесиптик башталгыч билим берүүчү окуу жайларда физика 204 саат көлөмүндө негизги окуу предмети катарында окутулат. Окуу сааттары төмөнкүдөй бөлүштүрүлгөн: 1-курс 68 саат, 2-курс 68 саат, 3-курс 68 саат.

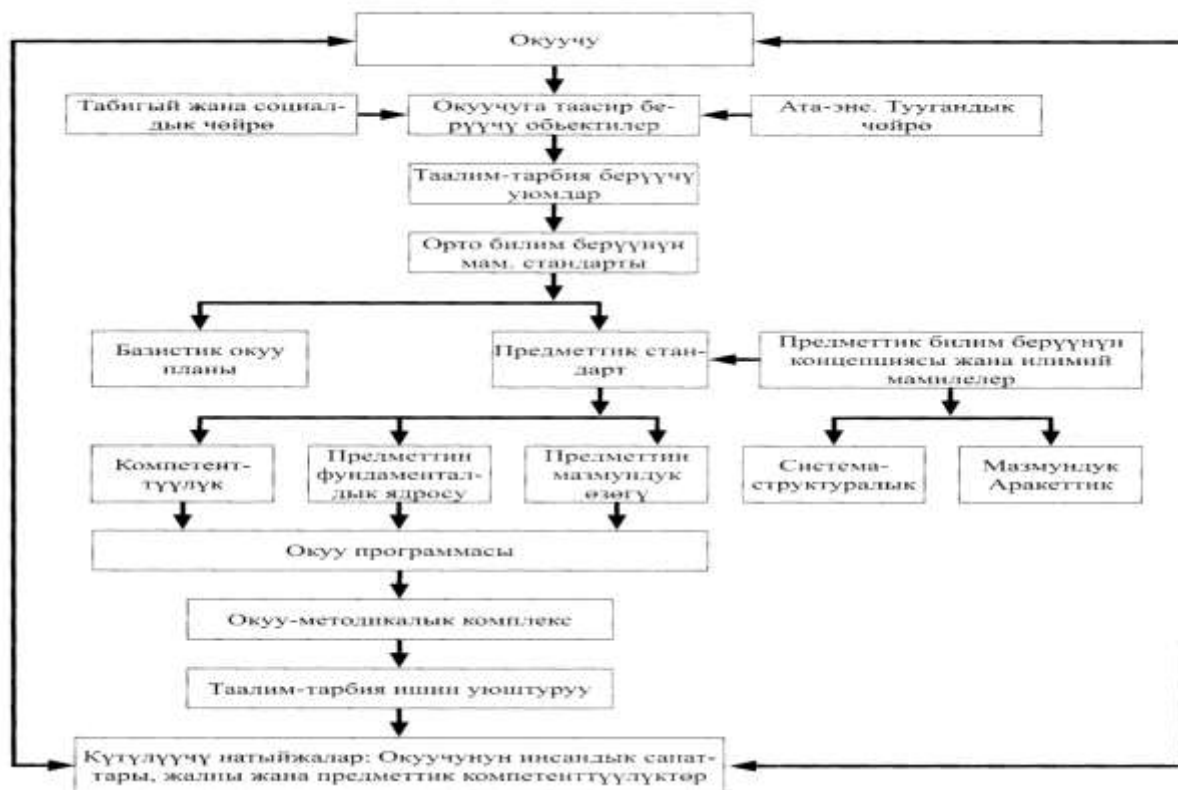
Азыркы убакытка чейин кесиптик лицейлер үчүн физика боюнча предметтик стандарт түзүлө элек. Ошондуктан кесиптик лицейлердин физика мугалимдеринин практикалык тажрыйбасын эске алуу менен орто мектептин физикасы боюнча түзүлгөн предметтик стандартынан өзгөчөлөнгөн стандарт иштелип чыкты. Төмөндө физика боюнча ошол предметтик стандарттын түзүлүшү жана мазмуну жөнүндө кыскача маалымат беребиз.

Стандартташтыруу – социалдык-экономикалык, өндүрүштүк процесстердин жыйынтыктарына мамлекеттик масштабда бекитилген бирдиктүү нормалар жана талаптар.

Билим берүүнүн мамлекеттик стандарты Кыргыз Республикасында мектепке чейинкиден жогорку кесиптик билим берүүгө чейинки билим берүү тутумун куруунун бирдиктүү методологиясын камсыз кылган компетенттүүлүккө багытталган стандарттар тутумунун бир бөлүгү болуп саналат.

Предметтик стандарт - окуучунун билим алышын, коюлган максатка жетүү ыкмаларын жана предметтин алкагындагы ар кандай өзгөрүүлөрдүн натыйжаларын жөнгө салган документ.

Табият таануу аймагы боюнча предметтик стандартты түзүүнүн методологиялык аспекти жана жалпы түзүлүшү 1-сүрөттө көрсөтүлдү.

1-сүрөт. Предметтик стандартты түзүүнүн методологиялык аспектилери.

Мында негизги фигура окуучу бала. Окуучунун инсан болуп калыптанышына таасир берүүчү объектилер: Ата-эне, туугандык чөйрө. Табигый жана социалдык чөйрө. Таалим тарбия берүүчү уюмдар (кесиптик лицей). Булардын ар бири жөнүндө өз алдынча изилдөө жүргүзүү жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу зарылчылыгы бар.

Кесиптик лицейлердин окутуучулары өз иштерин аткарууда негизинен орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартына [1] таянат. Анын негизинде орто мектептердин базистик окуу планы жана предметтик стандарты түзүлөт.

Окуу планынын теориясы өзүнчө илимий-педагогикалык проблема болуп эсептелет. Аны иштеп чыгууда жалпы психологиялык-педагогикалык жана атайын принциптер жетекчиликке алынууга тийиш [2].

Физика боюнча предметтик стандартты түзүүдө физикалык билим берүүнүн концепциясы жана аны ишке ашырууга болгон илимий мамилелер эске алынат. Жалпы табият жөнүндө, анын ичинде физикалык билим берүүнүн концепциясы биздин мурдагы эмгектерде жарыяланган [3]. Ал эми физикалык билим берүүнүн предметтик стандартын түзүүнүн методологиялык негизи катары проблеманы изилдөөгө система – структуралык жана мазмундук-аракеттик мамилелерди айкалыштыра колдонууну тандап алдык.

Физика предметинин стандартында негизги үч компонент көрсөтүлгөн.

I. Окуучулардын жалпы жана физика боюнча предметтик компетенттүүлүктөрү.

II. Физика предметин окутуунун фундаменталдык ядросу.

III. Физика предметинин мазмундук өзөгү.

I. Компетенттүүлүк - кандайдыр бир кырдаалда окуу жана кесипкөйлүк ишинде билимдин, ыктын жана жөндөмдүүлүктүн ар кандай элементтерин өз алдынча колдонууга болгон адамдын интеграцияланган жөндөмү.

Жалпы компетенттүүлүктөргө маалыматтык, социалдык-коммуникативдик жана окуучунун өзүн-өзү уюштура билүү компетенттүүлүктөрү кирет.

Предметтик компетенттүүлүктөргө физика боюнча билим алууга болгон жалпы компетенттүүлүк, предметтин - мазмундук өзөгү боюнча айрым компетенттүүлүк жана мета-

предметтик компетенттүүлүктөр кирет. Билим алууга болгон жалпы компетенттүүлүк ишмердүүлүк теориясына негизделген. Алар таанып-билүүчүлүк, уюштуруучулук, изилдөөчүлүк, практикалык, текшерүүчүлүк жана баалоочулук ишмердүүлүк катары калыптанат жана ишке ашырылат.

Физика предмети боюнча окуучулардын айрым компетенттүүлүктөрү - илимий таанып-билүүнүн методдорун түшүнүү жана пайдалануу: физикалык кубулуштарды физикалык закондордун жана теориялардын чегинде түшүндүрө билүү; алган билимдерди жашоонун ар кандай жагдайларында колдоно билүү; билимдер менен билгичтиктердин негизинде ээ болгон компетенттүүлүктөрдү талдап, баалай билүү. Буларды жалпылаштырып төмөнкү предметтик компетенттүүлүктөрдү белгилейбиз: окуу материалдарын өздөштүрүү жана илимий суроолорду коюу; кубулуштарды илимий жол менен түшүндүрүү; табигый кубулуштардын илимий далилдерин жашоо турмушта колдонуу.

II. Физика предметин окутуунун фундаменталдык ядросу бири-бири менен байланышта болгон үч элементтен турат:

1. Физикалык билимдердин системасы жана анын структуралык элементтери: фактылар, түшүнүктөр, закондор, теориялар, изилдөө методдору, практикада колдонуу.

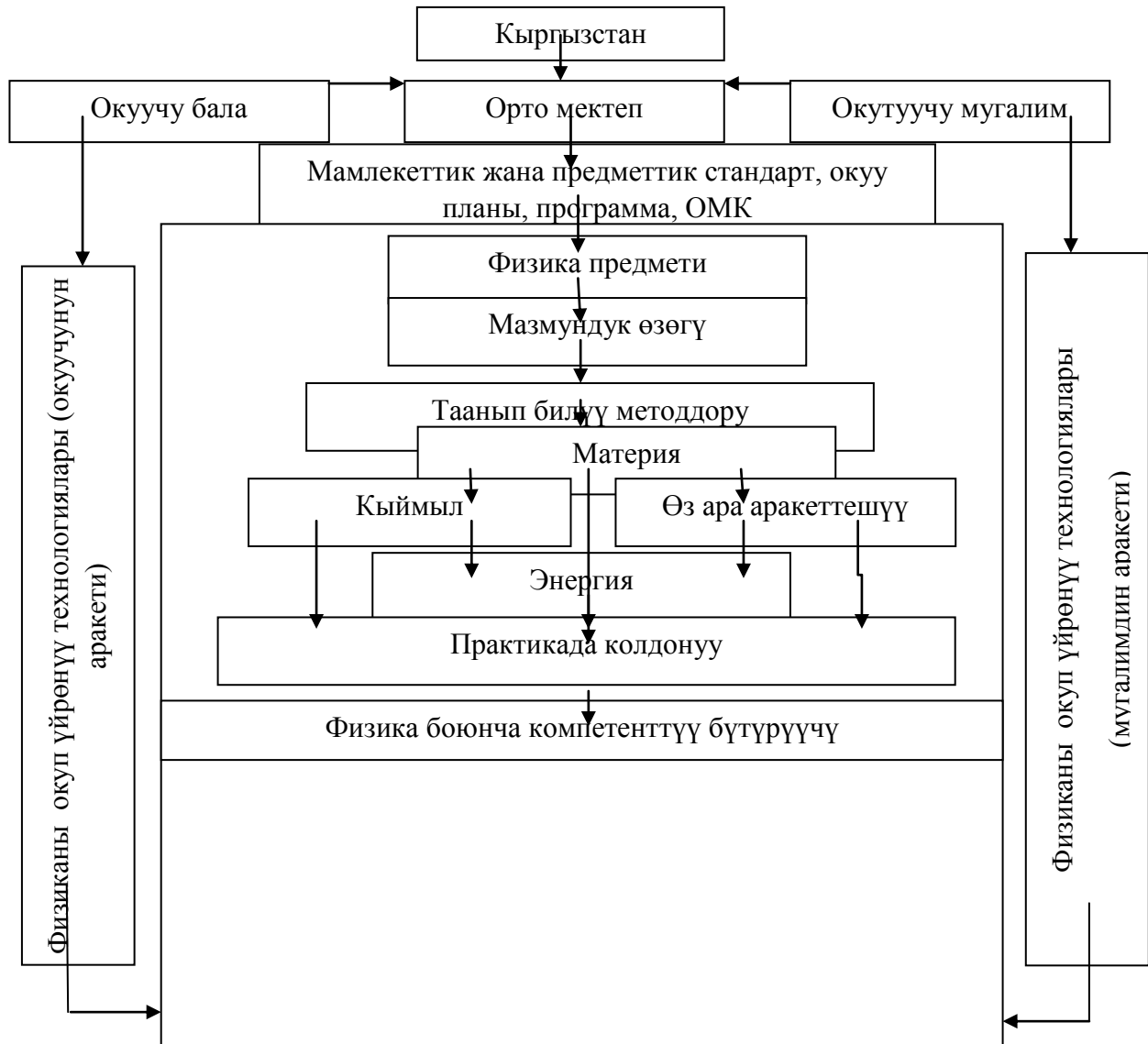
2. Физиканы окутуу процессинде аткарылуучу мугалим менен окуучулардын универсалдуу аракеттери: а) мугалимдин кесиптик технологиялык аракеттеринин бардык түрлөрү; б) окуучулардын окуу аракеттери: инсандын таанып-билүүгө багытталган табигый аракеттери; таанып-билүүгө багытталган илимий-методикалык аракеттер: билимдерди өздөштүрүүнүн жалпыланган планы боюнча аткарылуучу окуу аракеттери; өз ишин уюштурууга жана коммуникабелдүүлүккө багытталган аракеттер; билимдерди жашоо-турмушта колдонуу жана анын натыйжаларын талдоо, баалоо боюнча аракеттер; өзүн-өзү сындоо, креативдүү мамиле боюнча аракеттер ж.б. Бул аракеттер формасы боюнча предметтин мазмунун өздөштүрүүгө жана аларды колдонууга туура келиши керек. Байкоого, текшерүүгө жана өлчөөгө ыңгайлуу болгону шарт.

3. Физика боюнча билимдерди өздөштүрүүнүн сапатын текшерүү жана баалоо системасы. Мында текшерүүнүн заманбап диагноздоочу, калыптандыруучу, жыйынтыктоочу формалары, баалоонун ички жана тышкы формалары, өзү текшерүү жана баалоо аракеттери (рефлексия, өзүнүн аракеттерин текшерүү, талдоо, баалоо, сындоо ж.б.) жөнүндө сөз болууга тийиш.

III. Физика предметинин мазмундук өзөгү - физика предметинин программалык материалдарынын бардыгын айланасына топтоштурууга мүмкүн болгон түшүнүктөр жана идеялар. Көптөгөн изилдөөлөрдүн жана тактоолордун натыйжасында физика предметинин мазмундук өзөгү катары төмөнкүлөрдү кабыл алдык;

1. Физиканын илимий таанып-билүү методдору.
2. Материя, анын түрлөрү, курамы, түзүлүшү касиеттери.
3. Кыймыл жана өз ара аракеттешүү.
4. Энергия, анын түрлөрү, энергияны алуу жана колдонуу.
5. Физикалык билимдерди пайдалануу.

Бул мазмундук өзөктүү маселелер мамлекеттик жана предметтик стандарттарда, окуу программасында жана окуу китептеринде чагылдырылат. Ал эми мазмундук өзөктүү ишке ашыруучулар - окуучу бала менен мугалимдер, алардын билим алуу жана билим берүү аракеттери. Акыркы күтүлүүчү натыйжа - физика боюнча компетенттүү бүтүрүүчүнүн даярдалышы (2-сүрөттө).

Физика предметинин мазмундук өзөгүн иштеп чыгуу милдети стандарт, программа жана окуу-методикалык комплекстердин авторлоруна жүктөлөт. Аны ишке ашыруу технологияларын иштеп чыгуу методисттер менен мугалимдердин милдети. Ал эми өзөктүү маселелерди үзүрлүү ишке киргизүү окуучулар менен мугалимдердин биргелешкен ийгиликтүү иштеринен көз каранды. Мына ушул жерде биз мурдатан белгилеп келген педагогикалык теория, педагогикалык технология жана педагогикалык практика үчилтигинин өз ара байланышынын модели жатат [4].

Окуучулар ээ болуучу жалпы жана предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруучу физика курсунун окуу материалдары ошол өзөктөр боюнча иштелип чыгып, бири-бирине дал келтирүүгө аракеттер жасалган. Бирок, биздин оюбузча анын деңгээли дагы да болсо жогорку бийиктикке жете элек. Физика курсунун бөлүмдөрүнүн мазмуну ушул аталган өзөктөр боюнча даана бөлүштүрүлө элек. Бизди түйшөлткөн көйгөйлүү маселелердин эң негизгиси да ушул деп эсептейбиз.

Эми ушул мазмундук өзөктөрдү физиканын бөлүмдөрү боюнча моделдештирип көрөлү.

Механика бөлүмүнүн мазмундук өзөктөрү:

1. Механикалык кубулуштарды изилдөө жана таанып-билүү методдору (байкоо, тажрыйба, эксперимент, анализ, салыштыруу, синтез, жалпылоо, класстарга бөлүү, сис-

темалаштыруу).

2. Материя. Анын түрлөрү (нерсе жана гравитациялык талаа).

3. Нерсенин кыймылы (механикалык кыймыл, кыймылдын түрлөрү, аны мүнөздөөчү чоңдуктар, чоңдуктардын байланышын көрсөтүүчү закондор ж.б.)

4. Нерселердин өз ара аракеттешүүсү (күч, күчтүн таасиринде нерсенин ылдамдыгынын өзгөрүшү, деформация, күчтүн түрлөрү, нерсенин инерттүүлүгү, масса, тыгыздык, Ньютондун жана Гуктун закондору жөнүндө маалыматтар, катуу нерсенин, суюктуктун, газдардын басымы, Паскальдын, Архимеддин закондору ж.б.).

5. Энергия (механикалык жумуш, потенциалдык жана кинетикалык энергия, жөнөкөй механизмдер, алардын колдонулуштары).

6. Механика бөлүмү боюнча алынган билимдерди практикада колдонуу.

Молекулалык физика бөлүмүнүн мазмундук өзөктөрү.

1. Заттардын курамын, түзүлүшүн, касиеттерин жана жылуулук кубулуштарын окуп үйрөнүүнүн методдору (байкоо жүргүзүү, тажрыйба. эксперимент, теориялык жалпылоо, логикалык амалдарды аткаруу).

2. Материя. Нерсе жана зат. Заттын түзүлүшү. Молекула жана атом. Заттын касиеттеринин заттын түзүлүшүнөн көз карандылыгы.

3. Нерсени түзгөн бөлүкчөлөрдүн жылуулук кыймылы (жылуулук өткөрүмдүүлүк, конвекция, нурдануу, жылуулук кубулуштарын мүнөздөөчү чоңдуктар: температура, жылуулук саны, салыштырма жылуулук сыйымдуулук, отун күйгөндө бөлүнүп чыккан жылуулук саны ж.б.).

4. Молекулалардын өз ара аракеттешүүсү: тартылуу жана түртүлүү. Беттик тартылуу. Нымдоо жана нымдабоо. Капиллярдуулук.

5. Ички энергия. Ички энергиянын өзгөрүшү. Майда бөлүкчөлөрдүн потенциалдык жана кинетикалык энергиялары. Жылуулук процессиндеги энергиянын айлануу жана сакталуу закону. Отундун жана ысытылган суюктук менен буунун энергиясын пайдалануу. Жылуулук кыймылдаткычтар.

6. Билимдерди практикада колдонуу (температураны өлчөө, нерсени ысытууга керектелүүчү жана муздаганда бөлүнүп чыккан жылуулукту эсептөө, жылуулук кыймылдаткычтарында энергияны колдоно билүү, экологиялык маселелерди чечүү).

Электродинамика бөлүмүнүн мазмундук өзөктөрү.

1. Электромагниттик кубулуштарды, закондорду өздөштүрүүнүн, аларды практикада колдонуунун методдорун үйрөнүү.

2. Материя, нерсе, зат жана талаа. Затты түзгөн бөлүкчөлөрдүн электрдик касиетин мүнөздөөчү чоңдук - электр заряды. Заряддалган бөлүкчөлөр. Электр талаасы менен электр зарядынын байланышы. Аларды мүнөздөөчү чоңдуктар жана закондор.

3. Кыймыл. Заряддалган бөлүкчөлөрдүн багытталган кыймылы - электр тогу. Электр тогун мүнөздөөчү чоңдук. Электр тогунун жылуулук жана магниттик касиеттери. Ошол касиеттерди мүнөздөөчү чоңдуктар жана закондор.

4. Өз ара аракеттешүү. Нерселердин электрдик жана магниттик касиеттеринин өз ара аракеттенишинин натыйжасында пайда болуучу кубулуштар: электромагниттик индукция кубулушу. Индукциянын электр кыймылдаткыч күчү. Индукция закону. Электромагниттик термелүүлөр жана толкундар. Жарыктын корпускулалык жана толкундук касиеттери.

5. Электромагниттик энергия. Ал энергияны алуу, аралыкка берүү - трансформатор, электр энергиясынын колдонулушу.

6. Электр энергиясын колдонуу боюнча билимдер. Ток булагы - генератор, электр энергиясынын аралыкка берүү трансформатор, колдонулушу-кыймылдаткычтар, жылуулук берүү, жарык чыгаруу; өндүрүшөгү айыл-чарбасындагы, медицинадагы курулушта-

гы, транспорттогу колдонулуштары. Экологияны жана жашоо коопсуздугун сактоо.

Кванттык физика же атомдук жана ядролук физика бөлүмүнүн мазмундук өзөктөрү:

1. Кванттык физиканын кубулуштарын жана законченемдерин таанып-билүү методдору.

2. Материя - нерсе - зат - талаа - молекула - атом - ядро - элементардык бөлүкчө - фотон - кванттын структуралык түзүлүшү жөнүндөгү билимдер.

3. Элементардык бөлүкчөлөрдүн кыймылы. α, β, γ - ажыроолор. Радиоактивдүүлүк.

4. Элементардык бөлүкчөлөр менен заттын, бөлүкчөлөр менен талаанын өз ара аракеттери.

5. Атомдун жана ядронун энергиясы. Ал энергияны алуу жана пайдалануунун түрлөрү.

6. Атомдук энергияны колдонуунун оң жана терс жактары. Жалпы адамзаттык коопсуздук маселеси.

Физика курсунун бөлүмдөрүнүн мазмундук өзөктөрү боюнча ажыратылган алгачкы материалдар стандартта жана программада жалпысынан белгиленгени менен илимий-методикалык жактан толук иштелип чыга элек. Учурда жүргүзүлүп жаткан изилдөөнүн жыйынтыгына жараша алар кийинки методикалык эмгектерде көрсөтүлөт деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандартын бекитүү жөнүндөгү токтому (№403, 21.07.2014).
2. Мамбетакунов Э. Проблемы стандартизации естественнонаучного образования в средней школе / Известия вузов Кыргызстана. №5. Часть I. –Бишкек, 2017. -69-73с.
3. Мамбетакунов Э., Мурзаibraимова Б. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринде табигый билим берүүнүн концепциясы жөнүндө / КУУнун Жарчысы. –Бишкек, 2014. -284-287 б.
4. Мамбетакунов Э. Окутуу процессин технологиялаштыруунун теориялык негиздери / С.Нааматов атындагы НМУнун Жарчысы. №2-3, 2016. –Бишкек, 2016. -151-153 б.

*Рысбаев Сулайман
п.и.д., профессор
Кыргыз билим берүү академиясы*

**КЫРГЫЗДЫН САЛТ, НАРК, КААДА, ҮРП-АДАТ ЖАНА ЫРЫМ-ЖЫРЫМДАРЫ –
ЖАШТАРГА УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАР АРКЫЛУУ ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН
НЕГИЗДЕРИ КАТАРЫ**

*Рысбаев Сулайман
д.п.н., профессор
Кыргызская академия образования*

**ТРАДИЦИИ, ОБРЯДЫ, ОБЫЧАИ КАК ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ
ЧЕРЕЗ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ КЫРГЫЗОВ**

*Rysbaev S.K.
Doctor of pedagogy, professor
Kyrgyz Academy of Education*

**TRADITIONS, CEREMONIES, CUSTOMS, OMENS, NATIONAL VALUES OF THE
KYRGYZ PEOPLE AS THE BASIS FOR YOUTH EDUCATION**

***Аннотация:** Макалада жаштарга улуттук тарбия берүү маселелери козголгон. Элдик салт, нарк, каада, үрп-адат деген түшүнүктөр такталган. Алардын маани-маңызы ачылып, турмуштук мисалдар менен чечмеленген.*

***Аннотация:** В статье автором рассмотрены вопросы национального воспитания молодежи. Уточнены такие понятия как народные традиции, ценности и обычаи. Раскрыты их значения и даны примерами из жизни.*

***Annotation:** In the article the author examines the issues of national upbringing of youth. The concepts such as national traditions, values and custumes are described. The author explains the meaning of these concepts and gives examples from everyday life.*

***Түйүндүү сөздөр:** улуттук баалуулуктар, элдик тарбия, улуттук менталитет, элдик эрежелер системасы, салт, нарк, каада, үрп-адат, ырым-жырым, тарбия берүү.*

***Ключевые слова:** национальные ценности, народное воспитание, национальный менталитет, система народных традиций, традиция, воспитание.*

***Keywords:** national values, narodnoe vospitanie, natsionalgy mentality, system narodnih tradition, traditions, vospitanie.*

Ата салты деген эмне, нарк деген эмне, каада жана үрп-адат деген эмне? Албетте, булардын баары биздин күндөлүк турмушубузда эзелтеден бери жашап келет, жашап келген жана да жашай бермекчи. Анткени түптүү элибиз бар, элдик салттарыбыз бар, нарктарыбыз, каада жана үрп-адаттарыбыз бар жана алар элибизден калбайт, элибиз менен бирге жашайт. Алар элибиздин жан дүйнөсүнөн бекем орун алган жана менталдык дүйнөбүздү түзүп да, менталдык дүйнөбүздү аныктап да турат.

Менталдык дүйнөбүздү ээлеген бул асыл мурастарыбыздын ар бири өз-өзүнчө түшүнүктөрдү камтыйт жана ар биринин өзүнүн эреже-көнүмүштөрү, ар биринин мазмун-мааниси, өткөрүү тартиби жана жол-жоболору бар. Ошону менен бирге, аларды бири-бирине окшоштурабыз, кээде чаташтырабыз, бирде аларды бири-биринен ажыратып биле бербейбиз. Ошондуктан, алардын ар бирин элибиздин тарыхый тажрыйбасына таянуу менен, атайын ыраатташтырып талдап, тактап көрүүнү жана жаш муундар үчүн түшүнүктүү мүнөздө сыпаттап берүүнү туура көрдүк.

Ал үчүн бул элдик түшүнүктөрүбүз бир катар адабияттарда, сөздүктөрдө кандайча мүнөздөлүп берилгенине саресеп салдык. Адегенде, **салт** тууралуу кеп кылсак, ал мындайча мүнөздөлгөн экен. Мисалы, Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: салт-1. «Коомдук, традициялык көрүнүштөгү, жалпы элдик мүнөзгө ээ, каада, традиция (адат-тартип)» жана 2. «Белгилүү бир нерсенин жөнү, эрежеси» (КТТС, 2-к.372-б) деп берилсе, К. Юдахиндин Кыргызча-орусча сөздүгүндө, салт түшүнүгү: «адат, үрп-адат, каада –салт, (адат, көндүм)»-деп түшүндүрүлгөн.

Ал эми, **нарк** түшүнүгү мындайча мүнөздөлгөн. Мисалы, Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: 1. «Салт, жорук-жосун, адат, жол-жобо» (КТТС,256-б.) десе, Х. Карасаевдин «Өздөштүрүлгөн сөздөр» аттуу сөздүгүндө: (ир) «Бедел, каада-салт, жөрөлгө», ал эми К. Юдахиндин сөздүгүндө: «аталардын салты» деп берилген.

Ошондой эле, **каада** түшүнүгү да - чоң мааниге ээ. Ал туурасында да сөздүктөрдө мындай мүнөздөлгөн. Х.Карасаевдин «Өздөштүрүлгөн сөздөр» сөздүгүндө каада түшүнүгү: салт, жосун, эреже (Карасаев, 128-б.) деп айтылса, Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: «үрп, адат-салт» (КТТС, 630-б.) деп берилген. Ал эми К.Юдахинде: «салт, туруктуу кабыл алынган эреже, церемония, ырым-жырым, жөрөлгө» (308-б.) делинген.

Үрп-адат тууралуу да мына мындай сыпаттоолорду окууга болот. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: «Көпчүлүк эл үчүн өнөкөт болуп калган каада, салт, традиция, жүрүш-туруш тартиби. Укумдан тукумга өтүп келаткан адат, салт» (КТТС, 605-б.) деп берилсе, Х.Карасаевдин аталган сөздүгүндө: «Өнөкөт (ир), салт, жосун, жөрөлгө» (Карасаев, 17-б.), ал эми К. Юдахинде болсо: «Салт, адат кадимки эреже, кадимки эрежелердин нормаларынын жыйындысы» (К. Юдахин, 22-б.), «Эл тарабынан кабыл алынган салттардын жыйындысы» (Юдахин, 325-б.) деп жазылып турат. Байкалып тургандай, баарынын аныктамасы дээрлик бирдей, мүнөздөрү да окшош болуп, чаташтырылып, аралашып калгандай байкалат.

Ырым-жырым тууралуу да, ушундай эле ар түркүн пикирлерди окууга болот. Мисалы: Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө ырым-жырымдар туурасында – «ар кандай салт, ишеним, үрп-адат» (КТТС, 749-б.), делинсе, К.Юдахинде: «Ишенимдердин жыйындысы» (Юдахин, 439-б) деп берилген. Мында да, бирдиктүү айкын сыпаттама жок сыяктуу.

Мына ушундай. Жогоруда айтылган мүнөздөмөлөрдөн улам, чынында эле, салт, нарк, каада жана үрп-адаттар тууралуу бирин-биринен айырмалап мүнөздөгөн бирдиктүү бир так пикир жок экендигин баамдоого болот. Ошондон улам, салт деген эмне, нарк деген эмне, каада деген эмне, үрп-адат деген эмне? дегендей, биринен бирин айырмалап көрсөткөн так сыпаттама жоктугунан, жалпы эле элибизде бул түшүнүктөргө ушуга чейин маани берилбей келгендиги таң калтырат. Ошол себептен, элибиздин тажрыйбаларын байкап-иликтеп көрүп, бирдиктүү бир мүнөздөмө берип, ырааттуулукка салып чыгууга туура келери көрүнүп турат.

Чындыгында, салттар элдик менталитеттин башатында турат жана анын негизги уюткусу болуп саналат. Демек, **салт «жалпы элдик мүнөздөгү» менталдык эрежелердин системасы, ал өзүнө нарк, каада, элдик үрп-адаттарды камтыйт жана ырым-жырымдар менен коштолуп турат.** Тактап айтканда, салт нарктуу жоболор менен ишке ашат, ал нарктар өз алдынча каадалар түрүндө жүрөт, а каадалар адатка айланган көрүнүштөр менен коштолот, анын жүрүшүндө ырым-жырымдар сөзсүз аткарылат.

Кылымдардан бери жашап келаткан **ата салттарыбыз кайсылар? Мисалы:**

- Үйлөнүү тою,
- Бешик той;
- Тушоо тою;
- Сүннөт той;
- Куда күтүү, куда тосуу;
- Кыз узатуу;
- Үй той (Там той, үй көтөрүү тою);
- Мараке тойлор;

- Келинге сөйкө салуу;
- Тойдо жар чакыруу;
- «Жарамазан» айтуу;
- «Сүмөлөк» кайнатуу;
- Аш берүү, ж.б.

Бул салттардын маанисин, өткөрүү эрежелерин, максаттарын ойлонуп көрсөк, баары эле эл ичинде бекем сакталып келген нарктарсыз жүрбөйт, т.а салттардын ар бири элдик нарктар менен ишке ашат, наркка таянылбаган салт- жалпы элдик же улуттук мүнөзгө ээ болбойт. Ал нарк- элдик бекем эрежелер түрүндө болуп, ал эрежелер канча мезгил өтсө да өзгөртүлбөйт. (Жаңы салттар чыгышы мүмкүн, бирок калыптанган салттар дээрлик өзгөрбөйт, Республикабыздын айрым региондорундагы бир аз айырмачылыктарды эске албаганда) Нарк жана нарктуулук, нарктарды сактоо – булар: элдик мыйзамдар, элдик конституция, адеп-ахлактык элдик кодекстер болуп саналат. Анткени эл үчүн, улут үчүн, анын ар бир жараны үчүн наркттардан өткөн улуу мыйзам болбойт. Аларды кармануу улуттун ар бир атуулу үчүн милдет. **Ал нарктарды «элдик протоколдор» деп атаса да болот.** Демек ал «элдик протокол» эч качан өзгөрбөйт жана салттар ошол «протоколдор» менен ишке ашырылат. Нарк-ал улутка тишелүү ар бир жарандын билүүсү тийиш болгон ар-намыс, ардактуу парыз жана өз улутунун өзгөчөлүктөрүн, анын бүтүндүгүн, иденттүүлүгүн билгизип, ал эрежелерди билүү жана аны сыйлоо мүнөзүн берет. Наркты билбеген адамды «наркы жок», «нарк билбеген билимсиз наадан» деп айыпташкан элибиз.

Аталардан калган асыл нарктарыбызды эске салалы. Алсак:

- Адамдык ариетти бекем тутуу;
- Улуттук аң-сезимди, ар-намысты сактоо;
- Улуттук нарктарды, каадаларды, үрп-адаттарды сактоо;
- Ата Мекенди сүйүү, коргоо жана ага кызмат кылуу;
- Эл-журт алдындагы атуулдук парзын аткаруу;
- Мекендин жашыруун сырларын сактоо жана душманга дилин бербөө;
- Туулуп-өскөн жерин таштап кетпөө;
- Ата-энени сүйүү жана урматтоо;
- Туугандын турпагы алтын деп, аларды урматтоо;
- Баш кийимди кастарлоо;
- Комузду урматтоо;
- Абийир, ар-намысты таза сактоо;
- Нанды улук тутуу;
- Ата-салтты буспоо;
- Эне адебин сактоо;
- Эне тилин коргоо;
- Табиятты коргоо;
- Улуттук кийимдерди кастарлоо;
- Улуттук тамак-аштарды жасай билүү;
- Динин, дилин башкага алмашпоо;
- Улууну урматтоо, кичүүнү ызааттоо;
- Ак никени буспоо;
- Көпчүлүк менен бирге болуу, элден бөлүнбөө;
- Кечиримдүүлүк;
- Меймандостук;
- Башка элдер менен достук мамиледе болуу;
- Арбакты сыйлоо, көзү өткөндөргө куран түшүрүү... ж.б.

Элибизде дагы бир сөз бар, ал-«нарк-насил» деген ыйык сөз. «Улуттук нарк-насилибизди сактоо менен гана улутубуз сакталып келет» деп айтабыз. Насил деген эмне? Насил- «түп, тек, түпкү тек» деген мааниси билдирет. Андай болсо, «нарк-насил» деп кош

сөз түрүндө айтканыбыздын жөнү бар экен. Ал «түпкү нарктарыбыз», «аталардын наркы», «аталардан келаткан нарктар» дегенди эске салат тура.

Нарктар өз алдынча, бир жактуу түрдө жашабайт. Ал каадалар менен коштолот жана шөкөттөлөт. Каадалар - иш-аракеттердин жүрүшүндө көрүнөт, ал иштин жүрүшүн жана аны ишке ашышын мүнөздөөчү көрүнүш. Аткарылуучу ички эрежелердин системасы мына ошол каадаларды түзүп турат. **Каада нарктуу аткарылып жаткан иштердин көркүн чыгарат, каада анын аткарылышы эмес, аткаруунун ырасмысы, сыпаты, аткаруунун себеби, же себептүү натыйжа, же кандайдыр бир себептерден улам аткарылуучу иш-аракет, нарктуу ишти аткаруунун мүнөзү.** Кааданын аткарылышы нарктарды орундуу, ыктуу колдонууну жана аны билүүнү, ал тургай, адамдардын билүү даражасын, турмуштук билиминин, тажрыйбасынын деңгээлин түшүндүрөт.

Төмөндө аталардан калган каадаларды эстейли:

- карыялык кааданы тутуу-демек, карыя өзүн сөөлөттүү алып жүрүүсү;
- байбичелик каада-демек, байбиче эне адебин сактап, сынын буспай, адеп башында туруусу;
- ата-энелик наркты сактоо, уул-кызынын алдында ата-энелик милдеттерин аткаруу, аларга жакшы тарбия берүү;
- карыялык ак бата берүү-демек, карыя кичүүлөргө бата берүүсү тийиш;
- кудалык наркты сактоо, куда түшүп баруу-келин алганда жол-жобосун жасоо милдет;
- кыз оюн куруу-калыңсыз болсо да, каадасын жасоо-милдет;
- жеңе менен коштошуу-кыздын башка бүлөгө кетип жатып, эң жакын жеңеси менен коштошуусу ылазым;
- балага ат коюу, сыйлуу адамга ат койдургуу-албетте, балага жөн эле ат кое салбайт, сыйлуу, урматтаган адамга ырымдап ат койдурган;
- баланы көргөндө көрүндүк берүү-жаңы төрөлгөн наристени жөн эле көрүп коюу менен чектелбеген, ырымын жасаган;
- жээн табак кармоо-жээн келгенче жети бөрү келсин дегендей, жээн эркелеп, таекесинин тоюнда жээн табак кармоосун билдирген, бирок анын жолун жасаган;
- таекелик каада – «таеке-пир», «эр тайын тартат» деген сөз бар, андыктан, таеке жээни үйүнө биринчи келгенде тай энчилеген;
- конок каадасы – албетте, жайлоочулук жартында конокко үй ээси жатар орун даярданганча, эшик-эликке чыгып турган;
- куда табак тартуу, уча тартуу-тойлордо куданы артыкча сыйлоо максатында уча табак өзүнчө болгон;
- улууга озунуп салам айтуу – элибиздеги улууларды сыйлоону, урматтоону билдирет, ал кичипейилдикти түшүндүрөт;
- достошуу – бул каада эң чоң каада, анткени баланын келечегин каалаган ата-эне баласы жакшы адам менен достукта жүрүүсүн каалаган, ошондуктан достоштурууда ат мингизип, чепкен жаап урматтаган;
- антташуу – антташуунун да каадалары көп болгон, ал каадалар анттын бекемдигин билдирген;
- нике кыюу – бул дагы бир катар ырасмылары менен аткарылган, жол-жоболору сөзсүз аткарылган;
- бала төрөлгөндө сүйүнчүлөө жана сүйүнчү берүү – сүйүнчүлөө бул, мыйзамдуу бала төрөлгөнүн элге жарыялоо болгон, сүйүнчүлөбөө – демек, баланын төрөлүшү мыйзамсыз сыяктуу сезилген, а сүйүнчүлөгөндө анын сүйүнчүлөп бөлүшүү, ырымдап бир нерсе берүү-нарктуулук болгон;
- жуучулукка баруу – жуучулукка баруу – кудалардын алгачкы тааныштыгын ишке ашырган, «куда болгочо, кул-бийинди сураш, куда болгон соң, кул да болсо сыйлаш» деген ошондон;

-жаш келин келгенде көшөгө тартуу – албетте, бул келин келгендеги ага жасалган алгачкы урмат-сый, болбосо, жайдак жерге отургуза салуу – ыксыз жорук, уялып-тартынып турган жаш келинди тоо шартында көшөгө тартып киргизүү – ылайыктуу иш болгон;

-келинди отко киргизүү – тоо шартында оттук чагып от тутантуу, боз үйдө от кармоо байыркы кезден эле кыйын болгон, ошондуктан жаңы куралган үйгө от берүү – турмуштук эстафета сыяктуу эле; андай шартта жаңы келген келин уялбай келип турсун, жаңы үй ээси өзүнчө түтүн булатсын деп, очогуна от берген, ал иш-чара дагы өз ырасмысы менен аткарылып, кийин кадимки турмуштук каадага айланган;

-кыздын төркүлөп келүүсү-тоолуу шартта жаш-аялмет үй-бүлө шартында ата-энесине барып, кыз саан, кээде минги сураган, бул учурда ата-энеси кызынын сураганын берүү-чоң нарктуулукка жаткан; (төркүнгө келген кыз үйдүн эң сыйлуу, түндүктөн нур түшкөн жерге отургузулган, «төркүн» сөзү ошондон келип чыккан);

-балага энчи берүү – баланы үйлөнтүп-жайлантаып, өзүнчө түтүн булатып бөлүүдө энчи сөзсүз берилген;

-жар-жар айтуу – уулду үйлөнтүп, кызды турмушка узатууда - жар-жар айтуу - акыл-насаат айтуу мүнөзүндө өзүнчө каада болгон;

-устуканды аксакалдатып тартуу - бул каада дагы элибизде туруктуу аткарылат, анткени сыйлуу тамак алдыга келгенде ар ким эле табакка кол салып иретсиз каалаганын алып жеп кириши туура эмес, осол иш, ошондуктан, адегенда аксакал адамдын ооз тийүүсү, андан соң устукандарды аксакалдатып тартуу мыйзамдуу;

- адам көзү өткөндө жакынына угузуу - бул дагы элибиздин көңүлүндө аяр сакталган каада, анткени жакыны көзү өтсө, аны жөн эле одоно айтып койгон эмес, жумшартып, көңүл оорубаган мүнөздө билдирген (эвфемизм);

-маркумга үн чыгаруу, куран окутуу – көзү өткөн жакын адамы үчүн кайгыруудан, аны о дүйнө азабынан сакта деп кудайга жалынуудан улам ыйлоо, үн чыгаруу, ал үчүн куран окуу – албетте, чоң гумандуулук ж.б.

Адам болгон соң, төмөндөгүдөй терс каадалар да кездешет, алар: кекирейүү, менменсинүү, текеберчилик, төрөпейилдик, ж.б. Кызмат адамдары, мансап күткөн кээ бир адамдар ушундай терс каадаларды күтүп алышат. Буларды элибиз «Каадаланып калыптыр, каада күтүп калыптыр, каада билбеген каадасыз» деп айыпташкан.

Үрп-адаттар – кылымдар бою кайталанып адат болуп калган туруктуу мүнөздөгү иш-аракеттер. Анын өзгөчөлүгү дал мына ушундай, туруктуулугунда, милдеттүүлүгүндө. Үрп-адаттар улуттун ар бир мүчөсү үчүн бирдей милдеттүү жана анын иденттүүлүгүн билгилүүчү да менталдык мүнөз. Анткени ар бир нарк да, каада дагы мына ошол адатка айланган көрүнүштө кайталанып отуруп, дайыма жана туруктуу аткарылуучу милдет-парыз катары бекемделип келген. Үрп-адат мына ошонун турмушта бекемделиши, алардын адатка айланышы. Демек элдик үрп-адаттар күндөлүк турмуш-шартка ылайык өткөрүлүүчү эрежелер экенине көңүл бурсак болот:

- жаңы төрөлгөн баланы оозантуу;
- көчкөндөргө «көч көрктүү болсун! – деп айтуу;
- көчтүн жолун тосуп, ак ооз тийгизүү;
- конуш чалуу;
- өрүлүктөө;
- кудага аркан тосуу;
- келиндин тергөөсү;
- келин жүгүнтүү;
- баланын кыркын чыгаруу;
- жаңы төл ооз тийгизүү;
- ширге жыяр ичүү;
- ажырашар аяк берүү;
- улуу киши балага устукан берүүсү;

- мал сойгондо бата кылуу;
- мал сойгондо «кол кесер» алуу;
- мергенчиден «шыралга» суроо;
- дыйкандан «кепсен» алуу;
- баланын мүчөлүн чыгаруу;
- маркумдун үчүлүк, жетилик, кыркылык (элүү күндүк) куран окутуусун өткөрүү;
- маркумдун сөөгүн жуушу;
- аялдын карасын алуу;
- эң жакын адамы маркумду жайына коюусу.

Ошону менен бирге, терс адаттар: кошоматчылык, уурулук, ушакчылык, саткынчылык, жалганчылык, антты бузуу, каралоо, ж.б. болуп саналат.

Кээде каадалар аткарылбай калышы мүмкүн, кааданы билбегендер аны аткарбай коюусу мүмкүн, кээде өзгөргөн түрдө да аткарылышы ыктымал, албетте, бул туура эмес. А үрп-адаттар, көпчүлүк учурда, аткарылбай калбайт, анткени алар элдин күндөлүк турмуш-шарттарына жакындыгы жана ошонун өзүнө алынгандыгы менен айырмаланат. Ошон үчүн да каада жана үрп-адаттар аркылуу да улуттун иденттүүлүгүн баамдоого болот.

Ырым-жырымдар – тоолук кыргыздын канына диний ишенимдери менен бирге орноп, айрым мистикалык түшүнүктөр менен коштолуп, күндөлүк турмушуна бекемделген. Салттуу иш-аракеттерде, каадаларда, адаттарда бул көрүнүш да кадыресе көнүмүш катары сакталып калган. Эмесе, ошол элдик ырым-жырымдардан мисал келтирели, алсак:

- түлөө өткөрүү;
- туулган жердин топурагын түйүп кетүү;
- башынан суу айлантып чачуу;
- өпкө чабуу;
- канат чабуу;
- балага жаңы кийим кийгизгенде ырымдоо;
- жаш келинге ак жоолук салуу;
- бала корккондо «апаптоо»;
- таңкы ырыскыны таштабоо;
- жолго чыгаарда тамакты таштабоо;
- ооруган адамдын абалын эртең менен суроо;
- арча түтөтүү;
- үйгө же мазарга шам жагуу;
- киринелөө;
- тишти дарымдоо;
- музоону кылоолоо....

Ушулардан улам төмөндөгүдөй жыйынтык пикирге келүүгө болот:

Салт – «жалпы элдик мүнөздөгү» менталдык эрежелердин системасы, ал өзүнө нарк, каада, элдик үрп-адаттарды камтыйт жана ырым-жырымдар менен коштолуп турат.

Нарк жана нарктуулук – булар: элдик мыйзамдар, элдик конституция, адеп-ахлактык элдик кодекстер болуп саналат. Эл үчүн, улут үчүн, анын ар бир жараны үчүн наркттардан өткөн улуу мыйзам болбойт. Аларды кармануу улуттун ар бир атуулу үчүн милдет жана парыз. Ошондуктан, нарк улуттук идеологиялык маселе катары көрүнөт жана анын негизин ээлейт.

Каада – учурга жана заманга жараша өркүндөтүлүп, байып туруучу жөрөлгөлөр, салт менен нарктын ишке ашуусунун мүнөзү, этикалык жагы.

Үрп-адаттар – жакшы жөрөлгөлөр менен улам толукталып туруучу жорук-жосундар. Адатта, аларды каада-салттарды ишке ашыруу учурунда аткарылуучу күндөлүк турмуштук туруктуу жана милдеттүү көнүмүш иш-аракеттер десек болот. Ошондон улам, үрп-адаттар оң жана терс болуусу мүмкүн, демек ал оң мүнөздөгү да, терс мүнөздөгү да адаттар болот

дегендик. Аны бирөө жасайт, калганы кайталайт, улантат, ал тургай андан ашырат, ошентип көпчүлүктөн жалпы элдик мүнөзгө өтүп кетет. Ошон үчүн эл ичинде ылайыктуу адаттар бар, ылайыксыз адаттар да бар. Алардын ылайыктуу же ылайыксыз адаттар экенин мезгил сынайт, мезгил өткөн сайын тандалат, айрымдары унутулат, айрымдары жаңырат, айрымдары эл ичинде жашап калат. Жашап калгандары милдеттүү жана туруктуу ишке ашырылып келе берет.

Мисалы, бүгүнкү күндө куда тосууда «түштөндүрүү» деген жосун, адат башталды, башталмак турсун, жалпы элдик мүнөздөгү адатка өтүп баратат. Албетте, ал түбөлүктүү болбойт, анткени «түштөндүрүү» адаты - ысырапкорчулукка гана алып барат.

Ушулардан улам жана алардын (салт, нарк, каада, үрп-адаттардын, ырым-жырымдардын) мүнөзүнүн туруктуулугун далилдүү бериш үчүн дагы бир мындайча анализ жасап көрөлү. Мисалы, кайсы нарктуу көрүнүштөргө жараша кандай каадалар жана үрп-адаттар аткарылат же жасалат?

1. Мекенди сүйүү, ага ак кызмат кылуу - бул улуу нарк, кыргыз элинин бардык нарктуу иш-аракеттеринин башында турган **асыл нарк, насил.** Ал эми, Мекенди коргоо үчүн жоокер берген антына бекем туруусу, Мекен чегинде кызмат кылуу («Эр жигит – эл четинде, жоо бетинде»), Мекен үчүн канын төгүү, Мекен үчүн жанын берүү («Жатып өлгөнчө, атып өл», «Үйдө өлгөн - жаман ат, жоодон өлгөн салтанат») ж.б. – булар жоокер үчүн элдик **каадалар.**

Ал каадалар эл тарабынан бекемделген, сөзсүз аткарылууга тийиш болгон элдик бүтүмдөр, протоколдор. Аларсыз жогорудагы атуулдук асыл нарктар жүзөгө ашпайт. Ошону менен бирге: жоокердин кол башчыга берилүүсү, кол башчынын тапшырмасын эки кылбай аткаруусу, берилген куралын сактоо, аны башкага бербөө, жоокердик тартипте бекем сактоо, ж.б. иштери - калыптанган жоокердик элдик **адаттар.**

2. Меймандостук - элибиздин асыл нарктарынын бири. Ал эми, меймандостукту билдирүүчү кандай нарктуу көрүнүштөр бар? Мисалы: конок күтүү, коноктун атын алуу, конокту үйдүн сыйлуу жерине отургузуу;

- Улуттук наркка жараша урмат-сый көргөзүү, конокту аткаруу. Мына булар – **элдик каадалар** болуп саналат, т.а. мейман күтүүдө жана тосууда сөзсүз аткарылууга тийиш болгон иш-аракеттердин мүнөзү.

Ошону менен бирге: союш союу, дасторкон жасалгалоо, союлган малдын башын улууга (же жаш адамга) тартуу, ийилип, оң кол менен чай сунуу, тамактын чүйгүндүүсүн берүү, кетип жатканда куттуу үйдөн куру чыгарбоо... Булар - эл ичинде дайым аткарылып келе турган, калыптанган элдик **адаттар.**

3. Улууну урматтоо, кичүүнү ызааттоо – бул элдик улуу нарктарыбыздын бири. Ал эми: улууга озунуп салам айтуу, акыбалын сурап, атайын барып учурашуп туруу, улууга акаарат кеп айтпоо, кичүүнү кичүү экен деп басынтпоо ж.б. сыяктуу сапаттар **элдик каадалар болуп саналат.**

Ошону менен бирге: улууга сыйлуу буюмду тартуу кылуу, улуунун колунан оорду, жеринен жеңилин алып, жардам берүү ж.б. мамилелер – булар калыптанган элдик **адаттар** болуп эсептелет.

Демек, булар мына ушундай сыпатта элибиздин жашоосунда дамаамат мыйзамдуу түрдө аткарылып келет. Ушунусу менен элибиз өзүнүн элдүүлүгүн жоготпой сактап келатканы жалган эмес. Алар, жогоруда айтылып кеткендей, элибиздин менталдык дүйнөсүн түзүп, идеологиясын түптөп, философиясын аныктап турат. Аны билишибиз жана сыйлашыбыз, көөнөртпөй сакташыбыз керек. Жаман адаттарыбыз болсо арылып, жакшы адаттарыбызды, нарктарыбызды жана каадаларыбызды сактообуз, аларды унутпай улантуубуз – биздин кыргыз ата, кыргыз энебиздин алдындагы ыйык милетибиз. Ошондой жакшы салттарыбыз, нарктарыбыз, каадаларыбыз жана үрп-адаттарыбыз менен ырым-жырымдарыбыз туруктуу аткарылганда гана элибиз адеп-ахлактуу, маданияттуу жана келечектүү болот – деп үмүт кылабыз. Ал эми бул идеялар мектеп окуучуларына элдик нарктарды үйрөтүүнүн негиздери болмокчу.

АДАБИЯТТАР:

1. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. – Б., 2017. – 1-т. – 372-б
2. Карасаев Х., «Өздөштүрүлгөн сөздөр» сөздүгү. – Ф., 1983.
3. Юдахин К. Кыргызча-орусча сөздүгү. – Б., 2018. – 22-б.
4. Акматалиев А. Ата салты, эне адеби. – Б., 1993.

*Асипова Н.А.
п.и.д., профессор
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университети*

**ИШИ ЖАНА ИЛИМИ ТӨП КЕЛГЕН УЛУУ ПЕДАГОГ
И.Б. БЕКБОЕВ ЖӨНҮНДӨ**

*Асипова Н.А.
д.п.н., профессор
Кыргызский национальный университет
имени Ж. Баласагына*

**О НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ
ПЕДАГОГА И.Б. БЕКБОЕВА**

*Asipova N.A.
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kyrgyz National University after J. Balasagyn*

**ABOUT THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL ACTIVITY OF
AN OUTSTANDING TEACHER I.B. BEKBOEV**

***Аннотация:** Макалада Кыргыз Республикасында жана анын тышында кеңири белгилүү окумуштуу педагог жана инсан Исак Бекбович Бекбоевдин мектеп мугалиминен баштап, педагогика тармагындагы улуу окумуштуулук ишмердүүлүгү жөнүндө сөз болот. Өзгөчө анын кыргыз мектептеринде математика сабагын окутууга, аталган сабак боюнча мугалимдерди даярдоого кошкон салымына басым жасалат. Ошондой эле Кыргыз Республикасында педагогика илиминин түптөлүшүнө анын өнүгүшүндөгү И.Б. Бекбоевдин орду жана илимий иштери чагылдырылган.*

***Аннотация:** В статье речь о научно-практической деятельности широко известного в Кыргызской Республике и за ее пределами ученого педагога Исаака Бекбоевича Бекбоева, который начинал свою педагогическую деятельность как учитель школы и всю жизнь посвятил педагогической науке. В особенности раскрывается его вклад в развитие методики преподавания математики и подготовки учителей в этом направлении. В то же время, отражены его место и вклад в становлении и развитие педагогической науки в Кыргызской Республике.*

***Annotation:** The article is about the scientific and practical activity of the well-known in the Kyrgyz Republic and beyond academic scientist Iskak Bekboevich Bekboev, who began his teaching career as a school teacher and devoted his entire life to pedagogical science. In particular, his contribution to the development of the methodology of teaching mathematics and the training of teachers in this direction. At the same time, his place and contribution to the formation and development of pedagogical science in the Kyrgyz Republic are reflected.*

***Түйүндүү сөздөр:** окумуштуу, мугалим, педагог, илимпоз, илимий педагогикалык ишмердүүлүк, математика, окутуу методикасы.*

***Ключевые слова:** ученый, учитель, педагог, научно-педагогическая деятельность, математика, методика обучения.*

***Key words:** scientist, teacher, teacher, scientific and pedagogical activity, mathematics, teaching methods.*

Мен агайым Исак Бекбоевичти 1958-жылдан бери билем десем болот. Ал кезде мен Фрунзе шаарындагы №1 мектеп-интернатта 6-класста окуп жаткан кезим эле. Ошол кезде

Исак Бекбоевич (ал кезде биз үчүн жөн эле “агай”) бизге математикадан сабак берип калды. Агайыбыз айябай сүрдүү, бирок сабакты жакшы түшүндүргөн жана талапты да катуу сактаган мугалим жана өзүнө гана мүнөздүү юмору бар адам экендигине күбө болдук.

Сүрдүүлүгүн жана талапкердигин биринчи эле сабак берген күндөрдөн байкадык. Бир мисал, адатта мончого барган күндүн эртеси, кечээ мончого барып, колубуз бошбой калды деген шылтоо менен сабакка даярданбай келе турган элек. Бул жолу да ошондой болду. Эртеси сабакка келгенде, агайыбыз эсептерди чыгардынарбы деген суроого эч ким жооп бербеди. Анда агай журналды колуна алып, парталарды кыдырып жөнөндү. Ар бирибиздин жаныбызга келип, үй тапшырманы сурады. Тапшырманы эч ким аткарган эмес эле. Тапшырманын аткарлыбаганын көргөн агай журналга ар бирибизге балчайган “2” деген бааны коюуп салды. Биз “мончого барып, убакыт болбоду” деп чурулдадык эле, анда агай “тазаланып туруп эсепти чыгарыш керек болчу” деп гана койду. Биз баарыбызга эки коюп салат деген оюбузга келген жок эле. Биз чурулдап басылдык, сабак андан ары уланды, бирок андан кийин математика сабагына даярданбай келүү деген токтоду. Бул ошол кездеги жаш мугалим агайдын окуучуларды тартипке үйрөтүү, ишке жоопкерчиликтүү болуу, жетекчилердин эмне үчүн баарына эки койдун – деген суроодон коркпой, талапты аткаруу керек экендикке үйрөтүү сабагы экендигин кийин түшүндүк. Агайдын ушундай талапкөйлүгүнөн класстагы окуучулардын дээрлик көпчүлүгү математика сабагынан жакшы окуй турган болдук.

Агайдын юморуна байланыштуу бир мисал. Эсептерди чыгарганда же жөн эле тексттин ичинде ж.б. деген кыскартылган белгиге байланыштуу, балдар билип туруп эле “агай ж.б. деген эмне” - деп сурап калса: ал “жумшак бөлкө” деп коер эле. Бул ошол агайдын, ошол интернатта окуган балдарга эмне жакын жана түшүнүктүү экендигин жакшы билип, жана аны тамашага айлантып, сабакты жандандыруу ыкмасы экенин кийин түшүндүм.

Жогорудагылар бала чактагы мектептеги окуялар болду. Кийин көп жылдар өткөндө агайыбыздын белгүлүү окумуштуу, билим жана илимди уюштуруучу, дассыкан педагог, чыгаан инсан экендигине түздөн-түз күбө болдум, ал тургай диссертациялык кеңеште агайдын орун басары катары милдет аткардым.

Окумуштуу катары Исак Бекбоевич жөнүндө математика илимине, анын ичинде математиканы окутуу методикасына байланыштуу изилдөөлөр менен алектенгендер менен да жакшы билишет жана кеңири маалыматтарды айта алышат деп ойлойм. Мен Исак Бекбоевичтин Эл аралык деңгээлдеги окумуштуу экендигине көңүл бурдум келет. Өзгөчө Казакстандык окумуштуулар, алардын ичинде педагогика илимдеринин доктору, Казакстандын педагогика илимдер академиясынын президенти, профессор Алма Эсенбековна Абылкасымова агайдын 80 жылдык юбилейинде келип сүйлөгөн сөздөрүнөн билемин. Анын айтуусунда Исак Бекбоевич жазган окуу куралдар жана китептер казак мектептеринде кеңири колдонулуп жаткандыгы жөнүндө сыймыктуу сөздөргө күбө болдук.

Илимпоз агайдын дагы бир өзгөчөлүгү Исак Бекбоевич Бекбоев – илимпоз-педагог, Эл мугалими, кыргыз педагогикасындагы XX кылымдын экинчи жарым жылдыгындагы педагогика илимдеринин түптөлүп, өнүгүшүндөгү бүтүндөй бир доорду чагылдырып турган илимпоз экендигин жана анын илимий-педагогикалык ишмердүүлүгү аркылуу Кыргыз Республикасындагы педагогика илиминин калыптанышы, өнүгүшү жана алардын билим берүү жана окутуу тармагында ишке ашырылышын көрүүгө болот. Окумуштуунун эмгектери өзүнүн жаңычылдыгы, актуалдуулугу, масштабдуулугу, тажрыйбада пайдалуулугу, колдонулушунун кеңири экендиги менен айырмаланып турат. Ал кыргыз педагогика илиминин тарыхындагы урунттуу учурларында билими, көрөгөчтүгү, кыраакылыгы менен кыргызча педагогикалык текст жаратуунун башатында турган илимпоз катары белгилүү. Ушундай төө көтөргүс эмгектери үчүн Исак Бекбоевич “**Эл мугалими**” наамына татыктуу болгон.

Агай менен бир топ жыл педагогика боюнча диссертациялык кеңеште иштеген мезгилде, анын илимий иштердин көзүн даана тааныган адис экендигине күбө болдум.

Диссертациялык кеңештин төр агасы катары ар бир ишти кылдаттык менен карап чыгып, андан соң кеңештин мүчөлөрүнүн илимий багытына, тажрыйбасына, илимий дараметине ылайык келген ишке эксперт же оппонент болууга сунуштай турган эле. Мындай иш илимий кеңешин жетекчисинен илимий даража алуу үчүн баш уруп жаткан изденүүчүнүн абалан жана анын ишин баалай турган эксперттин дагы илимпоз катары мүмкүнчүлүгүн таразалай билген даанышмандыкты, көрөгөчтүктү талап кылган. Агай мына ушундай сапаттарга ээ.

Бүгүн И. Бекбоев – 90 жаштын белесинде турган чагында илимпоздун калеминен жаралган 250 дөн ашык эмгеги, анын ичиндеги 11 монографиясы жана 30 дан ашык окуу китеби Кыргыз улуттук педагогикасынын фундаменталдуу илиминде өз ордун таап тургандыгы, И.Б. Бекбоевдин илимпоздук бейнесин айгинелеп турат.

Анын ЖОЖдордун студенттери жана мектеп мугалимдери үчүн жазылган математика боюнча педагогикалык эмгектерине: «Азыркы сабакка коюлуучу дидактикалык талаптар жөнүндө» (1975), «Сабактын оптималдуу вариантын даярдап өткөрүүнүн методикасы» (1988), «Инсандын адистик жактан калыптанышынын илимий негиздери» (1989), «Окуучуларды эмгекке тарбиялоонун теориялык методикалык негиздери» (1992), «Мектеп окуу китебинин авторуна эскерткич» (1999), «Инсанга багытталган окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери» (2003 жана 2004), «Педагогикалык процесс: эски көнүмүштөр жана жаңычыл көз караштар» (2005) аттуу монографияларын, китептерин белгилеп кетүүгө тийишпиз.

Акырында айтарым, Исак Бекбоевич бүгүн да кыргыз педагогикасынын көч башында туруу менен анын өсүп-өнөгүүсүнө зор салым кошууда. Анын жазган эмгектери, макалалары педагогика илимине кызыккандар үчүн табылгыс кенч жана түгөнбөгөн гүлазык деп ойлойм, И.Б. Бекбоевдин өмүрү, илимий чыгармачылык иштери Кыргыз Республикасынын чыгаан инсан жана илимпоздор катарында туруу менен окуучулары ж.б. тарабынан атайын изилдөөгө алынып, жалпы илимий коомчулукка жеткирүү алдыдагы изилдөөчүлөрдүн милдети деп ойлойм.

Адабияттар:

1. Бекбоев И. Методика подготовки и проведения оптимального варианта урока. –Б., 1988, 2011 гг.
2. Бекбоев И., Педагогический процесс: старые привычки и новые взгляды. – Б., 2005.
3. Бекбоев. И., Алимбеков А. Инсанга багытталган окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Б., (2004, 2011жж.).

*Ниязова Айнагуль Маликовна
к.п.н., ученый секретарь
Кыргызская академия образования*

**КОМПЕТЕНЦИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК КЛЮЧЕВЫЕ ПОНЯТИЯ
В КОНТЕКСТЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА**

*Ниязова Айнагуль Маликовна
п.и.к., окумуштуу катчы
Кыргыз билим берүү академиясы*

**КОМПЕТЕНЦИЯ ЖАНА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК МАМИЛЕНИН
ШАРТЫНДА ТҮЙҮНДҮҮ ТҮШҮНҮКТӨР КАТАРЫ**

*Niiazova Ainagul Malikovna
Scientific secretary
Kyrgyz academy of education*

**COMPETENCE AND RELIABILITY IN THE CONTEXT OF
A COMPETENCY-BASED APPROACH**

Аннотация: В статье рассматриваются понятия “компетенция” и “компетентность” как ключевые понятия в контексте компетентностного подхода к организации учебного процесса в общеобразовательной школе. Дан анализ смысловой нагрузки понятий “компетенция” и “компетентность”, “компетентностный подход” в условиях принятия нового Государственного образовательного стандарта Кыргызской Республики. Указана роль компетентностного подхода в формировании компетенций учащихся школы, их компетентность при решении проблем в различных профессиональных, жизненных ситуациях.

Аннотация: Макалада компетенттүүлүк мамиленин контекстинде “компетенция” жана “компетенттүүлүк” түшүнүктөрү жалпы билим берүүчү мектептердеги окуу процессине компетенттүүлүк мамиленин мисалында ачылган. “Компетенция”, “компетенттүүлүк”, компетенттүүлүк мамиле түшүнүктөрүнө Кыргыз Республикасынын жаңы Мамлекеттик билим берүү стандартын кабыл алуунун шартында анализ берилген. Мектеп окуучуларынын компетенттүүлүгүн калыптандыруудагы жана турмуштук, кесиптик түрдүү кырдаалдарды чечүүдөгү ролу көрсөтүлгөн.

Annotation: The concepts of “competence” and “competency” are considered in article as key concepts in the context of a competency-based approach to the organization of the educational process in a comprehensive school. The analysis of the semantic load of the concepts “competence” and “competency”, “competency-based approach” in the context of the adoption of the new State educational standard of the Kyrgyz Republic is given. The role of the competency-based approach in the formation of the competencies of school students, their competency in solving problems in various professional, life situations is indicated.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, компетенция, лично-стно-ориентированное обучение.

Түйүндүү сөздөр: компетенттүүлүк мамиле, компетенттүүлүк, компетенция, инсанга багыттан окутуу.

Key words: competence-based approach, competency, competence, student-centered learning.

В условиях современного мира, в котором стремительно внедряются компьютерные, информационные, цифровые технологии, ученик не нуждается в учителе с традиционными методиками обучения.

Каждое поколение более или менее отличается от предыдущего. Но сегодня мы имеем уникальных детей поколения Z, родившихся в начале XXI века и живущих в цифровой реальности. Наши дети уже живут в новой среде, которой раньше не было: им доступен интернет, изобилующий информацией, цифровые технологии, открывающие им огромные познавательные возможности.

В связи с этим возникают серьезные противоречия в организации учебного процесса в школе. Традиционная система образования, ориентированная на получение знаний, умений и навыков (ЗУН), стала испытывать серьезные трудности в выполнении запросов и потребностей современного общества. Ее место занимает личностно-ориентированное обучение, направленное на формирование ключевых компетентностей и развитие личности ученика [2, с. 11].

Необходимость введения компетентностного подхода в учебный процесс возникла в свете новых требований, предъявляемых к качеству образования. Суть компетентностного подхода заключается в том, что результаты обучения активно «действуют» за пределами образования, способствуют решению различных проблемных ситуаций, возникающих в жизнедеятельности человека.

Компетентностная концепция делает акцент на прагматический подход формирования у учащихся тех или иных компетенций. Прагматизм заключается в том, что ученик, оперируя блоком информации по определенной теме, может и не читать весь материал, а найти интересующий контент в соответствии с поставленной задачей. То есть ученик должен ориентироваться в потоке информации, обладать умением вычленив из нее смысловой материал, необходимый для выполнения данного учителем задания. Как следствие, меняется содержание учебных программ, нацеленное уже на развитие компетенций для самостоятельного разрешения проблем при самоорганизации ученической деятельности.

С принятием новых школьных предметных стандартов цели образования стали более четкими, ясными, конкретными, задачи ориентированы на ожидаемые результаты, которые должен показать выпускник. Структура учебных программ, составленных на основе предметных стандартов, подчинена решению поставленных задач в свете компетентностного подхода. Одним из основных требований Государственного образовательного стандарта является внедрение компетентностного подхода, понятий «компетенция», «компетентность» в учебный процесс. Для этого требует изменений и учебный процесс, в котором учение доминирует над преподаванием. При соответствующем обновлении содержания предметных учебных программ, методик преподавания предмета предполагается не только освоение фундаментального ядра научных и практических достижений человечества, владение учеником системой знаний, умений и навыков, но и овладение набором ключевых компетентностей, заявленных в Государственном образовательном стандарте: информационная компетентность, социально-коммуникативная компетентность, компетентность «Самоорганизация и разрешение проблем».

Все эти компетентности тесно связаны между собой, развиваются одновременно и способствуют формированию индивидуального характера деятельности ученика, становлению интегративной личностной характеристики ученика.

Школа в настоящее время нуждается в таком учителе, который будет учить учеников эффективно обучаться, чтобы овладеть знаниями, умениями, навыками, необходимыми для решения практических задач как в учебном процессе, так и в дальнейшей профессиональной деятельности, просто в жизни. Важным фактором развития всей системы образования является мотивация учителей на постоянное самосовершенствование, повышение своей профессиональной квалификации, поскольку учитель был и остается ключевой фигурой в обучении учащихся в школе. Формирование компетентностей и компетенций учащихся осуществляется именно учителем через его каждодневную кропотливую работу.

"Компетенция" и "компетентность" – смыслообразующие понятия компетентностного подхода. В чем их сходства и различия?

Государственный образовательный стандарт Кыргызской Республики определяет компетенцию как заранее заданное *социальное требование* согласно заданным стандартам к образовательной подготовке учащегося, необходимое для его эффективной продуктивной деятельности в определенной ситуации – учебной, личностной, профессиональной [1]. Компетенция – способность человека решать самые различные задачи в реальной действительности на основе совокупности знаний, умений и навыков. То есть компетенция – это реализация ЗУНов с получением практических результатов.

Компетентность рассматривается как *интегрированная способность* человека самостоятельно применять различные элементы знаний, умений и способы деятельности в определенной ситуации – учебной, личностной, профессиональной [1]. Таким образом, при такой трактовке компетентность можно рассматривать как способ реализации содержания образования в своей деятельности, отраженный в образовательных результатах. Компетентность также можно понимать как способность действовать с получением эффективного результата в разрешении определенной проблемы.

Компетентность и компетенция – взаимодополняемые и взаимообусловленные понятия, так как компетентный человек, не обладающий компетенцией, не может в полной мере и в социально значимых аспектах ее реализовать [3].

Если рассматривать эти понятия в контексте школьного образования, компетентность учащегося – это обладание знаниями, умениями и их использование в конкретных условиях; это личностные качества, приобретенные на основе собственного опыта; это владение учащимся соответствующей компетенцией.

Компетенция рассматривается как готовность ученика к применению знаний, умений и навыков, а также осведомленность в круге определенных вопросов, в данном случае, в предметной области. Компетенции представляют собой комплексные умения показать на практике возможности использования знаний.

Самостоятельность учащихся в рамках компетентностного подхода является одним из самых значимых качеств личности. Развитие этого личностного качества обуславливает активную жизненную позицию учащихся,

Компетентность можно сформировать на основе компетенций. Задача школы помочь ребенку стать потенциально компетентным в профессиональной или жизненной деятельности. «Ключом» решения этой задачи становятся ключевые компетенции как особые способности, которые помогают человеку стать компетентным в той или иной выбранной деятельности. Безусловно, в этом центральную роль играет учитель, который ежедневно работает с учеником, проектирует предметные, ключевые компетенции, с помощью компетентностно-ориентированного обучения достигает поставленной цели по формированию определенных компетенций. При этом нельзя забывать о том, что один из главных принципов компетентностного подхода – самостоятельная, поисковая деятельность ученика. Компетентностно-ориентированные задания способствуют успешности действий ученика в ситуации неопределенности. Именно такие задания помогут учащимся найти решение в проблемных ситуациях, дадут возможность сформировать у ученика нужные компетенции.

Когда ученик может овладеть компетентностью? Когда он организован на сознательном уровне, может мыслить абстрактно, критически, имеет собственную позицию, может осуществлять самооценку, саморефлексию [4, с. 21].

Компетентности формируются не только в ходе учебного процесса в школе, но и под регулярным воздействием семьи, одноклассников, друзей, внеклассной работы, религии, культуры, средств массовой информации, в том числе и интернета.

Необходимо отметить, что понятие «компетентность» более широкое понятие, чем понятие «компетенция», в последующем совокупность конкретных компетенций будут выражены в компетентности ученика.

Компетентностный подход усиливает прикладной характер школьного образования, что оказывает положительное влияние на формирование компетентности и компетенций учащихся школы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования Кыргызской Республики, утвержден постановлением Правительства Кыргызской Республики № 403 от 21 июля 2014 года.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
3. Метаева В.А. Рефлексия как метакомпетентность [Текст] // Педагогика. – 2006. – № 3.
4. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. В 2 томах. Том 1. – М.: НИИ школьных технологий, 2006.

*Алиев Шаршеналы
п.и.д., профессор
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университети*

**ИСАК БЕКБОЕВ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МАТЕМАТИКАНЫН
ДИДАКТИКАСЫ ИЛИМИНИН НЕГИЗДӨӨЧҮСҮ**

*Алиев Шаршеналы
д.п.н., профессор
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаев*

**ИСАК БЕКБОЕВ НАУЧНЫЙ ОСНОВАТЕЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ НАУК
ПО МАТЕМАТИКЕ В КЫРГЫЗСТАНЕ**

*Aliyev Sharshenaly
Ph.D., professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

**ISAK BEKBOYEV THE SCIENTIFIC FOUNDER OF DIDACTIC SCIENCES
ON MATHEMATICS IN KYRGYZSTAN**

Аннотация: Бул макалада, Исак Бекбоевичтин математиканы окутуунун дидактикасынын жана жалпы педагогиканын проблемаларынын үстүнөн 50 жылдан ашык жүргүзгөн илим-изилдөө ишмелүүлүгүнө терең талдоо жүргүзүлгөн. Мындай талдоонун негизинде, билим берүүнүн жаңы муундагы стандарттарынын талаптарын ишке ашырууда анын азыркы угуучуларына (окуучулар, студенттер, магистранттар, аспиранттар, докторанттар ж.б) математикалык билим берүү технологиясын түп тамырынан бери жаңылоо иштеринде Исак Бекбоевич түзүп берген изилдөөлөрдүн натыйжаларына, илимий–практикалык негиздемелерине, илимий-методикалык эмгектерине, окуу китептерине жана окуу-методикалык куралдарына таянуу зарыл экендиги негизделген.

Аннотация: В этой статье изучена научно–методическая деятельность Исака Бекбоевича за период более чем полувека, в области исследований дидактики математики и общепедагогические проблемы. В результате изучения наследий И.Бекбоева приходим к выводу, о том что для создания новой технологии непрерывного математического образования мы (школьники, студенты, магистранты, аспиранты, докторанты и т.д.)обязаны полагаться на оставленных им этих наследий.

Annotation: This article examines the scientific and methodological activities of Isak Bekboevich for more than half a century, in the field of studies of didactics of mathematics and general pedagogical problems. As a result of studies of I. Bekboev's legacies, we conclude that we (schoolchildren, students, undergraduates, graduate students, doctoral students, etc.) are obligated to rely on these legacies left by him to create a new technology for continuing mathematical education.

Түйүндүү сөздөр: инсанга, кесипке багыттуу билим берүү, окутуунун жаңы технологиясы, предметтик-кесиптик компетенция.

Ключевые слова: практико–профильноориентированное обучение, современная технология обучения, предметная и профильная компетенция.

Key words: practical-profile-oriented training, modern technology of training, subject and profile competence.

Тарыхты адам жаратат деп айтылат, илгертен. Ар бир элдин, мамлекеттин тарыхында, анын коомдук чөйрөсүндө, алып айтсак – маданиятында, адабиятында, илиминде, спортунда ж.б. тармактарында биринчи эл башкаруучусу, эл баатыры, космонавты, олимпия чемпиону болуп келген. Ошондой биринчилердин бири, Кыргызстандагы педагогика илиминде, анын ичинде математиканын дидактикасы илиминде тарых жараткан окумуштуу инсандардын бири *Исак Бекбоевич Бекбоев* болуп эсептелет. Ал тарыхка токтоло кетели. Улуу Ата Мекен согуштан кийинки элүү жылдардын аралыгында, мурдагы совет коомунун курамында турган Кыргызстанда жогорку билимге жетишүү, аны менен катар эле кыргыздын таланттуу жаштарын илим-изилдөө иштерине тартуу жагдайы дагы мезгилдин активдүү процессине айланган жана ал процесс тарыхтын бир өзгөчө айлампасы болуп калды. Ушул тарыхтын башатында Кыргыз математика илиминин жаралуу тарыхынын башатында, анын кийинки түптөлүүсүнө жана анын өркүндөп өсүүсүнө өздөрүнүн зор салымдарын кошкон тарыхый инсандар, Москвадагы М.В. Ломоносов атындагы Университеттин бүтүрүүчүсү *Георгий Акилович Сухомлинов (кийин көп жылдар политехникалык институтунун ректору)*, Казань Университетинин бүтүрүүчүсү *Яков Васильевич Быков* жана согуш учурунда коммунист болгондуктан Европадан куугунтукталып СССРге качып келип, андан Кыргызстанга жолдомо аркылуу жиберилген дүйнөлүк масштабдагы окумуштуу математик–механик Австриялык *Феликс Исидорович Франкльдер* болушкан. Бул көрүнүктүү окумуштуулардын жетекчилиги менен 1955-1980-жылдар аралыгында Кыргызстанда математиканын жана механиканын фундаменталдуу проблемалары боюнча илим-изилдөө иштерин жүргүзүшкөн кыргыздын көптөгөн уул–кыздары илимдин кандидаттары, докторлору, мүчө–корреспонденттер жана академиктери болушту жана азыркы учурда дагы дүйнөлүк масштабдагы илимдин проблемалары менен алектенип келүүдө. Алардын көпчүлүгү өзүнүн багыты боюнча илимий мектептерди дагы түзүшүп, азыркы убакытка чейин жаштарды илим-изилдөө иштерине тартуу традициясын улантып келе жатышат.

Ошол мезгилдеги билимге-илимге жан дили менен умтулган кыргыз жаштарынын бири болгон, Кыргыз Мамлекеттик Университетинин (*азыркы КУУ*) физика–математика факультетинин Сталиндик стипендиянты жана кызыл диплом менен бүтүрүүчүсү (1952-ж.), педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын мүчө–корреспонденти, Эл аралык педагогикалык жана социалдык Академиясынын академиги, Кыргызстандын Эл мугалими, ошондой эле жалпы элдик агартуучулар тарабынан ыйгарылган *“Мугалимдердин мугалими”* наамына ээ болгон *Исак Бекбоевич Бекбоевди сыймыктануу менен баса белгилөөгө болот*. Анткени, жогоруда белгилегендей, Я.В. Быков - *фундаменталдык математика*, И.Ф. Франкль - *фундаменталдык механика*, Л.Е. Кривошеин - *прикладдык математика* тармактары боюнча өздөрүнүн илимий мектептерин түзүп кеткен болсо, Исак Бекбоевич - илимдин дагы бир маанилүү тармактарынын бири болгон - *педагогика илиминдеги окутуунун дидактикасы, анын ичинде “Математиканы окутуунун дидактикасы” илими багыты боюнча Кыргызстанда биринчилерден болуп улуттук илимий мектепти түзүп, аны бүгүнкү күнү дагы жалпы республикалык масштабда ийгиликтүү жетектеп келе жатат*. Аны, Исак Бекбоевичтин математиканы окутуунун дидактикасынын жана жалпы педагогиканын проблемаларынын үстүнөн 50 жылдан ашык жүргүзгөн илимий изилдөөлөрүнө кыскача талдоо жүргүзүү менен белгилөөгө болот. Анткени, дидактиканын: *“Кимдерди – Эмнеге – Канча жана Кантип окутуу керек?”* – деген принциптердин жаңы доордогу талаптарына жана билим берүүнүн жаңы муундагы стандарттарынын талаптарына ылайык, жаңы доордун азыркы угуучулуруна (*окуучулар, студенттер, магистранттар, аспиранттар, докторанттар ж.б*) математикалык билим берүү технологиясын түп тамырынан бери жаңылоо зарылчылыгы жаралып олтурат. *Мындай татаал маселени чечүүдө Исак Бекбоевич түзгөн изилдөөлөрдүн натыйжаларына, илимий–практикалык негиздемелерине, илимий-методикалык эмгектерине, окуу китептерине жана окуу–методикалык куралдарына таянууга туура келет*. Исак Бекбоевичтин илимий изилдөөлөрүн жана жарыяланган эмгектеринин топтомун окуп үйрөнүү менен, жаңы доордогу окутууну жаңылоо

проблемаларын чечүүнүн теориялык жана практикалык негиздеринин экинчи айлампасын түзүп чыгуу милдети анын шакирттеринин алдында жаралып олтурат. *Ошондуктан, Исак Бекбоевичтин 50 жылдан ашык убакыттан бери талыкпастан түзүп келе жаткан илимий–методикалык, окуу куралдарын, колдонмолорун ж.б. эмгектерин улуу мурас катары сактап калып, аны Кыргыз элинин келечеги болгон жаштар үчүн көрсөтмө курал–каражат катары пайдаланууга милдеттүүбүз !!!*

Бул айтылгандарды төмөнкү фактылар менен негиздей кетели. Исак Бекбоевичтин математиканы окутуунун дидактикасынын жана жалпы педагогиканын проблемаларынын үстүнөн 50 жылдан ашык жүргүзгөн илимий–методикалык изилдөөлөрүн, окуу китептери, каражаттары жана көрсөтмөлөрү боюнча калтырган мурастарын окуп үйрөнүүдө жана талдоо жүргүзүүдө негизинен аны үч этапка бөлүп кароо шарттуу болот, алар:

- 1955 – 1966 – жылдар аралыгы (*кандидаттык диссертация жазуу мезгили*);
- 1967 – 1994 – жылдар аралыгы (*доктордук диссертацияны коргоого чейинки мезгил*);
- 1995–жылдан кийинки мезгил.

Исак Бекбоевичтин изилдөө иштеринин биринчи этабынын натыйжасы катары 1966–жылы «*Задачи с практическим содержанием как средство раскрытия содержательно – прикладного значения математики в восьмилетней школе*» деген темадагы кандидаттык диссертациясын белгилөөгө болот. Бул корголгон диссертация бүгүнкү күндө дагы өзүнүн актуалдуулугун кайра жаратып олтурат. Анткени, жаңы муундагы «*Орто мектептеги жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартында*» (2014-ж.) жана «*Предметтик стандартында*» (2015-ж.), ошондой эле «*Жогорку профессионалдык билим берүүнүн мамлекеттик стандартында*» (2015-ж.), 5–9–класстардагы (*базалык билим берүү*) математика предметин окутууда андагы «*...Прикладдык–практикалык мазмундагы маселелерди чыгаруу боюнча билимдерди калыптандыруу зарыл*» - деген талабы коюлуп олтурат. Бул маселелердин илимий–методикалык негиздерин Исак Бекбоевич 1966–жылы эле коргогон кандидаттык диссертациясында негиздеген экен. Анын эң баалуулугу болуп, бул проблемага карата изилдөө иштерин жүргүзүү этабында Исак Бекбоевич бир нече көөлөмдүү илимий–методикалык эмгектерди басып чыгарган, алар:

- *Арифметические задачи с производственным содержанием.* / Фрунзе. Киручпедгиз, 1959. – 4,32 п.л.
- *Алгебраические задачи с производственным содержанием.* / Фрунзе. Киручпедгиз, 1961. – 3,62 п.л.
- *Геометрические задачи с практическим содержанием.* / Фрунзе. Киручпедгиз, 1962. – 5,74 п.л.
- *Связь преподавания математики с жизнью.* / Сб: Из опыта преподавания математики в школе. Минск, 1964, - с. 27 – 37.
- *Математика сабагында окуучулардын өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүү.* / Фрунзе. Киручпедгиз, 1964. – 6,25 б.т. А.И.Тимофеев авторлош.
- *Математика боюнча класстан тышкары иштерге көнүгүүлөр.* / Фрунзе. Мектеп, 1967. – 10 б.т. А.И.Тимофеев авторлош, ж.б.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган мурастар:

**биринчиден, жалпы жана массалуу (б.а. жалпы базалык билим берүү мектептеринде) билим берүү процессинде, окуучулардын математикалык билим алуусун калыптандыруу - математиканын илимий негиздерине басым жазалбастан, анын практикалык – прикладдык багытына басым жасоо максаты көздөлгөн (математиканы үйрөнүүгө мотивация);*

**экинчиден, математиканы окуучуларга үйрөтүүдө анын жаратылышына, философиясына жана ага берилген аныктамаларга таянуу менен ишке ашыруу ыкмасы колдонулгандыгы. Бул жагдай өтө маанилүү болуп эсептелет. Анткени, негизги мектептеги математика курсу окуучулардын өзүнүн турмуштук–практикалык маселелерин жана башка билимдерди өздөштүрүүдө (социалдык–гуманитардык жана табыгый билимдер) андагы*

предметтик маселелерди чыгарууга үйрөтүү милдети чечилген. Бул максатта иштелип чыккан жогорку үч маселелер жыйнагын (*колдонмо мазмундагы арифметикалык- 1-5-кл.*), *алгебралык-6-9-кл.*, *жана геометриялык – 7-9-кл. маселелер жыйнагы*) белгилөө жетиштүү болот. Мындай көрсөтмө куралдардын баалуулугу - математиканын жаңы муундагы “*Предметтик стандартынын*” талабына ылайык, андагы предметтик компетенцияны калыптандыруунун негизги дидактикалык материал болуп тургандыгында.

Үчүнчүдөн, индуктивдүү деп аталган ыкманы колдонуу менен окутуунун жаңы технологиясын иштеп чыккандыгы. Окутуунун шартка жараша ыңгайлуу технологиясын окуу процессине колдонуу чоң чыгармачылык болуп эсептелет. Ал математика илиминин философиясын, анын максатын, милдеттерин, зарылчылыгын жана андагы ички байланыштарды, биринчи кезекте мейкиндиктеги формалардын моделдери (*ал геометриялык деп аталып калган*) менен анын аналитикалык (*же алгебралык*) моделдеринин арасындагы ажырагыз байланыштарды терең түшүнүүдөн келип чыгат. Исак Бекбоевичтин жогорку эмгектеринде ушул үч маанилүү фактор илимий–методикалык жактан толук негизделген.

Ал эми 10-11-класстардын окуучулары үчүн (*профилдик–кесиптик билим берүү*) «*болочок кесибине багыттуу профилдик–практикалык мазмундагы маселелерди чыгаруу билимдерин калыптандыруу*» маселесине карата талаптар коюлуп олтурат. Демек, азыркы жаңы доордун экинчи жана үчүнчү баскычынын окуучулары үчүн окуу китептерин, окуу–методикалык колдонмолорду жана методикалык каражаттарды, ошондой эле, *эң негизгиси – окутуунун жаңы технологиясын иштеп чыгуу маселесинде педагог–окумуштуулар Исак Бекбоевичтин илимий–методикалык эмгектерине таянуу керек.* Алардын айрымдарын белгилей кетели:

- *Математикалык анализдин элементтерин орто мектепте окутуунун маселелери.* / Фрунзе. Киручпедгиз, 1962. – 5,62 б.т.
- *Мектептин алгебра курсу боюнча маселелерди чыгарууну системалаштыруу.* / Биринчи бөлүм. Фрунзе. Мектеп, 1976. – 14 б.т.
- *Мектептин планиметрия курсу боюнча маселелерди чыгарууну системалаштыруу.* / Экинчи бөлүм. Фрунзе. Мектеп, 1978. – 10 б.т.
- *Мектептин стереометрия курсу боюнча маселелерди чыгарууну системалаштыруу.* / Үчүнчү бөлүм. Фрунзе. Мектеп, 1982. – 11,6 б.т.

Ал эми Исак Бекбоевичтин 1994–жылы «*Научные основы разработки и обучения решению задач в системе непрерывного математического образования*» темасы боюнча коргогон доктордук диссертациясы анын кийинки отуз жыл аралыгындагы илимий изилдөөлөрүнүн натыйжасы деп карасак болот (*экинчи этап*). Бул диссертациялык эмгегинде “*толук жана үзгүлтүксүз математикалык билим берүүнүн маселелери*” каралып, ошол мезгилдин талабына, шартына жараша Кыргызстандагы математиканы окутуунун теориялык–дидактикалык маселелери негизинен иштелип чыгышынын натыйжасы болгон. Мындай илимий иштерди талыкпастан аткаруунун аралыгында Исак Бекбоевич 14 монографияны, 47 окуу китептерин жана окуу куралдарын басып чыгарды (*айрымдарын авторлоштору менен*), 43 окуу методикалык колдонмолорду (*айрымдарын авторлоштору менен*) жана 162 илимий жана илимий–педагогикалык макалаларды басып чыгарган. Алардын арасында төмөнкү илимий–методикалык эмгектерди өзгөчө белгилеп кетүүгө болот, алар:

- *Азыркы мезгилдеги математиканы окутуудагы дидактикалык талаптар жөнүндө.* / Фрунзе. Мектеп, 1973. – 3.5 б.т. А.И. Тимофеев авторлош.
- *Геометрия курсу боюнча жаңы окуу китептердеги «татаал маселелердин» чыгарылыштары.* / Бишкек. 2001. – 3,0 б.т. А.Айылчиев авторлош.
- *Главное в обучении - профессиональная компетентность педагога.* / Бишкек. КАО, 2003. – 1,5 п.л.

Исак Бекбоевичтин бул эмгектеринин ичинен окутууну жаңылоо мезгилине туура келген жаңы бир эмгегин белгилейли. Ал көлөмдүү монография “Инсанга багыттап билим берүүнүн теориялык жана практикалык маселелери” деген аталышта жарык көрдү (үчүнчү этабы) /Бишкек, 2003. 305 б./ Бул проблема азыркы жаңы замандын билим берүү системасындагы актуалдуу маселенин бири болуп келүүдө. Коом жаңы доорго өтүүдө, б.а. бүткүл дүйнөлүк глобализация шартында билим берүү же билим алуу адамдын географиялык ордунан жана тилинен анча деле көз каранды болбой калган жагдайга дуушар болдук. Мындай жагдай бардык жерде, элде билим берүү системасы бирдей болууга түрткү берүүдө, өзгөчө математикалык жана табигый билим берүү багытынын алкагында. Анткени бул билимдер жалпы адамдар үчүн тиешелүү болуп, ал адамдын дүйнө таануу кабылдоосун калыптандырат. Исак Бекбоевичтин бул монографиясы “... Ар бир инсанга багыттап билим берүү зарылчылыгы жаралганын жана аны кантип теориялык жана практикалык жактан ишке ашырууга болот” деген маселени чечүүгө багытталган. Демек, Исак Бекбоевич жаңы коомдун шартында дагы, анын жаңы талаптарына жараша, окутууну жаңылоо проблемаларын чечүүнүн теориялык жана практикалык негиздери боюнча дагы изилдөө жүргүзгөнүн көрүүгө болот. Ал жөнүндө Исак Бекбоевич бул монографиясында мындай дейт: “Инновациялык окутууга өтүү үчүн педагогикалык бүткүл структуралык элементтерин, алар: анын мазмунун, методдорун, формаларын, каражаттарын жана натыйжалуулугун кайра карап чыгуу зарыл. Анткени билим берүүдөгү инновациялык процесстер, б.а. педагогикалык системага жаңылык киргизүү – изоляцияланган жана локалдуу мүнөздө боло албайт” - деп даана көрсөтүп олтурат (Гл. 14, стр.282). Бул монографиянын азыркы билим берүү системасында дагы бир актуалдуу маселени чечүүнүн жолдомосу катары кароого болот. Жогорку профессионалдык билим берүүнүн жаңы муундагы мамлекеттик стандартынын негизги талаптарынын бири болуп: “Кесипке даярдоо процессинде ар бир предмет студенттин болочок профилине багыттуу мазмунда (профильно–практико ориентированное обучение) окутулууга тийиш” – деген көрсөтмө берилген. Демек, Исак Бекбоевичтин жогорку монографиясында - мектеп окуучуларына инсанга багыттап билим берүү зарылчылыгын негиздесе, аны колдонуу менен - студенттерди болочок профилине багыттуу мазмунда окутуу зарылчылыгынын теориялык жана практикалык жактан ишке ашырууга көрсөтмө катары кабыл алууга болот.

Демек, математика боюнча окуу китебин, куралдарын түзүүчүлөр жана аны окутуунун дидактикасы менен алектенип жүрүшкөн педагог-окумуштуулардын баары Исак Бекбоевичтин жолдомосун эске алууга тийиш. Ошондой эле, Исак Бекбоевич тарабынан жасалган иштеринин баарын, биринчи кезекте окуу китептерин болочок муундарга таалим–тарбия берүү үчүн улуттук нарк катары сактап калууга милдеттүүбүз жана ал эмгектердин экинчи айламп-спиралын жаңыча кайра иштеп чыгуу менен аны өркүндөтүүнү азыркы окумуштуу–педагогдор, агайдын шакирттери аткаруубуз керек.

Адабияттар:

1. Задачи с практическим содержанием как средство раскрытия содержательно–прикладного значения математики в восьмилетней школе. /Кандидатская диссертация. Фрунзе. 1966. – с. 264.
2. Научные основы разработки и обучения решению задач в системе непрерывного математического образования. /Докторская диссертация в форме научного доклада. Бишкек. 1994. – с.64.
3. Инсанга багыттап билим берүүнүн теориялык жана практикалык маселелери. / Монография. Бишкек, 2003. 305 б.
4. И. Бекбоеву 85 лет. / Краткий библиографический сборник. Бишкек, 2015. С.123.

Асанова Мелискан Биримкуловна
мугалим
А.Молдокулов атындагы Улуттук инновациялык
технологиялар мектеп лицейи

**ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ОКУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУДА ЭЛЕКТРОНДУК ОКУУ КИТЕПТЕРИНИН РОЛУ**

Асанова Мелискан Биримкуловна
учитель
Национальная школа-лицей инновационных
технологии имени А. Молдокулова

**РОЛЬ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКОВ В ФОРМИРОВАНИИ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Asanova Meliskan Birimkulovna
teacher
National School-Lyceum of Innovative Technologies
named after A.Moldokulov

**THE ROLE OF ELECTRONIC TEXTBOOKS IN THE FORMATION OF
INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS**

Аннотация: Бул илимий макалада Кыргыз Республасындагы жалпы билим берүүчү орто мектептеринде окуучуларды электрондук окуу китебин колдонуу менен билимин жогорулатуунун эң оңтойлуу, жөнөкөй, жеткиликтүү жолу катары окуу планындагы өтүлүүчү материалдардын алдын ала берилгендигине баалоо берилди. Окуучулардын өз алдынча билимин жогорулатуу алардын ойлоо сезимин кайсы бир негизде активдештире тургандыгы байкалды. Окуучу электрондук окуу китебин өзүнүн бош убактысында өз алдынча каалаган теманын (түшүнө албаган темалар боюнча) үстүндө иштөөгө мүмкүнчүлүгү болот. Электрондук окуу китебин өз алдынча окуу үчүн белгилүү бир убакыт (сабактан сырткаркы каалаган учурда да колдонууга болот) талап кылынбай тургандыгы баса белгиленет. Окуучу үчүн берилген теманын кайсы бир жери түшүнүксүз болгон учурда берилген электрондук окуу китебинин каалаган формасынан (теманын текстти, видеосабак, презентация, тест) маалымат ала алат. Ошондуктан электрондук окуу китептерин өз алдынча колдонуу менен мектеп окуучуларынын билим сапатын жогорулатууну мектеп программасына колдонуу, методикалык тарабын кароо биздин изилдөөбүздүн гипотезасын түздү.

Окуучулардын өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы - бул баланын өз алдынча келечекке максаттуу багыт алып, ага жетүү үчүн иш-аракеттерди пландай билүүсү жана аткарган иш-аракеттин жыйынтыгы менен максатты дал келтире билүүсүнө илимий анализ жүргүзүлдү. Ошондой эле окуучулардын өз алдынча билим алуусунун жыйынтыгы - бул окуучунун өзүнүн-өзүнө ишеними артары, далилдүү сүйлөөгө үйрөнөрү, интеллект жана эмоционалдык чөйрөсүнүн өсөрү, бир иштен жыйынтык чыгара алары, жеке мотивациянын пайда болору жана өз алдынча иштөө жөндөмдүүлүктөрүнүн өсөрү аныкталды.

Аннотация: В этой научной статье дано оценка на процесс изучения в общеобразовательных школах Кыргызской Республики учебных материалов по предметам с помощью электронных учебников. В данное время по школьным предметам варианты электронных учебников очень мало. В самом деле электронные варианты школьных предметов дало бы толчок на саморазвитию учащихся с помощью вариантов электронных

вариантов учебников. В этом случае ученики получили бы время для самостоятельного изучения непонятных для себя учебных материалов. В статье делается акцент на тот учебной деятельности при котором ученик работает без участие учителя. В этом случае у ученика происходит самоанализ и планирование учебной деятельности, вернее оценка какие материалы не в полном объеме знает, для этого ученик самостоятельно проводит анализ учебных материалов и повторяет. Этим конечно, для себя обеспечивает качество образования и развивается самостоятельно (при этом ученик использует в электронном учебнике аудио, видео материалы, текстовая содержания учебника, презентации и компьютерный тест). Поэтому направление о том что, использования электронных учебников по предметам при самостоятельной подготовке повышает качество полученных знаний является гипотезой нашего научного исследования.

Результат самостоятельной учебной деятельности учащихся – это определение учеником на будущее цели и задачи по школьным предметным содержанием, поэтапное планирование для достижение поставленных целей и получение лучших результатов. По этим критериям самостоятельной учебной деятельности учащихся проведена научный анализ. Также результат самообразования учащихся – это повышение уверенности учащихся при планировании самостоятельную учебную деятельности развитие эмоциональной среды, интеллекта, способности в самостоятельной учебной работе и усиление личной мотивации. В ходе исследования были определены развития критерии самостоятельной работы учащихся.

Annotation: *This scientific article assesses the process of studying educational materials in subjects in secondary schools of the Kyrgyz Republic using electronic textbooks. Currently, there are very few electronic textbook options for school subjects. In fact, electronic versions of school subjects would give impetus to the self-development of students with the help of electronic versions of textbooks. In this case, the students would get time for independent study of incomprehensible learning materials. The article focuses on the educational activities in which the student works without the participation of a teacher. In this case, the student undergoes self-analysis and planning of educational activities, or rather, evaluates which materials are not fully known, for this the student independently analyzes the educational materials and repeats. This, of course, ensures the quality of education for itself and develops independently (at the same time, the student uses audio, video materials, textual content of the textbook, presentations and computer test in an electronic textbook). Therefore, the direction that the use of electronic textbooks in subjects with self-training improves the quality of knowledge is the hypothesis of our scientific research.*

The result of students' independent learning activities is the student's determination of the goals and objectives of the school subject content for the future, phased planning to achieve goals and obtain better results. Based on these criteria of students' independent learning activities, a scientific analysis was carried out. Also, the result of students 'self-education is an increase in students' confidence in planning independent educational activities, the development of the emotional environment, intelligence, ability in independent educational work and the strengthening of personal motivation. The study identified development criteria for students' independent work.

Түйүндүү сөздөр: электрондук окуу китептери, информациялык технологиялар, информациялык системалар, компьютердик тестирлөө, информациялык ишмердүүлүк.

Ключевые слова: электронные учебники, информационные технологии, информационные системы, компьютерное тестирование, информационная деятельность.

Keywords: *electronic textbooks, information Technologies, Information Systems, computer testing, information activities.*

Илимий-техникалык прогресс, адамдын ишмердүүлүгүнүн ар кайсы тармактарында информациялык жана коммуникациялык технологияларды жайылтуу, квалификацияны дайыма жогорулатып туруу зарылчылыгы билим берүүнү информациялаштыруу шартында окуучуларга билим берүүгө карата жаңы талаптарды коюп жатат. Билим берүүнү информациялаштыруу мезгилинде приоритеттүү багыттардын бири катары инсандын

өнүгүүсүнө жана өзүн көрсөтө алуусуна дагы көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кыла турган формаларды, ыкмаларды жана окутуунун каражаттарын издөө, ошондой эле информациялык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен окуу жана профессионалдык ишмердүүлүктү уюштурууга жөндөмдүү компетенттүү окуучуну окутуу тарбиялоо бүгүнкү күндүн талабы.

Окумуштуулардын иштеринде информациялык-коммуникациялык технологиялык каражаттарын, анын ичинде электрондук билим берүүчү ресурстарды, атап айтсак электрондук окуу китебин колдонуу информациялык ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууга түрткү берет. Окуу-тарбия процессин информациялык-методикалык жактан камсыз кылуунун негизинде информациялык өз ара аракеттенүү мүмкүнчүлүгү түзүлөт. Окуучулардын өз алдынча электрондук окуу китептерди пайдалануусу окутуунун индивидуалдаштырууну мындан да жогорку деңгээлде камсыз кылууга, окутуунун ыкмаларын жана формаларын өзгөртүү менен, окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн практикалык билимин жана көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн шарт түзөт.

Илимпоздордун иштеринде, информациялык коммуникациялык технология каражаттарын колдонуу аркылуу аткарылган окуу ишмердүүлүгү окуучулардын, мугалимдердин жана интерактивдүү каражаттардын ортосундагы информациялык өз ара аракеттенүү жана информациялык ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууга негизделген. Өз алдынча окуу ишмердүүлүгүндө ИКТ каражаттарын пайдалануу окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруунун заманбап ыкмаларын жана формаларын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берет.

Информациялык ишмердүүлүк деген эмне?...

Информациялык ишмердүүлүк - бул информациялык коммуникациялык технология каражаттарын пайдалануу менен ар кандай формада берилген объекттер, көрүнүштөр жана процесстер туурасында информацияны каттоо, чогултуу, иштетүү, сактоо, берүү, тираждоо, продукциялоо.

Өз алдынча информациялык окуу ишмердүүлүгү (ӨАИОИ) дегенди - ИКТ каражаттарын колдонуу менен окуунун жыйынтыктарын көзөмөлдөө жана диагностиканын жардамы менен бааланган, көзөмөлдөнгөн индивидуалдык окуу траекториясын тандоонун негизинде ишке ашырылган көрүнүштөр менен процесстер, объекттер жөнүндөгү тексттик, графикалык, аудиовизуалдык маалыматтарды чогултуу, иштетүү, берүү, тираждоо боюнча өз алдынча алдыга коюлган окуу милдеттерине ылайык, максаттуу пландаштырылган аракеттерди түшүнөбүз.

Илимпоздордун изилдөөлөрүнө таянып, электрондук билим берүү ресурстарын түзүү жана пайдалануу окуу процессинин бүтүндүгүн камсыздоо, инсанды өстүрүүдөгү педагогикалык максаттардын биримдиги, окутуунун мазмуну, формасы жана ыкмалары, ошондой эле окуу ишмердүүлүгүнүн окуу-методикалык жана психологиялык-педагогикалык колдоо талаптарына ылайык келиши керек.

Бүгүнкү күндө Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейинин предметтик мугалимдери электрондук окуу китептерин түзүп келишүүдө.

Электрондук окуу китеби өз ичине эмнелерди камтыйт жана окуучу кантип колдонот?

Электрондук китеп окуучулар үчүн окуу китебинин мазмунун, мазмунду чагылдырган аудио уктуруулар, видеосабактар, презентация жана тесттерди (тексттик жана компьютердик формада) камтыйт.

Окуучу өз алдынча предметти окуп үйрөнүү үчүн мугалим тарабынан түзүлгөн (берилген) электрондук окуу китебин ачып, адегенде теманын мазмуну менен таанышат, андан кийин кааласа теманын мазмунун камтыган видеосабакты же презентацияны көрө алат, аудио уктурууларды угат. Окуучу үчүн тема кандайдыр бир деңгээлде түшүнүктүү болгондо гана тесттин тексттик түрдө берилген суроолору менен таанышып, өз алдынча оозеки жооп берет (туура жоопторду божомолдойт). Тесттин суроолору менен толук таанышкандан кийин гана компьютердик тестирлөөдөн өтөт. Компьютердик тестирлөөнүн жыйынтыгында окуучунун билимин баллдык системада баалап чыгарып берет. Окуучунун

ар бир жооп берген суроонун туура же туура эмес экендиги көрүнүп турат. Мына ошол жыйынтыктын негизинде окуучу кайсы суроолорго туура эмес жооп бергендигин өз алдынча анализдей алат. Суроолордун үстүндө кайра иштөө үчүн теманын мазмунуна же презентацияга же видеосабакка же аудио уктурууга кайрылып туура жоопту издөөнүн үстүндө иштейт. Эгер окуучу тесттин суроолоруна толук туура жооп бере алса, анда теманы түшүнгөндүгүн далилдеп турат.

Окуучуларда өз алдынча информациялык окуу ишмердүүлүгүнүн негизги этаптарын (максатты коюу, пландаштыруу, ишке ашыруу, көзөмөлдөө, оңдоо (тууралоо), ишмердүүлүктү баалоо) уюштуруу жана ишке ашыруу үчүн электрондук билим берүүчү ресурстарды колдонуу максаттуу. Анда информациялык объекттердин жыйындысын, гипертекст технологиясынын негизиндеги ӨАИОИ түзүмдөрүнө ылайык бириктирилген окуу-методикалык материалдарды, информациялык ишмердүүлүктү автоматташтыруу каражаттары жана маалыматтык өз ара аракеттенүү, көзөмөл жана өздүк көзөмөлдү түшүнүүгө болот.

Информациялык-коммуникациялык технологиянын өнүгүүсүнүн азыркы этабында электрондук билим берүү ресурстар комплексин түзүү үчүн ар кандай программалык чөйрөлөр колдонулган. Алар максатты койгондон баштап жыйынтыктоочу көзөмөлдү өткөрүү боюнча окутуу процессин уюштурууну жана ишке ашырууну камсыз кылышат.

ӨАИОИ негизги этаптарын уюштурууну жана этабы менен жүзөгө ашырууну камсыздап турган, ЭББР комплексин түзүү үчүн программалык чөйрөнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу маселелери, тагыраак айтканда: окуу ишмердүүлүгүнүн максаттарын коюу үчүн технологиялык гипертексттин базасында тематикалык модулдар түрүндө дисциплина боюнча окуу-методикалык материалдардын структурасы берилген, окуу материалдарын берүү каражаттарынын жана маалыматтык өз ара аракетти ишке ашыруу каражаттарынын эсебинен окуунун индивидуалдык траекториясын пландаштыруу жана ишке ашыруу үчүн интерактивдик режимде этаптуу ишти камсыздоо; интерактивдүү диалог, каталарды диагностикалоону автоматташтыруу, окуу ишмердүүлүгүн тууралоо үчүн мурда өткөн темага кайра кайтып келүү; мугалимдердин жана окуучулардын баалоо ишмердүүлүгүн автоматташтыруу, өз алдынча маалыматтык окуу ишмердүүлүгүн баалоо үчүн анын жыйынтыктары туурасында отчет түзүү.

Ошентип, азыркы изилдөөлөрдө өз алдынча маалыматтык окуу ишмердүүлүгү (ӨАМОИ) ар бир этабында программалык чөйрөлөрдүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруунун негизинде ЭББР иштеп чыгуу жана пайдалануу, маалыматтык ишмердүүлүктү жана маалыматтык өз ара аракеттерди автоматташтыруу, окуп жаткандарга өзүнүн маалыматтык окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу боюнча функцияларды акырындап берүү үчүн көзөмөл жана өзүн көзөмөлдөө маселелери жетишсиз чагылдырылган.

Жогоруда келтирилгендер өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн этабы менен жүзөгө ашыруу үчүн программалык чөйрөнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырууну карабаган электрондук билим берүү ресурстарын түзүүгө болгон колдонуудагы мамилелер, өз алдынча көзөмөл, электрондук билим берүү ресурстарынын комплексин түзүүгө теориялык ыкмалардын иштелип чыкпагандыгы менен; издөө ыкмаларынын вариативдүүлүгү, иштетүү, маалыматты продукциялоо; өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнүн маалыматтык-методикалык ыкмасынын ортосундагы каршылыктарды табууга мүмкүнчүлүк берет.

Заманбап методикалык ыкмалары менен өз алдынча маалыматтык окуу ишмердүүлүгүн жүргүзүү электрондук билим берүү ресурстарын системасыз колдонуу, өз алдынча коюлган окуу тапшырмасына ылайык максаттуу, пландаштырылган аракеттерди иреттүү аткаруу мүмкүнчүлүгүн эске албастан ишмердүүлүктү жүргүзүү, окугандарга өз алдынча маалыматтык окуу ишмердүүлүгүн жүргүзүү үчүн аны колдонууга методикалык мамилелерди, электрондук билим берүү ресурстарынын комплексинин компоненттик курамын жана структурасын калыптандырууга болгон талаптарды иштеп чыгуу зарылдыгы жана өзүнүн окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу боюнча функцияларды акырындык менен берүүнү камсыз кылбагандыгы.

Ошентип, электрондук билим берүү ресурстарын пайдалануу ыкмаларын иштеп чыгуу жана пайдалануунун шартында өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу жана этабы менен ишке ашырууга болгон теориялык жана методикалык ыкмалардын ортосундагы шайкеш келбегендик бүгүнкү күндүн талабы болуп келүүдө.

Электрондук билим берүү ресурстарын иштеп чыгуу жана жыйнактоону теориялык негиздөө жана окуучулардын өз алдынча электрондук маалыматтык окуу ишмердүүлүгүн болжолдоо, пландаштыруу, ишке ашыруу, көзөмөлдөө жана баалоону камсыз кылуу үчүн аларды коштогон окуу-методикалык жана илимий-педагогикалык материалдардын зарылдыгы менен аныкталат, ошондой эле электрондук билим берүү ресурстарынын комплексин колдонууга карата методикалык мамилелерди иштеп чыгуу зарылчылыгы бар.

Электрондук билим берүү ресурстарынын комплексин иштеп чыгууга жана пайдаланууга карата теориялык-методикалык мамилелер ишке ашырууга негизделе турган болсо:

- өз алдынча маалыматтык окуу ишмердүүлүгү үчүн окуу мазмунун калыптандыруу принциптери;

- өз алдынча маалыматтык окуу ишмердүүлүгүнүн негизги этаптарында программалык чөйрөлөрдүн мүмкүнчүлүктөрү;

- өз алдынча маалыматтык окуу ишмердүүлүгүнүн курамына ылайык электрондук билим берүү ресурстарынын комплексинин компоненттүү курамын калыптандырууга болгон талаптар аткарылса, анда окуучулардын көпчүлүгү өз алдынча маалыматтык окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу жана ишке ашыруу үчүн электрондук билим берүү ресурстарын колдонуу боюнча билимдүүлүктүн эвристикалык жана чыгармачылык деңгээлге жетишет.

Литература:

1. Абрамова Г.А. Уроки мультимедиа в курсе информатики / Г.А. Абрамова, Д.Л. Баландин// Информатика и образование. 1996. №1.
2. Андреев А.В., Андреева С.В, Доценко И.Б. Практика электронного обучения с использованием Moodle. Таганрог: Изд-во. ТТИ ЮФУ, 2008. - 146 с.
3. Белоносова В.В. Учебно-исследовательская работа студентов как средство развития их творческой деятельности электронный ресурс.: Дисс.канд.пед.наук / В.В. Белоносова. М.: РГБ, 2003
4. Беспалько А.А. Технологические подходы к разработке электронного учебника по информатике: автореферат дис. канд. пед. Наук / А.А. Беспалько. -Екатеринбург, 1998.
5. Васильев В.И. Информационно-методические вопросы информатизации образования электронный ресурс. Режим доступа: // <http://gopher.karelia.ru>, свободный.
6. Галахер Роберт. Автоматизированная обучающая система // Электроника. 1984. №13.
7. Геркушенко Г.Г. Автоматизированная подготовка электронных образовательных ресурсов: электронный ресурс. Дис.канд.пед.наук / Г.Г. Геркушенко. -М.: РГБ, 2004.
8. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / Б.С. Гершунский. М.: Педагогика, 1987. - 264 с.
9. Иванищев Н.П. Личностно развивающее обучение как фактор развития педагогической компетентности будущего учителя: автореферат дис.канд.пед.наук. Оренбург, 2000.
10. Иванов В.И. Электронный учебник: системы контроля знаний // Информатика и образование. №1, 2002. С.71-81.

*Биймурсаева Бурулбүбү Молдосалиевна
п.и.к., профессор
С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик
университети*

**АЛГЕБРАНЫ ОКУТУУДА САНАРИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ
РЕСУРСТАРЫН КОЛДОНУУ**

*Биймурсаева Бурулбүбү Молдосалиевна
к.п.н., профессор
Нарынский государственный университет
имени С. Нааматова*

**ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ
ПРИ ИЗУЧЕНИИ АЛГЕБРЫ**

*Biymursaeva Burulbyby Moldosalievna
Ph.D., professor
Naryn State University named after S. Naamatov*

**THE USE OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN THE
STUDY OF ALGEBRA**

Аннотация: СББРын математика сабагын өтүүдө колдонуунун ыкмалары көрсөтүлүү менен ар бир окуучуга жекече тапшырмаларды берүү аркылуу атайын модулдарды түзүү менен атайын параметрлердин каралгандары макалада чагылдырылган.

Аннотация: Прогнозируемый результат. ЦОР на уроках математики в условиях введения предполагает индивидуальный подход ко всем учащимся, можно организовать работу в уровневых группах, в парах, индивидуальные образовательные траектории. В каждом модуле все задания заданы параметрами. Это сделано для выбора индивидуальных заданиях для одаренных и неуспевающих учащихся. Таким образом, использование ЦОРов на уроках математики становится объективной необходимостью.

Annotation: The predicted result. In the conditions of introduction, the center for learning implies an individual approach to all students, it is possible to organize work in level groups, in pairs, individual educational trajectories. In each module, all tasks are specified by parameters. This is done to select individual assignments for gifted and underachieving students. Thus, the use of the TSOR in math lessons becomes an objective necessity.

Түйүндүү сөздөр: Санариптик билим берүү ресурстары, математика мугалими, Интернет, функция түшүнүгү, окуу процессинин көрсөтмөлүүлүгү, ЖРТ.

Ключевые слова: Цифровой образовательный ресурс, учитель математики, Интернет, понятие функции, наглядная демонстрация процесса, ОРТ.

Keywords: digital educational resource, mathematics teacher, Internet, function concept, visual demonstration of the process, ORT.

Киришүү

Санариптик билим берүү ресурстары (СББР) билим берүү маалымат айдыңында сакталган санариптик түрдө өткөрүлүүчү, билим берүү чөйрөсүндө колдонуу үчүн гана арналган медиа объектиси жөнүндөгү жалпы түшүнүк. Мындай объект санариптик болушу мүмкүн, Үн берүү редактору аркылуу шөкөттөлүүсү, китептин санарип сүрөттөлүшү ж.б. [1].

Изилдөө методикасы

Математика мугалиминин азыркы шарттагы натыйжалуу иши үчүн - санариптик билим берүү ресурстарын (СББР) колдонуу салттуу окутуу ыкмаларына айкалыштыруу менен

математика предмети боюнча электрондук окуу материалдарын колдонуу, окуучулардын жаңы материалды өздөштүрүүдө сапатын жакшыртат. Ошону менен катар салттуу жана интерактивдүү доскалар дидактикалык техникалык каражаттар математика боюнча тапшырмаларды ар түрдүү ыкмада өткөрүү үчүн санариптик окутуу ресурсу катары каралат.

Санариптик билим берүү ресурстарын колдонуудан мурун математика сабактарынын ирети, аларды пайдалануу мүмкүнчүлүгү талдоого алынуу менен санариптик билим берүү ресурстарынын жыйнактарынын мазмуну менен тааныш болушу керек. Андан тышкары, математиканы окутуу боюнча заманбап санариптик берүү ресурстарынын өзгөчөлүктөрүн изилдөө керек, алардын негизги ыкмаларын карап чыгуу зарыл.

Ар бир сынакта бардык милдеттери параметрлери белгиленген. Бул таланттуу жана жалпы аудиториядагы окуучулар менен жекече иш алып баруу үчүн жасалат. Окуучуларга өз алдынча модуль тапшыруу үчүн берилет. Алар бардык жерде айрым бөлүктөрдүн жумушун тийиштүү түрдө аткарылбай калса, ката же туура тапса, тапшырманы так текшерүүгө мүмкүнчүлүк бар.

Модульдар мугалим, студенттердин тез-пикир жүргүзүү менен ар бир окуучунун билим өздөштүрүүсүнө мониторинг жүргүзүү жана калыс баа берүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Үн менен жандуу жүргүзүлүүчү модульдар бар. Логикалык жактан түзүлгөн бөлүктөрдөн турат, айрым блоктордун катары да студенттик өтүнүчү боюнча түзүлөт жана экран аркылуу (баскычты "плюс менен лупа" басканда чычкан) толтуруу үчүн кенен болот. Бул режим видео үчүн ылайыкталган. Студенттер өз алдынча жаңы материалды изилдеп, аны бир нече жолу кайра карап чыгууга мүмкүнчүлүк болот. Тажрыйбанын негизинде жаңы материалды үйрөнүүгө, материалды окууга кызыгуусун ойготууга жардам берет. Бул модульдарды жогорку класстагы мектеп окуучуларынын көбүнө өз алдынча үйрөнүүгө жардам берет.

Жыйынтыктар жана дискуссиялар

1. Мисалы, кайра изилдөөдө 9-класста колдонулган модульда диаграммаларды окууну пайдаланууга болот. Ар бир окуучу туура жоопту алыш үчүн эки жолу жооп колдонуп бир тапшырманы аткара алат. Тапшырма окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнө багытталган. Ар бир сынакта бардык милдеттердин параметрлери белгиленген. Бул таланттуу окуучулар үчүн жекече аткарууга милдеттерди тандоо үчүн жасалат. Окуучулар үчүн өз алдынча модуль берилет, алар айрым бөлүктөрдөгү жумушчу көнүгүүлөрдү тийиштүү түрдө аткарылбай калса, тапшырманы так текшерүүгө угууга мүмкүнчүлүк бар.

2. Туура эмес бөлүгүнө чейин аралаш номерлерди берүүгө окуучулардын жөндөмдүүлүгүн жакшыртуу үчүн максаттар коюлат. Окуучулар классикалык түрдөгү тапшырмаларды окууга мүмкүнчүлүк берилген милдеттерди чечүү менен ар кандай кадамдарды колдонушат. Кыйынчылык туудурган учурда окуучуга жоопко жардамдашабыз.

Билим берүү максатында ар түрдүү көнүгүүлөрдү колдонуу менен билим сынактары өткөрүлөт. Бирок, башкы нерсе - бул сабактын максаты. Окутууда жекече мамиле кылуу, алдын-ала жыйынтык менен бирге болот. Башкаруу көз карашынан алганда математика класста окуу материалдары бардык окуучулар үчүн, эки-экиден, жеке билим берүү траектория боюнча топтордун ишин уюштурууда мүмкүнчүлүккө жараша талап коюлат. Баалоо критерийлери тренинг аяктаганда, керектүү иш-аракеттерди аткарганга сапатты камсыз кылуу максатында, окуучуларга билдирилиши керек. Бул окуучулардын өзүн-өзү баа берүү жана жеке окуу натыйжаларынын негизине туура келет.

Бир сабакта, окуучулар тапшырмаларды аткарууга тийиш болгон шарттарды аныктоо үйрөнүшөт;

Эгер, окутуу тапшырманы аткаруу жолдорун, тапшырманы ыкмасын тактаганга колдонсок маалымат булактарына таянабыз.

Ал эми мугалим электрондук окуу материалдарын колдонууда бирден-бир максат катары эмес, окуучулардын окутуу иш-чараларын күчөтүү үчүн аспап катарында, ар кандай маселелерди чечүү үчүн математикалык түшүнүктөрдү ачыктап кызыкдар жана жеткиликтүү

жардам берүү үчүн иштелип чыккан ресурстар экенин билиши керек жана окуучулардын билимдерине ж.б. мониторинг жасашы керек.

Эгерде мугалим биринчи жолу ачык сабактын максаттарын жана милдеттерин, окуутунун ордун аныктоого тийиш болсо, сабактын түрүн тандап, сабактын өзгөчөлүгүнө, окуу материалдарын берүүгө, электрондук окуу материалдарын, тартиби менен коюлган ырааттуулукта, жеткиликтүү жана сабактын материалдарынын бүтүндүгүн, көнүгүүлөрдүн жыйындысынын методикалык жактан камсыз кылуу, контролдоо жана өзүн-өзү башкарууну карап көрүү керек.

Биз дагы бир ыкманы колдонуу боюнча өз көз карашыбызды, сабактын натыйжалуулугун жогорулатуучу – мультимедиага токтололу.

Алар төмөнкү түрлөр:

- жаңы материалды түшүндүрүү класстагы докладдар: алдын-ала түзүлгөн тапшырмалар ар кандай сүрөттөр, маалымат, баяндамалар, ж.б. боюнча окуучулардын назарын буруу үчүн жаңы материалды түшүндүрүү. Анимациялар аркылуу атайын программадагы маалыматтарды берүү.

- жеке жана топтук долбоорлорунун жыйынтыгынын бет ачары. Ал эми мектеп окуучулары үчүн төгүндөлгүс мүмкүнчүлүк алардын чыгармачылык сапаттарын колдонуу болуп саналат, PowerPoint программаны колдонуу мүмкүнчүлүгүн алдында чыгып сүйлөөнүн ыкмаларын, пайдалануу өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт [3]. Мисалы, балдар бул программанын түрлөрү боюнча, окумуштуулар, математиктердин өмүрү жана илимий ачылыштар тууралуу доклад даярдоо менен алар жөнүндө маалымат ала алышат.

- Слайд. (Башында, аягында же сабактын ортосунда). Мисалы, "Архитектура табиятта өз ара шайкештиги", "бизди курчап турган чөйрө", ж.б.

- Тест. ЖРТга даярдануу.

ЭЭМ үчүн сыноо - натыйжалуу текшерүүнүн уюштуруу үчүн ар кандай жолдордун бири [2].

Бул жерде мугалим кыска убакыттын ичинде окуучулардын, бүт класстын "билимдин ар кандай тармактарын текшерүүгө мүмкүндүк алат. Excel, PowerPoint программалары аркылуу иштөө менен маалыматтарды жазаса болот [3]. Бул тесттер мугалимдер эле эмес, окуучулардын кызыкчылыктарын (жаңылыштык жерде көрүп, үйрөнүү үчүн баалоону үйрөнүү) жайгаштырууга аракетке даярдайт. ЖРТ үчүн компьютердик тестирилөөнү жүргүзсө да болот. Интернет, өзүн-өзү камсыз кылат. Мындай тесттер алдын ала тандалган, тигил же бул классынын жана тигил же бул программаны иштеп чыгуу менен көнүгүүлөр аркылуу жазалат.

Ошентип, математика сабагында санариптик технологияны пайдалануу объективдүү зарылдык. Алардын ар тараптуулугу сабактын, анын ичинде экономиканын талаптарына ылайык билимдин негизинде негизги билим берүүнүн новатордук мүнөзүн, актуалдаштыруунун мазмунун жана билим берүү технологиясын, негизги балансты жана компетенттүү мамиле кылууну камсыз кылат.

Адабияттар:

1. Авдеева С. Цифровые ресурсы в учебном процессе : [о проекте «Информатизация системы образования» и о создании Единой коллекции цифровых образовательных ресурсов] Народное образование. — 2008. — № 1. — С. 176-182.
2. Цифровые образовательные ресурсы в школе : вопросы педагогического проектирования : сб. учеб.-метод. материалов для педагогических вузов М-во образования и науки Рос. Федерации, Нац. фонд подгот. Кадроз], Проект Информатизация системы образования ; [отв. за подгот.: Д.Ш. Матрос и др.]. М. : Университетская книга, 2008. - 557 с
3. В.В. Устинова Цифровые образовательные ресурсы при изучении математики».

*Карасартова Н.А.
ага окутуучу
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университети*

**БОЛОЧОКТОГУ БИОЛОГИЯ МУГАЛИМДЕРИ ҮЧҮН ФИЗИКА МЕНЕН
БИОЛОГИЯЛЫК БИЛИМДЕРДИ ИНТЕГРАЛДАШТЫРУУНУН МААНИСИ**

*Карасартова Н.А.
ст. преподаватель
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаев*

**ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ЗНАНИЙ ФИЗИКИ И БИОЛОГИИ
ДЛЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ**

*Karasartova N.A.
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

**THE VALUE OF INTEGRATION KNOWLEDGE OF PHYSICS AND
BIOLOGY FOR FUTURE BIOLOGY TEACHERS**

***Аннотация:** Бул илимий макалада биолог студенттерге жалпы физика курсун окутууда физика менен биологиялык билимдердин интеграцияланышы каралган. Салттуу окутуудан айырмаланган мындай интеграцияланган мазмун болочоктогу биология мугалимдери үчүн кесиптик практикаларында өтө зарыл болуп, биологиялык процесстерде кездешүүчү физиканын закон, теорияларын терең өздөштүрүүсүнө шарт түзөт.*

***Аннотация:** В статье рассматриваются профессионально-направленное содержание с использованием подход - интегрированных уроков физики и биологии, имеющих общих объектов изучения. В условиях предметной подготовки будущих учителей биологии интеграционное обучение позволит обеспечить повышение качества образования путем интеграции физики и биологии; формирование новых знаний студентов на основе междисциплинарных направлений; развитие естественнонаучного мышления и практическую подготовленность студентов.*

***Annotation:** The article deals with professionally-oriented content using approach-integrated lessons of physics and biology, which have common objects of study. In the conditions of subject training of future biology teachers, integration training will ensure the improvement of the quality of education through the integration of physics and biology ; the formation of new knowledge of students on the basis of interdisciplinary areas; the development of natural science thinking and practical training of students.*

***Түйүндүү сөздөр:** билимдерди интеграциялоо, кесипке багыттап окутуу, компетенттүүлүк, биологиялык мазмундагы маселе, модернизациялоо, предмет аралык байланыш, биофизикалык мазмун.*

***Ключевые слова:** интеграции знаний, профессионально-направленное обучение, компетентность, биофизические задачи, биофизическое содержание, модернизация, межпредметная связь.*

***Key words:** knowledge integration, professional-oriented training, competence, biophysical tasks, biophysical content, modernization, inter-subject communication.*

Кыргыз Республикасынын эмгек, миграция жана жаштар Министирлигинин маалыматы боюнча жакынкы беш жылдын ичинде Кыргызстандын эмгек рыногуна өтө көп кесипкөйлөр талап кылынат. Бул агрардык өнөр жайына, курулушка, энергетикага, билим

берүү тармагына, кызмат көрсөтүү чөйрөсүнө, информациялык технологияга тиешелүү. Ошондой болсо да азыркы учурда көпчүлүк жаштар юрист, экономист, менеджер, банк кызматкери болууга басым жасашат. Бул кесиптегилер көп даярдалып жаткандыктан эмгек рыногунда жумуш табылышы кыйынчылыктарды туудурат. Бир жагынан ушундай себептердин артынан мектепти бүтүргөндөр өз мүмкүнчүлүктөрүнө жараша ылайыктуу кесипке ээ болуу, келечегин туура чече албаган учурлар көп кездешүүдө. Жыйынтыгында, өзүнө туура келбеген жогорку окуу жайларын бүтүп, иштөөгө келгенде кыйналып, аргасыздан башка кесипке окуп жаткан жаштардын саны арбып баратат.

Ушундан улам кесипке багыт берүү, үйрөтүү, окутуу ишин жөнгө салуу зарылдыгы келип чыгып отурат. Жаштар терең ойлонгон, коомдо да, өзүнө да пайдалуу кесипке ээ болушу зарыл жана бардык эмгек жолунда өз алдынча кесиптик карьера түзүп, жооптуу чечимдерди кабыл алууга үйрөтүү бүгүнкү билим берүүнүн милдети болуп саналат.

Демек, Кыргыз Республикасынын жаштарды кесипке багыт берүү системасын өнүктүрүүнүн концепциясынын түпкү маңызында кесипке багыт берүү бардык тараптан бирдиктүү иш-аракеттер менен коштолуп, мазмуну жана уюштуруусу үзгүлтүксүз ишке ашса, анда кесипти тандоо, кесипке даярдоо, кесипке багыттап окутуу жана кесипке ээ болуу маселеси толук кандуу ишке ашаары баса белгиленген.

Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүктүрүү боюнча Стратегиялык долбоорунун жаңы багыты дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде билим берүүнүн интергацияланышы заманбап адистердин базар экономикасында атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жана өзүнүн кесибин эл аралык стандарттын деңгээлинде эркин аткара алышы эң маанилүү экендиги белгиленди.

Студенттердин кесипке кызыгуусун калыптандыруу каражаттары катары кесиптик багыттагы оюн-сабактары, бүтүрүүчүлөр жөнүндө стимул берүүчү маалыматтар, кесиптин өзгөчөлүктөрү, азыркы учурдагы мааниси жана ролу эсептелет.

Сабактын натыйжасын окутуу методдору аркылуу камсыз кылынат, б.а. сабактын максаты, милдеттери канчалык так аныкталбасын, анын чындыкка айланышы тикеден-тике окутуу методдорунан көз каранды. Бирок, окутуунун ийгиликтүүлүгү анын максаттарына жана материалдын мазмунуна гана көз каранды эмес, ал ошондой эле коюлган максаттардын багыттары боюнча окутуу методдорунун кандай экендигине да көз каранды. Ошол коюлган максаттарда конкреттүү бир багыттуулук болот. Багытка жараша иш-аракеттер уюштурулат.

Багыттуулук термининин аныкталышы С.И. Ожеговдун сөздүкчөсүндө «кандайдыр бир нерсеге кызыгуусу, ой топтомунун бир максатка умтулушу» деп берилген. Демек, багыттуулук кандайдыр бир максатка багыт алышы, багыттоо ошол максатка жетишине өз ара жардамдашуу аракеттери. Коомдун өсүп-өнүгүү шартына жараша окутуунун максаты, милдеттери, принциптери өзгөрөт. Орус окумуштуулары С.Я. Батышев, А.М. Новиковдордун эмгегинде «Студенттерди кесипке багыттап окутуу – бул билим берүү процессинин келечектеги адистердин кесиптик ой жүгүртүүсүнө жана чыгармачылык активдүүлүгүнө, тарыхый маданият баалуулугун өздөштүрүүгө, кесиптик ишмердүүлүккө позитивдүү, эмоционалдык баалуулук мамилелердин бар болушун талап кылуу менен кесиптик маданияттуулуктун негиздерин калыптандырууга багытталган субъектилердин биргелешкен ишмердүүлүктөрдүн системасы» деген тыянакка келишкен. Ошондой эле авторлор коомдун талаптарына ылайык, кесипке багыттап окутууда ачык-айкындуулук, бүтүндүүлүк, кызматташтык, үзгүлтүксүз, вариативдик, келечекке багыттуулук, инновациялык, ийкемдүүлүк жана көп жактуулук принциптеринин сакталышынын мааниси зор экендигин билдиришкен. Кесипке багыттап окутуу – бул ар бир инсандын жөндөмдүүлүгүн, кызыгуусун, келечектеги ордун аныктоосун жана коомдун квалификациялуу даярдыгы бар адистерге муктаждыгын эске алуу менен аны аң-сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо боюнча жүргүзүлүүчү педагогикалык иш-аракеттердин системасы [5].

Билим берүү системасында кесипке багыттап окутуу эң маанилүү өзгөчө орунду ээлейт. Кесипке багыттап окутуунун негизги максаты – болочок адистин кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын толук калыптандыруу. Кесиптик билим берүү инсандын

керектөө-талаптарын гана канааттандырбастан интеллектуалдык өсүп-өнүгүшү менен маданияттуулук, нравалык жана коомдун илимий баалуулуктарын байытуу, илим менен практиканын эң жогорку жана актуалдуу жетишкендиктери боюнча максималдуу жакындаштырылган билимдерди берүүнү камсыз кылууга, инсандын граждандык позициясын калыптандырууга жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн арттырууга аракеттерди жумшоого чакырат. Психологиялык, педагогикалык илимий адабияттарды, ар түрдүү түшүнүктөрдүн трактовкаларын талдоонун натыйжасынын негизинде биз «кесипке багыттап окутуу» дегенди инсандын интегралдык сапаты катары талаптардын, мотивдердин жана тандап алган кесибинин иш-аракеттерине кызыгуу менен умтулуулусуна шарт түзүүчү, ошондой эле келечектеги адистердин окуу процессинде кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүү максатында ар дайым өз алдынча билим алуусуна жана өзүн-өзү өркүндөтүүгө умтулуусун калыптандырган педагогикалык иш-аракеттер деген аныктоого токтолдук. Демек, кесиптик ишмердүүлүккө психологиялык даярдоо өздүк-педагогикалык багыттуулуктун уникалдуу маңызы катары инсандын кабыл алуусу жана түшүнүүсү менен мүнөздөлөт, ошондой эле окутуу процессинде мотивациялык-баалуулук мамилесинде субъект-субъективдик мамиледе ишке ашырылышын көздөйт.

Ушул кесипке багыттаалган мамилени ишке ашыруу үчүн физика менен биологиялык билимдердин интеграцияланган түзүү зарылдыгы келип чыгат.

Окутуу процесстери илимий билимдин интеграцияланууларынын тенденцияларын чагылдыруучу билим берүүнүн компоненттерине ээ. Бүгүнкү күндө так ошол интеграция адамдын дүйнөгө болгон көз карашын жана илимий ой-жүгүртүүсүнүн багыты менен стилин бирге аныктайт [7].

Учурда интеграциялоо түшүнүгү дүйнөлүк алкакта коомдун бардык тармактарында кеңири колдонулуп келет, атап айтканда, «мамлекеттердин интеграциясы», «экономикалык интеграция», «улуттардын, элдердин интеграцияланышы» ж.б. Интеграция терминине философиялык сөздүк төмөнкүдөй түшүндүрмөнү берет: интеграция жараяны (латынча *integratio* – биригүү, жуурулушуу, калыбына келүү) мурда бири-бирине көз каранды болгон бөлүктөрдүн, элементтердин бири-бирин толуктоосунун негизинде бир бүтүндүккө биригүүсүн көрсөтөт [6, 7].

Төмөндө «интеграция» деген терминдин мааниси жөнүндө бир катар окумуштуулардын аныктамаларын келтирели да, талдап көрөлү: Интеграция – курчап турган дүйнөнүн аналогиясы боюнча түзүлгөн окуу дисциплиналарынын байланышынын системасы.

Педагогика илиминде интеграция билимдердин өз ара биримдигинин жана бирге өнүгүүсүнүн жалпы процессин аныктайт. Интеграция системалуу билим берүүгө жана ийгиликтүү натыйжага жетишүүгө жардам берет. Интеграция биздин түшүнүгүбүздө предметтер боюнча билимдин өз ара байланышы катары гана эмес, окутуунун формаларын жана методдорунун технологиясын интеграциялоо катары каралат.

Дидактикада биринчилерден болуп кесиптик билимдер жана жалпы билимдерди интеграциялоо процесси (Б.Н. Берулава) ишке ашырылган. Интеграциялоонун алгачкы элементи катары окутуу процессинде тектеш предметтерди байланыштырып окутуу каралат. Профессор Э. Мамбетакунунов бул окутуунун моделдерин бардыгын бириктирип, инсанга багытталган технологиясынын гумандуу интеграцияланган моделин сунуштаган [4].

Анткени интеграциялык окутуунун идеялары адамзаттын прогрессивдүү өсүп-өнүгүүсүнүн жана жаңы муунду тарбиялоонун талаптарынын жогорулашы менен пайда болгон. Ушул өңүттөн алганда, Кыргызстандын ЖОЖдорундагы окуу процессинде аныкталган бир нече объективдүү себептер аркылуу интеграциялык окутуунун зарылчылыгы келип чыкты [1].

Биолог студенттерге салттуу сабактан айырмаланган физика менен биологиянын интеграцияланган мазмунун окутуу, алардын кесиптик практикасында чоң таасирин тийгизет, себеби алар физика менен биологиянын байланышын терең өздөштүрүп, бул табигый илимий дисциплиналардын тектештүүлүгүн түшүнүшөт [1]. Анткени, жандуу жаратылышта

жүрүп жаткан биологиялык процесстердин көпчүлүгү физиканын закон, теориялары менен түшүндүрүлөт [2].

Мисал катары биолог студенттерге жалпы физика курсунун (электр жана магнетизм) бөлүмү боюнча интеграцияланган мазмунду карайбыз:

**Болочоктогу биология мугалимдери үчүн жалпы физика курсунун
(молекулалык физика) мазмуну**

№	Физикалык мазмуну	Интеграцияланган мазмуну	Окутуунун максаты
1	Суюктуктардын жана газдардын механикасы. Гидро жана аэростатиканын негиздери. Архимед жана Паскаль закондору. Бернуллинин теңдемеси. Суюктуктун илээшкектүүлүгү. Стокс закону.	Канаттуулардын канаттарынын аэродинамикалык касиеттери. Гемодинамиканын негиздери. Гемодинамиканын араметрлерин изилдөөнүн физикалык методдору. Илээшкек суюктуктардын агымы. Кандагы эритроциттердин төмөн түшүү ылдамдыгын Стокстун закону менен аныктоо.	Физикалык закондорду биологиялык системаларды эсептөөдө колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн кароо.
2	Газдардын молекулалык –кинетикалык теориясы. Идеалдык газ. МКТ негизги теңдемеси.	Осмос. Мембраналык транспорт. Ткандардагы жана өпкөдөгү газ алмашуулар. Организмди терморегуляциялоо.	Организмдеги процесстерди түшүндүрүү үчүн, физикалык билим, билгичтиктерди пайдалануу көндүмдөрүн калыптандыруу.
3	Термодинамиканын негиздери. Идеалдык газдын ички энергиясы. Термодинамиканын биринчи башталышы. Газдардын жылуулук сыйымдуулугу. Адиабаттык процесс, Пуассон теңдемеси. Энтропия. Термодинамиканын экинчи башталышы.	Организмдин жылуулук балансы. Тирүү организмдер үчүн Термодинамиканын 1-закону. Биосистеманын физикалык терморегуляциясы. Адамдардын жана жаныбарлардын метаболизмдеринин ылдамдыгы. Тирүү организмдердин ПАК. Биологиялык системада энтропиянын өзгөрүшү. Биологиялык системадагы ТД 1, 2 башталышы.	Табият таануунун закондорунун жана принциптеринин бир тектүүлүгүн ачуу.
4	Суюктуктардын касиеттери. Беттик тартылуу жана капиллярдуулук кубулуш.	Жаратылыштагы нымдоо жана нымдообо кубулушу. Жандуу жаратылышта өсүмдүктөрдүн азыктанышында капиллярдык кубулуштардын ролу.	Табият таануунун закон жана принциптеринин бүтүндүүлүгүн көрсөтүү.
5	Эритмелер. Осмос кубулушу. Осмос басымы.	Өпкөдөгү жана ткандардагы газ алмашуулар.	Физикалык кубулуштарды биологиялык процесстерде колдонуу.

Жогорудагы мазмунга ылайык «Молекулалык физика» бөлүмүнө төмөнкүдөй биофизикалык мазмундагы сапаттык маселерди карасак болот:

1. Кычкылтектин молекуласы дем алуу органынан кан тамырларга өтүү процесси кайсыл кубулушка негизделген? Жооп: диффузияга негизделген.

2. Тиш догдурлар абдан ысык тамак-аш менен тамактануу зыян экендигин эскертишет. Эмне үчүн? Жооп. Тиштин ар кандай бөлүктөрүндө ар түрдүү кеңейүү коэффициенттери бар. Тиш кескин түрдө ысыганда, чымыркануу пайда болуп, тиштин эмалында жараңканын пайда болуусу мүмкүн.

4. Эмне үчүн организмге ис газы кычкылтекке караганда бат таралат?

Жооп: газда диффузия тез жүрөт.

5. Чөлдөгү көпчүлүк өсүмдүктөрдүн жалбырактарынын ордуна тикенектеринин өсүшү эмне менен үшүндүрүлөт. Жооп: өсүмдүктөргө нымдуулукту сарп кылууга жардам берет, суу аз бууланат.

Жыйынтыктоо: болчоктогу биология мугалимдерине жалпы физика курсун окутууда интеграцияланган мазмун өтө зарыл. Аларга салттуу сабак жеткиликтүү эмес жана кызыксыз болуп кесиптик дисциплиналарын өздөштүрүүдө, кесиптик практикаларында кыйынчылыкты туудурат. Ошондуктан интеграцияланган мазмун алардын кесиптик компетенттүүлүктөрүн жогорулатууга шарт түзүп, кийинки мугалимдик кесибинде мектеп окуучуларына биологиялык процесстерди түшүндүрүүдө, физикалык билим, билгичтиктерге ээ болууга шарт түзөт.

Адабияттар:

1. Н.А. Карасартова, Ногаев М.А. Использование решение физических задач с биологическим содержанием для мотивации студентов биологов. Проблемы и перспективы современного физико-математического, информационного и технологического образования. Новокузнецк 2019/ 113-121ст.
2. Кац Ц.Б. Биофизика на уроках физики. М.: Просвещение, 1988г
3. Карнаух И.Е. Методика формирования физических понятий у студентов педагогического вуза в условиях реализации межпредметных связей физики с биологией. Дис. ...к.п.н: И.Е. Карнаух .-Горно-Алтайск, 2004-286с
4. Э.М. Мамбетакунов Дидактические функции межпредметных связей в формировании у учащихся естественнонаучных понятий. [Текст]/ Э.М. Мамбетакунов .-Б: Университет, 2015- 328 с
5. Чоров М.Ж., Карасартова Н.А., Усенгазиева Г.С. Задачи профильных обучений курса физики для будущих учителей биологов//Известия ВУЗов Кыргызстана . -2017.-№11.- С.116-118;
6. Уткина Т.В. Интеграция физики и биологии при изучении термодинамических систем в классах естественнонаучного профиля [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/ Т.В. Уткина. - Москва, 2014. - 221 с.
7. И.П. Яковлев Интеграционные процессы в высшей школе. [Текст]/ И. П. Яковлев.- Ленинград: издательство Ленинградского университета ун-та, 1980.-115с

*Момуналиев Сатканбай
п.и.д., профессор
Ош мамлекеттик университети*

**Ч.АЙТМАТОВДУН БАЛАЛЫГЫНЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНА ТИЙГИЗГЕН
ТААСИРИН ОКУУЧУЛАРГА ЖЕТКИРҮҮНҮН АЙРЫМ ЖАГДАЙЛАРЫ**

*Момуналиев Сатканбай
д.п.н., профессор
Ошский государственный университет*

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ВЛИЯНИЕ
ДЕТСТВО Ч.АЙТМАТОВА НА ЕГО ТВОРЧЕСТВО**

*Momunaliev Satkanbai
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Osh State University*

**CERTAIN ASPECTS/ISSUES OF TEACHING STUDENTS THE INFLUENCE OF
CHINGIZ AITMATOV'S CHILDHOOD TO HIS NOVELS AND WORKS**

Аннотация: Макалада Ч.Айтматовдун балалыгынын чыгармачылыгына тийгизген таасирин окуучуларга жеткирүүнүн айрым жагдайлары жөнүндө сөз кылынат. Мында Айтматовдун даректүү эскерүүлөрү, маектери, интервьюлары жана чыгармалары мисалга келтирилет. Алардын таалим-тарбиялык таасирине да көңүл бурулган.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые проблемы обучения учащихся влияния детства Ч.Айтматова на его творчество. В этом использовано документальные материалы, диалоги и интервью. Также рассмотрено воспитательное влияние его произведений.

Annotation: In the article the certain aspects/issues of teaching students the influence of Chingiz Aitmatov's childhood to his novels and works considered. In the article Aitmatov's interview, articles in the periodicals, his speeches at different dialogues, from the documentaries are used

Түйүндүү сөздөр: ааламдашуу, балалык, даректүү баян, айыл, согуш, чоң эне, мылтык, түлкү, өлтүрбө, таалим-тарбия.

Ключевые слова: глобализация, детство, документальный рассказ, деревня, бабушка, винтовка, лиса, не убей, воспитания.

Key words: globalization, childhood, documentary story, village, grandmother, rifle, a fox, don't kill, education.

Балалык – адам турмушунун башаты. Мына ушул башат тунук, таза, мөл болсо, инсандын кийинки турмушу да тунук, таза, мөл болот. Ошондуктан элибиз “Уядан эмне көрсө, учканда ошону алат”, “Алма сабагынан алыс түшпөйт”, – дешип, ата-эненин өрнөгүнө, үй-бүлөнүн таалим-тарбиясына өзгөчө маани беришкен. Азыркы көз көргөнгө баш жетпей жаткан чалкеш заманда, элибиздин тээ атамзамандан бери калыптанып калган жашоо ыңгайын атайылап бузуу максатындагы ойлор биздин жаш муундардын аң-сезимине синдирилип, жат идеялар, жапайы маданият ар түрдүү жолдор менен кенен-кесири таратылып жаткан кезде, улуттук каада-салтты, маданиятты, жүрүм-турумду, кыял-жорукту, мүнөз-пейилди сактап калуу үчүн болгон күрөш – күрөштөрдүн эң башкы күрөшүнө айланууда.

Кечээ эле аттуу-баштуу инсандарыбыз шаардык маданият жана айылдык маданият деп ажыратып, айылдыктар менен шаардыктардын ортосуна жарака кетируүгө аракеттенишип,

биздин улуттук унуга доо кетирген ойлорду, жүрүм-турумду, мүнөз-пейилди жар салышты. Албетте, бул жөн жеринен эле пайда болгон жок. Мында кыргызды кыргыз кылып, кылымдардан бери кармап келаткан, бизди ар кандай алааматтан сактаган, башыбызды бириктирип, “бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарган” өзөк тамырыбыздан ажыратуу ниети жатканын ар бир акыл-эстүү пенде аңдап-сезди.

Ааламдашуунун акыр-чикирдүү булганыч селинен сактап калуучу “кой дээр кожобуз, ай дээр ажобуз” – бул, өйдөдө белгилегенибиздей, улуттук каада-салтыбыз, маданиятыбыз, улуттук дүйнө таанымыбыз, жашоо ыңгайыбыз, тилибиз менен дилибиз жана үй-бүлөлүк мамилелерибиз.

Ааламга атагы чыккан залкар жазуучубуз Ч.Айтматовдун чыгармалары жаш муундарга гана эмес, бизге окшогон улуу муундарга да азыркы апааттан сактанып калуунун жолун көрсөтүп бере алат. Болгону бул чыгармаларды терең үнүлүп, ой элегинен өткөрүп, кайталап окуп чыгуу гана керек.

Биз бул макалада үй-бүлө жана балалыктын инсандын кийинки турмушуна тийгизген таасирин улуу жазуучунун өзүнүн эскерүүлөрү менен чыгармаларына таянуу аркылуу ачып берүү максатын койдук.

Ч.Айтматов “Балалыгым” деген даректүү чыгармасында: “Балалыгымдын башталыш курагын чоң энем Айымкандын жаркын элеси менен энчилеш эстейм. Ал киши башкача бир инсандык касиеттерге ээ болуу менен айылдагы зоболосу зор, акыл-парасаты тунук, кудай өзү ыроологон тубаса билимдүү адам эле. Атам да андан көп нерсени үйрөнүптүр жана дайыма ошондой энеси бар үчүн сыймыктанып турчу” [1]. “Кат-сабаты ачылбаса да, өзүнчө бир керемет сыйкыр акыл-эс ээси болгон чоң энем элдик ырларды, кошокторду жана жомокторду аябагандай көп билчү. Балалыгымдын таттуу күндөрү ошол чоң энемдин мээриминен өттү” [2].

Демек, жаш Чыңгыздын көркөм сөз өнөрүнө болгон кызыгуусунун, ышкы-кумарынын башаты элдик оозеки чыгармалар (ырлар, жомоктор, дастандар) болгону дароо эле көзгө урунат. Ал, албетте, чыгармалардагы окуяларды гана эмес, андагы каада-салтты, дүйнө таанымды, жашоого болгон көз карашты да угуп, аларды эсине жадыбалдай сактап калгандыгын кийин жазган чыгармаларынан көрөбүз.

Жазуучу кымындай кезинен ошол учурдун алдыңкы маданияты менен да кезиккен. “...Жазуучулар үйү жайгашкан. Анын жанындагы 5-үйдө биз жашачубуз. Балалыгымда Жазуучулар үйүнүн багында көп ойнор элем. Анын маңдайында жалпы СССР элине маалым Кино актерлор Ордосу орун алган...1-2-классты Москвадан окудум... Москвада биз таптакыр жаңыча, башкача жашоо ыргагына кабылдык. Менин балалык дүйнөмдөгү эң орчундуу окуялардын бири атам менен кино үйүнө барып... “Соловей Соловушка” деген фильмди тамаша кылганыбыз” [3]. Мына, бешиктен бели чыга элек наристе эки башаттан: кыргыз элдик оозеки чыгармачылык менен орус адабиятынын суусунан ичиптир. Анын кийинки даңазалуу чыгармачылык ийгиликтеринин себептеринин бири мына ушунда окшобойбу.

Атасы камалып кеткенден кийин ал айыл элинин турмушуна баш-оту менен аралашып, айрыкча, согуш учурунда ысык-суугун бирге татып бой жетиши өзүнчө бир “университет” болгону жазуучунун чыгармаларынан даана байкалат. Ал ошол кан күйгөн жылдары башкарманын секретарь-катчысы, салыкчы-финагент, почточу, башталгыч класстын мугалими болуп, эл турмушунун ысык-суугун сыртынан гана эмес, ичинен терең үйрөнгөн. Аны жазуучу минтип эскерет: “Согуш кезинин окуялары ушунчалык бир жанды ачиткан жана үрөйдү учурган окуялар эле. Балалык баео жан дүйнөм менен мен ошол кайнаган окуялардын, үрөй учурган коркунучтардын, адам чыдагыс азаптын, кишини эзген кайгынын чок ортосунда болгом” [4]. Кичине кезинен өз айылдаштарынын ажаатын ачкан. Колхоздун зоот айгыры уу чөп жеп өлүп калганда, орус мал доктурга эмне үчүн өлгөнүн түшүндүрүп которуп берип, улуулардын сый-урматына татыктуу болгон. “Ушинтип, алгачкы мертебе орус тилден кыргызчага, кыргызчадан орусчага которуп тилмеч болгом... Ошондон бери бүгүнкүгө чейин ушул эки маданиятка кызмат кылып келемин. Жанагы окуя менин эң алгачкы тажрыйбам эле. Ошентсе да, ошол тажрыйба балалык жан дүйнөмдү козгоп, менде

өз изин өмүр бою өчпөс кылып калтырып, ошондон ушул күн жашоомдун бир бөлүгүнө айланды. Тагдыр мага эки тилди билүү насибин буйруган экен. Бирөө – эне тилим, экинчиси – ...орус тили” [5], – деп эскерет.

Зээндүү, баамчыл, зирек, чыгармачылык шык-жөндөмү күчтүү, эс-тутуму мыкты жаш Чыңгыз көргөн-билгендеринин урунттууларын кийин өз чыгармаларында эсте калаарлык кылып чагылдырып берген. Алсак, “Саманчынын жолундагы” майдандан кайткан аскер жөнүндөгү окуянын болгонун даректүү чыгармасында мындай сүрөттөйт: “Анан айылга бир жарадар аскер келди. Ал балдак менен басчу. Ушул кишини катчы кылышты” [6]. Анын “Эрте келген турналар” чыгармасы негизинен жазуучунун өзүнүн балалыгын камтыган, реалдуу турмуштук окуялардан турат. “Бир ирет атам менен Анжианга жөнөдүк. Мен үчүн бул сапар унутулгус бир окуя болгон. Анжиан – ошол мезгилде Фергана өрөөнүндөгү эң ири шаарлардын бири эле. Жол аябай узак болду.” [7]. Повестте Султанмурат атасы менен Олуя-Атага бараткан болуп сүрөттөлгөн. Ушул эле повестте иниси Ажымурат экөөнүн түлкү кууган окуясы берилген. Ал чындыгында мындай болгон экен: “...жезем мага кыйкырды: Сен ошол жерде тур! Тиги мандайдагы төө тикендерди көрдүңбү? Азыр түлкүнү иттер кубалайт. Сен эмне кылсаң да, аны төө тикенге киргизбе. Киргизип жиберсең, кармай албай калабыз...Чын эле. Жездемдин айткандары келди. Ал тайгандары менен түлкүнү кубалады...Түлкү кең талаада улам тегеренип, тегеренип, мени көздөй качып келе жатты... Бир маалда эле түлкү мени көздөй атырылып келатат. Кандай керемет көз ирмем. Түлкү аппак кардын үстүндө жан аябай качып жүрөт. Кандай гана ажайып сулуулук!...ал ойт берди да, көз ирмемге келбей, эки-үч кадам жанымдан булактап өтүп, төө тикендерди аралап тыз койду...Ошол тапта жездем да атын чаап келип, энтиккен демин баса албай: Түлкү кана? – деди мага таң калыштуу. Түлкүбү? Төө тикендердин арасына кирип кетти...Мен араң үн чыгардым. А сени мен биерге неге тургуздум эле? Так ошонун жолуна койбодум беле? Иий, дагы ушул бокмурун окуйт имиш! Шаарда! Пальтосу бар имиш!...Бир түлкүнү кармай албайт! Макоо! Сенин ушундай макоолугунду түлкү да билди да...жезем оозуна эмне сөз келсе, ошол сөздөр менен сөгүп, сагып, болушунча жемеледи да, атына минип, иттерин чакырып, ары карай бастырып кетти” [8].

Уюн уурдаган окуя “Бетме-бетте” берилген. Ошондой эле акыркы “Тоолор кулаганда” романында аксакал карыяга жолуккан окуя атайын өзүнчө чыгарма катары жазылган. Ал романдын аягында берилген Арсен Саманчиндин “Өлтүрбө” аңгемеси”.

“Балалыгым” даректүү чыгармасында: “...дал мандайымда келе жаткан эшекчен карыяны да байкабай калыпмын. Анын башында түсү оңуп кеткен, эскилиги жеткен тери тебетей. Өзү да бир кембагал бечара карыптай...Салттагыдай салам бергенди да унутуп калыпмын...Жанынан озуп баратсам, карыя мага кайрылды: Токтоп турчу уулум. Бирөөнү өлтүргөнү баратасыңбы? Ооба, дедим, анын суроосуна кабагымды бүркөп да койбой. Ооба, өлтүрөм!...Тууганы калган бооз уюбузду уурдап кетишти. Төрт бир тууганбыз, эң улуусу – менмин. Апам менен тажеке болсо оорукчан...Ошондойбу? Жаман болуптур, аябай жаман болуптур! Бирок сен мени ук! Өч жаман нерсе. Каргыш тийген ууру болсо да, аны өлтүрүүнү ойлобошуң керек...Мендей карыяны ук! Өлтүрбө! Мындай нерсени ойлоп да койбо! Үйүнө кайт! Бул жашоодо ушундай наамарттыкка баргандар сөзсүз жазасын алышат... [9].

“Өлтүрбө” аңгемесинин каарманы Сергей Воронцов. Ал кан майданга аттанып жатканда апасы: “Эч кимди өлтүрө көрбө, эч кимдин канын агызба, балам”, – деп жалынып жиберди... Сөзгө атасы аралашып кетти: “Өлтүрбө дегениң эмне? Эч кимди өлтүрбө, эч кимдин канын агызба дегениң кандай? Айтканын кара! Балаң кайда баратат. Согушка баратат, душманды өлтүргөнү баратат!...Согуш деген мына ушундай. Өлтүргөн тарап жеңет, а чындык дегениң жеңген тарапта болот... Согуш чыккан ошол күндөн ушул күн ар дайыма ушундай болуп келет, эми да ушундай болот” [9]. Балалык – кийинки өмүрдүн мөлтүр башаты. Ошондуктан А.С. Макаренко: “Балдарга жакшы тарбия берсек, бактылуу карылыгыбыз, начар тарбия берсек, тыйылбаган көз жашыбыз менен азап-муңубуз”, – деп айткан.

Айтматов да: “Башыман өткөн оор күндөрдү чагылдыруу, башкаларга айтып берүү үчүн адабият деген бир дүйнөгө аралашууга туура келди... Балалык жана жаштык доорумда кыргыз элдик оозеки адабиятына өлчөөсүз чоң карызмын. Ар кыл аймактын өзүнө гана таандык үрп-адаттарына ылайыкташкан оозеки адабияттын опсуз күйөрманы элем. Булардын баары өз кезегинде адамдарга ырахат тартуулап, жашоолоруна шаң кошкондур. Кийин мен элдик каада-салт, жөрөлгөлөрдөгү, ырлардагы философияны, ишенимдерди, үмүттөрдү, максаттарды, табият менен болгон тыгыз байланышты таба алдым. Алар кандайдыр бир чакырык, бир ишти тапшыруу жана адамзаттын түбөлүк өктөлүү өмүр парздары болуп саналат”, – деп (494-495) балачактагы уккан ырларынын, жомокторунун, эпостордун инсандын калыпташындагы ролуна өзгөчө белгилеп, маани берген.

Ошентип, тарбиянын негизин үй-бүлө, мектеп, коомчулук түзөт. Ушулардын ичинен адабияттын орду өзгөчө. Эгер биз Ч.Айтматовдун асыл ойлоруна, ниет-максатына, каармандарынын мүнөз-пейилине, кылык-жоругуна, көз караштарына, жашоодогу карманып тутунган принциптерине, чыгарманын көркөмдүк нарк-насилине окуучуларды кызыктыра алсак, жазуучунун көркөм дүйнөсүнө тарта алсак, руханий жактан байыта алсак, анда биздин эртеңибиз жарык болорунан кам санбасак болот.

Адабияттар:

1. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы, 5-том. Б.: 2008 – 404.
2. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы, 5-том. Б.: 2008 – 405.
3. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы, 5-том. Б.: 2008 – 422.
4. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы, 5-том. Б.: 2008 451.
5. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы, 5-том. Б.: 2008 – 417.
6. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы, 5-том. Б.: 2008 – 444.
7. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы, 5-том. Б.: 2008 – 419.
8. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы, 5-том. Б.: 2008 – 477-78-б.б.
9. Ч.Айтматов чыгармалар жыйнагынын 10 томдугу, 5-том. Б.: 2018. – 569-б.
10. Ч.Айтматов чыгармалар жыйнагынын 10 томдугу, 5-том. Б.: 2018. –572-б.

*Токтогулова Гүлжамал Тыныбековна
ф.и.к., доцент
Жалал-Абад мамлекеттик университети*

ТИЛ САЯСАТЫНА ТАРЫХЫЙ АНАЛИЗ

*Токтогулова Гүлжамал Тыныбековна
к.ф.н., доцент
Жалал-Абадский государственный университет*

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ

*Toktogulova Gulzhamal Tynybekovna
Candidate of Philology, docent
Jalal-Abad State University*

HISTORICAL ANALYSIS OF LANGUAGE POLICY

Аннотация: Бул макалада тил саясатынын эволюциясына бүгүнкү күндөгү пикирлерге ылайык, илимий анализ берилди. Белгилүү болгондой тил бул дүйнө эли колдонгон, жалпы адамзатты бири-бири менен байланыштырган байланыш куралы. Ар бир элдин, улуттун, этностун өзүнө таандык тили бар. Мына ошол тилдик каражаттын натыйжасында ар бир элдин, улуттун, мамлекеттин салт санаасы, маданияты, адабияты, илим-билими, цивилизациясы, саясаты жана башка ушул сыяктуу багыттары өсүп өнүгөт. Ошондуктан тилди сактоо, өстүрүү, байытуу ар бир элдин, жарандын милдети болуп саналат. Улуттун тили жана жазуусу ошол элдин жашиоосу менен тыгыз байланышта. Тилдик фактыларды маданий феномен катары карасак болот, анткени маданияттын өнүгүү динамикасы тил аркылуу өлчөнөт. Улуттук тилдерге таандык материалдардан белгилүү болгондой, ар бир эл өз тили менен дүйнөлүк тилдердин катарын толуктайт. Бул илимий макалада тил саясатынын эволюциясына илимий анализ берилди. Дүйнө элдериндеги тил саясатынын аналогиясы коомчулукка сунушталды. Орус тилин жайылтуу саясаты Кыргызстандын тарыхынын материалдарынын мисалында чечмеленди.

Аннотация: Данная статья посвящена освещению современных подходов на проблему эволюции языковой политики. Показано, что язык является одним из важнейших элементов культуры любого народа, что он является важнейшим фактором сохранения этнического самосознания. Неразрывное единство национального языка и письменности обретает в жизни народа многообразные воплощения. Языковые же факты и феномены культуры не поддаются строгому разграничению, потому что изменения, происходящие в сфере культуры отражаются в языке, языковая эволюция в свою очередь стимулирует ход культурных процессов. На конкретных языковых материалах кыргызского языка показано, что культура представляя собой наивысший семотической уровень принадлежит в равной степени как к миру языка, так и к миру действительной жизни людей. В данной статье даны научный анализ эволюции, языковая политика. Предложены обществом аналогия языковой политики народов мира. Политика распространения русификации анализированы на примере материалов из истории Кыргызстана. Одним из основных вопросов касающихся этой статьи – эволюция языковой политики.

Annotation: This article is devoted to the coverage of modern approaches to the problem of the evolution of language policy. It is shown that language is one of the most important elements of the culture of any nation, that it is the most important factor in preserving ethnic identity. The indissoluble unity of the national language and written language acquires in the life of the people diverse incarnations. Linguistic facts and phenomena of culture do not lend themselves to strict differentiation, because changes in the sphere of culture are reflected in language, linguistic

evolution in turn stimulates the course of cultural processes. It is shown on specific language materials of the Kyrgyz language that culture, representing the highest semiotic level, belongs equally to the world of the language, and to the world of people's real life. This article provides the scientific analysis of the evolution of language policy. The society proposed an analogy of the language policy of the peoples of the world. The dissemination policy of Russification is analyzed on the example of materials from the history of Kyrgyzstan. One of the main issues related to this article is the evolution of language policy.

Түйүндүү сөздөр: Тил, саясат, идеология, жадыдчилик, мусулманчылык, сабаттуулук, сабатсыздык, агартуучулук, эволюция, улут, этнос, эл, идея, модернизация, ааламдашуу, дүйнө.

Ключевые слова: Язык, политика, идеология, джадыдизм, мусульманства, грамотность, безграмотность, просвещения, эволюция, нация, этнос, народ, идея, модернизация, глобализация, мир.

Key words: Language, politics, ideology, Jadidism, Islam, literacy, illiteracy, education, evolution, nation, ethnos, people, idea, modernization, globalization, world.

Ааламдашкан алкакта тил маселесинин актуалдуулугу артууда. Анткени, тил бул дүйнө эли колдонгон, жалпы адамзатты бири-бири менен байланыштырган байланыш куралы. Анын жардамы аркылуу жашоо уланып, жалпы адамзат бири-бири менен байланышып, коомдогу функциясын аткарып келүүдө. Ар бир элдин, улуттун, этностун өзүнө таандык тили бар. Мына ошол тилдик каражаттын натыйжасында ар бир элдин, улуттун, мамлекеттин салт санаасы, маданияты, адабияты, илим-билими, цивилизациясы, саясаты жана башка ушул сыяктуу багыттары өсүп өнүгөт. Ошондуктан тилди сактоо, өстүрүү, байытуу ар бир элдин, жарандын милдети болуп саналат. Анткени тил маселеси илимий изилдөөлөрдүн объектиси болуу менен илимий айлампанын объектисине айланып келет. Тил маселесин бир гана филологиялык багыт эмес философиялык, тарыхый аспектилердин да изилдөө объектисине кирет. Тилдин философиялык маанисине токтолгон окумуштуулардын пикирине ылайык, “Тил - адамдардын ортосундагы карым-катнаштардын негизги куралы болуп эсептелет. Социалдык формадагы болмуш кумурскалардан баштап ири жаныбарлар менен деңиз-мухит жандыктарына чейин таралган касиет. Ар бир биологиялык түр өзүнүн инстинкт аркылуу катнаш жасай турган каражаттарга ээ болгону менен, сөз байлыгы, вербалдык экспрессия, поэтика, сөз эстетикасы, сезим бийиктиктери сыяктуу нерселерге ээ эмес.

Тилдин негизги социалдык функциясы - түшүнүү, түшүндүрүү, өз ара мамилелерди өркүндөтүү, коомдук түзүлүштү аныктоо болуу менен кишилердин ортосундагы коммуникациялык башкы каражат болуп кызмат өтөйт” [1.20] деген орчундуу ойду ортого салышат. Ал эми тарыхый аспектиде илимий изилдөөгө алган тарых илимдеринин доктору О.Л. Сумарокованын пикирин сунуштай кетсем: “Тил, бир этникалык коомдун туруктуу өнүгүшүн камсыз кылган, маданий жана байланыш жол-жоболорун оптималдаштырган жана түйүндүү факторлордун бири болуп саналган улуттук коопсуздукту, этностор аралык маданиятты жөнгө салуу максатын ишке ашырган, өзүнө көлөмдүү функционалдык жана ролдук жүктөмдөрдү арткан, татаал коомдук-саясий феномен” [2.6] дейт.

Чынында жогорудагы окумуштуу белгилегендей тил ар тараптуу жогорку мааниге ээ. Алардын ичинен саясий маанисине токтоло кетсем, коомдо тил маселесинин айланасында мамлекеттин ичинде жана мамлекеттер аралык ар кандай мамилелер көтөрүлүп келет. Ошондой эле тилдик үстөмдүктү орнотуу жаатында бир катар чыр-чатактуу көрүнүштөр катталгандыгын тарых тастыктайт. Маселен, Норвегиядагы тилдик маселенин айланасындагы конфликтүү көрүнүштөр. Ошондуктан дүйнөлүк коомчулукта “тил саясатын жүргүзүү” маселеси көтөрүлүп, бир катар иш-чаралар көрүлгөндүгү белгилүү. Тактап айтсам, О.Л. Сумарокова “тилди пландаштыруу терминин алгачкылардан болуп 1959-жылы америкалык лингвист Эйнар Хауген өз

эмгегинде колдонгондугун [2.7], ал эми тил саясаты илимий айлампага XX кылымдын 20-30-жылдары киргизилгендигин [2.8] өз эмгегинде белгилеген”. Анткени, тил саясатынын таасирдүүлүгү кээ бир улуттардын активдешүүсүнө же тескерисинче пассивдешүүсүнө алып келген. Маселен, дүйнө элдеринин катарын толуктаган Франция боюнча, жүргүзүлгөн социолингвистикалык изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй өлкөнүн 26 млн жашоочуларынын болгону 11 млн жаран француз тилин билсе, экинчи тил катары 3 млн, ал эми 6 млнуна түшүнүктүү тил катары кызмат кылса, калган 6 млну француз тилин колдонгон эмес [2.13]. Мындай кырдаал бийлик менен элдин ортосундагы байланышты татаалданткан. Ошого байланыштуу Францияда орто билим алууда милдеттүү түрдө француз тилинде окутуу саясаты ишке ашырылган. Ошондой эле 1830-жылдары Франциянын Алжирди басып алып, 1881-жылы Тунисте, 1912-жылы Мароккодо протекторатын орноткон соң француз тилин киргизүү саясаты жүргүзүлүп, Марокко жана Тунисте француз тили официалдуу тил деп жарыяланган. Мындай көрүнүштүн мисалы катары Алжирди да кошо кетүүгө болот.

Тил саясаты колго алынган өлкөлөрдүн катарын XIX кылымдагы Англия толуктап, ирланд жана валий тилдерине тыюу салынган. Ошондой эле Индиянын тарыхы Англия менен кошо жаралган деген тарыхый факт да бекер айтылган эмес. Анткени Индия бир мезгилде Англиянын колониясына айланып, Англия тил саясатын жайылтуу үчүн кеңири мүмкүнчүлүккө ээ болгон. Сөзүбүз далилдүү болуу үчүн 1833-жылы 30-апрелде кабыл алынган Индияны башкаруу жөнүндөгү АКТыда билим берүүгө жылына 100 миң фунт стерлинг бөлүнгөн [2.17]. Мындай каржылоонун натыйжасы жергиликтүү тилде окутуучу мектептердин санынын кескин азаюусуна алып келген.

Демократиялык идеяларды алып жүргөн, жайылткан мамлекеттердин бири АКШда англис тилин жайылтуу аракеттери XVIII кылымдарда башталгандыгы бир катар тарых беттеринен кездешет. Англис тилине өткөрүү процесси тездегендиктен кээ бир жарандарда тилди түшүнбөөчүлүктүн натыйжасында АКШда көптөгөн менчик ээлери өз менчиктеринен айрылгандыктары жөнүндө да тарыхый фактылар кездешет [3.82]. Мындай маалыматтарга ылайык, XIX кылымдын 80-жылдарындагы америкадагы индеец уруулары тездик менен окутулуучу мектеп-интернаттарга балдарын окутушкан жана өз тилинде сүйлөөгө да тыюу салынган. АКШдагы тил саясатынын кескин коюулушу бир катар майда этностордун тилинин жок болуусуна алып келген.

Дүйнөдөгү ири мамлекеттердин бири болуп саналган Россиянын тил саясатына токтолсок, улуттук орус тилинин жайылуусун колго алуусу XVIII кылымдан башталгандыгы белгилүү. Ушул мезгилдер аралыгында башка Европа тилдерин билүү да билимдүүлөргө таандык спецификалык өзгөчөлүк болуп эсептелген. Ал эми орус тилин башка улуттарга жайылтуунун чоң максаттары болгон. Ушундай саясатка туш болгон өлкөлөрдүн бири катары Кыргызстанды алсак болот. Тарых беттеринен белгилүү болгондой, XIX кылымдарда Россия империясынын тышкы саясаты Орто Азияга багыт алган. Ошол доордо Туркестан крайы деп аталган аймактын курамын Кыргызстан да толуктаган. XIX кылымдын экинчи жарымында Россия империясынын территориялык-аймактык кеңейүүсү өзүнүн апогейине жеткен. Тактап айтканда, Кокон хандыгы кулап, түндүк жана түштүк Кыргызстан Россиянын курамына кошулган. Демек, тил саясатын ишке ашыруу мүмкүндүгү жаралган. Россиянын курамына кошулуу менен эле бирге орус тилин жайылтуу оңой-олтоң ишке ашкан эмес. Орусташтыруу мезгилине чейин элдин канына сиңген өздүк менталитети, ислам идеологиясынын күчтүү жана карама-каршылыктуу таасирлери, буддизм багытынын таасирлери, чоң жана майда этностук карама-каршылыктар болгон. Маселен, Туркестан крайынын генерал-губернатору К.П. фон Кауфмандын пикирине ылайык, кыргыз айылдарында жашаган татар этносторундагы ислам идеологиясынын күчтүү таасирлердин болгондугу. Татар молдолору үчүн орус тилин жайылтууга караганда, мусулманчылыктын идеологиясы пайдалуу экендигин, ошондуктан татарлар түздөн-түз каршы пикирде экендигин [4.12] билдирген. Тарыхый маалыматтарга таянсак, бул доордогу кат сабаты жоюлган сабаттуу адамдардын көпчүлүгү араб тамгасын таанышып, араб тилинде жазышып,

жадидчилик мектептери болгон. Негизги билим катары Курандын тестерин окушкан. Ошого карабастан орус өлкөсү тарабынан Туркестан крайынын эл каттоо боюнча статистикалык маалыматтары топтоштурулуп, сабаттуу жана сабатсыздардын саны аныкталган. Мисалы, россиялык изилдөөчү, сүрөтчү, жазуучу Н.Н. Каразин өзүнүн “Путевых заметках художника и писателя о кыргызах” (1904г.) деген эмгегинде: “сабаттуулар дээрлик жок, эгер бирөө жарым болгон күндө да Курандын биринчи бетинин баш сөзүн гана окуй алат” [5.55] деп белгилейт. Ушундай эле көрүнүштү чыгыш таануучу, академик В.В. Бартольд өзүнүн кыргыздар жөнүндөгү тарыхый очеркинде: “сабаттуулардын дээрлик жоктугуна токтолуп, Чүй крайы боюнча бир эле жазуучунун бар экендигин” [6.88] айтат. Мына ушундай жагдай тактап айтканда, бир жагынан массалык сабатсыздыкты жоюу, экинчи жагынан профессионалдык мектептерди модернизациялоо орус-туземдик мектептердин пайда болуусуна жана орус тилин жайылтууга өбөлгө түзгөн. Тарыхый фактыларга таянсак, Россия империясынын профессионалдык мектептердин ишмердүүлүгүнө кийлигишүүсү бир канча буйрутмалар, эрежелер, инструкциялар менен бекемделген. 1882-жылы 9-сентябрда орус тилин киргизүүнүн зарылдыгы жөнүндөгү маалымат “Туркестандан кат” деген аталыш менен басмадан чыккан. 1871-жылы Ташкент шаарындагы медреселердин бирин орус үлгүсүнө өткөрүү өтүнүчү келтирилген. Ал үчүн комиссия түзүлүп, котормочулардын башчысы болуп, М.А. Тереньтев дайындалган.

Жыйынтыктап айтканда мына ушул сыяктуу бир топ иштер колго алынган. Натыйжада орус тилин жайылтуу, орусташтыруу саясаты дээрлик өз максатына жеткен. Бул көрүнүштүн оң таасирлери болуу менен жана терс таасирлери да байкалган. Кыргыз элине терең сиңген орус тил саясатынын активдүүлүгү бүгүнкү күндө да байкалат. Анткени биздин официалдуу тилибиз орус тили.

Бирок, биз башка тилдерди өздөштүрүү менен бирге өзүбүздүн кыргыз тилин өтө терең билишибиз шарт. Анткени, тил - ар бир улуттун өзгөчөлүгүн, маданиятын, тарыхын жана руханиятын чагылдырган негизги көрсөткүч болуп эсептелет. Тил маданияты-элдин жана коомдун жетишкендиктери, коомдук прогресстеги ар кандай өзгөрүүлөргө, бурулуштарга карата кошумчаларга дуушар болуп турат. Мисалы, башка элдерди таасири астында жаңы сөздөр, жаңыча идеологиялык жаңылыктар тилде сөзсүз орун алат.

Азыр глобалдашкан дүйнөдө улуттук көп тилдердин жоюлуп баратышы адамзаттын негизги проблемаларынын бирине айланды. Экологиялык, моралдык жана экономикалык кризистер менен катар тилдерди сактап, өнүктүрүү да бүткүл дүйнөлүк адамзатты түйшөлдүргөн проблема болуп калды. Азыркы тапта негизине үстөмдүк кылган 5-6 тил өнүгөп, алардан ортосунда көп байыркы улуттук тилдер конкуренцияга чыдай албай жок болуп кетүүдө. Ошондуктан, улут өзүн сактап калыш үчүн эң оболу тилди сактап калышы зарыл дегеп ойлор көп айтыла баштады. Тилдин экзистенциясы, же коомдо кызмат аткарып турушу акыркы кезде зор философиялык проблемага айланып, ар улуттун бар же жок болуп кетүү перспективасын аныктаган руханий-нравалык факторго айланды” [1.20] деген окумуштуулардын пикири менен ынанууга болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Тогусаков О.А., Жумагулов М.Ж., Байбосунов К.С. Философия Бишкек 2007, 20-стр.
2. Сумарокова О.Л. Эволюция языковой политики Российской империи в Туркестанском крае (по материалам Киргизстана) Бишкек, 2015, 264стр.
3. Скачкова И.И. //ВестникБалтийского Федерального университета имени И.Канта. 2012. Вып.2 с.82.
4. К.П.фон Кауфман, устроитель Туркестанского края. Личные воспоминания Н.Остроумова (1877-1881гг.). Ташкент, 1899. С.12.
5. Полное собрание сочинений Н.Н. Каразина. У костра. Очерки и рассказы. Спб.,1905.с.55.

*Ураимхалилова Аширхан,
п.и.к. доцент
Жалал-Абад мамлекеттик университети*

*Маткаримова Минавар,
ага окутуучу
Жалал-Абад мамлекеттик университети*

*Эрматали уулу Баяман
М-1-16 тайпасынын студенти
Жалал-Абад мамлекеттик университети*

**ТҮЗҮҮГӨ БЕРИЛГЕН МАСЕЛЕЛЕР АРКЫЛУУ СТУДЕНТТЕРДИН
МАТЕМАТИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ**

*Ураимхалилова Аширхан,
к.п.н, доцент
Жалал-Абадский государственный университет*

*Маткаримова Минавар,
ст.преподаватель
Жалал-Абадский государственный университет*

*Эрматали уулу Баяман
студент группа м-1-16
Жалал-Абадский государственный университет*

**РАЗВИТИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ
С ПОМОЩЬЮ ЗАДАЧ НА ПОСТРОЕНИЕ**

*Uraimkhalilova Ashyrkan,
k.p.n, dotsent
Jalal-Abad State University*

*Matkarimova Minavar,
senior teacher
Jalal-Abad State University*

*Ermatali uulu Bayaman
student M-1-16 group
Jalal-Abad State University*

**DEVELOPING STUDENTS' MATHEMATICAL ACTIVITY WITH
THE HELP OF CONSTRUCTION TASKS**

Аннотация: Бул макалада түзүүгө берилген маселелерди аналитика-синтетикалык методдун жардамы менен геометриялык фигуралардын математикалык моделдерин түзүү жана маселелердин жардамы менен студенттердин математикалык ишмердүүлүгүн жогорулатуу жолдору каралды.

Аннотация: В статье рассматриваются применение аналитико-синтетического метода и построение математические модели геометрических фигур на развития математической деятельности студентов в поиске решении геометрических задач на построение.

Annotation: This article is about how we can develop students' activity with the help of construction tasks. Besides it how we can solve the problem with the help of analytical and synthetic ways of tasks.

Түйүндүү сөздөр: математикалык ишмердүүлүк, геометриялык маселелер, логикалык ой жүгүртүү, анализ, түзүү, далилдөө, изилдөө.

Ключевые слова: математическая деятельность, геометрические задачи, логическое мышление, анализ, построение, доказательство, исследование.

Key words: mathematical activity, geometric problems, logical thinking, analysis, construction, proof, research.

Мектеп математика курсунда геометриялык түзүүлөр негизги орунду ээлейт. Башталгыч класстын математикасынан баштап эле планиметрия жана стереометрия курстарын тиешелүү болгон кээ бир элементтер мисалы, чекитти, кесиндилерди, геометриялык фигураларды түзүүгө карата маселелер көп берилген. Бул геометриялык фигураларды сызгычтын, циркулдун жана транспорттирдин жардамында түзүүгө болот.

“Окусаң унутасың, көрсөң эстейсиң, ал эми түзсөң өзүң аралашасың жана унутпайсың”- дейт элибизде. Түзүүгө берилген маселелерди конструктив маселелер деп да айтууга болот. Түзүүгө берилген маселелерди чыгарууда окуучулар өздөрү катышат жана аракет жасашат.

А.А. Бөрүбаев, И.Б. Бекбоев жана А.А. Айылчиевдердин “Элементардык геометрия” китеби жогорку окуу жайлардын студенттерине арналган китеп болгону менен бул китептен мектеп мугалимдери да кеңири көлөмдө колдонсо болот. Бул маселе мугалимдердин чыгармачылык менен иштөөсүнөн көз каранды.

Геометриялык түзүүлөрдү окуп-үйрөнүүдө студенттердин төмөнкүдөй иш-аракеттери жана ишмердүүлүктөрү өнүгөт:

1. куралдардын жардамында иштөөнү үйрөнүшөт;
2. логикалык ой жүгүртүүлөрү өнүгөт;
3. алынган билимдер стереометриялык маселелерди чыгарууда жардам берет;
4. кесиптик багыттоого чоң роль ойнойт.

Геометриялык түзүүгө карата берилген маселе деп, берилген куралдардын жардамы менен кандайдыр бир геометриялык фигураларды түзүү айтылат. Түзүүгө берилген геометриялык маселелерди чыгарууга бир катар талаптар коюлат. Алар төмөнкүлөр:

1. Маселеде берилген фигуралар түзүлгөн деп эсептелет.
2. Түзүлгөн фигурада жатуучу каалаган чекитти түзүлгөн деп эсептөөгө болот.

Түзүлгөн фигурада жатпаган каалагандай чекитти түзүлгөн деп алууга болот.

- Түзүүгө берилген маселелерде сызгычтын жардамы менен берилген эки чекит аркылуу өтүүчү түз сызык түзүлөт.
- Эки түз сызык кесилише турган болсо, кесилишүү чекитин табууга болот.

Ал эми циркулдун жардамы менен төмөнкүдөй түзүүлөр аткарылат:

- Берилген чекитти борбор, берилген кесиндини радиус кылып айлана сызууга болот.
- Берилген эки айлана кесилише турган болсо, кесилишүү чекиттерин аныктоого болот ж.б.

Түзүүгө карата берилген геометриялык маселелер төмөндөгүдөй схеманын жардамында жүргүзүлөрү көп адабияттарда көрсөтүлгөн [1], [2], [3], [5].

Анализ. Бул түзүүгө берилген маселелердин негизги этабы болуп эсептелинет. Анткени мында түзүүнү аткаруунун планы иштелип чыгат. Ошондой эле маселеде берилген элементтер менен түзүлө турган элементтердин ортосундагы байланыш көрсөтүлүп, түзүүнү аткаруунун жолдору аныкталат.

Анализди жүргүзүүдө изделүүчү фигураны түзүлдү деп эсептеп, маселенин шартын канааттандыруучу чиймени болжол менен сызылган деп алабыз (стереометриялык маселелерди чыгарууда көп колдонулат). Андан кийин ал чийме боюнча берилген жана

изделүүчү элементтерди ажыратып, алардын ортосундагы байланыш көрсөтүлөт. Ушул этаптын эң маанилүү жери окуучулар ушул жерде берилген жана изделүүчү чоңдуктарды айырмалай албай кыйынчылыкка дуушар болот, тажрыйбалуу мугалимдер окуучуларга суроо-жооп жүргүзүү менен окуучулардын ишмердүүлүгүн ишке ашырат.

Анализдөө мезгилинде студент ой-жүгүртүүгө, сүйлөөгө, окуучуларды жетектөөгө үйрөнөт.

Түзүү. Анализдин негизинде берилген куралдардын жардамында изделүүчү фигураны түзөт.

Түзүүдө аткарылган чийме анализдеги чиймеден бөлөк аткарылат, салыштырылат. Түзүүдө аткарылган чийме куралдардын жардамында түзүлөт. Мында берилген фигуралардын чоңдуктары өзгөртүлбөстөн, өлчөнүп коюлат жана түзүлөт. Түзүүдө берилген фигураларды гана пайдаланабыз.

Далилдөө. Мында түзүлгөн фигуралар берилген маселенин шартын канааттандыра тургандыгы далилденет. Далилдөө негиздүү болуусу керек, мында геометриядан белгилүү аксиомалар, теоремалар, аныктамалар ж.б. колдонулат. Маселенин бардык шарттары түзүү планында түздөн-түз көрсөтүлсө, далилдөө талап кылынбайт. Ал эми кээ бир шарттары көрсөтүлбөсө, анда далилдөө зарылчылыгы келип чыгат.

Изилдөө. Түзүүгө берилген маселелерди чыгарууда изилдөө этабы төмөндөгүдөй суроолорго жооп берүүсү максатка ылайыктуу:

1. Маселенин шартында берилген элементтерди каалагандай кылып алганда деле маселенин чыгарылышы болобу? Кайсы учурда чыгарылышы болбойт?

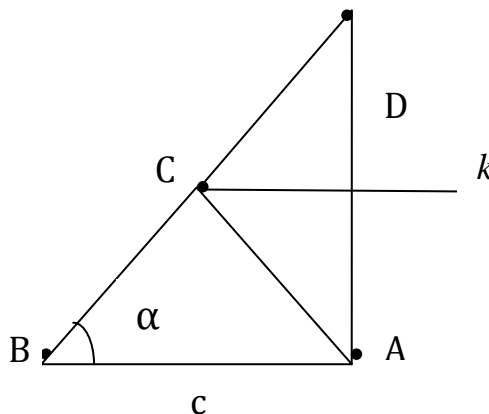
2. Маселенин бир же бир нече чыгарылышы барбы?

3. Түзүүнү жөнөкөйлөштүрүүчү же татаалдаштыруучу өзгөчө жагдайлар барбы?

Маселелер анализ, түзүү далилдөө жана изилдөөнүн негизинде жүргүзүлөт.

Жогоруда айтылган этаптарды маселеде кантип колдоноорун көрсөтөбүз: Маселе. Бир жагы, ал жакка жанаша жаткан бурчу жана эки жагынын суммасы боюнча үч бурчтукту түзүлө.

Анализ (маселенин чыгарылышын изилдөө). Изделүүчү үч бурчтук түзүлдү деп эсептейбиз. Ал $\triangle ABC$ үч бурчтугу болсун. $|AB|=c$, $\angle ABC=\alpha$, $|BD| = |AC| + |BC|=t$

1-чийме.

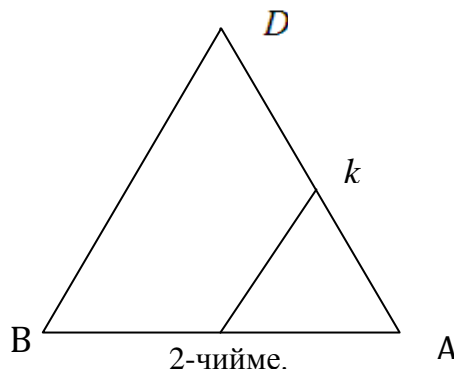
Түзүлгөн чиймеге карап (1-чийме) төмөнкүнү байкайбыз:

AC жагын BC жагына бөлүгү катары карасак, анда биз D чекитин алабыз б.а. $|CD| = |AC|$ га. Анда $BD = BC + AC = t$ болот. Үч бурчтуктун белгисиз чокусу C A жана D бирдей аралыкта жатат. Мындан төмөндөгүдөй түзүү планы жүргүзүлөт. $BA = c$ жагын түзөбүз. BA жагынын α бурчун ченеп коёбуз да $BD = t$ жагын түзөбүз. Андан кийин k ортонку перпендикулярды жана $|AD|$ кесиндисин түзөбүз. Ортонку перпендикулярдын BD жагы менен кесилишүүсү C чекитин берет.

Далилдөө. k ортонку перпендикуляр, анда $AC = CD$ болот. Ошондуктан $BC + AC = CD + BC = t$ болот. $\triangle ABC$ үч бурчтугунда $AB = C$, $\angle ABC = \alpha$, $AC + BC = t$ түзүлгөн үч бурчтук берилген шарттарды канааттандырат.

Изилдөө. Эң оболу биз төмөнкүнү байкайбыз. Маселе чыгарылышка ээ эмес, эгерде $t \leq c$ болсо, маселе бир гана чыгарылышка ээ болот. Себеби ортонку перпендикуляр AD жагын же AB жагын кесип өтөт дейли. Эгерде k ортонку перпендикуляр AB жагын кесип өтөт десек, анда

$AB < AO + OB = BO + OD > BD$ бирок, $AB < BD$, $C < t$. Мындан биз байкайбыз k ортонку перпендикуляр AD жагын кесип өтөт (2-чийме).

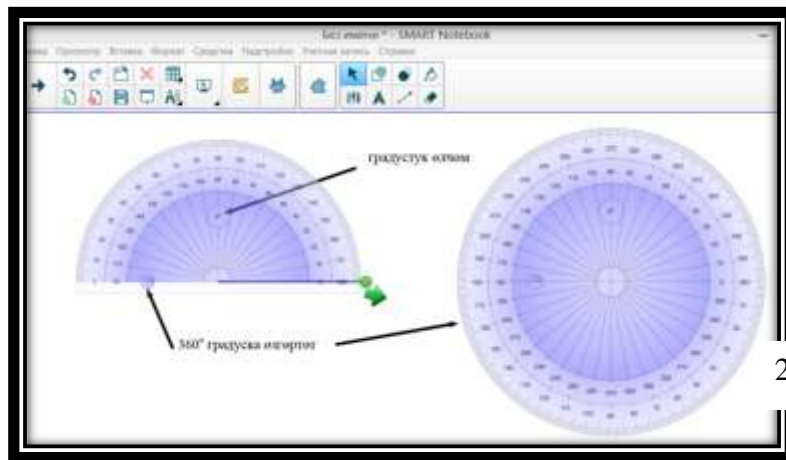
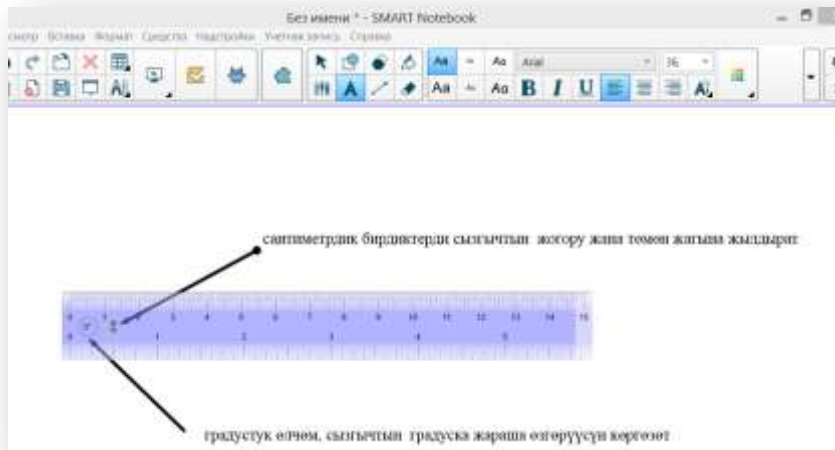

Демек, түзүүгө берилген маселелерди чыгаруу үчүн геометриялык аспаптарды колдонобуз. Бирок бардык эле мектептерде атайын мектеп доскасына ылайыкташтырылган геометриялык аспаптар кездешпейт же колдонула бербейт. Бул дегени геометрия, чийүү сабактарында өтө чоң кемчилик болуп эсептелет. Анткени геометрия жана чийүү сабактарын тыкан жана тактыкта чийилген чиймелерсиз элестетүү кыйын. Аталган кемчиликти окутуунун эң алдынкы техникалык жабдыктарынын бири болгон интерактивдүү досканын жардамында жоюуга болот. Интерактивдүү досканын түрүнө карата геометриялык аспаптар ыңгайлуулугуна жараша камтылган. Азыркы учурда суроо-талапка көбүрөөк жооп берген интерактивдүү доскалардын бири – бул SMART Board. Аталган доскада төмөнкүдөй геометриялык аспаптар менен иштөөгө болот.

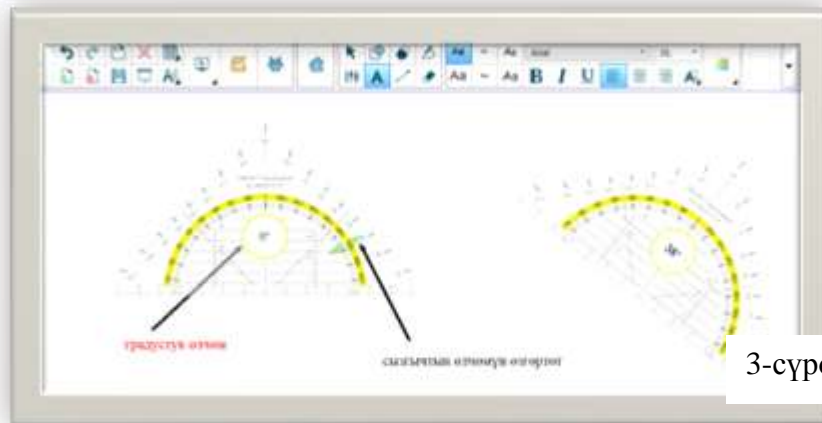
- Сызгыч (1-сүрөт);
- Транспортир (2-сүрөт);
- Геодрейк деп аталуучу транспортирдүү сызгыч (3-сүрөт);
- Циркуль (4-сүрөт).

Аталган геометриялык аспаптардын негизги өзгөчөлүктөрү катары төмөнкүлөрдү айтууга болот:

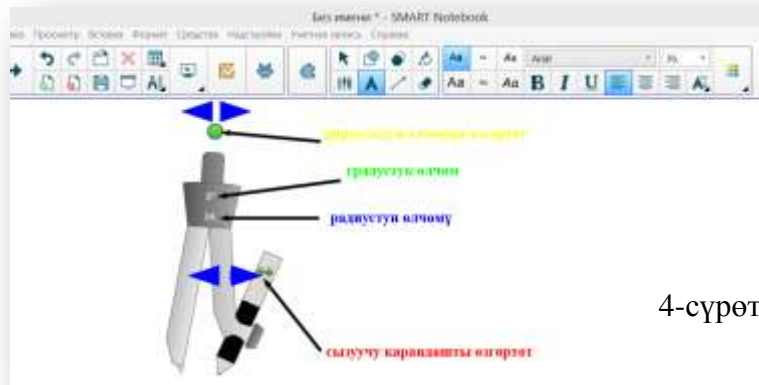
1. Өлчөмдөрүн каалагандай өзгөртүүгө болот;
2. Бир жерден 2-жерге жылдырууга ыңгайлуу;
3. Аспаптардын градуустук өзгөрүүсү автоматтык түрдө көрсөтүлөт (градуустук өлчөмдөрү);
4. Иштөө учурунда калемди түсүнө, сызыктын түрүнө жана өлчөмүнө жараша тандоого болот.

2-сүрөт

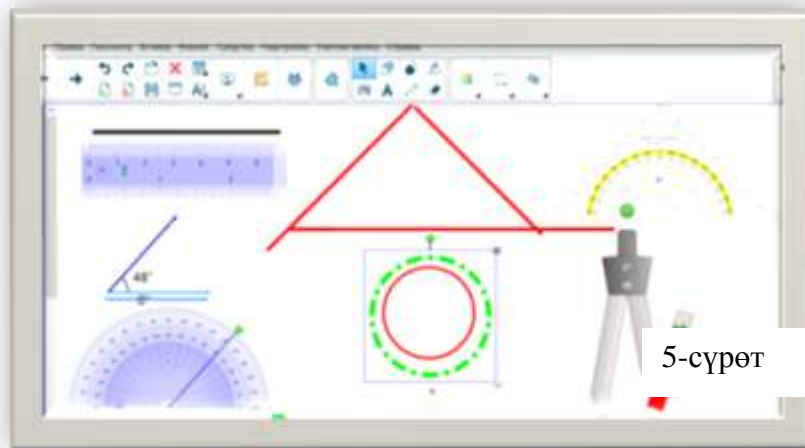

3-сүрөт

4-сүрөт

Төмөнкү сүрөттөн аспаптар менен иштөөнүн учуру берилди (5-сүрөт).

5-сүрөт

Жыйынтыктап айтканда: куралдар менен иштөө жана түзүүгө берилген маселелерди талдоо менен окутуунун интерактивдүү методун колдонуу чагылдырылды.

Адабияттар:

1. Бөрүбаев А.А., Бекбоев И.Б., Айылчиев А.А. Элементардык геометрия. Б.: "Педагогика", 2003.-368 б.
2. Погорелов А.В. "Геометрия". М.: "Наука", 1984.-288 б.
3. Аргунов В.И., М.Б. Балк Элементарная геометрия .М.: "Просвещение", 1966.368 с.
4. Кручкович Г.И. Сборник задач по курсу высшей математики. М.: «Высшая школа», 1973.
5. Геометриянын мектептик курсу боюнча маселелерди чыгарууну системалаштыруу. Фрунзе: "Мектеп". 1978.-164 б.
6. Богомолов Н.В. Практические занятия по математике. М.: Высш.шк., 1990.

*Ысмайылов Кубатбек Закирович
аспирант
Ош мамлекеттик университети*

**МЕДИЦИНАЛЫК КОЛЛЕДЖДИН СТУДЕНТТЕРИНИН РУХАНИЙ МАДАНИЯТЫН
ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ**

*Ысмайылов Кубатбек Закирович
аспирант
Ошский государственный университет*

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ
У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА**

*Ysmaiyllov Kubatbek Zakirovich
graduate student
Osh State University*

**PEDAGOGICAL CONDITIONS OF MORAL CULTURE DEVELOPMENT IN
MEDICAL COLLEGE**

***Аннотация:** Макалада келечектеги дарыгерлердин руханий маданиятын натыйжалуу өнүктүрүүгө өбөлгө болгон педагогикалык шарттар каралат.*

***Аннотация:** В статье рассмотрены педагогические условия, способствующие эффективно развитию нравственной культуры у будущих врачей.*

***Annotation:** The article considers the pedagogical conditions that contribute to effective development of moral culture in future doctors.*

***Түйүндүү сөздөр:** адеп-ахлактык тарбия, адеп-ахлак маданияты, медициналык колледждин студенттери, педагогикалык шарттары.*

***Ключевые слова:** нравственное воспитание, нравственная культура, студенты медицинского колледжа, педагогическое условие.*

***Key words:** moral upbringing, moral culture, students of medical college, pedagogical condition.*

Өнүгүү жана билимге, маданиятка карай умтулуу деген көрүнүштөр акыркы жылдары биздин жарандардын приоритеттерин өзгөрттү, алардын руханий дүйнөсүнө бүлүк салып, коомдук аң-сезимге өзгөртүү алып келди, адеп-ахлакты приоритеттик позициядан экинчи орунга жылдырды. Бул жагдай саламаттыкты сактоо системасына терс таасирин тийгизүүдө. Ошондуктан бүгүнкү күндө дарыгерлердин кесиптик ишмердүүлүгүндө алардын руханий жана адеп-ахлактык мүнөзүн түп тамырынан өзгөртүүнү талап кылат. Бул жагынан алып караганда, медициналык окуу жайларда келечектеги дарыгерлерди даярдоодо билим берүүгө жаңыча мамиле жасоо керек. Студентти даярдоодо кесиптик адисти даярдоого гана маани бербестен, анын руханий жана адеп-ахлактык тарбиясына көңүл буруу зарыл. Келечектеги дарыгерлердин руханий маданиятына маани берүү, биздин көз карашыбызда, заманбап педагогикалык илимди өнүктүрүүнүн маанилүү стратегияларынын бири болуп саналат. Биздин изилдөөбүздүн максаты болуп, бул билим берүү мекемелеринде, студенттерди даярдоонун теориясынын жана практикасынын негизинде медициналык колледждин студенттеринин адеп-ахлактык маданиятынын өнүгүшүнө өбөлгө болуучу педагогикалык шарттардын комплексин табуу жана негиздөө болуп эсептелет. Педагогикалык шарттар деп - медициналык окуу жайларынын студенттеринин адеп-ахлак маданиятынын натыйжалуулугун камсыз кылган зарыл, милдеттүү жагдайлардын топтомун түшүнөбүз.

Теориялык изилдөөлөрдүн жана эксперименталдык иштердин жүрүшүндө биз келечектеги дарыгерлердин руханий маданиятын жогорулатуу процессин өркүндөтүүгө түрткү болуучу педагогикалык шарттардын комплексин аныктадык, тагыраак айтканда, медициналык окуу жайларда тең салмактуу тарбиялык системасын түзүү; медициналык окуу жайларда окутуучулардын адеп-ахлактык жана кесиптик маданиятын жогорулатуу; медициналык окуу жайдын студенттеринин руханий маданиятын өнүктүрүү боюнча сабактан тышкары иш-аракетинде тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүү; медициналык окуу жайдын студенттеринин руханий маданиятын өнүктүрүү үчүн тарбиялык процеске автордук моделди иштеп чыгуу жана киргизүү; диагностикалоону системалуу ишке ашыруу жана анын негизинде медициналык окуу жайлардын студенттеринин адеп-ахлактык өнүгүүсүнүн деңгээлин жогорулатуу.

Медициналык окуу жайларда тең салмактуу (балансташкан) тарбиялык системаны түзүү сыяктуу педагогикалык шарттарды ишке ашыруу келечектеги дарыгерлердин адеп-ахлактык маданиятынын өнүгүшүндө ийгиликтүү болоорун көрсөттү. Медициналык окуу жайларда тарбиялык системасы биздин изилдөөдө келечектеги дарыгердин жеке инсан катары өнүгүшүнө (адеп-ахлактык маданиятынын өнүгүшүнө) багытталган тарбиялык иш-аракеттердин түзүмүн теориялык деңгээлде мүнөздөгөн өз ара байланышкан компоненттердин топтому катары каралат. Тарбиялык система жалпы жана өзгөчө бирдик болуп саналбайт, бирдиктүү, атайын тиешелүү педагогдору жана студенттери, курчаган чөйрөсү бар конкреттүү мекемеге тиешелүү болот. Тарбиялык системаны долборлоонун зарылдыгы биздин изилдөөгө тиешелүү, бул биздин пикирибизче, тарбиялык иш-аракеттин субъектисинин бүтүндүгүндө, медициналык окуу жайдын студентин бөлүп-бөлүп тарбиялабастан, бүтүн процессте гармониялык түрдө өнүктүрүү зарыл. Бардык субъектилердин аракетин бирдиктүү топтомо бириктирүү керек, бул тарбиялоо процессинин таасирдүү уюштурулушун шарттайт. Түрдүү тарбиялык чөйрө аркылуу тарбиялык таасирди кеңейтүү зарыл. Медициналык окуу жайлардын бардык ресурстарын тарбиялык иш-аракетте оптималдуу пайдалануу керек. Мында тарбиялык системанын компоненттери болуп төмөнкү тарбиялоо концепциясынын көрсөтүлгөн максаттары эсептелет: тарбиялык иш-аракеттердин милдеттери жана негизги багыттары; иш-аракеттин субъекти, аны ишке ашыруучу жана анда катышуучу; иш-аракетте жана пикир алышууда жаралган мамиле; интеграцияны камсыздаган системаны башкаруу, компоненттердин өз ара аракеттенүүсү жана жалпы системанын өнүгүшү.

Адеп-ахлактык тарбиянын ийгиликтүү болушу окутуучунун жеке инсандыгынан, анын моралдык-адеп-ахлактык сапатынан, жүрүш-туруш нормасынан, педагогикалык мамилелешүү стилинен жана ийкемдүүлүгүнөн ажырагыс болот. Ошондуктан медициналык окуу жайлардын окутуучуларынын адеп-ахлактык жана кесиптик жогорку деңгээли келечектеги дарыгерлердин адеп-ахлактык маданиятын натыйжалуу өнүктүрүүдө зарыл болгон педагогикалык шарт болуп саналат. Окутуучулардын студенттер менен түздөн-түз иштешкенде көрүнүүчү жеке инсандык сапаты (эң алды менен алардын адеп-ахлактык сапаты) чоң тарбиялык мааниге ээ. Андыктан окутуучулардын адеп-ахлактык маданиятын жогорулатуу, биздин пикирибизче, өлкөдөгү медициналык билим берүү системасын модернизациялоодогу зарыл болгон шарттардан болуп эсептелет. Медициналык окуу жайлардын окутуучусу кесиптик маалыматтын гана булагы болбостон, руханий-адеп-ахлактык маданияттын да жүзү да болушу керек. Мында башкы тарбиялоочу фактор болуп кызматташуу, ишеним, өз ара жардам чөйрөсүн гана түзүү эмес, дарыгердин келечектеги кесиптик контекстин жаратуучу гуманисттик өз ара аракет да эсептелиши керек. Өнүккөн субъект-медициналык окуу жайлардын студенттеринин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүүнүн автордук моделинин натыйжасы, бул – медициналык окуу жайлардын студенттеринин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүүнүн жогорку деңгээли болуп саналат. Медициналык окуу жайлардын студенттеринин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүү боюнча тарбиялык иштердин натыйжалуулугу үчүн жана автордук моделди практикада ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн, биздин пикирибизче, диагностиканы системалуу ишке

ашыруу зарыл, анын негизинде медициналык окуу жайлардын студенттеринин адеп-ахлактык өнүгүүсүнүн деңгээлин коррекциялоо керек.

Субъективдүү мамилелер студенттердин жана жамааттын руханий өсүшүнө, бири-бирине толук ишенүүгө, адамдын өзүнүн кайталангыс экенин түшүнүүгө, башка адамга жардам берүүгө алып келет, бул келечектеги дарыгердин кесиптик иш-аракетинде маанилүү болуп эсептелет. Студенттердин пикири боюнча, алар руханий баалуулугу жана моралдык нормалары калыптанган, адеп-ахлактык көз карашы туруктуу педагогду каалашат. Алар андай педагогдордон руханий, адеп-ахлактык багыт алышып, алардай болууга умтулушат. Студенттер жогорку адеп-ахлактык деңгээлге ээ болгон педагог окуу-тарбиялык процессти таасирдүү башкарууга жөндөмдүү, студенттердин өз ара мамилелерин туура жөнгө салат, алардын толеранттуулугун, өз ара түшүнүүлөрүн туура багыттайт, алардын келечектеги кесиптик иш-аракеттеринде үлгү болот деп ишенишет. Медициналык окуу жайларда студенттердин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүүдө тарбиялык иштердин натыйжалуулугу сабактардан тышкары иш-аракеттерде тарбиялык потенциалды күчөтүү менен камсыздалат.

Тарбиялык процесстин түзүмүндө маанилүү звено болуп медициналык колледжде студенттик администрациясынын (группанын старостасы, курстун старостасы, студенттердин профкому) группалардын кураторлорунун, директорлордун биргелешкен иш-аракеттери эсептелет. Студенттин жеке инсандыгын өнүктүрүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн, кеңейтүү максатында, анын ички дүйнөсүнүн кызыкчылыктары үчүн факультетте чыгармачылык жамааттар уюштурулган. Жаштар комитети фестивалдарды, сынактарды, уюштурат. «Студентке кабыл алуу» кечеси, «Медициналык колледждин күнүн» уюштуруу, «Жылдыз бол» кечеси жана ар түрдүү майрамдарга арналган кечелер адатка айланган. Мында медициналык колледждин студенттеринин адеп-ахлактык маданиятын көтөрүүдө маанилүү жана жооптуу роль тайпалардын кураторлоруна тиешелүү. Себеби, алардын милдети студенттик жамаатты түзүү, студенттердин ЖОЖго үйрөнүүсүнүн натыйжалуулугун камсыздоо, студенттерди моралдык жана материалдык жактан коргоону ишке ашыруунун шарттарын түзүү, алардын укуктарын корголушун жана милдеттеринин аткарылышын камсыздоо болуп эсептелет. Куратордун ишинин мазмуну жана милдети окутуу жана тарбиялоо процессин кесиптик, руханий-адеп-ахлактык жана маданий-чыгармачылык багыттын негизинде жүргүзүү болуп саналат, пикир алышууда жеке мамиле, демократиялык жана гумандуу стиль зарыл. Болочок дарыгерлердин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүүчүнүн тарбиялоо процессинде автордук моделди киргизүү маанилүү деген жыйынтыкка келдик. Биздин медициналык окуу жайларда студенттердин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүү механизмин долбоорлоодогу концептуалдуу аракетиниз окуу жайынын тарбиялоо системасынын мүмкүнчүлүктөрүн комплекстүү пайдалануудан келип чыгат.

Медициналык окуу жайларда студенттердин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүүнүн моделин түзүү үчүн биз тараптан: милдет, принциптер, тарбиялык процессти уюштуруу формасы, тарбиялоонун усулу жана каражаты сыяктуу параметрлерди пайдалануу зарыл. Моделдин башкы максаты болуп медициналык окуу жайлардын шарттарында студенттердин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүү процессин өркүндөтүү эсептелет. Бул коюлган максатка жетишүү үчүн төмөнкү негизги максаттарды аныктоо керек: студенттерди адеп-ахлактык түшүнүктөр, көз караштар менен камсыздоо; турмуш жана кесиптик баалуулуктарга позитивдүү көз караштарды жаратуу, адеп-ахлактык сапатты, адеп-ахлактык маданиятты өнүктүрүү зарылдыгын таанытуу; түрдүү социалдык-кесиптик ролду аткаруу процессинде кесиптик-адеп-ахлактык калыптанууга умтулууну жаратуу. Студент-медиктин адеп-ахлактык өздүгүн өнүктүрүү боюнча ЖОЖдун иш-аракетинин мазмунунун негизги багыттары болуп төмөнкүлөр эсептелет: студенттерде адеп-ахлактык жүрүм-турумду калыптандыруу чектериндеги практикалык даярдык; студенттерди адеп-ахлактыка калыптандыруу боюнча өз алдынча иштөөнү активдештирүү.

Медициналык окуу жайдын студенттеринин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүү моделин ишке ашыруу усулуна, биздин оюбузча, төмөнкүлөр кирет: өздүгүн таанууну жаратуу усулу, иш-аракетти уюштуруу усулу жана жүрүм-турум тажрыйбасын жаратуу, жүрүм-турум жана иш-аракетке демилгелөө усулу. Медициналык окуу жайдын студенттеринин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүү моделин ишке ашыруунун каражаттарына төмөнкүлөр кирет: өнүктүрүүчү жана тарбиялоочу функцияны аткарган каражат; адеп-ахлактык активдүүлүктүн аракеттүү психологиялык-педагогикалык механизмдин түзүүнү камсыздаган көз караштык функцияны аткарган каражат, аң-сезимге таасир этүүчү каражат: эң алды менен адеп-ахлактык компонентке, мотивациялык жана эмоционалдык-баалуулук чөйрөсүнө, жүрүм-турумдун адеп-ахлактык түзүлүшүнө таасир этүүчү каражат.

Медициналык окуу жайдын студенттеринин адеп-ахлактык маданиятынын өнүгүүсүнүн автордук моделинин жыйынтыгы – бул медициналык окуу жайдын студенттеринин адеп-ахлактык маданиятын өнүгүүсүнүн жогорку деңгээли. Медициналык окуу жайдын студенттеринин адеп-ахлактык маданиятын өнүктүрүү боюнча тарбиялык иштин эффективдүүлүгү үчүн жана практикада автордук моделди биздин оюбузча, диагностиканы системалуу ишке ашыруу зарыл жана анын негизинде медициналык ЖОЖдордун студенттеринин адеп-ахлактык маданиятынын өнүгүүсүнүн деңгээлин коррекциялоо зарыл. Бул максаттарда изилдөөлөрдү жүргүзүп студент-медиктердин адеп-ахлактык маданиятынын өнүгүүсүнүн критерийлерин жана деңгээлин иштеп чыгуу зарыл, адеп-ахлактык маданияттын өнүгүүсүнүн диагностикасын, илимий-усулдук камсыздоону иштеп чыгуу керек, адеп-ахлактык маданияттын өнүгүүсүнүн өнүгүү деңгээлинин баштапкы, ортолук жана акыркы изилдөөлөрүн жүргүзүү керек. Адеп-ахлактык маданияттын өнүгүү деңгээли начар жана өзүн өзү адеп-ахлактык өнүктүрүүдө кыйынчылыкка тушуккан студенттерге коррекциялык иш-аракеттер жүргүзүлүп, комплекстүү педагогикалык жардамдар берилиши керек.

Адабияттар:

1. Куракин А.Т. Тарбиялоонун теориясы жана практикасынын актуалдуу маселелери жөнүндө: жыйындарга материалдар 28.06.68.
2. Л.И. Новикова, А.Т. Куракин.-М.: Ред.журн. «Биргелешкен педагогика», 1968.-30.
3. Билим берүү системасын башкаруу: окуу-усулдук пособиеси.-автор-түзүүчү И.В. Кошкина, Н.А. Рябина.-Саратов: Илимий китеп, 2006.-100 бет.
4. Кесиптик билим берүү энциклопедиясы: 3 том, редактору -С.Я. Батышева.-М.:АПО,1998.

Селищев А.Н.
ФГБОУ ВО «Ярославский государственный педагогический
университет им. К.Д. Ушинского»

**ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ
НАСЕЛЕНИЯ МИРА**

Селищев Е.Н.
К.Д. Ушинский атындагы Ярослав мамлекеттик
педагогикалык университети

**ДҮЙНӨ КАЛКЫНЫН ГЕОГРАФИЯСЫН СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА
ИЗДЕНҮҮ ПРОЦЕССИНДЕГИ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮН ТҮЗҮЛҮШҮ**

Selishchev E.N.
Yaroslavl State Pedagogical University
named after K.D. Ushinsky

**THE FORMATION OF COMPETENCE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF
INDEPENDENT WORK IN STUDYING OF GEOGRAPHY OF THE
WORLD'S POPULATION**

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы самостоятельной работы студентов. Даны рекомендации по формированию компетентности. Указанная тематика обсуждается на примере раздела экономической и социальной географии – географии населения мира.

Аннотация: Макалада студенттердин өз алдын-ала жасаган теориялык жана практикалык маселелери каралат. Компетенттүүлүктү түзүү боюнча сунуштар берилген. Аталган тематика дүйнө калкынын экономикалык жана социалдык географиясы – географиясы бөлүмүнүн мисалында талкууланат.

Annotation: The article discusses theoretical and practical issues of independent work of students. The recommendations on the formation of competence are given. This topic is discussed on the example of the section of economic and social geography - geography of the world's population.

Ключевые слова: компетентность, самостоятельная работа, обучение, география населения мира.

Түйүндүү сөздөр: компетенттүүлүк, өз алдынча иш жүргүзүү, окутуу, дүйнө калкынын географиясы.

Key words: competence, independent work, training, geography of the world population

Главная цель самостоятельной работы студентов вуза – это формирование компетентности, а также создание предпосылок для творчества, помощь в выработке умений нестандартного мышления, преодоление объективных и субъективных трудностей, сотрудничество в приобретении знаний, умений, навыков со стороны обучающего и обучаемого. В нашем случае задача представленной статьи состоит в необходимости осуществления анализа преимуществ и проблем, возникающих при формировании компетентности в процессе организации самостоятельной работы студентов и изучении экономической и социальной географии.

Под компетентностью В.Д. Веблер и М.М. Кашапов понимают восприимчивость личности к трансформации собственных знаний в профессиональную деятельность (умения, навыки), обеспечивающую стабильно высокие результаты достижений и позволяющие реализовывать поставленные цели, задачи в конкретной ситуации [2, 3]. Подробный анализ поня-

тия и сущности компетентности представили ряд авторов. Среди них назовем В.Д. Шадринкова, Э.Ф. Зеер, И.Д. Лаптеву, Г.К. Селевко, И.А. Зимнюю, А.В. Хуторского, А.С. Шарова и др.

Важность самостоятельной работы студентов определяется статусом университета как высшего учебного заведения, способствующему непрерывному образованию. К тому же современная экономическая ситуация предполагает необходимость постоянного самостоятельного повышения квалификации человека, стремления к овладению новыми знаниями, умениями и навыками, позволяющими иметь конкурентные преимущества. Усиливается вертикальная и территориальная мобильность квалифицированных кадров, ориентированных на свободную конкуренцию, освоение новых видов деятельности, поиск работы в других регионах и странах и т.д. Адекватная реакция каждого специалиста позволит лучше удовлетворить запросы учреждения, компании, региона, где он будет работать.

Самостоятельная работа предполагает овладение методами и приемами творческой деятельности, решения нетрадиционных и проблемных задач профессиональной деятельности, не утратившие своего значения после окончания университета. К их числу относятся приемы развития познавательной активности, способностей к восприятию и переработке новой информации, актуализации критического мышления, селективного изучения предмета, быстрого реагирования на изменения социальной ситуации, умения принимать самостоятельные решения.

Следует согласиться с мнением известного немецкого исследователя в области дидактики высшей школы В.Д. Веблера. Качественное обучение при преподавании учебных курсов, как считает В.Д. Веблер, должно иметь следующие признаки (отметим лишь основные из них):

- тематика и выбор учебного материала соответствуют новым научным направлениям;
- планирование соответствует целям научной подготовки; ставятся выполнимые цели;
- соблюдается преемственность учебного процесса;
- четко сформулированы цели и требования преподавателя, и они не меняются в процессе обучения и применяемые методы обучения отвечают целям;
- изучение фактов подчинено закономерностям познавательной деятельности;
- в учебном процессе студенты рассматриваются как равноправные партнеры;
- с помощью рефератов студентами готовятся учебные мероприятия;
- создаваемые студентами работы (доклады, рефераты, курсовые работы) тщательно отобраны и используются преподавателем по графику;
- студенческие работы согласованы с целями учебных мероприятий;
- обязательная, а так же рекомендуемая литература и учебные тексты представлены и прокомментированы в достаточной степени и т.д. [1, с. 178-179].

Значение экономической и социальной географии при становлении компетентности заключается в формировании у студентов пространственного мышления, исследовании процессов размещения населения, природных ресурсов, хозяйства и других процессов (явлений). География не является наукой о «наполнении» пространства. Эта наука и учебная дисциплина призвана изучать освоение пространства людьми, исследовать проблемы мира человека, территориальной организации населения, хозяйства и человеческой деятельности в целом. Сильной стороной экономической и социальной географии является комплексность. Однако она не должна восприниматься через «призму» беспредельного расширения предмета изучения географии.

Самостоятельная работа студентов при освоении названных учебных тем и разделов особенно актуальна в процессе проведения практических, семинарских и лабораторных занятий, при осуществлении текущего и итогового контроля (при подготовке к зачетам и экзаменам), а также при выполнении рефератов, курсовых работ, выпускных квалификационных работ.

Рассмотрим особенности самостоятельной работы при изучении географии населения мира. География населения мира – раздел экономической и социальной географии. Несмот-

ря на разные точки зрения, содержание данного раздела традиционно включает изучение территориальных процессов и закономерностей таких динамичных и многоплановых тем, как воспроизводство населения, динамика численности населения мира, демографическая ситуация и численность населения, измерение воспроизводства населения, рождаемость населения в странах мира, смертность населения в странах мира. Представляется необходимым исследование половой и возрастной структуры населения мира, роста продолжительности жизни и старения населения, различий в продолжительности жизни в странах разного типа.

В свою очередь рассматриваются вопросы этнической структуры населения мира, плотности и характера размещения населения по странам и регионам мира, городского, сельского расселение и урбанизации как мирового процесса. Далее обращается внимание на виды миграций, роль миграций в заселении Земли в различные периоды, прогнозы численности населения в мире и странах мира.

Вопросы и задания для самостоятельной работы по географии населения мира предназначены для актуализации знаний, формирования профессиональных компетенций студентов естественно-географического и исторического факультетов Ярославского государственного педагогического университета им. К.Д. Ушинского. Данные вопросы и задания могут использоваться при освоении учебных дисциплин: общая экономическая и социальная география, экономическая и социальная география мира, демография, геоурбанистика, социальная география и демография и др.

Основными задачами изучения раздела являются:

- понимание общих и специальных знаний в области географии населения мира;
- овладение навыками использования этих знаний в географических исследованиях; навыками использования экономико-географических подходов при решении важнейших глобальных и региональных проблем современности;
- развитие умений проводить комплексный анализ социально-экономической специфики населения различных стран и регионов.

Отбор вопросов и заданий для самостоятельной работы при изучении географии населения мира осуществляется на основе их актуализации, творческого характера, занимательности, способности к формированию творческого мышления, развития кругозора, разноуровневого подхода к процессу обучения.

Вопросы и задания разрабатываются с учетом всех тем раздела. В структурном отношении самостоятельная работа включает группировку вопросов и заданий с выбором ответа, с кратким ответом, с развернутым открытым ответом, творческие вопросы и задания. Тестовые задания с выбором ответа обычно имеют один правильный ответ (если не указано иное). В вопросах и заданиях с открытым ответом следует в развернутой форме выразить и аргументировать собственную точку зрения по указанной проблеме.

Далее приведем примеры вопросов и заданий для самостоятельной работы.

1. Единственная страна Азии, где коэффициент смертности превышает коэффициент рождаемости: Вьетнам, Китай, Непал, Республика Корея, Япония.

2. Какой город-«миллионер» относится к самому удалённому от моря крупнейшему городу в мире?

3. Торжественную коронацию российской императрицы Елизаветы Петровны в апреле 1742 г. планировалось провести в присутствии «пригожих девиц» всех подвластных ей народов. Однако на деле масштабное и роскошное вступление на престол в Санкт-Петербурге пришлось осуществить в отсутствие юных «девиц». Подумайте, по каким причинам?

4. Как известно, демографическая политика, осуществляемая государственными институтами, означает реализацию следующих действий:

- 1) экономических,
- 2) административно-правовых,
- 3) воспитательных и пропагандистских

5. Назовите конкретные меры, обычно применяемые государствами при реализации демографической политики на современном этапе [4].

Данные материалы рассчитаны как на работу в аудитории (на лабораторных и практических занятиях), так и на самостоятельную внеаудиторную деятельность. Изучение вопросов географии населения мира обеспечивает успешную подготовку студента к государственной итоговой аттестации.

Для достижения положительных результатов каждый студент, исходя из своего уровня, использует различные учебники, учебные пособия, статьи, информацию из сети Интернет, другие источники аналитического, справочного и картографического содержания, которые потребуются для освоения раздела.

В рамках улучшения качества обучения на кафедре социально-экономической географии и туризма Ярославского государственного педагогического университета нами подготовлены различные учебные, учебно-методические пособия, методические рекомендации для полноценной организации творческого учебного процесса.

Эти издания, интернет-ресурсы незаменимы для достижения планируемых результатов обучения и формирования индивидуальной образовательной траектории каждого студента.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Веблер В.Д. Критерии хорошего академического обучения // Высшая школа на современном этапе: преподавание и обучение. Материалы международной конференции / Под ред. И.А. Иродовой, М.М. Кашапова, В.Д. Веблера и др. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ им К.Д. Ушинского, 2004. – С. 175-179.
2. Веблер В.Д., Кашапов М.М. О педагогическом мышлении как ключевой компетентности преподавателя высшей школы // Теории и технологии качества образования в XXI веке: акмеологические и психолого-педагогические аспекты: Материалы международного симпозиума / Отв. ред. Н В. Кузьмина, Н П. Фетискин. – М., Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2004. – С. 43–50.
3. Веблер В.Д., Кашапов М.М. Педагогическое мышление как ключевая компетентность преподавателя высшей школы // Высшая школа на современном этапе: психология преподавания и обучения. Том 1 // Международный сборник статей / Под ред. проф. М. М. Кашапова. – М., Ярославль: Изд-во «Российское психологическое общество», 2005. – С. 12–17.
4. Селищев Е.Н. Вопросы и задания по географии населения мира. Учебно-методическое пособие. – Ярославль: Канцлер, 2018. – 40 с.

*Адыкулов А.А.
кандидат психол. наук, доцент
Кыргызско-Российский славянский университет*

**КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ИДЕЯ О БЕССОЗНАТЕЛЬНОМ
В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ**

*Адыкулов А.А.
психол. илим. кандидаты, доцент
Кыргыз орус славян университети*

**ПЕДАГОГИКАЛЫК ПСИХОЛОГИЯДА БЕЙАБАЛ ТУУРАЛУУ
КОНЦЕПТУАЛДЫК ИДЕЯ**

*Adykulov A.A.
Doctor
Kyrgyz-Russian Slavic University*

**THE CONCEPTUAL IDEA OF UNCONSCIOUS
IN PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY**

***Аннотация:** В данной статье показаны основные идеи и результаты исследования, которые в русле педагогической психологии направлены на изучение бессознательного в старшем школьном и юношеском возрасте. Впервые осуществлен психолого-педагогический подход в изучении проблемы бессознательных психологических детерминант личности в старшем школьном и юношеском возрасте применительно к педагогической психологии, обобщен и сделан анализ классических теорий психоанализа, где бессознательное рассмотрено с позиции теории фиксированной установки Д.Н. Узнадзе, аналитической психологии К.Г. Юнга.*

Показаны результаты эксперимента исследования, рассмотрены особенности дифференциации неосознаваемой фиксированной установки в школьном и юношеском возрасте, исследована связь бессознательных психологических детерминант с личностными качествами и лидерством, творчеством, а также роль значения архетипов личности в старшем школьном и юношеском возрасте.

Разработанные положения исследования, методики, рекомендации имеют научную, теоретическую значимость в дальнейших исследованиях по воспитанию и подготовке юношей и девушек, выявлению молодых креативных личностей.

Апробированные методики, анкеты по изучению бессознательной сферы, рекомендации имеют практическую значимость в педагогической психологии по воспитанию и подготовке юношей и девушек к самостоятельной жизни, профессиональной направленности, воспитанию юношей и девушек творчеству и выявлению значения архетипов личности. Результаты, полученные в данной работе, также могут быть внедрены в форме рекомендаций в процесс воспитания школьников и студентов, в проведении для них тренингов, обучению молодежи вопросам психологии личности и творчества, консультаций по психологическим и педагогическим вопросам.

***Аннотация:** Бул макалада мектептин жогорку класстарында жана өспүрүм куракта окуучуларга багытталган педагогикалык психологиялык нуктагы бейабалдыкты изилдөөнүн жыйынтыктары жана негизги идеялары көрсөтүлгөн.*

Мектептин жогорку класстарынын жана өспүрүм курактагылардын бейабалдык психологиялык детерминант маселесин биринчи жолу изилдөөдө психологиялык-педагогикалык мамиледе ишке ашырылды, педагогикалык психологияга салыштырганда, классикалык теория болгон психоанализ жүргүзүлдү жана жалпыланды, анда, бейабалдык

Д.Н. Узнадзенин бекиткен теориясы менен К.Г. Юнганын аналитикалык психологиясынын позициясында каралды.

Изилдөөдө эксперименттин жыйынтыктары көрсөтүлгөн, мектеп жана өспүрүм курактагы балдардын бейабал установкалардын дифференциялоо өзгөчөлүгү каралган, жеке инсандык сапаттарга жана лидерликке, чыгармачылыкка бейабал психологиялык детерминант байланышы, ошондой эле, жогорку класстарда жана өспүрүм куракта инсандын архетип маанисиндеги ролу изилденди.

Мындан кийинки изилдөөлөрдө балдар менен кыздарды тарбиялоодо жана жаш, креативдүү инсандарды алып чыгууда, изилдөөдө иштелип чыккан жоболор, ыкмалар, сунуштар илимий, теориялык мааниге ээ.

Бейабал, психикалык аңдабаган чөйрөнү изилдөө боюнча талдоодон өткөн ыкмалар, сунуштар тарбиялоо боюнча педагогикалык психологияда практикалык мааниге ээ жана балдар менен кыздарды турмушта өз алдынчалуулукка, профессионалдык багыттуулукка даярдоо, балдар менен кыздарды чыгармачылыкка тарбиялоо жана инсандын архетиптерин аныктоо. Бул эмгектен алынган жыйынтыктар, ошондой эле, мектеп окуучуларын жана студенттерди тарбиялоо процессине, аларга өтүлүп жаткан тренингге, инсандын психологиясы жана чыгармачылыгы маселелери боюнча жаштарды окутууда, психология жана педагогика боюнча кеп-кеңештерди берүүдө сунуш катарында киргизүүгө болот.

Annotation: This article shows the main ideas and results of the study, which in line with pedagogical psychology is aimed at studying the unconscious in the senior school and youth age. For the first time, a psycho-pedagogical approach has been taken in studying the problem of unconscious psychological determinants of personality in senior school and youth age in relation to pedagogical psychology, and an analysis of classical theories of psychoanalysis has been made and generalized, where unconscious is considered from the position of the theory of fixed setting of D.N. Uznadze and analytical psychology of K.G. Jung.

The results of the experiment of the study are shown, features of differentiation of unconscious fixed installation in school and youth age are considered and the connection of unconscious psychological determinants with personal qualities and leadership, creativity, as well as the role of the value of archetypes of personality in senior school and youth age are investigated.

The developed provisions of the study, methods and recommendations have scientific, theoretical significance in further research on education and training of young men and girls, identification of young creative personalities.

The tested methods, questionnaires on the study of unconscious sphere and recommendations have practical significance in pedagogical psychology on education and training of young men and girls for independent life, professional orientation and development of young men' and girls' creativity and identification of personality archetypes significance. The results obtained in this work can also be introduced in the form of recommendations in the process of education of schoolchildren and students, in the conduct of trainings for them, training of young people in psychology of personality and creativity, consultations on psychological and pedagogical issues.

Ключевые слова: бессознательные психологические детерминанты, неосознаваемая установка, архетипы личности.

Түйүндүү сөздөр: бейабалдык психологиялык детерминанттары, бейабалдык установкалар, инсандык архетиптери.

Key words: unconscious psychological determinants, unconscious attitude, personality archetypes.

Изучение теоретико-методологических основ бессознательного, выявление роли бессознательных психологических детерминант в развитии личности в старшем школьном и юношеском возрасте, рассмотрение и исследование бессознательного в качестве психологического, личностного и педагогического ресурса открывает новые перспективы в обучении и

воспитании творческой личности, а также в разработке новых психологических технологий и инноваций в педагогической психологии.

В качестве исходной парадигмы предмета исследования являются психологические детерминанты «психического», состоящие из неотъемлемых компонентов – «сознания» и «бессознательного», которые неразрывны и в то же время автономны друг от друга. Бессознательные психологические детерминанты формируются под воздействием социальных, личностных факторов, их взаимодействия, образования и культуры. Во взаимодействии сознания и бессознательного развиваются базовые неосознаваемые установки, архетипы личности, психические функции, регулирующие учебную деятельность, личностные качества, творчество юношей и девушек.

Особое место в исследовании бессознательного занимает методологическое обеспечение, так как старая парадигма, отождествляющая психику с сознанием, является недостаточной, чтобы понять сложность поведения личности и в целом психологии юношей и девушек. Л. С. Выготский писал, что «старая психология отождествляла психику и сознание» [2, с. 142].

Возможности развития личности в старшем школьном и юношеском возрасте не ограничены уровнем и возможностями сознания. Сознание имеет очень тесную связь (иногда зависимую) от такого огромного пласта психики как бессознательная сфера, где скрыты многие возможности психики. Содержания бессознательного в развитии личности могут проявлять себя опосредованно, выступая как «базисный процесс» психического, «независимые переменные».

Неклассический подход показывает, что объект исследования (бессознательное психическое) не является однозначно детерминированным извне, а может обладать собственным внутренним развитием и в каждый новый период развития личности может становиться на новый качественный уровень. В русле неклассического подхода особое место занимает новое понимание *принципа детерминизма, индетерминизма, самодетерминации* применительно к развитию личности в юношеском возрасте, включающее в себя бессознательные психологические детерминанты. Бессознательные психологические детерминанты как психологические факторы, условия, могут выступать в качестве независимых переменных, обеспечивающих успешность развития личности как субъекта в ситуации, взаимодействие с окружающими. Опираясь на известное положение детерминизма С.Л. Рубинштейна о том, что все внешнее действует опосредованно через внутреннее, по результатам исследования бессознательного выявляется, что понимание части «внутреннего» должно происходить с учетом не только сознания, но и бессознательного. В связи с этим появляются новые перспективы и горизонты исследования того почему воздействие внешнего не всегда имеет однозначность и абсолютность. Новая парадигма о единстве сознания и бессознательного и их автономности в психике приводит к положению о том, что все внешнее действует на личность опосредованно через содержания бессознательного. Исследование роли архетипов личности в развитии показывает, что кроме сознательной части бессознательная сфера в концепции К.Г. Юнга, архетипы личности оказывают огромное воздействие на личность, формируя ее чувства, мораль, миропонимание, оказывая влияние на взаимоотношения индивида с другими людьми. Эти вопросы и проблемы сознания лишь указывают на некоторые направления, по которым могло бы осуществляться исследование бессознательного как феномена жизни.

Системный подход в качестве методологического инструмента исследования раскрывает психическое в разных отношениях; дает целостную картину; выражает форму познания психического, адекватную ее природе; включает в себя как средства анализа, так и практическое использование в решении задач различных сфер общественной жизни. Системный подход показывает, что целое не сводится к свойствам своих частей (Л.С. Выготский). Психика не ограничивается только лишь свойствами сознания, таким же образом, также и психика не ограничивается свойствами бессознательного. Активность, самодетерминация, саморегуляция, саморазвитие и самосовершенствование в старшем школьном и юношеском возрасте как субъекта – основаны на ключевых характеристиках, которые в своей основе имеют ог-

ромные пласты и содержания психики, сознание и бессознательную сферу. В исследовании старшего школьного и юношеского возрастов наряду с вышеизложенными признаками системности используются *принципы развития, целостности, опосредованности*.

Образовательная среда и культура включают в себя возможности для развития и саморазвития личности юношей и девушек. Новое понимание принципа детерминизма и самодетерминации показывает то, что личность юноши и девушки может выступать в образовательной и культурной среде как активный субъект, творец самосозидающий, самодетерминируемый. Это обусловлено не столько сознательной частью, а сколько взаимодействием сознания и бессознательного, включая сознательные и бессознательные психологические детерминанты.

Образовательная среда высшего учебного образования имеет различный эффект воздействия на личностное развитие студентов. Особое место в образовательной среде занимает взаимосвязь учебно-профессиональной деятельности и психологических детерминант сознания и бессознательной сферы студентов. Наряду с образованием, развитие личности подростков, юношей и девушек находится под воздействием *культуры и субкультур*, в котором они живут и находятся.

В исследовании определены уровни бессознательного, которые как ее содержание прослеживаются в психике человека: *инстинкты*, которые обнаруживают себя через сновидения, что в теории психоанализа всю психику позволило З. Фрейду сводить к триединству и разделить психику на три уровня: «ид», «эго», «супер Эго» [9, 10, 11]; тонкий механизм взаимосвязи между сознательным и бессознательным в психике, обусловленный *архетипами личности*, которые как древние первообразы, (личное, в том числе архетипы личности и коллективное бессознательное), являются продолжением инстинктов, но уже не являются ими, имея свое «культурное» происхождение [12, 13, 14, 15, 16]; природа и механизм действия бессознательных фиксированных установок в психике человека их действия детально и экспериментально исследованные работах Д. Н. Узнадзе и его школы, имеют дальнейшие перспективы применения в педагогической психологии [7,8].

Исследование бессознательного как психологического феномена на основе теорий К.Г. Юнга, Д.Н. Узнадзе позволило утвердиться в необходимости рассматривать развитие личности юноши и девушки в связи с сознанием и бессознательными психологическими детерминантами, не ограничивая и не сводя ее к ощущениям удовольствия и физических аспектах удовольствия, сменяющих друг друга, как это принято понимать в психоанализе З. Фрейда.

В результате экспериментальной работы установлено, что *принципы, закономерности развития психики во взаимодействии сознания и бессознательной сферы*, а также их проявления в психике, поведении личности являются ключевыми в теории и практике педагогической психологии.

Подросток, юноша и девушка выступают как субъект собственного развития и идентифицирует себя с чем-либо или кем-либо. Согласно работам К.Г. Юнга, личность по своей структуре, базируется на архетипах личности, которые имеют корни в архетипах личности эго, а также персоне, тень, анима/анимус, самость. Актуальными в содержании и структуре личности в подростковом и юношеском возрасте становятся архетипы «эго» и «персона», (которые могут проявляться как «идентичность», «статус», «имидж», «авторитет» и т. д.), «тьень» и «самость», влияющие на развитие и становление личности, «анима» и «анимус», определяющие универсальный образ женщины в мужчине и мужчины в женщине. Эго – это субъект сознания, оно не есть самопонимание и не есть сознание. Сильное эго способно к объективной связи с другими содержаниями бессознательного (персоной, тенью, анимой и анимусом, самостью), без какого-либо отождествления.

Неосознаваемая установка лежит в основе психической деятельности и поведения человека, определяя установочную функцию психики. Неосознаваемая установка определяется как готовность, предрасположенность субъекта, возникающая при наличии, сформированном неосознаваемом предвосхищении им определенного объекта или ситуации, обеспечива-

ет устойчивый целенаправленный характер протекания тех или иных действий по отношению к данному объекту.

Механизм действия неосознаваемой установки, показывает, что пока действует фиксированная установка, сознательное «Я» испытуемого находится под воздействием фиксированной установки и внешний объект воспринимаются неадекватно. Субъект остается зависимым от своей внутренней установки на уровне бессознательного. Пока действует эта установка сознательное «Я» видит объект в искаженном виде (неадекватно). Сознательное «Я» либо выходит из фиксированной установки (динамическая установка), либо остается под воздействием зафиксированной установки (статическая установка).

Архетипы в работах К.Г. Юнга – это унаследованные структуры психики, бессознательные образы в психике, которые универсальны, типичны, регулярны, постоянно повторяясь на протяжении многих веков, представляют собой заложенные инстинктом устремления, не имеющие содержания. Каждый архетип имеет собственные свойства и специфические функции, которые имеются в архетипических образах, ситуациях, содержат в себе и образ, и значение их для субъекта. Архетипы как более глубокие пласты бессознательного содержат древние, коллективные содержания, а близкие к сознанию пласты – материалы, необходимые для урегулирования сознательной части (личные и коллективные архетипы). Архетип как врожденный запускающий механизм одновременно и организован в паттерн, и вовлечен в образ фантазии, образ, который либо является «пускателем», либо непосредственно представляет саму цель [13, 14].

Парадокс и «невидимое» присутствие бессознательного состоит в том, что все внешние, внутренние влияния и причины воздействуют на сознание опосредованно, через содержания, психологические детерминанты бессознательной сферы. *Принцип опосредованности* в работе психики человека означает положение, при котором прежде, чем какое-либо психологическое событие становится актуальным в сознательной части психики, в поведении личности, оно должно стать актуальным в бессознательной сфере, а затем только она становится актуальной для сознания [Д.Н. Узнадзе, А.Г. Асмолов].

Действие установки и установочной функции сознания и бессознательного наблюдается на примере экстравертной и интровертной установки в работах К.Г. Юнга. Когда установка сознательного «Я» ориентирована на внешний объект как определяющий фактор, мы имеем дело с экстравертной установкой. Когда установка сознательного «Я» ориентирована на внутренний мир как определяющий фактор, мы имеем дело с интровертной установкой.

Установки сознания и бессознательного положены в основу типологии личности в работах К.Г. Юнга. В зависимости от того, как работают сознательная и бессознательная установки, в типологии личности дифференцируется экстравертный или интровертный типы. К.Г. Юнг дифференцирует на основе взаимодействия сознания и бессознательного и определяет функции установки. Он определяет типы: экстравертная и интровертная установка, где они по отношению друг к другу играют компенсаторную функцию [15, с. 406].

В теории К.Г. Юнга особое место занимает высокая или низкая энергетическая ценность, накапливаемая в бессознательном. Слабые элементы, которые не «чувствует» сознание, из внешнего мира поступают в психику человека, минуя сознание, и остаются в бессознательном. Более несовместимый материал с нормами сознания погружается в бессознательное, направляя последнему свой энергетический потенциал. При развитии личности сознание расширяется непрерывно вследствие возникновения противоречий, конфронтации с бывшими прежде бессознательными ограничениями. Как выясняется, при развитии личности сознание расширяется непрерывно вследствие возникновения противоречий, конфронтации с бывшими прежде бессознательными ограничениями, но это происходит при интеграции и столкновении этих противоречий. Возникает ситуация, которая благоприятствует возникновению процесса в развитии личности, который К.Г. Юнг определяет как «путь к себе», или процесс индивидуации, или как «самоосуществление».

Являясь огромным потенциально духовным наследием, возрожденным в каждом человеке, содержание бессознательной сферы направляет на лучшее, на что способен человек.

Наряду с этим, в психологии бессознательного обнаруживаются психологические механизмы саморазрушения. По убеждению К.Г. Юнга, безнравственность и моральное падение человека происходят от невозможности развивать свою индивидуальность (излишний коллективизм, безнравственность влечет моральное падение человека и имеет разрушительную силу). Оно происходит по причине ограничения духовной жизни только тем, что происходит в сознании. Бессознательное, его язык, символы, сигналы, поступающие от него, должны быть доступны развитию личности, иначе у него возникают необратимые процессы разрушения. Когда сознание полностью отрывается от содержаний, установок, позиций и содержаний бессознательного и самое главное, когда человек отрывается от собственного высшего Я, происходит моральное падение, катастрофическая, необратимая деградация личности. Со стороны бессознательного это обнаруживается как крайняя мера. Личность, полностью ориентированная на импульсивные требования сознания или вообще сиюминутные требования внешнего мира, коллективного бессознательного («внешний авторитет», коллективизм) живет жизнью, диктуемый извне коллективным бессознательным.

Все новое, созидательное творческое появляется из сферы бессознательного и во взаимодействии сознания и бессознательного. Бессознательное является источником творчества. Творчество, гениальность мыслей, идей снисходит из глубин бессознательного, как заданная программа, код, поражая субъекта своей неожиданностью (озарение, инсайт, сатори). Это чаще всего происходит через нахождение древних символов, которые опосредованно могут воздействовать на эмоции, подсознание, затрагивают какие-то архетипические символы, знаки, позволяют подойти к проблеме творчества как неповторимому, творческому процессу. Следует особо отметить, что творчество как вид активности отличается от сознательной деятельности [3,6].

Становление личности в старшем школьном и юношеском возрасте во многом может зависеть от того, становится ли он или она субъектом в ситуации и как развиты бессознательные и психологические детерминанты. В юношеском возрасте внутренняя позиция начинает меняться по отношению к окружающему миру с точки зрения «субъект–объект», где в качестве «субъекта» с психологической точки зрения, выступает эго с его новыми переживаниями, желаниями, устремлениями. Эго, будучи внутри сознания, рассматривается дифференцированно отдельно от сознания, так как эго – относится к сознательной части, при этом эго отличается от сознания и выступает как главный архетип сознания личности в юношеском возрасте [К.Г. Юнг].

В юношеском возрасте осознанное эго в сознании (с момента осознания эго) выступает как самостоятельно активный фактор творческого процесса, формирования жизненных ценностей, профессионального и личностного самоопределения.

В юношеском возрасте ответ на вопрос «Кто есть Я» связан с проблемой, которая решается силами не только сознательной, но и бессознательной части психики, в виде осознания своего Я (эго) и связи архетипа «эго» с архетипами личности «персона», «тень», анима и анимус» «самость». При переходе от подросткового возраста в юношеский возраст происходит поиск своего «Я», борьбы эго с инстинктивными силами – с одной стороны и требованиями культуры, воспитания, социальной среды – с другой. В юношеском возрасте именно осознание своего Я начинает создавать субъекта своего развития.

В юношеском возрасте неосознаваемыми признаками архетипа «самость» могут являться: стремление к свободе, усилия найти смысл, творческая активность, стремление к целостности, любовь, ценность, обращение к духовному или высшему божественному миру и единение с ним.

Встреча с бессознательным и разрешение противоречий, возникающих при взаимодействии бессознательного и сознания, осознание эго – выступают как самостоятельно активные факторы определяющие творчество в юношеском возрасте как необходимую актуальную потребность и психологическое новообразование. В новой социальной ситуации развития в юношеском возрасте одним из психологических новообразований выступает творчество, на основе которого создается новое, которого не было в жизни юноши и девушки. Творчество

становится психологически значимым фактором становления личности, позволяющее юношам и девушкам становиться созидателем и «архитектором» своей личности, проявлять художественное, научное и другие виды творчества. Как психологическое новообразование юношества на основе творчества оно начинает формировать психологические основы вступления во взрослую самостоятельную жизнь.

Творчество – это активность, которая создает для юношей и девушек новую среду как конструктивную активность. Наряду с этим творчество может нести в себе не создающую новую среду, но несущую в себе новую разрушительную активность. Творчество в отличие от деятельности спонтанно, непланируемо, нецелесообразно, произвольно, иррационально и не поддается (в момент творческого акта) регуляции со стороны сознания. Механизм бессознательного выражается во взаимодействии активного доминирующего бессознательного с пассивным (рецептивным), субдоминантным сознанием.

Как показывает анализ, учитывая разновидность проявления творчества (научное, техническое, художественное, музыкальное, литературное, педагогическое творчество с различными их подвидами – творчество не может отождествляться только с интеллектом или мышлением. Как правило, творческая продуктивность личности в одной основной области сопровождается продуктивностью в других областях.

Доминирующие психические функции, установки (доминирующие установки на экстравертность или интровертность, мышление или чувства, на ощущение или интуицию и т. д.) бессознательной сферы, обретая силу, сами становятся источниками психической энергии. Особенность бессознательной сферы состоит в том, что по мере того, как сознательное неприятие отнимает у них энергию, они приобретают деструктивный характер, и притом тотчас же, как только они теряют характер компенсаций, когда они достигают глубины, соответствующей тому культурному уровню, который абсолютно несовместим с этой культурой. С этого момента бессознательные тенденции образуют сплоченную силу, во всех отношениях противоположную сознательной установке и осуществления этой силы ведет к явному конфликту. Кроме того, сформированные установки на цели и ценности также являются неосознаваемыми источниками энергии со стороны бессознательной сферы [15, с. 414].

1. Материал и методика

Целью исследования являлось раскрытие теоретико-методологических основ изучения бессознательной сферы в развитии личности, выявление бессознательных психологических детерминант, имеющих связь с личностными качествами, творчеством и развитием личности в юношеском возрасте.

В соответствии с программой исследования бессознательного в развитии личности в старшем школьном и юношеском возрасте теоретико-методологические, экспериментальные и практические задачи, поставленные в исследовании, решались поэтапно в период 2000-2019 годов.

Этап 1 (2000–2007). Эксперимент 1. Проведено пилотажное исследование структуры и содержания установки у спортсменов и детей школьного возраста. Общий объем выборки в первом исследовании составил 62 школьника.

Эксперимент 2. Изучено развитие и дифференциация установки в психолого-педагогических условиях учебного процесса и влияние учебной деятельности на структуру установки детей школьного возраста. Во втором эксперименте приняли участие 175 школьников.

Этап 2 (2011–2015). Эксперимент 3. Изучение психологических детерминант, личностных качеств и проблем студентов. Общий объем на данном этапе составил 308 участников Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева, Дипломатической академии им. К. Дикамбаева.

Этап 3 (2016–2017). Эксперимент 4. Исследование бессознательных психологических детерминант, имеющих связь с творчеством. В исследовании приняли участие студенты вузов: Кыргызско-Российского Славянского университета им. Б.Н. Ельцина (КРСУ), Академии

управления при Президенте Кыргызской Республики (АУПКР), Бишкекского Государственного университета им. К. Карасаева (БГУ), Кыргызского Государственного художественного училища им. С.А. Чуйкова (КГХУ), Кыргызского Государственного музыкального училища им. М. Куренкеева (КГМУ). На данном этапе приняли участие 125 студента.

Этап 4 (2018–2019). Эксперимент 5. Исследование архетипов личности К.Г. Юнга как бессознательных психологических детерминант в старшем школьном и юношеском возрасте. В исследовании приняли участие 221 учащиеся 7-х классов, 180 старшеклассников 11-х классов средних школ и гимназий № 2, 16, 18, 38, 66, 67 г. Бишкека с русским языком обучения; 236 учащихся 7-х, 100 старшеклассников 11-х классов средних школ и гимназий № 86, 88, 93, БГИ-1 г. Бишкека (с кыргызским языком обучения), 49 студентов вузов: Бишкекского государственного университета им. К. Карасаева (БГУ), Кыргызского государственного художественного училища им. С.А. Чуйкова (КГХУ); а также взрослые – школьные психологи (45 участников). В шестом эксперименте приняли участие 731 респондентов, куда входили школьники, студенты и взрослые.

Этап 5 (2018–2019). Анализ и интерпретация эмпирических данных с использованием математической статистики.

Положения, связанные с раскрытием *теоретико-методологических вопросов исследования* о взаимосвязи сознания и бессознательного в старшем школьном и юношеском возрасте, которые имеют научно-теоретическое и практическое значение для педагогической психологии. Выделенные теоретические и методологические положения, психологическая сущность понятий «бессознательное», «сознание», «психологические детерминанты», являются основанием в раскрытии их связи с личностными качествами, творчеством личности юношей и девушек, получающих свое развитие в учебной деятельности, в образовательном пространстве средней и высшей школы и культуре.

Решение поставленных задач и проверка гипотез исследования осуществлялась с помощью комплекса методов исследования: теоретического анализа и синтеза философской, психологической литературы по изучаемой проблеме; анализа теоретических и экспериментальных работ по бессознательной сфере; констатирующего и формирующего экспериментов; эмпирических методов (беседа, анкетирование, опросники, методы выбора). В соответствии с программой исследования по изучению установки использовался метод фиксированной установки (Д.Н. Узнадзе), [7, 8]; методика на выявление способности школьников действовать «в уме» (А.З. Зак, 1983); методика «Insight» (С.Г. Jung, W.M. Marston, J.Jacobi, В. Bonstetter, А. Lothian); методика МВТІ Майерс-Бриггс [5]; методика Дж. Гилфорда (1959), краткий тест Э. Торренса в адаптации А.Н. Воронина, субтест «Завершение картинок» (Complete Figures) и тест «Необычное использование предметов» (Дж. Гилфорд); тест словесных ассоциаций (К.Г. Юнг); методика «Деловая игра», «Функционирующий деловой офис», ориентированная на выявление из числа студентов потенциальных лидеров; анкета на выявление архетипов личности К.Г. Юнга.

При обработке результатов эксперимента использовались методы математической статистики, сравнительный корреляционный анализ при помощи непараметрического критерия сравнения Манна-Уитни.

Характеристика эмпирической базы исследования: генеральная совокупность представлена субъектами образовательного процесса (старшие школьники общеобразовательных школ; студенты вузов Кыргызско-Российского Славянского университета им. Б.Н. Ельцина (КРСУ), Академии управления при Президенте Кыргызской Республики (АУПКР), КГАФ-КиС, Бишкекского Государственного университета им. К. Карасаева (БГУ), АУЦА, Кыргызского Государственного художественного училища им. С.А. Чуйкова (КГХУ), Кыргызского Государственного музыкального училища им. М. Куренкеева (КГМУ), КГУ им. И. Арабаева, Дипломатической академии МИД КР им. К. Дикамбаева, КТУ «Манас», Университета «Ата-Тюрк», Кыргызской медицинской академии (КГМА), КГНУ им. Ж. Баласагына, КГ Юридической академии).

Общий объем участников – 1401 респондентов. В соответствии с теоретико-методологическими вопросами, целями, задачами и программой исследования результаты экспериментальной работы излагаются на основе проведенных 5 экспериментов.

2. Результаты и их обсуждение

Отдельные научные положения и результаты неоднократно обсуждались на международных, республиканских, межвузовских научно-практических конференциях Кыргызско-Российского Славянского университета им. Б.Н. Ельцина, Дипломатической академии МИД КР им. К. Дикамбаева, КГУ им. И. Арабаева, КГНУ им. Абая и в российских научных журналах, в публикациях и научно-методических пособиях.

Экспериментальная часть по изучению архетипов личности проведена и апробирована в высших учебных заведениях и в 49 общеобразовательных средних школах г. Бишкека УВК школ-гимназий, в том числе: № 38, 2, 56, 37, 52, 10, 18, 41, 75, 27, 33, 16, 26, 8, 60, 61, 23, 12, 62, 1, 67, 22, 65, 31, 51, 20, 14, 95, 28, 86, 85, 78, 91, 96, 81, 88, 39, 93, 74, 69, 94, 9, 54, 44, 43, 45, 66, 49, 4.

Результаты исследования прошли апробацию, проведены тренинги для школьных психологов при Управлении образования мэрии г. Бишкек, результаты исследования опубликованы в научных журналах.

В целях апробации анкеты на выявление архетипов личности совместно с городской психолого-медико-педагогической консультацией Управления образования Мэрии г. Бишкека проводились тренинги, в частности «Архетипы личности К.Г. Юнга в юношеском возрасте» 30 января, 6 и 13 февраля 2019 года – для школьных психологов г. Бишкек, а также в г. Алматы. Также апробация теста на изучение архетипов личности по К.Г. Юнгу была проведена на основе тренинга в Казахском государственном университете им. Аль-Фараби при кафедре Общей и прикладной психологии и Центра «Психологических технологий и инноваций» в 8–9 января 2020 года.

Таким образом, в исследовании бессознательных психологических детерминант в старшем школьном и юношеском возрасте основополагающими теоретическими и методологическими положениями являются: неклассический, культурно-исторический, деятельностный, рефлексивно-регулятивный, субъектный, системный подходы, принципы детерминизма, опосредованности, развития, целостности и другие теоретические и методологические положения и принципы с учитывающие их синтез и комплексное изучение во взаимодействии сознания и бессознательного.

Наряду с этим, исследование бессознательного опирается на частные методологические принципы, которые основаны на работах классиков мировой и российской психологии Л.С. Выготского, С.Л. Рубинштейна, З. Фрейда, К.Г. Юнга, Д.Н. Узнадзе и психологические детерминанты, их характеристики, выходящие за пределы сознания и имеющие свою динамику развития: единство сознания и бессознательного в психике; автономность сознания и бессознательного; противостояние и сотрудничество сознания и бессознательного; принцип опосредованности в психике; уровни бессознательной сферы (инстинкты, архетипы и образы, психическая энергия в бессознательной сфере, установка и установочная функция бессознательного); трансцендентная функция бессознательного; расширение сознания; развитие личности и индивидуация в бессознательной сфере; бессознательное как источник творчества.

Как показывает эксперимент, с одной стороны, учебная деятельность в школьном возрасте совершенствует процесс дифференциации установки субъекта, преобразуя ее из статической и варибельной в динамическую установку. С другой стороны, динамическая установка, выступая в качестве психологической детерминанты бессознательной сферы, влияет на успешность учебной деятельности школьников. Исследование установки школьников показывает, что возможность формирования установки и смены в школьном возрасте имеют практическую значимость при педагогических воздействиях на основе учебного и воспитательного процесса.

Согласно результатам исследования, экстравертная и интровертная установки являются психологическими детерминантами, влияющими на личностные качества студентов. *Экстравертная установка* в структуре личности студента в большей степени связаны с такими личностными качествами как, решительность/ориентированность на результат; уверенность в себе; целеустремленность, умение дело доводить до конца; общительность; дипломатичность; умение мотивировать других; ответственность (экстравертный мыслительный тип, экстравертный чувствующий тип). *Интровертная установка* связана с такими психическими функциями, как добросовестность, студенты менее решительны и не так сильно ориентированы на результат чем экстраверты, но более ответственны, умеют предвидеть будущее, последовательны, логичны, постоянны. В отличие от экстравертов интроверты менее уверены в себе и менее общительны.

Изучение проблем студентов, показало, что проблемы, которые волнуют каждого из них по отдельности, актуальны, злободневны по отдельности для отдельных студентов. Ситуация развития студентов в вузе не предполагает и не предъявляет потребности к их личностным лидерским качествам для решения единой лидерской ситуации. Этот факт предполагает необходимость работы со студентами, объединяя их по актуальным общественным, социальным, экономическим вопросам, в целях воспитания личностных лидерских качеств, их умений и навыков управления, лидерству, создавая для юношей и девушек лидерские ситуации.

Как показали экспериментальные данные по изучению *бессознательных психологических детерминант и творчества*, экстравертная установка студентов больше оказывает влияние на вербальную креативность, которая связана в большей степени с внешними факторами. Интровертная установка больше влияет на невербальную креативность. Изучение различий психологических параметров по полу показало, что, в целом, по творчеству существенных различий у девушек и юношей не обнаруживается, кроме показателей по вербальной креативности, которая доминирует у девушек. У девушек больше доминируют чувства, по сравнению с юношами и среди них больше лиц с чувствующим типом. У юношей выше, чем у девушек проявляется мышление, и среди них больше лиц с мыслительным типом.

При анализе показателей творчества в юношеском возрасте обнаруживается тенденция влияния *мышления* на вербальную креативность. По творческим показателям экстравертный мыслительный тип проявляет более высокую вербальную креативность, чем интровертный мыслительный тип. *Чувства* тесно связаны с вербальной и невербальной креативностью студентов. По творческим показателям, у экстравертного чувствующего типа, по сравнению с другими типами, наиболее высокие показатели по невербальной и вербальной креативности.

Существенным признаком, сопровождающим невербальную креативность (и оригинальность, и уникальность) студентов является *интуиция*. Интуиция, как, оказалось, является ключевым признаком и психологическим детерминантом формирования оригинальности и уникальности, а также невербальной креативности. Интуиция и невербальная креативность тесно взаимосвязаны. Высокие показатели по интуиции присутствуют во всех группах с высокими достижениями креативности. Высокие показатели по невербальной креативности обнаруживаются у интровертного, интуитивного типа по сравнению с другими типами интровертов.

Ощущение выступает как наиболее элементарная психическая функция по сравнению с мышлением, чувствами и интуицией. При доминировании ощущения над интуицией и при доминировании ощущения над мышлением, чувством, она менее всего влияет на развитие вербальной и невербальной креативности юношей и девушек. Это наименьшее влияние ощущения на креативность обнаруживается среди лиц с экстравертной и интровертной установкой.

Согласно исследованию, юношеский возраст выступает как особый период развития личности, в котором *творчество* становится важным психологическим фактором становления личности юношей и девушек. Наряду с деятельностью, творчество, являясь одним из

важных видов активности в юношеском возрасте, выступает как психологическое новообразование, на основе которого создается новое (формируются психологические основы вступления во взрослую самостоятельную жизнь, профессиональной направленности).

В старшем школьном и юношеском возрасте в качестве психологических детерминант актуальными, имеющими значения выступают архетипы личности: «эго» – как архетип личности, свидетельствующий о самосознании личности и осознанности своего «Я»; «персона» – архетип личности, под воздействием коллективного бессознательного, языка и содержания обучения, культуры проявляющийся как стремление к «идентичности», «статусу», «имиджу», «авторитету» личности и т.д. Значение архетипа личности «персона» в подростковом возрасте проявляет себя как стремление к внешним «авторитетам» в коллективе, что отражается затем на индивидуальных и возрастных особенностях личности; «самость» – архетип личности, влияющий на развитие и становление индивидуальности личности юношей и девушек; «анима» – архетип, который создает собирательный образ женщины и позволяет осознавать свою идентичность как мужчины для юношей; «анимус» – архетип, который создает собирательный образ мужчины и позволяет осознавать свою идентичность как женщины для девушек; «тень» – архетип личности, свидетельствующий о проявлении тревожности, неосознанного страха и депрессии.

В старшем школьном возрасте у школьников 13 лет, обучающихся в русскоязычных и кыргызскоязычных классах, архетип личности «персона» имеет большое доминирующее значение и в этом возрасте он преобладает по значимости над другими архетипами личности. Это свидетельствует о том, что архетип «персона» оказывает сильное воздействие на эго личности подростка в возрасте 13 лет. Значительных различий в значении архетипов между мальчиками и девочками 13 лет и между подростками с русским и кыргызским языком обучения не обнаруживается.

К юношескому возрасту в 17 лет у юношей и девушек с русским языком обучения доминирующее значение приобретает архетип личности «эго» и «самость». У учащихся с русским языком обучения значение архетипа личности «персона» имеет тенденцию к снижению по сравнению со старшим школьным возрастом.

В юношеском возрасте в 20–21 год значимость архетипа «эго» и «самость» возрастает, в совокупности которые формируют индивидуальность личности юношей и девушек. Доминирование значения архетипа «эго» наряду с архетипом «самость» у юношей и девушек в возрасте 20–21 год и у взрослых рассматривается как свидетельство о зрелости и проявлении индивидуальности личности.

У юношей и девушек 17 лет с кыргызским языком обучения значение архетипа «персона» остается высоким, также как и в старшем школьном возрасте в 13 лет. Это свидетельствует, с одной стороны, о том, что коллективное бессознательное, выраженное в культуре кыргызов, языке обучения, содержании обучения на кыргызском языке, в семейном воспитании кыргызов у юношей и девушек с кыргызским языком обучения, формирует высокую оценку и значение коллективного бессознательного. Этот факт показывает, что коллективное бессознательное в юношеском возрасте с кыргызским языком обучения имеет доминирующее влияние на развитие личности в кыргызской культуре, что подтверждает положение Л.С. Выготского *о важности культуры*, и гипотезу исследования о формировании психических функций первоначально в коллективе в виде отношений детей, которые затем становятся психическими функциями личности.

Исследование показывает, что формирование архетипов личности не генетически обусловлены и имеют индивидуальные и возрастные различия в формировании значения архетипов личности между подростками 13 лет, юношами и девушками 17 лет и 20–21 года, что имеют диагностическую ценность в воспитании и обучении юношей и девушек.

3. Выводы

1. Изучение теоретико-методологических основ бессознательного, выявление роли бессознательных психологических детерминант в развитии личности в старшем школьном и

юношеском возрасте, рассмотрение и исследование бессознательного в качестве психологического, личностного и педагогического ресурса открывает новые перспективы в обучении и воспитании творческой личности в школьном и юношеском возрасте, а также в разработке новых психологических технологий и инноваций в педагогической психологии.

2. Знание методологических принципов взаимосвязи сознания и бессознательного (опосредованности в психике, уровни бессознательного, единства сознания и бессознательного и их автономности и др.) в педагогической психологии имеют практическую ценность в подготовке и формировании необходимых установок, психических функций, предрасполагает и благоприятствует педагогическому процессу обучения и воспитания.

3. В целях подготовки студентов, обучающихся по педагогическим и психологическим дисциплинам, о теориях бессознательной сферы психики, о знаниях психологических детерминантах бессознательной сферы, об особенностях дифференциации неосознаваемой установки, экстравертной и интровертной установки; о значении психологических функций: мышление, чувства, ощущения, интуиция; гибкость и организованность, а также положения об особенностях архетипов личности могут быть включены в современные программы курсов для студентов «Общая психология» и «Введение в специальность», «Бессознательное в развитии личности», «Консультативная психология».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1.– 488 с.
2. Джеймс У. Психология / У. Джеймс. – М., 2018. – 616 с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2007.
4. Имедадзе И.В. Принцип развития и проблема бессознательного в трудах Л.С. Выготского, С.Л. Рубинштейна, Д.Н. Узнадзе и З. Фрейда [Текст] / И. В. Имедадзе, Р.Т. Сакварелидзе // Психология человека в современном мире. – М.: Изд-во ИП РАН, 2009. – С. 17–24.
5. Куэнк Н. МВТІ: Полное руководство по интерпретации / Н. Куэнк; - пер. с англ. «ООО Пароль» / Куэнк Н. – М.: Бизнес Психологи, 2010. – 256 с.
6. Пономарев Я.А. Фазы творческого процесса / Я.А. Пономарев // Исследование проблем творческого процесса. – М. 1983. – С. 3-25.
7. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д.Н. Узнадзе. – Тбилиси: АН Гр. ССР, 1961 .
8. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования / Д.Н. Узнадзе. – М.: Наука, 1966. – 451 с.
9. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение. 1989. – 448 с.
10. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд. – М.: Наука. 1991. – 456 с.
11. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд. – М.: ЭКСМО, Харьков: ФОЛИО, 2006. – 864 с.
12. Хиллман Дж. Архетипическая психология / Дж. Хиллман. – СПб.: Б.С.К. 1996. – 157 с.
13. Юнг К.Г. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К.Г. Юнг и др. – М.: Мартис, 1995. – 320 с.
14. Юнг К.Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг. Под общ. ред. С.И. Сиренко. – М.: Серебряные нити, 1997. – 368 с.
15. Юнг К.Г. Психологические типы / К. Г. Юнг / Под общей ред. В. Зеленского. – М.: Университетская книга АСТ, 1997. – 717 с.
16. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное: сборник / К.Г. Юнг / пер. с англ. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 544 с.

*Аликова А.М.
п.и.к., доценти
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университети*

**МЕКТЕПТИК МАТЕМАТИКА КУРСУНДАГЫ КАРЖЫЛОО МАТЕМАТИКАНЫН
ЭЛЕМЕНТТЕРИ: ТҮШҮНҮКТӨРДҮН МАЗМУНУ, ОКУТУУНУН КЭЭ БИР
ЫКМАЛАРЫ**

*Аликова А.М.
к.п.н., доцент
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаев*

**ЭЛЕМЕНТЫ ФИНАНСОВОЙ МАТЕМАТИКИ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ
МАТЕМАТИКИ: СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЙ, МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ**

*Alikova A.M.
candidate of pedagogical sciences, docent
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

**ELEMENTS OF FINANCIAL MATHEMATICS IN SCHOOL COURSE OF
MATHEMATICS: CONTENT OF CONCEPTS, TEACHING METHODS**

***Аннотация:** Мектептик математиканын мазмунунун жаңылануусуна олутту салым кошо турган математиканын колдонмо аспектиси болуп саналат. Акыркы муундагы предметтик стандарт каржылоо математикасынын элементтерин өзүнө камтыды. Жумушта бул теманын негизги түшүнүктөрүнүн баяндалышы жана окуп-үйрөнүүнүн кээ бир ыкмалары сунуш кылынат.*

***Аннотация:** Существенный вклад в обновление содержания школьной математики призваны внести прикладной аспект математики. В предметных стандартах последнего поколения, включены элементы финансовой математики. В работе предлагается описание основных понятий данной темы и некоторые рекомендации по их обучению.*

***Annotation:** The applied aspect of mathematics is called upon to make a significant contribution to updating the content of school mathematics. In the subject standards of the latest generation, elements of financial mathematics are included. The paper offers a description of the basic concepts of this topic and some recommendations for their training.*

***Түйүндүү сөздөр:** негизги түшүнүктөр, депозиттик эсе, татаал пайыз, капиталдаштыруу, пайда, тең салмактуулук, акция, облигация, пайыздык чен, n-мөөнөт, окуп-үйрөнүү.*

***Ключевые слова:** основные понятия, депозитный счет, сложный процент, капитализация, прибыль, реинвестирование, акция, облигация, процентная ставка, n-периодов, обучение.*

***Key words:** basic concepts, deposit account, compound interest, capitalization, profit, reinvestment, share, bond, interest rate, n-periods, teaching.*

Заманбап адамга, анын ийгиликтүү иш алып баруусуна кандай билимдер керек экени, анын ичинен кайсынысы башка предметтерди таанып-билүүгө жана кайсыл тармакта билимин улантууга колдоноору, окуучунун жашоодогу реалдуу жагдайлардан чыккан маселелерди чечүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу маселелери бүгүнкү күндө да актуалдуу бойдон калууда.

Математиканы окутуунун жакшыртуу жолдорун аныктоо көйгөйү, анын негизинде жаткан математикалык билим берүүнүн мазмунун кайра карап чыгуу, окуу процессинин уюштуруунун жаңы принциптерин издөө мектептин бирден бир жаңылануу багыты болуп келет.

Мектептик математиканын мазмунунун жаңылануусуна олутту салым кошо турган математиканын колдонмо аспекти болуп саналат. Математикалык билим берүүнүн жаңылануу концепциясына ылайык (2, с.103-115.) ыктымалдык-статистикалык мазмундук тилке математиканын мектептик курсуна кирүүсү зарыл болчу. Бул концепциянын негизинде иштелип чыккан мектептеги математиканын базалык курсунун программасына 5-класстан баштап ыктымалдык теориясынын жана математикалык статистиканын элементтери киргизилген (3). Акыркы муундагы математика боюнча предметтик стандарт каржылоо математикасынын, сызыктуу программалоонун элементтерин өзүнө камтыды (4). Буга байланыштуу каржылоо математикасынын, сызыктуу программалоонун элементтеринин ордун жана курамын аныктоо; түшүнүктөрдү бир максаттуу өнүктүрүү; негизги идеяларды жаш мүмкүнчүлүктөрүнө жараша кабыл алуусу; окутуунун мазмунун практикалык багытта уюштуруу мүмкүнчүлүгү; математиканы илимий дисциплина катары комплекстүү көрө билүүнү камсыздоо, б.а. жаңы мазмунду азыркыга ийгиликтүү интеграциялоо маселелеси келип чыгат.

Каржылоо математикасынын жана сызыктуу программалоонун элементтерин окуп-үйрөнүүдөгү көйгөлөр акырындык менен окумуштуу-педагогдор жана практик мугалимдердин жардамы менен чечиле баштайт. Белгилей турчу нерсе, жаңы темалардын түшүнүктөрү, практикалык, прикладдык маселелерди караштыруу жана математикалык аппараттын жардамы менен аларды чыгаруу аркылуу азыркы математикалык курстун мазмунуна ийкемдүү киргизилиши керек. Эң негизгиси жаңы түшүнүктөрдү окуп-үйрөнүүдө, чоң өлчөмдөгү маалыматтарды окуучулардын эс тутумуна толтурууну көзөмөлдөбөй, реалдуу жашоо кырдаалда чыга турган маселелерди чечүүгө, өз алдынча ой жүгүртүүгө, жообу жок маселелердин жобун табуу көндүмдөрүн калыптандырууга, алардын иш-аракеттерин багыттоо перспективдүү деп каралат.

Жогоруда белгилеген маселелердин контекстинде, бул макалада каржылоо математикасынын негизги түшүнүктөрүнүн мазмунун жана аларды окуп-үйрөнүү үчүн учурдагы окутууну натыйжалуу уюштурууга, сабактын план-конспектисин түзүүгө кээ бир көрсөтмөлөрдү сунуштайбыз.

Бул теманы окутууну пландоо, сабактын план-конспектисин түзүү, сабактын максатын, күтүлүүчү натыйжаны жана анын көрсөткүчтөрүн аныктоо, окуу материалын окуп-үйрөнүүдө кандай предметтик жана негизги компетентүүлүктөрдү калыптанышына багыт алуу керек деген суроолорду тактоодон башталат.

Белгиленгендерди төмөндөгү таблицада берилген суроолорго жаңы муундагы предметтик стандарттын негизинде жооп берүү менен чече алабыз.

Стандартка шилтемелер:

<p><i>Сабактын жалпы максаты:</i> Чоң өлчөмдөгү прикладдык мүнөздөгү маселелерди чыгаруу жана каржы эсептөөлөрдү жүргүзүү менен, практикалык маселелерди чечүү үчүн ар-кандай туюнтмаларды кантип пайдаланарын түшүнүүнү калыптандыруу.</p> <p><i>Стандартка ылайык, бул сабак аркылуу кандай натыйжага жетише болот?</i></p> <p>Сабактын соңунда окуучу: Практикалык ишмердүүлүк менен байланышкан (банк системасына) маселелерде татаал пайызды эсептей алат.</p> <p><i>Бул сабак кайсыл негизги</i></p>	<p><i>Предметтик стандартка ылайык мазмундук тилке:</i> Сандар жана туюнтмалар.</p> <p><i>Бул натыйжага жетишкендикти кайсыл индикаторлор көрсөтөт?</i></p> <p><i>Күтүлүүчү натыйжага жетишет, эгерде окуучу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - практикалык ишмердүүлүк менен байланышкан маселелерди чыгарса, мисалы, жөнөкөй жана татаал формадагы чегерилген пайыздык ставкаларды эсептесе жана салыштырса ж.б. - пайызды табууга берилген маселелерде көрсөткүчтөр ортосундагы көз карандылыктарды аныктаса;
--	---

<p>компетентүүлүктү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт? Маалыматтык, өзүн өзү уюштуруу жана маселени чече билүү. Бул сабак кайсыл предметтик компетентүүлүктү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт? Эсептөө жана аналитикалык- функционалдык.</p>	<p>- практикалык ишмердүүлүк менен байланышкан маселелерди чыгарууда модель түзсө жана аны изилдесе, мисалы, жөнөкөй жана татаал формадагы чегерилген пайыздык чендерге, акчалай салымдын баштапкы жана кийинки маанисине, бир мезгил жана бир нече мезгил үчүн депозиттик эсепке талдоо жүргүзсө жана аларды салыштырса.</p>
---	---

Окуп-үйрөнүүнү уюштурууда теманы актуалдаштыруу, көйгөйдү аныктоо негизги кадамдардын бири. Бул этап үчүн төмөнкү материалды сунуштасак болот. Мугалим буларды белгилеп, маселени тактоосу зарыл.

Көп учурда күнүмдүк жашоодо инвестициялык жана экономикалык ишмердүүлүк, пайда, пайыздык чен жана башка ушу сыяктуу түшүнүктөрдү көп угабыз. Бул түшүнүктөр эмнени билдирет жана аларды кантип колдонобуз, эгерде өзүбүздүн ишмердүүлүгүбүздө аларды кезиктирсек? Буларды терең билүү үчүн, ушул түшүнүктөрдү камтыган төмөндөгүдөй маселени карап жана аны колдонуп жүргөн математикалык ыкма менен чечип көрөлүк. Бизнессте биз акчаны бир нерсеге жумшап, андан пайда көргүбүз келет, мисалы, кандайдыр бир жылдык пайыздык чен менен пайда табуу маселесине көңүл буралык. Бул жана ушул сыяктуу маселелер менен байланышкан мамлекеттик облигациялар, акция жана облигациянын аралаш инвестициялык портфели, фондулук биржанын акциялары ж.б. терминдерин азырынча пайдаланбай туралы. Алардын ордуна бизге белгилүү болгон банк системасын алып, аманатка акча салалык (башкача айтканда, банкта аманаттык (депозиттик) эсеп ачуу, салынган акчаны белгилүү бир мөөнөткө чейин кайтарып албоо). Банктык аманатка 20 000 сомду, жылдык 8% менен 5 жылга жайгаштыралык. Сөзсүз түрдө, биздин пайдабызды пайыздык чен аныктайт. Мүмкүн болушунча жылдык чен 8% эмес, андан көбүрөөк болсо пайда чоң болмок. Бирок, жылдык пайыз ченин акча салуучулар эмес, банк аныктаган учур дейлик. 5 жылдан кийин банкта ушул депозитте канча акча болот? Мындай пайыздык чен кандай пайда алып келет?

Бул суроолорго окуучулар өз ойлорун айтышат, маселенин чыгарылыштары менен негиздеп беришет. Бул этаптын негизги максаты: темага окуучулардын көңүлүн буруу, аларды кызыктыруу жана окуп-үйрөнүүгө даярдоо, ушул тема менен тааныш деңгээлин аныктоо, ойлорун негиздөөгө, болжол түзүүгө жардам берүү.

Бул этап окуучулардын презентациясы же мугалимдин маеги аркылуу жалпыланат. Сабактын максаты түшүндүрүлөт.

Маселедеги айтылган жылдык 8% бул, баштапкы акчага бир жылдан кийин 20 000 сомдун 8% кошулат, б.а. 1600 сом. Чынында, пайда табуу үчүн аманаттык эсептерди ачууда, жылдык пайыздык ченге гана көңүл бурбастан, пайданы эсептөө ыкмасына да көңүл бөлүү керек. Биздин маселеде пайданы эки ыкма менен тапсак болот. Биринчисинде, пайыздык ченди баштапкы суммадан эсептейбиз. Экинчисинде, баштапкы салымга мурунку жылдын пайдасын кошуп пайыздык ченди эсептейбиз.

1-учур. Биринчи жылдын аягында биздин пайда $20000 \cdot 0,08 = 1600$ сомду түзөт. Негизги суммага алган пайда кошулган болсо, анда бул сумма $20000 + 1600 = 21600$ болот. Экинчи жылдын аягында да пайда 1600 сомду түзөт, $20000 + 1600 + 1600 = 20000 + 2 \cdot 1600 = 23200$. Андан кийинки жылдарга тийиштүү суммалар: $20000 + 3 \cdot 1600 = 24800$; $20000 + 4 \cdot 1600 = 26400$; $20000 + 5 \cdot 1600 = 28000$. Ар бир жыл сайын пайда бирдей болуп турат, акчаны банкта чогултса да, пайданы аманаттык эсептен алып салган учурда да.

2-учур. Бир жылдан кийин, банктагы салынган акча жогорку учурдагыдай $20000 + 20000 \cdot 0,08 = 21600$ сомду түзөт. Экинчи жылдан пайдасы жалпы негизги сумманын жана биринчи жылдын пайдасына пайыздык ченди кошуп эсептөөдөн турат, анда банктагы акча $21600 + 21600 \cdot 0,08 = 21600 + 1728 = 23328$ сомго барабар болот.

Калган жылдарды да ушул ыкма менен эсептейбиз.

$23328 + 23328 \cdot 0,08 = 23328 + 1866,24 = 25194,24 \approx 25194$ (үчүнчү жыл);

$25194 + 25194 \cdot 0,08 = 25194 + 2015,52 = 27209,52 \approx 27210$ (төртүнчү жыл);

$27210 + 27210 \cdot 0,08 = 27210 + 2176,8 = 29386,8 \approx 29387$ сом (бешинчи жыл).

Жылдык пайда көбөйүү тенденциясын көрсөтөт, себеп дегенде пайыздык чен баштапкы салымга андан кийинки пайданы кошуу менен эсептелет.

Ушул этапта мугалим жаңы терминдерди аныктайт.

Биринчи ыкма менен алынган пайда жөнөкөй пайыз деп аталат. Экинчи ыкма менен алынган пайда татаал пайыз. Көңүл бура турчу нерсе бул - татаал пайыздан алынган пайда жөнөкөй пайыздан алынган пайдадан бир топко көп.

Демек, жөнөкөй пайыз деп - белгилүү бир мезгилде, баштапкы суммадан пайыздык ченди кошуп эсептөөдөн (начислением) алынган пайданы айтабыз. Татаал пайыз деп - белгилүү бир мезгилде, баштапкы сумма жана буга чейинки алынган пайдадан пайыздык ченди кошуп эсептөөдөн (начислением) алынган пайданы айтабыз.

Татаал пайызда алынган пайда негизги суммага кошулуп, кайрадан киреше алып келе баштайт. Белгилүү бир мезгилде эсептелинген пайыздын баштапкы суммага кошулуусу капиталдаштыруу деп аталат.

Жогорудагы мисалдын негизинде төмөндөгү жыйынтыкка келебиз: ар бир жыл сайын өткөрүлгөн капиталдаштыруу мурунку жылга, ошондой эле жөнөкөй пайызга салыштырмалуу көп пайда алып келет. Бирок жөнөкөй пайыздын жакшы жактары да бар. Эгер, капиталдаштыруу ар бир жылдын аягында болот десек, ал эми кардар акчасын депозитке жайгаштырып, кирешесин жарым жылдан кийин алышы керек болсо - бул учурда депозиттик эсепти жөнөкөй пайыз менен тандоо оң болот.

Маселенин жалпы учурун карайлык.

2-мисал. Пайыз эсептелинип турган депозит эсебине кирешени кошуу варианты тандалып банкка P жылдык пайыз менен A суммасы салынды. Банктан n жылдан кийин канча суммадагы акча алынат?

Чыгарылышы: Биринчи A_1 , экинчи A_2 и үчүнчү A_3 мезгилдердин соңунда, банкта төмөндөгүдөй сумма болот:

$$A_1 = A + A \cdot \frac{P}{100} = A \left(1 + \frac{P}{100}\right); A_2 = A_1 + A_1 \frac{P}{100} = A \left(1 + \frac{P}{100}\right) + A \left(1 + \frac{P}{100}\right) \cdot \frac{P}{100} = A \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left(1 + \frac{P}{100}\right) = A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^2; A_3 = A_2 + A_2 \frac{P}{100} = A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^2 + A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^2 \cdot \frac{P}{100} = A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^2 \left(1 + \frac{P}{100}\right) = A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^3.$$

Аналогия боюнча, n мезгили үчүн эсептөөнү төмөндөгүдөй жазабыз.

$$A_n = A_{n-1} + A_{n-1} \frac{P}{100} = A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^{n-1} + A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^{n-1} \cdot \frac{P}{100} = A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^{n-1} \left(1 + \frac{P}{100}\right) = A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^n.$$

Эгер, акыркы жыйынтыкты K деп белгилесек, n мөөнөтүндө, чогула турчу сумманы табуу үчүн формуланы алабыз.

$K = A \left(1 + \frac{P}{100}\right)^n$, бул жерде K - n жылдан кийин чогулган сумма, A -баштапкы сумма, P - пайыздык чен, n - эсептөө мөөнөтүнүн саны.

Кененирээк айтсак, инвестор (капитал, акча салуучу адам) бир канча жолу акчасын инвестициялык инструмент аркылуу айлантууну каалааса, татаал пайызды колдонот. Биринчи айлампадан алынган киреше, *реинвестицияланат* жана пайыз баштапкыдан чоң суммадан эсептелине баштайт.

Маселенин жалпы учурун, татаал пайыздын формуласын окуучулар өз алдынча иштеп чыгарышы окуп-үйрөөнүнүн максатына жетүү үчүн маанилүү. Жаңы маселени карап чыгуу, жаңы түшүнүктөрдү бекемдөө этабындагы максаттар бул: маселелерди чыгарууда модель түзүү жана аны изилдөө, жөнөкөй жана татаал формадагы чегерилген пайыздык чендерге, акчалай салымдын баштапкы жана кийинки маанисине, бир мезгил жана бир нече мезгил үчүн ачылган депозиттик эсепке талдоо жүргүзүү жана аларды салыштыруу көндүмдөрүн калыптандыруу.

Жаңы түшүнүктөр практика менен байланышкан маселелерди карап чыгып, чыгарылыштарын маселенин берилишине жараша интерпретациялоо аркылуу бекемделет.

3-мисал. Банкка 45 000 сомду, жылдык 9 пайыз чени менен салынды. Капиталдаштыруу ар жыл сайын болсо, 3 жылда салынган акча канча киреше алып келет?

Чыгарылышы: Мисалдын берилишинде, ар жыл сайын капиталдаштыруу жөнүндө айтылууда. Демек, киреше менен кошо акыркы сумманы билүү үчүн татаал пайыздын формуласын колдонобуз. $K = 45000 \left(1 + \frac{9\%}{100\%}\right)^3 = 58276,305 \approx 58276$,

Анда киреше бул суммага барабар болот, $58276 - 45000 = 13276$.

Жообу: 3 жылдын кирешеси 13 276 сомду түзөт.

4-мисал. Кандайдыр бир депозиттин жылдык пайыздык чени 12% барабар. Башка депозиттин айлык пайыздык чени 1% барабар. Бул депозиттердин 1 жылдык жана 2 жылдык пайдасын эсептегиле.

Чыгарылышы: Бир жылдан кийин жылдык 12% чен болгон депозит төмөндөгүгө барабар болот: $A \left(1 + \frac{12\%}{100\%}\right) = A(1 + 0,12) = 1,12A$

Айлык пайыздык чен 1% барабар болгон аманат:

$$A \left(1 + \frac{1\%}{100\%}\right)^{12} = A \cdot 1,01^{12} = 1,1268250301A.$$

Бир жылда, айлык пайыздык чени 1 % болгон депозитке салынган акчанын суммасы, жылдык чени 12 % болгон депозиттин суммасынан 0,0068250301A көп болот.

Экинчи жылдын соңунда, жылдык 12% болгон депозитке салынган акчанын суммасы:

$A \left(1 + \frac{12\%}{100\%}\right)^2 = A(1 + 0,12)^2 = 1,2544A$. түзөт. Ал эми айлык пайыздык чени 1% барабар

болгон депозитке салынган акчанын суммасы: $A \left(1 + \frac{1\%}{100\%}\right)^{24} = A \cdot 1,01^{24} = A \cdot (1,1268250301)^2 = 1,2697346485A$ түзөт.

Эки жылдан кийин айлык пайыздык чени 1 % болгон депозитке салынган акчанын суммасы, жылдык 12 % менен салынган суммадан 0,0153346485A көп болот.

Жообу: Канчалык капиталдаштыруу жышыраак болсо, ошончолук, пайданы көп табууга болот.

5-мисал. Депозиттин мөөнөтү 3 ай, пайыздык чени 10% болсо, 2000\$ га түшкөн пайданы эсептегиле?

Чыгарылышы: Акча, бир жылдан азыраак мөөнөткө салынгадыгына байланыштуу, жылдык пайыздык чен 12 бөлүнөт да, канча мөөнөткө салына турган болсо, ошого

көбөйтүлөт. Демек, $K = 2000 \cdot \frac{10\%}{100\%} \cdot \frac{3}{12} = 2000 \cdot 0,1 \cdot \frac{3}{12} = 2000 \cdot 0,025 = 50$.

Жообу: 2000\$ га түшкөн пайда 50\$.

Бул макалада каржылоо математикасынын алгачкы түшүнүктөрү каралды: жөнөкөй жана татаал пайыз, пайыздык чен, капиталдаштыруу, реинвестиция, мындан сырткары татаал пайыздын формуласын чыгарылышынын, бир нече маселелерде анын колдондушун ыкмаларын көрсөттүк.

Берилген мазмунду мугалим мектеп курсунда каржылоо математикасын окутууда окуу материалы катары пайдаланса болот. Жаңы түшүнүктөрдү окуп үйрөнүүдө окутуу процессин уюштурууга натыйжалуу ыкмаларды жана жолдору аңдалат. Биздин ой боюнча, натыйжалуу ыкмалардын бири болуп маселелерди изилдөөдө көйгөйлүү жагдайды түзүү болуп саналат (мисалы, банкка акчаны пайдалуу жайгаштыруу). Муну менен, көйгөйлүү жагдайды чечүүгө ишмердүүлүктөрдүн түрлөрүн, мисалы, өлкөдөгү банктар боюнча маалымат топтоо, алардын ишмердүүлүгүн, капитал айлануусун, тобокелин талдоо, сунушталган пайыздык чендерин аныктоо сыяктууларды да кошуу керек.

Көйгөйгө адекваттуу маалымат топтоо жана аларды иштеп чыгуу, бул окуучунун сабактан тышкаркы өз алдынча даярдык ишине алып барсак болот. Ал эми жөнөкөй жана

татаал пайызды эсептөө, формулаларды чыгаруу, ар кандай жагдайларды маселелерде карап чыгуу аракеттерин - математика сабагында чакан группалардын иштөөсүнө пландоого болот. Мугалим уюштурган иш-аракеттер маалыматтык, өзүн-өзү уюштуруу жана маселени чечүү, эсептөө, аналитикалык-функционалдык сыяктуу негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга багыт берет.

Сабактын ой-жүгүртүү этабында, каралган жаңы түшүнүктөр окуучунун күнүмдүк жашоосунда, практикалык иш-аракеттеринде кантип колдонсо болот деген суроого жооп бериши маанилүү болот деп ойлойбуз. Окуучулардын ойлору, теманын негизги идеялары белгиленип, иш-аракеттер бааланышы абзел. Үй тапшырмасы жеке жаңы түшүнүктөрдү бекемдөөгө багытталбастан, окуучунун чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн, логикасын талап кыла турчу тапшырмалардан болушу керек. Мисалы, төмөндөгүдөй маселени сунуштайлык.

Маселе: Квартира сатып алыш үчүн, 5 миллион сом акча топтошуңуз керек дейли. Эгерде үй-бүлөнүн кирешеси бир айда 80 000 сом болсо жана 20 000 сом айына кеткен чыгаша деп алсак, анда бир жылдын ичинде 720 000 сом чогултуп, каражатыңызды көбөйтүү үчүн банкка депозитке жайгаштыра аласыз. Сизге пайданы көбүрөөк берген банкты тандаңыз жана квартира сатып алыш үчүн тийиштүү акчаны канча мөөнөттө чогултушуңуз керек экенин эсептеп чыгыңыз?

Маселеде берилген кырдалды талдоонун жана маселени чыгаруунун максаты төмөндөгүдө: банк төмөн пайыздык чен койгон учурда дагы (мисалы 15%), бир нече жыл соң дал ушул 15% негизги суммага орчундуу салмак кошот, жана ал бир жылдык кирешеден да жогору болушу мүмкүн. Бул учурда негизги эффект акчанын топтолушунун акыркы жылдарына, же болбосо эң акыркы жылына туура келет. Бул маселени чыгаруудагы ой жүгүртүүлөрдүн эң керектүүсү деп - аныкталган чыгаруунун ыкмасы, табылган формуланы эсептесек болот, анткени ал ар жылдык төлөмдүн көлөмү жана банк кошуп эсептеген пайыздык чен аркылуу топтолгон жыйынтыктагы акчанын суммасын табууга жардам берет. Эсептөөлөрдү жүргүзүү учурунда окуучулар геометриялык прогрессиянын элементтеринин суммасын байкашы керек. Мындай иш аракеттерден кийин төмөндөгүдөй корутундуга окуучулар алып чыканы маанилүү: жогоруда айтылган салым, пайыз жана кредит менен байланышкан маселелер биздин экономикага түздөн-түз тийиштүү экенин; ушуну менен кошо көрсөтүлгөн жана буга окшогон маселелерди бизге белгилүү болгон ар кандай ыкмалардын жардамы менен чыгарса болоорун.

Бул маселени жалпылоону кийинки сабакта башка маселелерде жалпы учурду карап чыккандан кийин өткөрсө болот. Ал үчүн окуучуларга эгер геометриялык прогрессия b_1 элементи жана q тийиндиси менен берилсе, элементтердин суммасын табууга бул формуланы $S_n = b_1 \cdot (q^n - 1) / (q - 1)$ колдоноорун эске салуу керек. Ал эми, салымды эсептөө үчүн аныкталган формуланы буга окшош туюнтма менен көрсөтсө болот: $S = S_0 \cdot (k^n - 1) / (k - 1)$. Берилген маселелердин чыгаруу алгоритми жана эсептөө үчүн универсалдуу формулалар окуучулар менен бирге такталышы керек (бул маселени кийинки макалада караганга аракет кылабыз).

Сөзсүз түрдө, математиканын колдонмо аспектисине багытталган окуу материалынын мазмуну, окутуунун натыйжалуу ыкмаларынын жана жолдорунун тандалуусу, окуу процессин ушуга негиздеп уюштурулуусу, Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билимдин Мамлекеттик билим берүү стандартынын жана “Математика” боюнча предметтик стандартынын концепцияларын, стандарттарда көрсөтүлгөн компетенттүү мамилени натыйжалуу ишке ашырууга мүмкүнчүлүк түзөт.

АДАБИЯТТАР:

1. Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билимдин Мамлекеттик билим берүү стандарты. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21- июлундагы бекитилген № 403 Токтому. КР ББЖИМ сайты “edu.kg”. 2019.
2. Кыргыз Республикасынын мектептик билимдин жаңылануусунун концепциясы./ И. Бекбоевдин редакциясынын алдында. – Бишкек, 1995. – 103-105 б.
3. Жалпы орто билим берүү мектептери үчүн математика боюнча программа. / Түзүүчүлөр: Иманалиев М., Бекбоев И., Абдиев А. – Бишкек, 2002.– 42 б.
4. Кыргыз Республикасынын мектептериндеги 10-11 класстар үчүн математика боюнча жалпы мектептик билим берүүнүн предметтик стандарты (долбоор). КР ББЖИМ сайты “edu.kg”. 2019.
5. Соловьев, В.И. Финансовая математика (для бакалавров) / В.И. Соловьев. - М.: КноРус, 2018. – 176 с.
6. Саркисов, А.С. Финансовая математика: Теория процентов в задачах и упражнениях. Около 500 примеров и тренировочных задач / А.С. Саркисов. – М.: Ленанд, 2016. – 304

Баженев Руслан Иванович
к.п.н., доцент
Приамурский государственный университет
имени Шолом-Алейхема
Биробиджан, Россия

**МЕТОДИКА ПРИВЛЕЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ К
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЕ**

Баженев Руслан Иванович
п.и.к., доцент
Шолом-Алейхема ат. Приамурск мамлекеттик
университети
Биробиджан, Россия,

**СТУДЕНТТЕРДИ ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ ИШТЕРИНЕ
ТАРТУУНУН МЕТОДИКАСЫ**

Bazhenov Ruslan Ivanovich
Ph. D., associate Professor
Sholom-Aleichem Priamursky State University
Birobidzhan, Russia

**THE METHODOLOGY OF INVOLVING STUDENTS
IN SCIENTIFIC RESEARCH**

Аннотация: В статье представлена методика привлечения студентов к научно-исследовательской работе. В педагогическом эксперименте по апробации предложенной методики приняло участие 142 студентов из российских университетов. Для выявления отношения студентов к научной работе применялся авторский опросник. По данным опроса было выявлено, что к завершающему курсу обучения интересы студентов были больше направлены на исследовательскую работу в будущей профессиональной деятельности. Привлечение к научной работе осуществлялось через организацию преподавателями модернизации содержания, внедрения исследовательских проектов, представлением их результатов на различных конференциях, в научных журналах. Разработанную методику организации научной работы со студентами можно масштабировать и использовать в университетах.

Аннотация: Макалада студенттерди илимий-изилдөө иштерине тартуу ыкмасы көрсөтүлгөн. Сунушталган методиканы апробациялоо боюнча педагогикалык экспериментке россиялык университеттерден 142 студент катышты. Студенттер илимий иштер карата мамилесин аныктоо үчүн жазуучунун сурамжылоо колдонулган. Сурамжылоого ылайык, студенттердин кызыкчылыктары акырына карата окутуу курсунун келечекте кесиптик ишин изилдөө боюнча көбүрөөк багытталган экендиги аныкталды. Илимий ишке тартуу окутуучуларды модернизациялоо, изилдөө долбоорлорун ишке киргизүү, алардын натыйжаларын ар түрдүү конференцияларга, илимий журналдарга берүү аркылуу жүзөгө ашырылган. Студенттер менен илимий иштерди уюштуруу ыкмасы иштелип чыккан эскертүү жана жогорку окуу жайларында колдонсо болот.

Annotation: The article presents a methodology of involving students in scientific research. 142 students from Russian universities participated in the pedagogical experiment. The author used the original questionnaire to clarify student attitude toward scientific research practices. According to the survey, it was found out that completion curriculum interests of students were focused more on scientific research in their future career. Involvement in scientific research was carried out through the organization of content modernization, implementation of research projects, presenta-

tion of their results at various conferences, in scientific journals. The methodology that has been developed for arranging scientific research with students can be scaled and used at universities.

Ключевые слова: активное обучение, обучение на основе научных исследований, научно-исследовательская работа студентов, основы научных исследований, исследовательский проект.

Түйүндүү сөздөр: активдүү окутуу, илимий-изилдөө жана окутуу, студенттердин илимий-изилдөө иштери, илимий изилдөөлөрдүн негиздери, изилдөө долбоору.

Key words: active learning, research-based learning, student scientific research, theoretical scientific research, research project.

Современному обществу нужны инициативные и независимые специалисты, способные постоянно совершенствовать свои профессиональные навыки. Такие специалисты отличаются высокой чувствительностью, любопытством, готовностью к быстрому обновлению знаний и широким спектром навыков.

В настоящее время научно-исследовательская работа является важнейшим компонентом для подготовки специалистов. Поэтому учебный процесс необходимо представить таким образом, чтобы студенты смогли получить не только знания в соответствии с программой подготовки, но также развили стремление к самостоятельному поиску получения новых знаний, владение исследовательскими методами, получили знания о нестандартных приемах решения научных проблем, научились анализировать потоки различной информации. Проблема в том, что обучающиеся относятся достаточно пассивно к таким видам деятельности [1], они опасаются сложных проблем [2]. В этом случае основной задачей для преподавателя служит правильная организация научно-исследовательской работы со студентами [3], так как все студенты в высших учебных заведениях должны проходить обучение через исследования [4].

Необходимость развития исследовательских способностей обучающихся осознается многими преподавателями. И.В. Каменская и А.И. Каменский описали организацию научно-исследовательской работы студентов-филологов [5]. Е. Воробьева и П. Ермаков показали обучение методам исследования студентов-психологов [6]. Трудности привлечения к научной деятельности студентов-социологов привел С. Уинн [7]. Проблемами обучения научной работе студентов-маркетологов занимались С. Коурт и М. Молсворт [8]. П.М. Пойндекстер предложил модель эффективного обучения методам исследования студентов-журналистов [9]. Дж. Фенуик привел проблемы преподавания методов исследования для студентов [10].

Целью статьи представить авторскую методику по привлечению студентов к научно-исследовательской работе.

При изучении проблемы мотивации студентов к научно-исследовательской деятельности был произведен опрос для выявления стремлений и причин заниматься наукой. В нем приняло участие 142 студента российских вузов. Опрос был составлен из нескольких групп вопросов: одна группа отражала понимание и научно-исследовательской работы, другая – для чего нужна научная деятельность и обусловленность участия в научной деятельности.

Первый вопрос отражает желание принять участие в научных исследованиях и организации научных мероприятий. На него большинство респондентов ответили положительно, то есть имеют желание участвовать в таком роде деятельности (76,8%).

Во втором вопросе выяснялось желание участвовать в общественной жизни вуза в целом. Респондентов, ответивших положительно, было 78%.

В вопросе “Какие ассоциации у вас вызывает научно-исследовательская деятельность?” предлагалось на выбор нескольких вариантов: творческая деятельность; возможность самореализоваться; возможность зарабатывать деньги; возможность выбора в дальнейшем работы; другое (опрошенные предлагают свой вариант ответа). По результатам ответов можно сказать, что студенты связывают в своем понимании научно-исследовательскую деятельность с возможностью самореализоваться (68,8%), заработка (62,4%), выбора в дальнейшем работы (57%).

Четвертый вопрос выясняет мнение с какого курса студенты должны заниматься научно-исследовательской работой. В итоге наибольшее количество респондентов (42%) ответили, что со второго курса, остальные ответы распределились примерно одинаково (16-20%).

П.А. Киршнер и др. [11] определили, что минимальное руководство научными исследованиями студентов во время обучения не работает. Для получения приемлемого результата требуется применение комплексных методов [11], развития творческой инициативы [12].

Мы считаем, что необходимо построить систему привлечения студентов к научно-исследовательской работе. Идея в том, чтобы педагоги профильной кафедры целенаправленно перестроили содержание своих дисциплин, методику преподавания и создали атмосферу заинтересованности в исследовательской работе.

Таким образом, студент на протяжении всего обучения находится в среде, успешное обучение в которой невозможно без активной научной работы.

Методика привлечения студентов к научно-исследовательской работе состоит из нескольких положений:

1. В содержании профессионального курса вводятся занятия по подготовке обзора современных научных исследований.

2. Обязательное наличие и выполнение учебного исследовательского проекта, результаты которого оформляются в виде научной статьи и представляются на конференциях различного уровня. Темы проекта должны быть сформулированы в рамках содержания преподаваемой дисциплины. Уровень сложности должен соответствовать курсу обучения.

3. Преподаватель заинтересован в проведении совместных со студентом исследований и занимается вместе с ним.

4. Темы курсовых работ имеют научную актуальность и новизну, результаты публикуются в журналах и в материалах конференций.

5. В рейтинговой системе оценивания деятельности по дисциплине большое количество баллов отводится на исследовательский проект, за выполнение которого можно поставить зачет или экзамен.

6. Преподаватели профильной кафедры договариваются между собой, собирают и ведут группы заинтересованных студентов. Они фактически курируют их, помогают распределить время для научной работы в семестре, информируют о предстоящих конкурсах, конференциях, оказывают методическую помощь в написании статей.

7. Хорошо выполненные проекты подаются на участие в различные конкурсы, фонды по поддержке научных исследований. Преподаватели оказывают методическую помощь в подготовке документов.

8. Студенты информируются о возможности участия в конкурсе на получение семестровой повышенной стипендии по научной работе. Преподаватель помогает в оформлении документов и ведет с несколькими подходящими кандидатами-студентами целенаправленную работу.

9. Преподаватель привлекает студентов к выполнению своей научной работы по грантам.

10. Преподаватели профильной кафедры, используя свои внешние связи, помогают трудоустроиться выпускникам. Такой вид деятельности обязательно показывается нынешним студентам.

Для успешного вовлечения студентов в научно-исследовательскую работу необходимо включить в содержание профильной дисциплины такие темы:

1. Обзор современных научных исследований по дисциплине.
2. Обзор учебников и учебных пособий по дисциплине.
3. Составление рецензии на автореферат диссертационного исследования.
4. Составление рецензии на книгу.
5. Выполнение исследовательского проекта.

Поясним элементы преподавания предлагаемых тем.

Для выполнения обзора современных научных исследований требуется выдать сформулированное задание. Задание включает следующие положения:

- Темы научных направлений по дисциплине. Формулировки направлений можно взять из актуальной научной конференции. Необходимое условие, чтобы формулировки были на английском языке. Студент должен выбрать одно, обязательно проконсультировавшись с преподавателем, что входит в него.

- Подбор англоязычных научных статей (не менее 10). Для поиска предлагается использовать ресурсы Scopus, Web of Science, ScienceDirect, Google Scholar. Результат необходимо представить по схеме: библиографическая ссылка в стиле APA; URL; перевод названия на русский язык; abstract на английском языке; abstract на русском языке;

- Подбор русскоязычных научных статей (не менее 10). Для поиска предлагается использовать ресурсы eLibrary, Google Scholar. Результат необходимо представить по схеме: библиографическая ссылка в стиле “ГОСТ Р 7.0.5-2008 - Библиографическая ссылка”; URL; abstract на русском языке;

- Подбор англоязычных монографий (не менее 5). Для поиска предлагается использовать ресурсы Springer, Google Scholar. Результат необходимо представить по схеме: библиографическая ссылка в стиле библиографическая ссылка в стиле APA; URL; перевод названия на русский язык; abstract на английском языке; abstract на русском языке;

- Подбор русскоязычных монографий (не менее 5). Для поиска предлагается использовать ресурсы eLibrary, Google Scholar. Результат необходимо представить по схеме: библиографическая ссылка в стиле “ГОСТ Р 7.0.5-2008 - Библиографическая ссылка”; URL; abstract на русском языке;

- Подбор русскоязычных диссертационных исследований (не менее 5). Для поиска предлагается использовать ресурсы eLibrary, Google Scholar, diss.rsl.ru. Результат необходимо представить по схеме: библиографическая ссылка в стиле “ГОСТ Р 7.0.5-2008 - Библиографическая ссылка”; URL; abstract на русском языке.

Для выполнения обзора учебников и учебных пособий по дисциплине студент должен подобрать 5 русскоязычных и 5 англоязычных изданий. Ему рекомендуется использовать ресурсы eLibrary, Google Scholar, электронной библиотечной системой университета. Результат оформляется как в предыдущем задании.

Для выполнения задания по составлению рецензий на автореферат диссертационного исследования и книгу студент может взять уже найденные источники. Объем рецензии – 1 лист А4.

Темы учебного исследовательского проекта можно предлагать самому преподавателю или использовать предложения студентов. Здесь важно, чтобы педагог верно оценил трудоемкость проекта и возможность студента выполнить его. Таким образом, необходимо исходить из способностей участника и дать выполнимый проект. Если проект сложный, то можно создать группы, но тогда надо четко распределять роли каждого участника.

Предлагаемая методика прошла успешную апробацию и можно сделать выводы.

- профессиональные дисциплины образовательной программы необходимо дополнить темами, связанные с научными исследованиями;

- студенты со своими совокупными научными достижениями должны участвовать в конкурсах на повышенные стипендии по науке и в грантовых заявках;

- курсовые работы должны нести элемент научной новизны, завершаться оформлением результатов в виде научной статьи и представлением на конференции;

- требуется обучение преподавателей предлагаемой методике через специализированный онлайн-курс;

- преподавателями профильной кафедры необходимо создать для студентов атмосферу совместного участия, заинтересованности в их научно-исследовательской работе.

Разработанную методику организации научной работы со студентами в дальнейшем можно совершенствовать, масштабировать и использовать в университетах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Babamohamadi H. et al. The approach and function of university students to research process: A cross sectional study //Koomesh. – 2017. – С. 412-420.
2. Denham B. Teaching research methods to undergraduates //Journalism & Mass Communication Educator. – 1996. – Т. 51. – №. 4. – С. 54-62.
3. Kozlova N.V., Atamanova I.V. The development of undergraduates motivation for research work //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2013. – Т. 93. – С. 498-502.
4. Healey M., Jenkins A. Developing undergraduate research and inquiry. – York: Higher Education Academy, 2009. – 152 с.
5. Kamenskaya I.B., Kamenskiy A.I. Philological students' scientific research work: organization and essential gains //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Т. 154. – С. 209-213.
6. Vorobyeva E., Ermakov P. Training of psychology students in the scientific methods of research //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2015. – Т. 191. – С. 2699-2703.
7. Winn S. Learning by doing: Teaching research methods through student participation in a commissioned research project //Studies in Higher Education. – 1995. – Т. 20. – №. 2. – С. 203-214.
8. Court S., Molesworth M. Developing teaching strategies for research methods that are appropriate to the learning styles of marketing communication students //Journal of Marketing Management. – 2003. – Т. 19. – №. 5-6. – С. 675-697.
9. Poindexter P.M. A model for effective teaching and learning in research methods //Journalism & Mass Communication Educator. – 1997. – Т. 52. – №. 4. – С. 24-36.
10. Fenwick J. Some problems of teaching research method in public policy //Teaching Public Administration. – 1992. – Т. 12. – №. 2. – С. 77-81.
11. Kirschner P.A., Sweller J., Clark R.E. Why minimal guidance during instruction does not work: An analysis of the failure of constructivist, discovery, problem-based, experiential, and inquiry-based teaching //Educational psychologist. – 2006. – Т. 41. – №. 2. – С. 75-86.
12. Luchaninov D.V. et al. Student information competence under conditions of the realization of interactive pedagogical interaction //Global Media Journal. – 2016. – С.1-8.

*Байсалов Дж.У.,
д.п.н., профессор
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаев*

*Сейталиева Э.С.
к.п.н., доцент
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаев*

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В МЕТОДИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

*Baysalov J.U.,
Doctor of Pedagogical Sciences, professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

*Seitalieva E.S.
Ph.D., docent
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

COMPETENCE APPROACH IN METHODOLOGICAL AND MATHEMATICAL PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF INITIAL CLASSES

***Аннотация:** В данной статье представлен опыт реализации компетентностного подхода в подготовке будущих учителей начальных классов. Компетентностный подход в педагогическом образовании рассматривается в контексте развития ценностных, мотивационных структур личности, ее интересов, установок, позиций, личностных смыслов в овладении знаниями, умениями, способами педагогической деятельности. В статье показано, как использовались возможности учебных дисциплин в методико-математической подготовке студентов в плане развития у будущих учителей в общенаучных, инструментальных, социально-личностных, общекультурных и профессиональных компетенций.*

***Annotation:** This article is devoted to experience of realization of competence-based approach in training of future primary school teachers. The competence-based approach in pedagogical education is considered in the context of development of valuable, motivational structures of the personality, its interests, installations, positions, knowledge, abilities and the ways of pedagogical activity. In article shows how to used possibilities of subject matters in methods of mathematical training of students in the development plan at future teachers in general scientific, tool, social and personal, common cultural and professional competences.*

***Ключевые слова:** компетентностный подход, методико-математическая подготовка студентов, формируемые компетенции, учебные дисциплины.*

***Key words:** competence-based approach, method-mathematical training of students, the formed competences, subject matters, science.*

В настоящее время поиск путей повышения эффективности профессионального образования связывают с компетентностным подходом. Актуальность компетентностного подхода освещена в материалах модернизации образования и рассматривается как одно из важных положений обновления содержания образования. Это обусловлено тем, что профессиональная деятельность характеризуется возрастающей сложностью и динамикой. Основной задачей компетентностного обучения является формирование специалиста, способного решать профессиональные проблемы в новых ситуациях.

«Компетентностный подход – это подход, акцентирующий внимание на результат образования, причем в качестве результата рассматривается не сумма усвоенной информации, а способность человека действовать в различных проблемных ситуациях... Компетентностный подход – это подход, при котором результаты признаются значимыми за пределами системы образования» [4, с. 13]. «...Компетентностный подход базируется на схеме: компетенция (как заданное содержание образования) – деятельность (как ведущее требование организации образовательного процесса) – компетентность (как освоенная в деятельности компетенция)» [3, с. 38].

Обратимся к работе Дж. Равена «Компетентность в современном обществе», где автор дает развернутое толкование компетентности. Это явление, считает ученый, «состоит из большого числа компонентов, многие из которых относительно независимы друг от друга. Некоторые компоненты относятся скорее к когнитивной сфере, а другие – к эмоциональной. Эти компоненты могут заменять друг друга в качестве составляющих эффективного поведения» [6, с. 253]. Термином «компоненты компетентности» Дж. Равен обозначает «те характеристики и способности людей, которые позволяют им достигать лично значимых целей...», и подчеркивает, что «компетентность включает в себя не только способности. Она подразумевает также внутреннюю мотивацию, которая не входит в понятие способности как таковой» [6, с. 280].

Понятие «компетенция», считает Г. Селевко, чаще применяется для обозначения:

– «образовательного результата, выражающегося в подготовленности, «оспособленности» выпускника, в реальном владении методами, средствами деятельности, в возможности справиться с поставленными задачами;

– такой формы сочетания знаний, умений и навыков, которые позволяют ставить и достигать цели по преобразованию окружающей среды.

Под компетентностью, по мнению Г. Селевко, понимается «интегральное качество личности, проявляющееся в общей способности и готовности ее деятельности, основанной на знаниях и опыте, которые приобретены в процессе обучения и социализации и ориентированы на самостоятельное и успешное участие в деятельности» [7, с. 139].

Т.А. Абдырахманов, М.А. Ногаев высказывают такую мысль: «Компетентность – это овладение, владение соответствующими компетенциями, включающее в себя собственное мнение, отношение человека к предмету деятельности. А «компетенцию» можно рассматривать как совокупность отношений вокруг определенных предметов и процессов, взаимосвязанных между собой личных качеств (знание, способности, навыки, методы деятельности). Итак, человек берет компетенцию из процесса образования, жизненного и профессионального опыта, а компетентности человек достигает сам, и в результате осуществляется профессиональное и частное саморазвитие личности» [1, с. 56].

«Компетентность – интегрированная способность человека самостоятельно применять различные элементы знаний и способы деятельности в определенной ситуации – учебной, личностной и профессиональной», – считает Э.М. Мамбетакунов [5, 4-с].

С внедрением в республике двухуровневой структуры высшего образования в 2011 г. повсеместно начали разрабатываться Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования третьего поколения по всем направлениям подготовки бакалавров и магистров, согласно утвержденным классификаторам специальностей. Например, требования Государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования по направлению «Педагогическое образование»: бакалавр должен обладать универсальными (общенаучными, инструментальными, социально-личностными и общекультурными) и профессиональными компетентностями.

Мы изучили опыт компетентностного подхода в педагогическом образовании (кафедра естественно-математических знаний и технология обучения её в начальной школе факультета педагогики) и использовали его в реализации компетентностного подхода в подготовке учителей начальных классов в Кыргызском государственном университете имени И.Арабаева. Прежде всего, нами были определены возможности дисциплины «методика

преподавания начальной математики» в плане развития у будущих учителей начальных классов общенаучных, инструментальных, социально-личностных и профессиональных компетенций. Данная дисциплина имеет объем 8 кредитов и изучается в 5, 6, 7 семестре рабочего учебного плана профиля подготовки 550700 «Начальное образование». В статье «Вопросы методики преподавания математики в подготовке будущих учителей начальных классов» рассмотрена карта компетенций формируемые в данной дисциплине [2, с. 3].

Общая цель курса: обеспечить необходимый научно-теоретический, практический уровень подготовки специалиста в преподавании математики.

Компетенции обучающегося, формируемые в результате освоения данного курса, в программе представлены следующим образом:

-способен планировать и реализовывать образовательный процесс в соответствии с потребностями, достижениями учащихся по современным, научно-обоснованным технологиям обучения;

-готов использовать психолого-педагогические компетенции для решения профессиональных задач и способен использовать результаты педагогических исследований в профессиональной деятельности;

-владеет способами решения методических проблем (модели, методы, технологии и приемы обучения) и способен применять технологии оценивания качества обучения;

-умеет самостоятельно выбирать образовательные программы, подбирает к ним дидактические материалы и умеет использовать их после адаптации в учебно процессе на основе педагогической рефлексии;

-способен планировать учебные занятия по предмету (предметами) с учетом специфики тем и разделов программы и в соответствии с учебным планом;

-умеет ставить задачи по собственному развитию на основе проведенной профессиональной рефлексии;

-способен осуществлять педагогическую деятельность используя интерактивные формы и методы обучения, способен применять методы интерактивного обучения предмету языку;

-готов применять современные методики и технологии, методы диагностирования достижений обучающихся для обеспечения качества учебно-воспитательного процесса;

-разными способами уметь поощрять учебные и социальные достижения учащихся;

-способен применять современные методики и технологии организации и реализации образовательного процесса в начальной школе;

Общей целью курса **«Теоретические основы начальной математики»** является изучение теоретических основ начального математического образования. Данная дисциплина имеет объем 8 кредитов и изучается в 5, 6, 7 семестре рабочего учебного плана профиля подготовки 550700 «Начальное образование». Отсюда компетенции обучающегося представлены следующим образом:

-сознанию социальной значимости своей будущей профессии, обладанию мотивацией к осуществлению профессиональной деятельности;

- готовностью использовать систематизированные теоретические и практические знания для определения и решения исследовательских задач в области образования;

-готовность применять современные методики и технологии для обеспечения качества учебно-воспитательного процесса;

Представляется, что данный курс создает большие возможности для более качественного раскрытия методического аспекта профессионально-педагогической направленности математической подготовки будущего учителя начальных классов.

При разработке содержания названного курса необходимо обратить внимание на установление тесной взаимосвязи учебного процесса с практикой работы учителя начальных классов, а также на формирование элементарных исследовательских умений, необходимых учителю для совершенствования своей профессиональной деятельности.

Главной целью курса «**Практикум по решению математических задач**»: формирование представлений об основных общих подходах к решению задач каждого из разделов школьного курса математики, об их концептуальных различиях и проявлениях в виде конкретных методов и приемах. Данная дисциплина имеет объем 4 кредита и изучается в 3, 4 семестре рабочего учебного плана профиля подготовки 550700 «Начальное образование». Можно выделить компетенции обучающегося, формируемые в результате освоения курса:

-знает методические требования к письменному оформлению решения задач школьного курса;

-умеет решать разными способами, рассмотренные в курсе типы задач;

- владеет анализом текстовой задачи.

Целью курса «**Актуализация школьного курса математики**» – повышение уровня математической подготовки студентов первого курса. Данная дисциплина имеет объем 4 кредита и изучается во 2 семестре рабочего учебного плана профиля подготовки 550700 «Начальное образование». Можно выделить компетенции обучающегося, формируемые в результате освоения курса:

-знает основные разделы элементарной математики, знает и понимает базовые математические дисциплины;

-умеет решать математические задачи и проблемы из различных областей математики;

-способен представлять математические утверждения и их доказательства, проблемы и их решения ясно и точно в терминах.

Повторение школьного курса математики в вузе должно обеспечивать непрерывное развитие представлений о математических структурах. С этой целью следует на лекциях, практических занятиях по возможности больше ссылаться на известные из школы учащимся теоремы, примеры, позволяющие им лучше понять новый математический факт или с более высокой ступени взглянуть на уже известный.

В профессиональной подготовке будущих учителей начальных классов **педагогическая практика** занимает особое место. Она является связующим звеном между теоретической и практической подготовкой будущих специалистов, важнейшим условием повышения качества их обучения, так как практика проводится в условиях, максимально приближенных к будущей профессиональной деятельности, в ходе которой успешно интенсифицируется процесс формирования педагогических умений и навыков.

Система педагогической практики студентов в начальной школе, убедительно показала свою целесообразность, обеспечивая довольно высокий уровень профессионально-педагогической подготовки будущих учителей начальных классов. В структуре этой системы выделяются разные виды педагогических практик, решающие свои конкретные цели и задачи и которые определены государственными стандартами высшего профессионального образования это:

- адаптационно-педагогическая практика: объем 4 кредита в 3, 4 семестре;

- профессионально-базовая практика: объем 8 кредитов в 6 семестре;

- профессионально-профильная практика: объем 16 кредитов в 7, 8 семестре.

Виды педагогических практик формируют следующие компетенции:

-умеет создавать безопасную (психологическую, социальную и физическую) образовательную среду;

-несет ответственность за качество собственной деятельности;

-готов использовать психолого-педагогические знания для решения профессиональных задач;

-способен использовать результаты педагогических исследований в профессиональной деятельности;

-готов применять современные методики и технологии, методы диагностирования достижений обучающихся для обеспечения качества учебно-воспитательного процесса;

-способен нести ответственность за результаты своей профессиональной деятельности;

-способен использовать в учебно-воспитательной деятельности основные методы научного исследования.

Можно сделать вывод, что организация педагогического образования на основе компетентностного подхода, направленного на освоение универсальных (общенаучные, инструментальные, социально-личностные и общекультурные) и профессиональных компетенций выпускника, обеспечивает профессиональное самоопределение, профессиональное развитие личности, а также актуализирует сознательное отражение будущим педагогом собственных действий, процессов, своего личностно-профессионального «Я».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдырахманов Т.А., Ногаев М.А. Компетентностный подход в современном образовании: учебное пособие. – Бишкек, 2011. – 114 с.
2. Байсалов Дж. У., Сейталиева Э. С. Вопросы методики преподавания математики в подготовке будущих учителей начальных классов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2017.
3. Воровщиков С.Г. Национальная образовательная инициатива «Наша новая школа»: актуальные проблемы и перспективные решения // Повышение профессиональной компетентности работников образования: актуальные проблемы и перспективные решения: сборник статей Вторых педагогических чтений научной школы управления образованием. – М., 2010.
4. Иванов Д.А., Митрофанов К.Г. и др. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий. – М., 2003.
5. Мамбетакунов Э. КНУ им. Ж.Баласагына. Проблемы стандартизации естественнонаучного образования в средней школе. <http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/KNUMAMBETAKUNOVE.2015-4.pdf>
6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М., 2002
7. Селевко Г. Компетентности и их классификация // Народное образование. – 2004. № 4.

Бочкарева Ольга Васильевна
д.п.н., доцент
Ярославский государственный педагогический
университет им. К.Д. Ушинского

**МЕТОДОЛОГИЯ ДИАЛОГА В МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ
ОБРАЗОВАНИИ**

Бочкарева Ольга Васильевна
п.и.д., доцент,
«Ярославский государственный педагогический
университет им. К.Д. Ушинского»

**МЕТОДОЛОГИЯСЫ ДИАЛОГ МУЗЫКАЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК
БИЛИМ БЕРҮҮ**

Bochkareva Olga Vasilievna
p.g.d., assistant professor

**THE METHODOLOGY OF DIALOGUE IN THE MUSICAL-PEDAGOGICAL
EDUCATION**

Аннотация: В статье утверждается мысль о том, что действительная сущность субъекта связывается с идеей диалога, совокупностью коммуникаций, связей и отношений, в которые он вступает. Диалог открывает перед личностью возможность свободы, активизирует творческий процесс мышления, создает условия взаимодействия субъектов в пространстве культуры. Методология диалога в музыкально-педагогическом образовании определяет ценностно-смысловую направленность психического и духовного развития личности в отношении «человек–мир», задает жизненные ориентиры самоопределения и самообоснования.

Аннотация: Диалог адамдын эркиндигинин мүмкүнчүлүгүн ачат, ой жүгүртүү чыгармачыл жараянын ишке, маданият космостогу субъекттеринин өз ара аракеттенүү үчүн шарттарды түзөт. Диалог методологиясы музыкалык-педагогикалык билим берүү карата адамдын рухий өнүгүү багытын аныктайт, өзүн-өзү аныктоо жана өзүн-өзү актоо үчүн топтому жашоо колдонмолору.

Annotation: The article affirms the idea that the real essence of the subject is associated with the idea of dialogue, the totality of communications, connections and relations into which he enters. The dialogue opens up the possibility of freedom for the individual, activates the creative process of thinking, creates the conditions for the interaction of subjects in the space of culture. The methodology of dialogue in musical and pedagogical education determines the value-semantic orientation of the mental and spiritual development of the individual in relation to "man - the world", sets life guidelines for self-determination and self-justification.

Ключевые слова: диалог, методология, музыкально-педагогическое образование, искусство, педагог, студенты, вуз.

Түйүндүү сөздөр: диалог, методология, музыкалык-педагогикалык билим, көркөм өнөр, мугалим, студент, университет.

Key words: dialogue, methodology, musical and pedagogical education, art, teacher, students, university.

Современное знание создает некое многомерное гносеологическое пространство и характеризуется открытостью, диалогичностью. Только многомерное мышление способно объ-

яснить природные, общественные и духовные явления окружающей действительности, позволяет учитывать многоаспектность познаваемых человеком объектов. Идея диалога, неотделимая от идеи многомерности, позволяет утверждать, что истина многолика и голографична. Любое частное знание о многомерном объекте охватывает лишь один из возможных аспектов рассмотрения сложного явления, и рассматривается исследователем под углом заданного типа философской рефлексии. В изучении многомерных социальных явлений ведущими являются принципы диалога, полифундаментальности, взаимообусловленности.

Социокультурный процесс развивается в синтезе двух составляющих – природы и общества – и решает две задачи: во-первых, выработать диалогическое отношение к природе, которое исходит из оценки природы как уникального и универсального места бытия человека, общества и культуры; во-вторых, поддержать устойчивость социокультурной и природной систем на основе анализа возможностей их взаимодействия.

Объективная действительность, наделяемая диалогическими смыслами и значениями, связана со всеми компонентами структуры человеческого сознания. Мышление отдельного индивида имеет диалогическую природу и, соответственно, социальную детерминацию. Взаимная трансформация значений и смыслов составляет сущность диалога и обеспечивает взаимопонимание людей между собой. Необходимо отметить, что чем ярче проявляется связь личности с миром, тем выше мера развитости сознания, мера диалогичности, активности и творческого начала.

Действительная сущность субъекта приобретает особый смысл, так как связывается с совокупностью коммуникаций, связей и отношений, в которые он вступает. Личность в реальности представлена в особой системной субъектной сущности, проявляющейся в постоянном разрешении противоречия: непрерывности своего социального бытия и разрыва – прерывности в индивидуальном проживании жизни. Философ Л. Фейербах считал, что законы диалектики являются универсальными законами бытия человека. Он мыслил истинную диалектику не как «монолог одинокого мыслителя с самим собой», а как «диалог между Я и Ты», определяя человеческую сущность в общении, «в единстве человека с человеком, в единстве, опирающемся лишь на реальность различия между Я и Ты» [8, с. 203].

Личность, вступающая в диалог в другом человеком, не может не опираться на полноценную рефлекссию, на глубокие связи между своими социальными ролями («внешним Я») и своим мировоззрением («глубинное Я»). Личность становится открытой для диалога с другой личностью, когда находит подтверждение смысла своей жизни, примеряя его в отношении к другому человеку. Необходимо подчеркнуть, что диалог, основанный на объединении двух субъектов как равновеликих и равноценных величин в процессе взаимодействия, является реализацией отношения «Я» – «Другой» в рамках социальности.

Диалог как многомерное мышление современной социоситуации, объединяет разные «голоса» личности и культуры, выводит сознание в пространство решения вечных проблем бытия, в экзистенциальный план выбора и саморазвития. Понятие «культура личности» определяется мотивацией, которая выступает условием и основанием стремления человека к вершине – акме своих достижений в жизни и творчестве [7]. В пространстве культуры заложена возможность самосовершенствования человека, выхода личности за свои пределы, взгляда на себя со стороны, диалога с собой. Диалог человека с собой, другим человеком, культурой в целом может быть рассмотрен как поиск позиций по сущностным проблемам, в процессе которого уточняются, обогащаются и преобразуются взгляды, интересы, мотивы, которые в той или иной степени определяют личность.

Преподаватель и студенты в педагогическом диалоге являются и представителями, и интерпретаторами, и творцами культуры. Педагог в профессиональной деятельности не только транслирует самосознание «человека культуры», но и интерпретирует, создает, совместно с учащимися, новые ценностные смыслы в диалоге. Студенты являются представителями «своей» возрастной культуры (субкультуры), в их сознании сосуществуют как стереотипные, общие, так и индивидуальные, неустоявшиеся переживания и представления о мире, обуславливающие своеобразный взгляд на мир, на себя, на других людей. Затрагивая нравственные, связанные с поиском смысла, жизненные проблемы бытия, музыкально-педагогический диалог формирует личность, проникая в ее самосознание. Диалог

открывает перед личностью возможность свободы, активизируя творческий процесс мышления, создавая условия взаимодействия субъектов в пространстве культуры.

«Предметом методологии педагогики является процесс познания педагогической действительности и его результат – система (совокупность) педагогических знаний», – считает И.Б. Бекбоев [2, с. 5]. Цель методологии, по мнению ученого, дать ориентир исследовательской деятельности ученых, создающих педагогическую теорию и повысить качество исследований, влияющих на педагогическую практику. Философское осмысление методологии диалога связана с интерпретацией «со-бытия» людей в мире искусства и образования, их взаимосвязи, взаимодействий и взаимоотношений, в котором ни один из них не выступает средством для другого [3].

Методология диалога определяет сознание и внутреннее «я» личности, в конечном смысле она основана на понимании мира и никогда не является завершенной, так как культура открыта, в ней обретаются и нарастают личностные смыслы в сфере субъект-субъектных отношений. «Человек становится субъектом познания и творчества через обнаружение противоречия внутри я и культурой, – утверждает И.Ф. Михайлов. – В результате перекодирования символы культуры получают новую семантику, возникает новое отношение текста и контекста и, как следствие, новый смысл» [6, с. 40].

Музыкально-педагогическое образование, основанное на методологии диалога, позволяет личности постигать иную субъектность как «инобытие», приобщаясь к внутреннему миру Другого, данного как художественный образ [4]. Интегративная общность смысловых содержательных связей искусства позволяет субъекту проникнуть в художественное пространство диалога, при этом образуется смысловое поле в иносказательных (мифологических) формах, которое поддерживает взаимопереходы «субъектное-иносубъектное», ситуацию поиска и психологической эквивалентности разных ценностно-смысловых транскрипций.

Методология диалога в музыкально-педагогическом образовании связана с наукой «аксиология». Формирование духовно-творческой сферы личности связано с освоением ценностно-значимых содержаний, включенных в пространство художественной реальности, когда высвечиваются ее цели, мотивы, ценности. В диалоге, в процессе восприятия художественного образа обретается аксиологическая составляющая личностного индивидуального опыта. В индивидуальном прочтении (восприятии и понимании, оценке и принятии, интерпретации) художественной реальности происходит освоение эстетической ценности.

Методология диалога в музыкально-педагогическом образовании опирается и на психологические исследования [1]. Искусство обладает особой психологичностью, так как в нем представлена многомерность субъектных отношений в системе «индивидуальное–типическое», «конкретное–обобщенное». В процессе общения с искусством личность в форме эмоционально-чувственного единства устанавливает меру тождественности «Я» к Другому, Другого к своему «Я». В психологии процесс становления личности рассматривается как особый ряд новообразований в процессе саморазвития и самоопределения в системе «человек–мир». Личность, как субъект искусства, активно осваивает его пространство и постепенно расширяет его границы собственной деятельностью.

Методология диалога в музыкально-педагогическом образовании в момент целеполагания определяет ценностно-смысловую направленность психического и духовного развития личности в отношении «человек–мир», задавая жизненные ориентиры ее самоопределению и самообоснованию. Раскрывая значение личностного выбора, А.Н. Леонтьев пишет: «Реальная психологическая ситуация, порождаемая перекрещивающимися связями субъекта с миром, в которые независимо от него вовлекаются каждое его действие и каждый акт его общения с другими людьми, требует от него ориентировки в системе этих связей» [5, с. 212].

Художественный диалог, с точки зрения методологии, может быть рассмотрен с позиции *опыта постижения духовности* в системе, детерминирующей этапы личностного становления:

- приятие жизни как наивысшая человеческая ценность, условие оптимального самочувствия;
- духовно-творческая самореализация, связанная с ростом творческих сил личности;
- аксиологическая насыщенность структур миропонимания и мироотношения, обеспечивающая гармоничное состояние личности.

Методология диалога в музыкально-педагогическом образовании задает условия эффективно-

сти профессиональной деятельности преподавателя, которая зависит не только от приобретенных знаний, умений и навыков, но и способности создать образно-коммуникативную ситуацию на учебном занятии, дать перспективу непрерывному саморазвитию и творческому поиску студентам. На основе моделирования и реализации «профессионального Я» происходит профессиональный рост и развитие личности педагога, выявления его творческих возможностей в осуществлении музыкально-педагогической деятельности. Творческое самопознание в профессии неотделимо и от мира педагогической реальности, и от мира ценностей культуры. В творчестве педагог познает себя как часть реальности, в которой живет, с другой стороны, познавая себя, человек познает и окружающую действительность, открывая в ней все новые возможности для самореализации. Творческий процесс диалогичен и по отношению к «я-личности», и по отношению к педагогической действительности, которая открывает все новые и новые возможности для творчества педагога, тем самым, стимулируя его преобразовательную деятельность.

Таким образом, можно обобщить вышеизложенное в следующих выводах.

1. В изучении многомерных социальных явлений ведущими являются принципы диалога, полифундаментальности, взаимообусловленности. Идея диалога неотделимая от идеи многомерности, позволяет утверждать, что истина многолика и голографична.

2. Методология диалога в музыкально-педагогическом образовании определяет ценностно-смысловую направленность психического и духовного развития личности в отношении «человек-мир», задавая жизненные ориентиры ее самоопределению и самообоснованию.

3. Продуктивное взаимодействие «преподаватель-студенты» основано на выстраивании диалогических, доверительных отношений, стремления к личностному развитию, активизации познавательного интереса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арпентьева М.Р. Развитие музыканта как личности и специалиста и подготовка к компьютерному [Текст] / М.Р. Арпентьева // Художественная и музыкальная культура в образовании: инновационные пути развития: материалы IV междунар. науч.-практ. конф., 27-29 марта 2019 г. / Под науч. ред. докт. пед. н. Л.Г. Савенковой, докт. пед. н. О.В. Бочкаревой, докт. иск. М.Г. Долгушиной. – Ярославль: РИО ЯГПУ, 2019. – С.16-19.
2. Бекбоев И.Б. Вопросы методологии педагогических исследований [Текст] / И.Б. Бекбоев // Известия Кыргызской Академии Образования. – 2014. – № 2 (30). – С. 3-9.
3. Бочкарева О.В. Дидактический диалог в профессионально-педагогической подготовке будущих учителей музыки / [Текст] О.В. Бочкарева.- автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. пед. н. – Ярославль, 2008.
4. Бочкарева О.В. Диалог как методология музыкально-педагогического образования / [Текст] О.В. Бочкарева // Музыкальная культура и образование: инновационные пути развития: Материалы I междунар. науч.-практ. конф. под науч. ред. О.В. Бочкаревой. – Ярославль: РИО ЯГПУ, 2016. – С. 22-25.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Михайлов И.Ф. Субъект, субъективность, культура (к вопросу о социально-культурной детерминации познания) [Текст] / И.Ф. Михайлов // Философ. науки. – №6.- 1987. – С.30–40.
7. Румянцева З.В. Продуктивная компетентность педагога-музыканта: сущность и специфика акмеологического развития [Текст] / З.В. Румянцева // Вестник Костромского государственного университета. – Серия Педагогика, Психология, социокинетика. – 2017. – т. 23. – № 1. – С. 69-73.
8. Фейербах Л. Избр. философ.пр.: в 2-х т. [Текст] / Л. Фейербах; общ. ред. М.М. Григорьяна. – Т.2. – М.: Госполитиздат, 1995. – 943 с.

*Королева Екатерина Николаевна
магистрант
ФБОУ ВО «Курский государственный университет»*

**АНАЛИЗ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ЗАСЛУЖЕННЫХ ХУДОЖНИКОВ РОССИИ
КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ
ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ**

*Koroleva Ekaterina Nikolaevna,
Master
FBOU VO "Kursk State University"*

**ANALYSIS OF THE CULTURAL HERITAGE OF SERVED ARTISTS OF RUSSIA AT
THE END OF THE XX - THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY, AS THE PROCESS
OF FORMING ETHNO-CULTURAL IDENTITY OF STUDENTS IN ELEMENTARY
SCHOOL**

Аннотация: В статье проанализированы возможности и условия формирования национального самосознания детей младшего школьного возраста в современной России. Показана также гуманистическая и эстетическая роль нашего образования сегодня и его проблемы – бессистемность, духовная нестабильность, отчуждённость от простого народа.

Аннотация: Макалада азыркы Россияда баиталгыч мектеп жашындагы балдардын улуттук сезимдин пайда болушу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү жана шарттарды талдоо. Ошондой эле бүгүнкү күндө билим берүүнүн гумандуу жана эстетикалык ролу жана анын көйгөйлөрүн – системасынын жоктугу, рухий туруксуздук, карапайым адамдардан ажыратуу көрсөтүлгөн.

Annotation: The article analyzes the possibilities and conditions for the formation of national self-consciousness of primary school children in modern Russia. It also shows the humanistic and aesthetic role of our education today and its problems - lack of system, spiritual instability, estrangement from the common people.

Ключевые слова: культурное наследие, творчество В.М. Клыкова, творчество П.В. Рыженко, перспективы современного образования, этнокультурная идентичность.

Түйүндүү сөздөр: маданий мурас, В.М. Клыковтун чыгармачылыгы, П.В. Рыженконун чыгармачылыгы, заманбап билим берүүнүн келечеги, этно-маданий окшоштугун.

Key words: cultural heritage, V.M. Klykova, P.V. Ryzhenko, perspectives of modern education, ethnocultural identity.

Как, отмечает известный русский учёный и педагог Е.П. Белозерцев «В общественном сознании все яснее пробуждается интерес, осознается потребность в возвращении к истокам своей памяти, переосмыслении пройденного пути» [1, с. 37]. Немало отечественных исследователей связывают понятие формирования этнокультурной идентичности личности с состоянием общественной морали. О взаимосвязи этих процессов серьёзно и обстоятельно пишут Е.П. Белозерцев, И.Е. Булатников, А.С. Запесоцкий, Н.Н. Зарубина, А.В. Репринцев, В.М. Розин и др.

Изучение родной истории и культурного наследия предков на уроках литературного чтения и окружающего мира в младших классах, можно охарактеризовать, как процесс формирования положительных тенденций и перспектив современного образования. Почему, мы остановили свой выбор на исследовании творчества и философии заслуженных художников России – Вячеслава Михайловича Клыкова и Павла Викторовича Рыженко? Потому, что они были продолжателями великого дела духовного возрождения России.

Ваяние, скульптура, зодчество, изобразительное искусство – всегда были предметом восхищения и пристального внимания молодёжи. Последнее время, интерес к ним угас, и,

как показали опросы учеников 4-го класса – учащиеся младшего школьного возраста не совсем разбираются в классическом монументальном искусстве. Необходимо понимать, что процесс изучения философии и культурного наследия заслуженного художника и скульптура России В.М. Клыкова – это процесс формирования этнокультурной идентичности учащихся младшего школьного возраста. А формирование и сохранение этнокультурной идентичности учащихся – важнейшая тенденция современного российского образования. Удостоверившись, в не самых прочных знаниях скульптурной классики мы решили проверить, как у выпускников начальной школы обстоит дело со знанием современной живописи. Провели опрос 4 класса по теме современной живописи и выяснили, что ученики к нашему глубокому сожалению практически не знакомы с творчеством великолепного мастера и философа – Павла Рыженко. Лишь двое ребят знали его работы, и еще 3-е учащихся слышали о нём. Хотя стоит отметить, что современные младшеклассники вообще, как правило, не интересуются современной живописью.

Мы решили донести до ребят не только живописную, чарующую, жизнеутверждающую красоту полотен Павла Рыженко, но и его жизненный путь, путь русского подвижника духа. Павел Викторович был сторонником идеалов и ценностей Русского мира, и анализируя с ребятами его творчество и культурное наследие на наших уроках, мы формировали положительный подход к развитию этнокультурной идентичности учащихся. Что в свою очередь укрепляет положительные тенденции и перспективы в развитии современного образования.

Говоря о философии «русского Рафаэля», стоит отметить – Рыженко подобно Клыкову считал, «чтобы победить народ надо лишить его памяти, его святынь... Любой народ, даже самый малый, непобедим, если отстаивает свою землю и свои подлинные интересы, чтит свои святыни, свою религию... В нашей гигантской стране, где такое разноцветье народов, мы должны опираться на принцип народности... Это правда выстраданная поколениями» [4, с. 263].

Подстать талантом, удачью и правдой Клыкову и другой великий русский «зодчий» – сказитель русской истории, русского богатырского духа – В.П. Рыженко. Культурное и духовно-нравственное наследие Павла Викторовича включает в себя не только десятки эпических, масштабных, великолепных исторических картин, но и его философию, особый путь художника.

Не будет лишним упомянуть о его внутреннем поиске, о его духовном становлении: «Каждый, а в особенности русский, человек тянется в глубинах и тайнах своего сердца к свету – Христу». Из сказанного следует вывод, что Рыженко, подобно нашему великому классику Ф.М. Достоевскому считал, что для русского человека (как и для человека вообще) – если нет Бога, то всё позволено, и это породила в творческой личности страх.

Просто упомянуть, а тем более проанализировать всё творческое наследие Вячеслава Михайловича и Павла Викторовича за один или несколько школьных занятий невозможно показать всё оставленное «первым скульптором» (так говорил о Клыкове – Глазунов) и «русским Рафаэлем» (как говорят на Брянщине о Рыженко) за десятилетия. С их работ на нас грустно смотрят российские самодержцы и князья (Владимир Красно Солнышко, Александр Невский, Дмитрий Донской, Иван Грозный, Федор Иоаннович, Николай II), пейзажи, батальные сцены и сцены из монастырской жизни дышат правдой. Оба художника любили запечатлеть, кого-то на холсте, кого-то в бронзе и граните – великих исторических личностей!

Так, например, Клыков создал замечательные образы наших великих писателей. Список только основных работ народного скульптора и художника впечатляет: памятники общественно-политическим деятелям, писателям – великому князю Владимиру в Белгороде, Севастополе и Дзержинске Московской области, Илье Муромцу в Муроме, святому благоверному князю Александру Невскому (2000) в Курске, князю Дмитрию Донскому (1998) в Белгороде, преподобному Серафиму Саровскому в городе Сарове, равноапостольным Кириллу и Мефодию (1992) в Москве, И.А. Бунину в Орле, Василию Шукшину в селе Сростки и многие другие.

Когда передовые мыслители, педагоги, публицисты, психологи, общественные деятели и философы современной России задумываются над важнейшими проблемами и задачами которые стоят перед образованием и просвещением в РФ сегодня – им прежде всего, приходится сталкиваться с проблемой культурной идентификации и этнокультурной идентичности.

Именно поэтому возвращение к истокам народной классике, основе высокого и великого русского искусства – может стать спасительным путём для педагогов современной русской школы. Ведь приобщая ребят к классическому русскому искусству – мы даём им своего рода «духовное окормление», знакомя их с живописью и зодчеством – показываем одно из самых прекрасных лиц русского народа. Таким образом, изучение философии и культурного наследия народных художников России – В.М. Клыкова и П.В. Рыженко, является процессом формирования этнокультурной идентичности учащихся младшего школьного возраста. И процесс этот несёт в себе положительную динамику для общешкольного образования, важен он и по той причине, что позволяет учащимся гармонично и постепенно расти духовно и развиваться, как личности.

Следует признать, что и В.М. Клыков и П.В. Рыженко – свою задачу в этом мире осознали чётко. Придать русской истории, русской культуре новый живой импульс, напоить её «колодезной, родниковой водой», вытащить на свет божий из уголков забвения. Свою культурную и духовную миссию мастера не выпячивали, но ощущали всем своим дарованием.

П.В. Рыженко воистину один из самых плодовитых и самых национальных художников наших дней. Благодаря этому он входит в когорту тщательно творивших живописцев за всю историю отечественной живописи, сочетавший иконичность, идеологичность и детальную проработку материала.

Каждая национальная культура формирует представление о национальном эталоне или национальном идеале качества человека. Русская культура, особенно русская живопись и литература, создали идеал качества русского человека, или модель «идеального русского человека», аналогично тому, как английская культура создала модель «идеального англичанина», американская культура – «идеального американца», японская культура – «идеального японца» и т.д.

Без приобщения к культуре и традициям русского народа, современному педагогу – невозможно будет, развить в учениках систему ценностей и идеалов Русского мира, так как глобализация культуры, призвана стереть национальные нормы и ценности.

Художники, как представители высокого искусства понимают загадку Русской души. Разобраться в том, что нас ждёт впереди помогает взгляд в прошлое, а монументальное и высокое художественное искусство служат здесь барометром. Положительные тенденции и перспективы современного образования в России, напрямую зависят от нравственно-духовного и морально-эстетического здоровья нашего гражданского общества. А быть здоровым, ему может помочь не столько система законов, указов и запретов, сколько понимание всем народом, что нас ждёт впереди. Вера в светлое будущее, эта метафизическая Русская мечта, она как и идеалы Русского мира – должна стать фундаментом будущих позитивных обновлений общества. А помочь в этом могут школьные учителя, показывая на своих уроках продукты нравственно-духовного наследия великой русской культуры.

Предоставим слово самому Павлу Рыженко: «Я думаю, что актуальнее жанра исторического осмысления сейчас ничего нет. И в кино, и в литературе, и в музыке, и, естественно, в живописи. Чтобы ответить на вопрос «как же дальше быть?», я и привожу примеры из истории. Это движение не вперед и не назад, а к душе, к своей истории» [7].

Итоги нашего опроса, который мы провели после серии уроков посвящённых творчеству нашего земляка В.М. Клыкова и «русского Рафаэля» П.В. Рыженко – показали увлечённость учащихся данной темой. Наши мероприятия по знакомству с культурным и творческим наследием мастеров – вызвала живейший интерес и уважение к ним, как к людям, и как к великим зодчим.

Очень многие преподаватели рассуждают об инновациях, о технических новинках, способных обеспечить мощный интеллектуальный прорыв российской школы в ближайшие годы, речь идёт и об экономии государственных средств с системе просвещения и образования, однако лишь малая часть учителей и исследователей говорят о том, что современному образованию в РФ прежде всего необходимы нравственные и духовные положительные перспективы, которых невозможно будет добиться без подъёма родной культуры и без ценностного отношения к своей истории.

Такие педагоги-исследователи как Е.П. Белозерцов, И.Е. Булатников, Б.З. Вульф, А.Г. Пашков, А.В. Репринцев и т.д. в своих научных трудах указывают на то, что без опоры на духовность, открытость, гуманность, эстетику – современное образование обречено стать сферой услуг и угаснуть. Особенно это касается школьного образования, ведь дети очень чутки ко всем веяниям и тенденциям времени, как положительным, так и отрицательным. Чтобы не быть голословными, процитируем высказывание по данному вопросу Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, доктора педагогических наук, профессора кафедры общей и социальной педагогики ВГПУ – Е.П. Белозерцева: «Нам как воздух необходимо возрождение духовного богатства отечественной культуры, значительная часть которой оказалась утерянной, подобно тому, как ушёл в небытие легендарно-сказочный град Китеж» [1, с. 38]. Свой град Китеж искали великие сыны России, истинные патриоты и сказители житейной подлинно русской духовной красоты Клыков и Рыженко.

Таким образом, мы можем сделать вывод, что изучение философии и культурного наследия народных художников России – В.М. Клыкова (который ещё был народным скульптором) и П.В. Рыженко на уроках окружающего мира и на классных часах, как процесс формирования положительных тенденций и перспектив современного образования вполне себя оправдал. Так как, изучая творчество, великое наследие и философию этих мастеров, ребята получают правильную основу для своего духовно-нравственного развития, что в свою очередь приводит к позитивному развитию этнокультурной самоидентификации. Не только в теории, но и на практике мы убедились, что творческое наследие Вячеслава Клыкова и Павла Рыженко помогает педагогам и ученикам глубже понять творческую сокровищницу русской истории, по-новому почувствовать свои корни, раскрыть духовно-нравственные ориентиры в каждом выпускнике начальной школы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Белозерцев Е.П. Триединство русского образования. Константы, ценности, идеи // Социальное воспитание молодёжи на основе традиционных ценностей Русского мира: Материалы XII Международной научно-практической конференции / Под ред. А.В. Репринцева: В 2 т. – Т.1. – Курск: ООО «Мечта», 2016. – 580 с.
2. Булатников И.Е. Личность. Мораль. Воспитание. Проблемы социально-нравственного становления личности в условиях глобализации культуры. Избранные труды И.Е. Булатникова / Под ред. А.В. Репринцева: В 2 т. – Т. 1. – Курск, 2017. – 392 с.
3. Долженкова Т.И. Философия и культурное наследие народного художника России – Вячеслава Михайловича Клыкова // Социальное воспитание молодёжи на основе традиционных ценностей Русского мира: Материалы XII Международной научно-практической конференции / Под ред. А.В. Репринцева: В 2 т. – Т.1. – Курск: ООО «Мечта», 2016. – 580 с.
4. Клыков В.М. Биография. <http://gorenka.org/index.php/zemlyaki/1288-klykov-vyacheslav-mikhajlovich>.
5. Панова И.Г. Душа России вечная. – М.: НКПО «Энциклопедия российских деревень», 1999. – 224 с.
6. Репринцев А.В. Нравственно-эстетическое развитие современных школьников: тревоги и надежды // Культура и глобальные вызовы мирового развития. – СПб.: СПбГУП, 2005. – С. 182-189.
7. Рыженко П.В. Искусство – это лишь ступень. <http://павел-рыженко.рф>

Майлыбашева Чолпон Сатыбалдиевна,

*Исраилова Гулмира Туткучовна
Кыргызский национальный университет
имени Ж. Баласагына*

**МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО КУРСУ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ
МАТЕМАТИКИ**

Майлыбашева Чолпон Сатыбалдиевна,

*Исраилова Гулмира Туткучовна
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университети*

**МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ КУРСУ БОЮНЧА
МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУНУН ЫКМАЛАРЫ**

Maylybasheva Cholpon Satybaldievna,

*Israilova Gulmira Tutkuchovna
Kyrgyz National University named
after J. Balasagyn*

**THE METHODS OF SOLVING PROBLEMS IN THE COURSE METHODS
OF TEACHING MATHEMATICS**

Аннотация: В данной статье рассматриваются задачи, решения которых нельзя найти в ГДЗ (Готовых домашних заданиях) по интернету. Каждый студент решает по 2–3 варианта из «Вариантов задания для самопроверки» сборника М.И. Сканава. Получается, что каждый студент повторяет почти весь школьный курс математики. При решении вариантов, студенты не только решают, но и проводят полный анализ решения, обосновывают ответы задач, приводят проверки к задачам и уравнениям. Рассмотрена задача по стереометрии, приводятся разные варианты решения. К одной задаче предлагаются три чертежа.

Аннотация: Макалада маселелерди чыгарууда интернетте ҮТД (Үй тапшырмаларын даярдоо) чыгарылышы жок маселелер каралды. М.И. Сканавинин жыйнагынын «Өзүн өзү текшерүү үчүн тапшырмалардын варианттары» бөлүгүнөн ар бир студент экиден-үчтөн вариант чыгарышат. Студент мектеп математикасынын курсун толук кайталап чыккан болот. Студенттер варианттарды чыгарууда жөн эле чыгарбастан, чыгарылышка толук анализ жүргүзүшөт. Жоопторду маселелерге, теңдемелерге коюп текшерүү жүргүзүлөт жана негизделет. Стереометриянын маселелери каралган жана аларды чыгаруунун ар кандай ыкмалары көрсөтүлгөн. Бир маселеге үч чийме сунушталган.

Annotation: In our article we have considered the problems, the solutions of which can not be found in the GDZ on the Internet. Each student solve on two or three variants from the "options tasks for self-test" "Collection" mi Skanavi. The result each student repeats almost the whole school course of mathematics. In solving variants, students not only solve, but also conduct a full analysis of the solution. Justify the answers of the problems, lead to the test problems and equations. The problem of stereometry is considered, different solutions are given. For one task, three drawings are offered.

Ключевые слова: вектор, скалярное произведение векторов, обратные тригонометрические функции.

Түйүндүү сөздөр: вектор, векторлордун скалярдык көбөйтүндүсү, тескери тригонометриялык функциялар.

Key words: vector, scalar work of vector, reverse trigonometric functions.

На факультете математики и информатики студенты третьего курса изучают методику преподавания математики. Каждый студент в течении семестра решает вариант самостоятельной работы из 10 задач. На кафедре разработана методичка, содержащая модульные задания и самостоятельные работы для студентов.

В современном мире в интернете можно всё найти в телефоне или компьютере. Но мы не встречали в ГДЗ решение «Вариантов заданий для самопроверки» сборника М.И. Скана-ви. Может и правы авторы, что нет решебника по этому разделу. Решая, каждый вариант, студент повторяет почти весь школьный курс математики. Мы предлагаем решения некото-рых задач, которые вызвали затруднения у студентов.

Вариант XXX. [1]

№ 9. В прямоугольном параллелепипеде $ABCD A_1 B_1 C_1 D_1$ диагонали AC и BD пересекаются в точке M и $\angle ABD = 60^\circ$. Определить скалярное произведение $\overline{AC} \cdot \overline{AD}$, если $|B_1 M| = 3$, и $\angle BMB_1 = 30^\circ$ (Рис. 1).

Анализируем условие задачи. Задача по стереометрии. Даем определение прямоугольного параллелепипеда. Определение вектора, скалярного произведения векторов. Все формулы пишем на доске с правой стороны от решения.

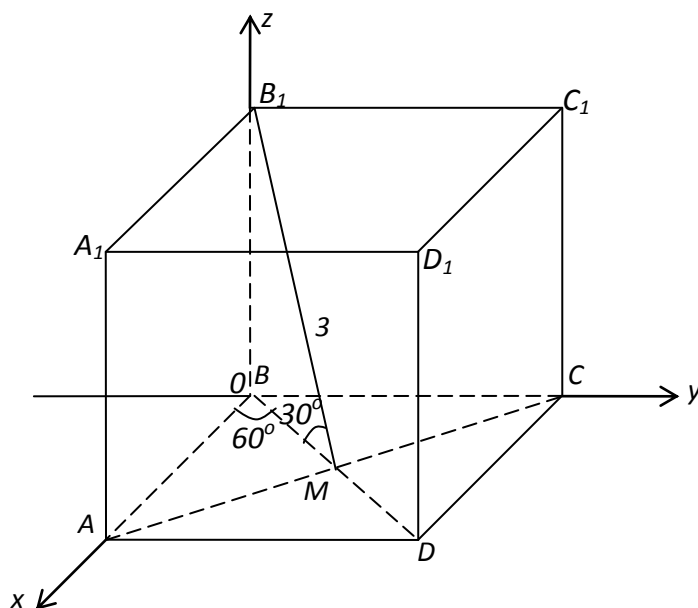

Рис.1. Параллелепипед

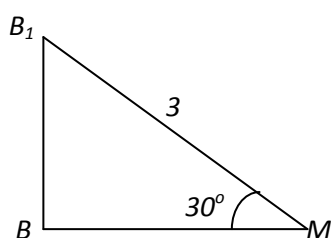

Рис.2. Треугольник

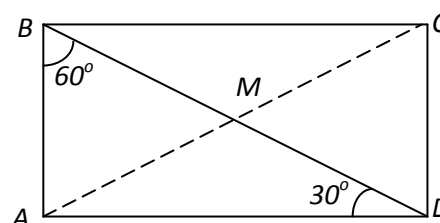

Рис.3. Прямоугольник

Дано: $ABCD A_1 B_1 C_1 D_1$ – прямоугольный параллелепипед.

$$\begin{aligned} [AC] \cap [BD] = M, & \quad \angle ABD = 60^\circ \\ |B_1M| = 3, & \quad \angle BMB_1 = 30^\circ \end{aligned}$$

$$\overline{AC} \cdot \overline{AD} = ?$$

Для решения начертим ещё треугольник ΔB_1BM (Рис. 2), где видно, что $\angle B_1BM = 90^\circ$ и прямоугольник $ABCD$ (Рис.3), где M точка пересечения диагоналей $[AC]$ и $[BD]$. Воспользуемся теоремой: в прямоугольном треугольнике, катет, лежащий против угла в 30° , равен половине гипотенузы.

Решение:

$$\text{из } \Delta B_1BM: \angle B_1BM = 90^\circ, \angle BMB_1 = 30^\circ; B_1M = 3 \Rightarrow |B_1B| = 1,5 \text{ и } |BM| = \frac{3}{2}\sqrt{3}$$

$$\Delta ABD: |BM| = \frac{3}{2}\sqrt{3}; |BD| = 3\sqrt{3}; \angle BAD = 90^\circ; \angle ABD = 60^\circ \Rightarrow \angle ADB = 30^\circ |AC| = 3\sqrt{3}; |AB| = \frac{3}{2}\sqrt{3}; |AD| = \frac{9}{2};$$

$$\text{Если: } B(0; 0; 0); \text{ то } C\left(0; \frac{9}{2}; 0\right); A\left(\frac{3}{2}\sqrt{3}; 0; 0\right); D\left(\frac{3}{2}\sqrt{3}; \frac{9}{2}; 0\right)$$

В задаче просят найти скалярное произведение $\overline{AC} \cdot \overline{BD}$. Пусть вершина B совпадает с началом координат и имеет координаты $B(0; 0; 0)$. Мы уже вычислили длины сторон $[AB]$ и $[AD]$, то можем записать координаты для A , D и C . Чтобы найти координаты векторов $[AC]$ и $[AD]$ воспользуемся формулой: $\overline{AC}\{x_2 - x_1, y_2 - y_1, z_2 - z_1\}$.

Можно устно произвести вычисления. Получим $\overline{AC}\left\{-\frac{3}{2}\sqrt{3}; \frac{9}{2}; 0\right\}$; $\overline{AD}\left\{0; \frac{9}{2}; 0\right\}$. Скалярное произведение векторов в координатной форме $a \cdot b = a_x b_x + a_y b_y + a_z b_z$.

По этой формуле имеем

$$\begin{aligned} \overline{AC} \cdot \overline{AD} &= a_x b_x + a_y b_y + a_z b_z \\ \overline{AC} \cdot \overline{AD} &= 0 + \frac{81}{4} + 0 = \frac{81}{4} = 20,25 \end{aligned}$$

Ответ: 20,25.

Эту задачу можно решить и по формуле $\bar{a} \cdot \bar{b} = |a| \cdot |b| \cos \varphi$,

$$\begin{aligned} \varphi &= \angle CAD = 30^\circ \\ \overline{AC} \cdot \overline{AD} &= |AC| \cdot |AD| \cdot \cos 30^\circ \\ AC \cdot AD &= 3\sqrt{3} \cdot \frac{9}{2} \cdot \frac{\sqrt{3}}{2} = \frac{81}{4}, \end{aligned}$$

тот же ответ 20,25.

Хотя второе решение короче, первое интереснее. Цель преподавателя не только показать решение, но повторить как можно больше формул и теорем, в ходе объяснения решения. Повторяем все свойства прямоугольника:

- диагонали равны между собой;
- в точке пересечения делятся пополам;
- внутренние накрест лежащие углы, при двух параллельных прямых и секущей, равны между собой.

Значения тригонометрических углов надо знать в пределах от 0° до 90° . Достаточно знать для синуса, остальные функции, их значения можно найти, опираясь на теорему Пифагора и основное тригонометрическое тождество:

$$\sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha = 1$$

Тригонометрия является частью школьной математики. Со студентами повторяем все формулы. Чаще всего просим вывести формулу, так она запоминается лучше. Вызывают затруднения примеры, где встречаются обратные тригонометрические функции.

Вариант XIX. [1]

№ 8. Найти $\sqrt{5 \cos(\arctg 0,75)}$

Нахождение значения $(\arctg 0,75)$ по таблицам и телефонам нежелательно. Тем более надо объяснить решение и повторить формулы.

Решение: Пусть $(\arctg 0,75) = \alpha$, тогда $tg(\arctg 0,75) = tg\alpha$,
следовательно, $tg\alpha = 0,75$ или $tg\alpha = \frac{3}{4}$.

Согласно тождеству $\sin^2\alpha + \cos^2\alpha = 1$,
произведя деление на $\cos^2\alpha$,

получим $1 + tg^2\alpha = \frac{1}{\cos^2\alpha}$,

подставим значение $tg\alpha$

$$1 + \frac{9}{16} = \frac{1}{\cos^2\alpha}, \frac{1}{\cos^2\alpha} = \frac{25}{16}, \cos^2\alpha = \frac{16}{25}$$

так как выражение $\cos\alpha$ находится под знаком радикала, берем только положительное значение $\cos\alpha = \frac{4}{5}$.

Вернемся к нашему примеру

$$\sqrt{5\cos\alpha} = \sqrt{5 \cdot \frac{4}{5}} = \sqrt{4} = 2.$$

Ответ: 2.

Студенты умеют проверять правильность решения квадратного, показательного, логарифмического уравнений. Реже – тригонометрические уравнения.

Предлагаем решение следующей системы.

Вариант XXI. [1]

№ 6. Решить систему уравнений

$$\begin{cases} \cos\pi x = -1 \\ x^3 - 5x^2 - 14x = 0. \end{cases}$$

Проверяем, когда $\cos x = -1$, период функции $y = \cos x$. Из левой части второго уравнения выносим x и получаем произведение x и приведенного квадратного уравнения. Его корни можно устно найти по теореме Виета.

$$\begin{cases} \cos\pi x = -1 \\ x^3 - 5x^2 - 14x = 0. \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \pi x = \pi + 2\pi n \quad /: \pi \\ x(x^2 - 5x - 14) = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x = 1 + 2n, n \in Z \\ x_1 = 0, x_2 = -2, x_3 = 7. \end{cases}$$

Теперь нам надо, чтобы корни уравнений совпали. Учитывая, что $n \in Z$, даем значения.

$$\begin{cases} n = 0; \\ x = 1; \end{cases} \begin{cases} n = 1; \\ x = 3; \end{cases} \begin{cases} n = 2; \\ x = 5; \end{cases}$$

все эти ответы не берем только при $\begin{cases} n = 3 \\ x = 7. \end{cases}$

Обращаем внимание, что n может принимать, только целые значения. При $x = 0$ и $x = -2$, получаем для n дробные значения.

Ответ: 7.

Вариант VI. [1]

№ 6. Сколько корней уравнения $\sin x + \cos x = \sqrt{2}$ находится на отрезке $[-\pi; 3\pi]$?

Решение. $\sin x + \cos x = \sqrt{2} \sin^2 x + 2\sin x \cos x + \cos^2 x = 2$.

$$\sin 2x = 1 \quad 2x = 90^\circ + 360^\circ \cdot n, \quad n \in Z \quad x = 45^\circ + 180^\circ \cdot n, \quad n \in Z$$

$$n = 0 \quad x = 45^\circ$$

$$n = -1 \quad x = -135^\circ$$

$$n = 1 \quad x = 225^\circ$$

при $n = 2, x = 405^\circ$.

при $n = 3, x = 585^\circ$.

корни: $-135^\circ, 45^\circ, 225^\circ$ и 405° .

Ответ: 4 корня.

Вариант XI. [1]

№ 10. Осевое сечение конуса – равносторонний треугольник. Найти отношение объема конуса к объему вписанного в него шара (Рис.4).

Решение.

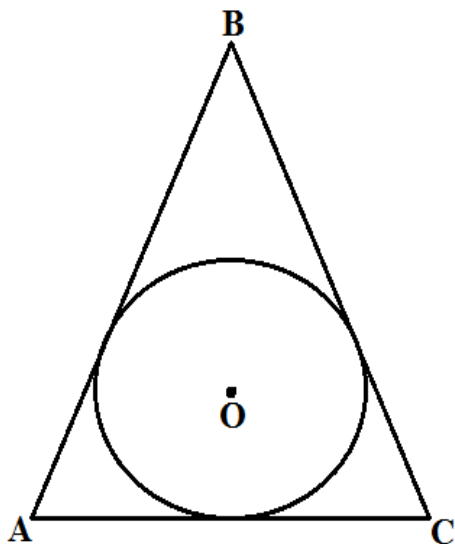

Рис.4

Дано: конус,

$\triangle ABC$ – осевое сечение,

$AB = BC = AC$, вписан шар

$V_{\text{конуса}} : V_{\text{шара}} = ?$

Пусть: $AC = a$; $CK = \frac{a}{2}$ (R); радиус основания конуса $BK = \frac{\sqrt{3}a}{2}$ (H) высота конуса;

$OK = \frac{\sqrt{3}a}{6}$ (r) радиус шара.

$$V_{\text{конуса}} = \frac{1}{3} \pi R^2 H; \quad V_{\text{шара}} = \frac{1}{3} \pi \frac{a^2}{4} \cdot \frac{\sqrt{3}a}{2} = \frac{\pi \sqrt{3} a^3}{24};$$

$$V_{\text{шара}} = \frac{4}{3} \pi r^3; \quad V_{\text{шара}} = \frac{4}{3} \pi \frac{3\sqrt{3}a^3}{36 \cdot 6} = \frac{\pi \sqrt{3} a^3}{54};$$

$$V_{\text{конуса}} : V_{\text{шара}} = \frac{\pi \sqrt{3} a^3}{24} : \frac{\pi \sqrt{3} a^3}{54} = \frac{54}{24} = \frac{9}{4} = 2,25.$$

Ответ: 2,25.

Вариант XX. [1]

№ 7. В результате измерений некоторой величины получены следующие пять значений: 51; 51,2; 51,4; 52,1; 52,3. Найти такое число X , для которого сумма квадратов разностей между полученными значениями и числом X была бы наименьшей.

Решение.

$$y(x) = (51 - x)^2 + (51,2 - x)^2 + (51,4 - x)^2 + (52,1 - x)^2 + (52,3 - x)^2.$$

$$y(x) = 51^2 - 102x + x^2 + 51,2^2 - 102,4x + x^2 + 51,4^2 - 102,8x + x^2 + 52,1^2 - 104,2x + x^2 + 52,3^2 - 104,6x + x^2$$

$$y(x) = 5x^2 - 516x + 51^2 + 51,2^2 + 51,4^2 + 52,1^2 + 52,3^2$$

$$y'(x) = 10x - 516; \quad y'(x) = 0$$

$$10x - 516 = 0$$

$$x = 51,6.$$

Ответ: 51,6.

Студентам для самостоятельного решения предлагаем уравнения: [4]

а) $2x^4 + 3x^3 - 3x^2 - 3x + 2 = 0$

Ответ: $x_{1,2} = \frac{-1 \pm \sqrt{5}}{2}, x_{3,4} = \frac{-1 \pm \sqrt{17}}{4}$

б) $x^5 + 3x^4 - x^3 + 2x^2 - 24x - 32 = 0$

Ответ: $x_1 = 2, x_{2,3} = \frac{-5 - \sqrt{21} \pm \sqrt{10\sqrt{21} - 18}}{4}$

По книге Рогановского Н.М. и Рогановская Е.Н. повторяем анализ и решение задач. Определение состава и структуры задачи. Управление поиском решения задач [5].

Перед прохождением педагогической практики, мы успеваем повторить основные разделы школьной математики. Показать решения и проанализировать более сложные задачи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Сканава М.И.. Сборник задач по математике для поступающих в вузы. / М.И. Сканава. – М.: Мир и образование, 2013. – 608 с.: ил
2. Гусев В.А. Практикум по элементарной математике. Геометрия / В.А. Гусев. В.К. Литвиненко, А.Г. Мордкович. – М.:1992. – 352 с.
3. Майлыбашева Ч.С. Самостоятельные работы и модульные задания по методике преподавания математики / Ч.С. Майлыбашева, Г.Т. Мунапысова. – Б.: 2012. – 90 с.
4. Олехник С.Н., Потапов М.К., Пасиченко П.И. Нестандартные методы решения уравнений и неравенств. – М.: Издательство МГУ, 1991. – 144 с.
5. Рогановский Н.М., Рогановская Е.Н.. Методика преподавания математики в средней школе: учебное пособие: в 2 ч. – Могилев: УО МГУ им. А.А. Кулешова, 2010. – 312 с.

*Раимкулова А.С.,
д.п.н., профессор
Кыргызский Национальный университет
имени Ж. Баласагына*

*Сакмамбетова У.Дж.
аспирант
Международный Кувейтский университет*

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО
ПЕДАГОГА ПО РАЗВИТИЮ САМООЦЕНКИ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ
В УСЛОВИЯХ СЕМЬИ**

*Раимкулова А.С.,
п.и.д., профессор
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз
улуттук университети*

*Сакмамбетова У.Дж.
аспирант
Эл аралык Кувейт университети*

**ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЧӨЙРӨДӨ ОКУЧУУЛАРДЫН ӨЗҮ ӨЗҮН БААЛООСУН ӨСҮП
ӨНҮКТҮРҮҮ БОЮНЧА БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН КЕСИПТИК
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ**

*Raimkulova A.S.,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn*

*Sakmambetova U.
graduate student
Kuwait International University*

**FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF A FUTURE TEACHER FOR
THE DEVELOPMENT OF SELF-ESTEEM OF STUDENTS IN FAMILIES**

Аннотация: В статье рассматривается проблема формирования профессиональных компетенций будущего педагога по развитию самооценки личности школьников в условиях семьи. Предложены педагогические условия по формированию у будущего учителя способов взаимодействия с семьей. Рассмотрены уровни готовности будущего педагога к взаимодействию с семьей и обоснованы его профессиональные компетенции по формированию самооценки личности школьников в условиях семьи.

Аннотация: Макалада үй-бүлөлүк чөйрөдө окуучулардын өзү-өзүн баалоосун өсүп өнүктүрүү боюнча болочок мугалимдин кесиптик компетенцияларын калыптандыруу проблемасы каралган. Болочок мугалимдин үй-бүлө менен карым катнаштын ыктарына ээ болушунун педагогикалык шарттары сунушталган. Болочок мугалимдин үй-бүлө менен карым катнашка даярдоо деңгээлдери аныкталган жана анын үй-бүлөлүк чөйрөдө окуучулардын өзү-өзүн баалоосун калыптандыруу боюнча кесиптик компетенциялары негизделген.

Annotation: *The article considers the task of preparing students for interaction with the family, reveals the problem of developing the professional competencies of the future teacher in the formation of self-esteem of the personality of students in the family.*

The pedagogical conditions for the formation of the future teacher's ways of interacting with the family are proposed. The levels of readiness of the future teacher to interact with the family are examined and his competencies for the formation of self-esteem of the personality of students in family conditions are substantiated.

Ключевые слова: *будущий педагог, взаимодействие, семья, формирование, самооценки личности, школьники, компетенции.*

Түйүндүү сөздөр: *болочок мугалим, карым катнаш, үй-бүлө, калыптандыруу, өзү өзүн баалоо, мектеп окуучулары, компетенциялар.*

Key words: *future teacher, interaction, family, formation, personality self-esteem, schoolchildren, competencies.*

Современный вуз в условиях новых требований к подготовке будущего педагога должен быть ориентирован на формирование качественного специалиста. Многие молодые педагоги не имеют теоретические и практические знания в деле правильного воспитания и формирования личности ребенка в семье, не готовы к формированию самооценки личности школьников в условиях семьи.

Формирование профессиональных компетенций будущего педагога по развитию самооценки школьника в условиях семьи – педагогический процесс, направленный на освоение системы знаний, умений, способов деятельности по взаимодействию с семьей.

Изучение практики подготовки будущего педагога к деятельности по взаимодействию с семьей показывает, что она в значительной мере должна определяться с учётом следующих внутренних факторов: 1. Жилищные и материально-бытовые условия семьи. 2. Структура семьи и её количественный состав. 3. Отношение родителей к детям. Выполнение функций материнства и отцовства. 4. Духовное единство семьи. 5. Моральное единство семьи. 6. Трудовой характер семьи. 7. Культура общения родителей с детьми. 8. Уровень педагогической культуры родителей.

Многие молодые учителя начальных классов испытывают серьёзные затруднения в классификации средств и методов работы с родителями, с учащимися, не владеют технологиями педагогической поддержки учащихся и их семей. В связи с чем, надо уделять большое внимание к данной проблеме в процессе подготовки будущих педагогов. Будущие педагоги должны быть готовы к взаимодействию с семьей не только в вопросах воспитания, но и в вопросах становления и формировании личностных качеств ребенка. Необходимо создавать условия обогащения опыта будущего педагога.

Будущий педагог должен знать, что самооценка ребенка важная составляющая личности. Самооценка всегда влияет на то, как он будет относиться к успеху и неудаче в различных видах деятельности и в том числе как он себя будет позировать среди своих сверстников, взрослых. Согласно Мухиной В.С., самооценка ребенка это система оценок и представлений о себе, своих качествах и возможностях [1]. О своем месте среди других и как он будет строить отношения с другими людьми. Как личность ребенок начинает сознавать себя исходя из следующих составляющих: физическое состояние, имя, пол, признания другими его личности. Затем формируется умения общения. В ходе личностного становления у школьника идет формирование представления о присущих ему качествах и возможностях (образ реального «Я» - «какой я есть»), но также и представление о том, каким он должен быть, каким его хотят видеть окружающие (образ идеального «Я» - «каким бы я хотел быть»). Если представление реального совпадает с идеальным, то это критерий требуемого показателя. Самоуважение, ощущение личностной ценности, позитивное влияние на окружающих и др. составляют собой ценностные отношения к себе. Отрицательное отношение к себе, отсутствие самоуважения и др. составляют суть негативной самооценки.

Будущий педагог должен также знать, что есть четыре условия, которые влияют на самооценку личности школьника: 1) опыт общения школьника с взрослыми; 2) опыт общения со сверстниками; 3) индивидуальный опыт ребенка; 4) его умственное развитие.

Опыт общения ребенка с взрослыми является тем объективным условием, вне которого процесс формирования детского самосознания невозможен или сильно затруднен. Знания у школьника возрастают при влиянии взрослого и при этом формируется указанные нами выше типы самооценок. Все выше перечисленные компоненты напрямую влияют на формирование личности ребенка [2].

Будущий педагог должен понимать, что на процесс семейного воспитания влияют совокупность внешних и внутренних (внутрисемейных) факторов. Внешние факторы: 1. социально-экономические условия жизни; 2. увеличение количества разводов и уменьшение количества браков; 3. резкое снижение рождаемости детей; 4. новые формы интеграции семьи, образовательных учреждений, общественных организаций в деле воспитания детей.

Как воспитатель нового поколения каждый будущий педагог должен знать, что значительную роль для нормального функционирования (семьи в целом и воспитания детей в частности) играют внутрисемейные отношения и в первую очередь отношения между супругами. Нездоровый психологический климат в семье, ссоры, грубость в отношениях в семье «содействуют формированию у детей ряда отрицательных качеств личности, которые влияют на успеваемость детей, на их поведение в школе и дома. Среди этих факторов важнейшими являются материально-бытовые условия, численность семьи и ее состав, нравственно-психологический климат, социальный и профессиональный опыт родителей, их педагогические знания и способности, взаимосвязь семьи со школой и другими социальными институтами, ценностные ориентации всех членов семьи" [3].

При этом он должен понимать, что внутренние (внутрисемейные) факторы: зависят от внешних, взаимосвязаны и взаимодействуют с ними. Это обусловлено тем, что воспитание личности ребенка осуществляется в процессе социализации: с одной стороны, он усваивает социальный опыт, ценности, нормы, установки своего общества, с другой - сам активно производит социальные связи и опыт.

Будущий педагог должен овладеть способами взаимодействия с семьей посредством практических занятий инновационного типа, это может быть деловые игры, различные занятия интерактивного направления в виде эффективного коучинга и другие.

Для формирования готовности будущего педагога к взаимодействию с семьей необходимо, прежде всего, разрабатывать диагностические программы изучения их знаний и компетенций. На наш взгляд, диагностическая программа должна быть нацелена на формирование готовности будущего педагога по следующим уровням:

Продуктивный уровень: владение базовыми знаниями по взаимодействию с семьей; активное освоение новых способов взаимодействия с семьей; проявление творчества, инициативы и самостоятельности при проектировании работы с семьей и в вопросах формирования личности ребенка в семье.

Нормативный уровень: знание нормативных законодательств по вопросам формирования личности ребенка в семье. Правовое ориентирование при оказании педагогической помощи и поддержки родителей и при работе с семьями и детьми.

Важной задачей в процессе педагогической практики необходимо формировать у будущих педагогов умения установления доверительных отношений с родителями и другими членами семьи в случае их совместного проживания и проведение бесед с родителями об особенностях их ребенка.

Для установления доверительных отношений с родителями будущий педагог должен уметь вести беседы об индивидуальных особенностях детей, уметь выяснять, насколько хорошо родители знают своих детей и каковы взаимоотношения между ними. Будущий педагог должен знать, что родители нуждаются в индивидуально разработанной программе психолого-педагогической помощи и поддержке в воспитании детей и налаживанию семейных взаимоотношений. Решение таких практических проблем необходимы для будущих педагогов и

способствуют реализации задач формирования профессиональных компетенций будущего педагога по развитию самооценки личности школьника и по взаимодействию с семьей.

Педагогическое взаимодействие – это «процесс совместной деятельности педагога, учащегося и его родителей, имеющий педагогическую цель правильного формирования личности ребенка» [5].

Для формирования профессиональных компетенций будущих педагогов по развитию самооценки школьника в условиях семьи в программу обучения должны быть включены: практикумы, содержащие реальные жизненные ситуации, тренинги, где проводятся тесты, экспресс-интервью, определяющие уровни их самокритичности, готовности будущего педагога к взаимодействию с семьей, критерии самооценки, склонности к педагогической деятельности и др.

Готовность будущего педагога к продуктивному взаимодействию с семьей, к развитию самооценки школьника в условиях семьи будет оптимальным и полным, если студенты уже во время обучения в вузе будут иметь качественные знания о возрастных особенностях ребенка, о функциональных обязанностях семьи и о важности тесного взаимодействия с родителями.

Прежде всего, будущие педагоги должны знать, что:

- семья играет важную роль в процессе формирования и становлении личности ребенка;
- в семье формируются все личностные качества любого человека;
- влияние семьи на личность ребенка происходит в различных ситуациях и условиях;
- семья важный общественный институт, который уже с ранних лет в жизни ребенка создает условия для того чтобы у ребенка сформировались знания и навыки общественного взаимодействия;
- семья так же дает возможности осознать ребенком себя среди других людей, у него формируются «социальная позиция, социальная роль, которую ребенок будет играть, выходя за пределы семьи» [1].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акимова Г.Е. Как помочь своему ребенку?: справ. Для неравнодуш. родителей [Текст] / Г.Е. Акимова. – Екатеринбург: У-Фактория, 2003.
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности [Текст]/В.Г. Асеев. – М.: Мысль, 2003.
3. Белобрыкина О.А. Влияние социального окружения на развитие самооценки [Текст]/О.А. Белобрыкина. // Вопросы психологии, № 4. – 2001.
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание [Текст]/Р.Бернс: Пер. с англ. / – М.: Прогресс, 1986.
5. Богданова Н.А. Психологические трудности развития Я-идентичности младших школьников [Текст]: автореф. дис. канд. псих. наук... / Н.А. Богданова – Калуга, 2000.

Челпакова С.М.

п.и.к.

КР билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкери
«Сейтек» БжӨУБ директору

**КЫРГЫЗСТАНДА МЕКТЕПТЕН ТЫШКАРКЫ КОШУМЧА БИЛИМ
БЕРҮҮ МЕКЕМЕЛЕРИНИН ТҮПТӨЛҮШҮ**

Челпакова С.М.

к.п.н., Заслуженный работник образования КР,
директор НЦДЮ «Сейтек»

**СТАНОВЛЕНИЕ ВНЕШКОЛЬНОГО ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ**

Chelpakova S.M.

c.p.s., Honoured Worker of Education
of the Kyrgyz Republic,
"Seitek" CYNC director

**FORMATION OF OUT OF SCHOOL ADDITIONAL EDUCATION
IN KYRGYZSTAN**

Аннотация: Мектептен тышкаркы кошумча билим берүү системасынын пайда болушунан берки көп жылдык тажрыйбаны бүгүнкү заманбап технологиялык жетишкендиктер менен айкалыштырылат. Азыр балдардын каалоосуна жана кызыкчылыгына жараша билим берүү программаларын тандоо мүмкүнчүлүгү абдан кеңейди. Мурда системада көңүл ачууга жана саясий тарбияга басым жасалып келсе, азыркы кезде балдардын керектөөлөрүн канааттандырууга жана ар тараптуу өнүктүрүүгө көбүрөөк маани берилет.

Аннотация: Совмещение многолетнего опыта со дня образования внешкольной дополнительной образовательной системы с сегодняшними современными технологическими достижениями. В данное время по желанию и интересу детей, возможность выбора образовательных программ очень расширилась. Раньше в системе побольше делали акцент на политическое воспитание и развлечение, а в сегодняшний день большое значение имеет удовлетворение потребности ребят и разностороннее развитие.

Annotation: Combining many years of experience obtained from the day the out-of-school additional educational system was established with today's modern technological achievements. At present, at the request and interest of children, the choice of educational programs has expanded greatly. Previously, the system focused more on political education and entertainment, while today, meeting the needs of children and diversified development is of greater importance.

Түйүндүү сөздөр: Мектептен тышкаркы кошумча билим берүү, балдардын каалоосу жана кызыкчылыгы, социалдык-педагогикалык, жөндөмдүүлүк, инсанды калыптандыруу.

Ключевые слова: Внешкольное дополнительное образование, желание и интерес детей, социально-педагогический, способность, формирование личности.

Key words: Out-of-school additional education, children's desire and interest, socio-pedagogical, ability, personality formation.

Советтик педагогиканын негиз салуучуларынын, заманбап педагогдордун, көрүнүктүү окумуштуулардын эмгектерин изилдеп, ошондой эле архивдик жана статистикалык

документтерди карап чыксак, Кыргызстанда мектептен тышкаркы мекемелердин жаралышы жана өнүгүшү Россия жана КМШ өлкөлөрүндөгүдөн кыйла айырмаланарын көрөбүз.

Мектептен тышкаркы таалим алгач пионер отряддарынын жана комсомол уюмдарынын коомдук иштери менен, т.а. 1923-1924-жылдары башталган.

1936-жылы 22-апрелде Кыргызстан комсомол обкомунун чечими менен алгачкы пионерлер үйү ачылган. 1937-1972-жылдары мындай мекемелердин саны 150гө жеткен.

Кыргызстандагы мектептен тышкаркы кошумча билим берүү уюмдарынын пайда болуп, өнүгүшүнүн тарыхый-маданий жана социалдык-педагогикалык өнүктөрүн иликтеп көргөндө, бир катар объективдүү шарттарды аныктоого болот. Ошол кезде идеологиялык талап катуу болгон: өспүрүмдөрдүн аң-сезимине коммунисттик идеялар кенже курактан тартып эле сиңирилген. Кароосуздукка каршы бардык жерде күрөш жүргүзүп, балдардын жана өспүрүмдөрдүн бош убактысын уюштурууга өзгөчө маани берилди. Балдардын социалдык жигердүүлүгүн арттыруу максатында аларды коомдук пайдалуу иштерге кенири тартуу керек эле.

Кыргызстандагы мектептен тышкаркы билим берүүнүн басып өткөн жолун изилдегенде, жаралган учурдан азыркы мезгилге чейин алты этапты белгилөөгө болот:

1-этап: 1936-1940-жылдары — жаралышы

2-этап: 1941-45-жылдары — Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги ишмердик

3-этап: 1945-60-жылдары — өнүгүү

4-этап: 1961-86-жылдары — гүлдөп турган мезгил

5-этап: 1987-1992-жылдары — басаңдоо, кризис

6-этап: 1993-жылдан азыркы мезгилге чейин — кризистен чыгуу жана турукташуу мезгили. Кризиске туруштук берген айрым мекемелер ишин уланта беришти, ушул убакка чейин энтузиаст педагогдор балдар үчүн эмгектенип, бардык күч-аракеттерин жумшап келатышат.

90-жылдары өлкөдөгү экономикалык кризистин айынан мектептен тышкаркы тарбияга жетиштүү көңүл бурулбай калды. Мектептен тышкаркы уюмдар жоюлуп, имараттары коммерциялашкан жактарга өтүп жатты. Муну менен катар каржылоо да кыскарып, кесипкөй кадрлар башка тармактарга кете баштады.

Мектептен тышкаркы кошумча билим берүү системасынын пайда болушунан берки көп жылдык тажрыйбаны бүгүнкү заманбап технологиялык жетишкендиктер менен айкалыштырылат. Азыр балдардын каалоосуна жана кызыкчылыгына жараша билим берүү программаларын тандоо мүмкүнчүлүгү абдан кеңейди. Мурда биздин системада көңүл ачууга жана саясий тарбияга басым жасалып келсе, азыркы кезде балдардын керектөөлөрүн канааттандырууга жана ар тараптуу өнүктүрүүгө көбүрөөк маани берилет.

Кошумча билим берүүнүн баалуулугу — балдардын мектептеги базалык алган билим менен эле чектелбей, кесипти туура тандап алышына жана кичинекей кезинен эле чыгармачылык жөндөмүн өнүктүрүшүнө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Кошумча билим алган балдар чоңойгондо да көп жаңылбай, туура чечим кабыл алууга жөндөмдүү болушат.

Азыркы замандын шартында мектептен тышкаркы билим берүү уюмдары кошумча билим берүү мекемесинин макамына ээ болууда.

Мектептен тышкаркы кошумча билим берүү системасынын ишмердиги бүгүнкү күндө илимий жактан негизделип, инсанды калыптандырууга байланыштуу бир нече маанилүү социалдык-педагогикалык функцияларды аткарат: окуучулардын бош убактысын туура уюштуруу; жакшы көргөн иши менен алектенүүгө шарт түзүү; балдардын жана өспүрүмдөрдүн шык-жөндөмдөрүн өстүрүү; кесипти туура тандоого жол ачуу; жекече мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык кошумча билим алуу; өзүнүн дареметин ишке ашыруу үчүн инсандын социалдык жетилүүсүнө өбөлгө түзүү.

Кошумча билим берүүнүн дагы бир өзгөчөлүгү — ата-энелер балдарынын дареметин ачууга умтулушат. Өлкөнүн азыркы социалдык-экономикалык өнүгүү абалында мектептен тышкаркы кошумча билим берүүнүн мааниси өсөт. Ал социалдык-педагогикалык жактан жаңы муундун өкүлдөрүн активдүү жашоого багыттайт.

Жалпы билим берүү мектеби билим берүү менен гана чектелет. Ал мектептен тышкаркы кошумча билим берүү уюмдун жардамысыз инсанды, балдардын жөндөмүн жетиштүү даражада калыптандыра албайт, алардын көңүл ачуусун уюштура албайт. Жаңы заманда инсандан билимдүүлүк, маданиятуулук гана эмес, чыгармачыл, интеллектуалдык ж.б. жактан жөндөмдүүлүк да талап кылынат. Ошондуктан ата-энелер балдарын өз алдынча жашоого кам көрүшү керек.

Балдар жана өспүрүмдөр мектептен гана окуганда өздөрүнүн жөндөмдүүлүгүн толук өнүктүрө алышпайт. Алар өздөрүнүн интеллектуалдык жана эмоционалдык керектөөсүн жетиштүү канааттандыра алышпайт. Анткени жалпы билим берүү мекемелеринин милдеттери мамлекеттик стандарттардын талаптарына ылайык жүргүзүлөт. Бул шартта негизги социалдык-педагогикалык милдеттери, максаттары келечек муунду калыптандырууга багытталган мектептен тышкаркы кошумча билим берүү уюмдарынын ролу жогорулайт.

Мектептен тышкаркы кошумча билим берүүнүн программасынын өзгөчөлүгү - балдардын алган билимдерин интеграциялоо мүмкүнчүлүгүндө. Бул уюмдардын тарбиялануучулары бир нече студияда же секцияда билим алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Алар бош убактысын бүт бойдон өз алдынча өнүгүүгө жумшайт, кызыктуу жана пайдалуу иштер менен алектенген жаңы досторду табат. Совет доорунда мектептен тышкаркы билим берүү тыкан иштелген методикалык жетекчиликтин алдында жүргүзүлчү. СССР Агартуу министрлигинин жактыруусу менен ар кандай ийримдер үчүн ар тармактагы илим адистеринин 200дөн ашуун программалары иштелип чыккан. Ийрим жетекчилерине керектүү усулдук иштелмелер дайыма чыгып турчу. Балдар менен иштегенге илимий кызматкерлерден, ЖОЖ окутуучуларынан, чыгармачыл жана техникалык интеллигенциянын өкүлдөрүнөн сырткары студенттер дагы чакырылчу. Иликтөө көрсөткөндөй, мектептен тышкаркы уюмдар окуучулардын көңүл ачуусун уюштурууда бир нече маанилүү милдеттерди аткарган.

Балдарды жана өспүрүмдөрдү коомдук пайдалуу иштерге тартуу, пионердик жана комсомолдук активдердин мектеби катары калыптандыруу, ар кандай багыттагы ийримдердин жетекчилери үчүн методикалык сунуштарды жайылтуу жана иштеп чыгуу боюнча методикалык борбор катары да иш жүргүзгөн. Мындай иштер азыр бардык мектептен тышкаркы кошумча билим берүү уюмдарында инсанды калыптандыруу боюнча жаңы милдеттерге ылайык жаңы окуу программалары жана методикалык иштелмелерге таянуу менен жүргүзүлөт. Республикадагы жалпы билим берүү мектептери менен катар мектептен тышкаркы билим берүү уюмдары ар кандай деңгээлдеги жана толук билим берүү системасын түзөт. Ушул жагынан алганда, мектептен тышкаркы кошумча билим берүү ишмердигинин билим берүүчүлүк, тарбиялык жана өнүктүрүүчүлүк принциптери айкын болот:

- инсанды толук калыптандыруу багыттарынын бири катары мектептен тышкаркы кошумча билим берүүнү караса болот, анткени ал окуучуну ар кандай билим берүү программаларына катыштырып, маданий-эстетикалык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт;

- бул уюмдардын билим берүү ишмердиги тутумдаштыруучу мүнөзгө ээ; педагогикалык процессти бирге аракеттенүү менен (педагог — окуучу, педагог — педагогикалык кеңеш, педагог — методикалык кеңеш, педагог — көркөм кеңеш, педагог — ата-эне — окуучу) максаттуу багытта ишке ашырылат;

- мектептен тышкаркы кошумча билим берүү уюмдарынын ишмердиги билим берүү процессинин субъекти болгон инсанды калыптандырууга багытталат;

- бүгүнкү учурда мектептен тышкаркы уюмдар балдардын жана өспүрүмдөрдүн табигый жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө, өз алдынча иштөө ишмердигин уюштурууга багытталган билим берүүнүн бир ийкемдүү формасы катары каралат;

- мектептен тышкаркы кошумча билим берүү — инсандын өз алдынчалык кесипкөйлүгүн аныктоочу баштапкы жана маанилүү этап;

- ата-энелер жана балдар чыгармачылык ишмердик түрүн ыктыярдуу тандайт;
- баланын инсандык жетилишинин жана өзүнүн дареметтерин жүзөгө ашырышынын объективдүү шарты катары тарбия жана билим берүү процесси социалдык-педагогикалык жактан динамикалуу уюштурулуп, жүргүзүлөт;
- баланын өз алдынча жекече өнүгүүсүнө жана пайда болгон маселелерди өз алдынча чечүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүлөт, баланын чыгармачылык активдүүлүгүнө түрткү берилет.

Ушул шарттарды эске алуу менен, «Сейтек» Балдардын жана өспүрүмдөрдүн улуттук борборунун инсанды калыптандыруу боюнча тажрыйбасын биз жалпылаштырдык. Айрыкча билим берүүчүлүк жана тарбиялык мүмкүнчүлүктөргө көңүл бурулду.

Кошумча билим берүү жагынан ишмердигин татыктуу жүргүзүү үчүн биздин борбордун дарамети, мүмкүнчүлүктөрү жетиштүү. Азыр бул Борбордо 2000 окуучу өзүнүн каалоосу, тандоосу боюнча тарбияланып жатышат. Бул көрсөткүч жылдан жылга өсүп баратат. 1990-жылы пионерлердин жана окуучулардын Фрунзе сарайында бир гана ыр жана бий ансамбли болсо, анын ишин улантуучу «Сейтек» борборунда азыр тогуз элдик жана үлгүлүү чыгармачыл жамаат иштеп жатат.

Фольклордук-этнографиялык «Байчечекей», «Ибарат», «Кыргыз көчү» ансамблдердин иштери элдик аспаптарда ойноону үйрөтүүгө, элдик каада-салттарды изилдөөгө багытталган. Ал эми бий «Шаттык», «Улыбка», «Делгир», «Азия Нур», «Ак ниет», «Ариет» бий коллективдеринин иштери кыргыз жана дүйнөлүк элдердин бийлерин үйрөтүүгө, хореографиялык бий ансамблдери менен тааныштырууга, алардын тарыхы жана элдердин турмушун окутуп-үйрөтүүгө багытталган. Билим берүү программаларында этномаданият компонентин күчтөндүрүү каралган. Анткени педагогдор билим берүүдө кыргыз элинин маданияты башка элдердин маданияты менен тыгыз байланышта экенине басым жасашат.

Тарбия иштеринин жалпы жыйынтыгын карасак, Кыргызстандагы мектептен тышкаркы кошумча билим берүү уюмдарынын флагманы «Сейтек» борбору бир топ ийгиликтерди жарата алды. Кошумча мектептен тышкаркы билим берүү тармагындагы өзгөчө кызматы, өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодо кошкон салымы үчүн «Сейтек» Балдардын жана өспүрүмдөрдүн республикалык борборуна 2007-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен Улуттук деген макам ыйгарылса, 2011-жылы балдарды жана өспүрүмдөрдү маданий-эстетикалык жана руханий тарбия берүүдөгү зор салымы үчүн борбор «Даңк» медалы менен сыйланды. Кошумча билим берүү уюмдарынын ичинен “Сейтек” борбору ушул эң жогорку макам жана медаль ыйгарылган бирден бир мекеме болуп саналат. Биздин иликтөөлөргө караганда, кошумча билим берүү инсандын калыптануусуна толук жооп берет. «Инсан» деген түшүнүктү биз тарбия процессинде негизги сапаттары калыптана турган окуучунун социалдык мүнөздөмөсү катары колдонобуз. Мыкты берилген тарбия адамдын калыптануусуна жана өзүн-өзү тарбиялоосуна жол ачат.

АДАБИЯТТАР:

1. «Сейтек» БжӨУБ. Фрунзе пионерлер сарайынын летописи. Фонд 36-41 гг. 7-9-б.
2. Асипова Н.А. «Көп улуттуу чөйрөдө окуучулардын баарлашуусу». Москва, «Советская педагогика», № 12, 1991.
3. Балясная Л.К. «Сабактан тышкаркы учурда окуучуларды тарбиялоо». – Б.: «Просвещение», 1980. – 188 б.
4. Мектептен тышкаркы мекемелердин тарбиялык ишмердиги. Илимий эмгектердин жыйындысы. М.Б. Коваль ред., АПН ССС, 1986, 194 б.

Зайцев Игорь Станиславович
доцент
Государственное учреждение образования
«Академия последипломного образования»,
Республика Беларусь, г. Минск

СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ НА РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ЭТАПАХ

Zaitsev Igor Stanislavovich
docent
State institution of education
"Academy of postgraduate education"
Republic of Belarus, Minsk

SOCIAL DEVELOPMENT AT DIFFERENT AGE STAGES

Аннотация: *Статья посвящена некоторым вопросам становления индивида в обществе. Рассмотрены наиболее значимые позиции. Представлена направленность приложения педагогических усилий в социальном развитии на разных возрастных этапах.*

Annotation: *The article is devoted to some issues of the formation of the individual in society. The most significant positions are considered. The focus of the application of pedagogical efforts in social development at different age stages is presented.*

Ключевые слова: *социальное развитие, образовательный процесс, индивидуально-психологические свойства, адаптация, профессиональное самоопределение.*

Key words: *social development, educational process, individual psychological properties, adaptation, professional self-determination.*

При рассмотрении проблемы социального развития важно осветить такой аспект, как адаптация в дошкольном учреждении, поскольку именно дошкольное учреждение есть первая в жизни ребенка модель социума. Дальнейшая коллективная жизнь в большой степени будет определяться опытом организации взаимодействия в самой первой для ребенка модели общественного проживания. Основной показатель успешности адаптации в этот период – удовлетворенность своим положением в группе и совместной деятельностью, каковой по преимуществу является игровая. Адаптация в учебно-воспитательном учреждении предполагает включение детей дошкольного возраста в образовательный процесс, способствующий их психическому развитию. Дошкольники разнородны с позиции готовности к восприятию учебных программ учреждения. Такое положение определяет необходимость эффективного индивидуального воздействия через доступное для каждого содержание. Направленность индивидуального подхода определяется индивидуально-типологическими свойствами каждого ребенка. Показателем педагогического мастерства в реализации индивидуального подхода является способность педагога учесть особенности каждого и их проявления в совместной деятельности детей.

Организация индивидуальной работы с конкретным дошкольником осуществляется на основе учета состояния психических процессов. Некоторым детям необходимы ежедневные занятия, другим достаточно незначительной поддержки индивидуального характера на групповых занятиях. Имеется категория дошкольников, нуждающихся в ежедневных занятиях, но не готовых к интенсивному индивидуальному воздействию в силу быстрой утомляемости, повышенной истощаемости. С такими детьми необходимо первоначально проводить строго дозированные по времени занятия, постепенно увеличивая их продолжительность, что способствует повышению работоспособности дошкольников. Индивидуальные занятия с ребенком лучше проводить в форме игр. Также следует обратить внимание на личностные проявления, которые иногда диаметрально противоположны: одни дети слишком импульсивны

и расторможены, другие характеризуются неуверенностью, безынициативностью, застенчивостью, замкнутостью. У первых в процессе индивидуального педагогического воздействия следует воспитывать выдержку, спокойствие, а у вторых – контактность, инициативность, смелость. Соблюдение данного условия поможет не только обеспечить подбор адекватных средств воздействия и его эффективность, но и поддержит в деле социального развития маленького человека.

Профессионализм педагога предполагает способность создать психологически комфортную обстановку на занятиях для дошкольника, вызвать у него заинтересованность в материале, организовать активную деятельность ребенка, обеспечив тем самым процесс его общего развития. При создании комфортной обстановки важно учитывать специфику эмоционально-волевой сферы. Возможные у ряда дошкольников недостатки в эмоционально-волевой сфере, проявляющиеся в широком и противоречивом спектре (раздражительность, безынициативность, вялость, апатия, обидчивость, агрессивность, негатив и т.п.), значительно снижают работоспособность в целом и приводят к проявлению элементов, затрудняющих социальное развитие (неумение вступать в общение с окружающими, отсутствие навыков межличностного взаимодействия и др.). Большое значение в педагогической работе с дошкольниками имеет правильно организованное речевое общение, так как функция общения есть регулятор поведения человека. Положительный эффект в организации общения может дать совместная бытовая деятельность дошкольников под руководством педагога, в процессе которой оречевляются действия каждого как самим исполнителем, так и другими участниками общего процесса. Этой же цели послужит и организация сюжетно-ролевых игр. Дошкольники, объединившись в ходе игры в группу, закладывают основы межличностных отношений.

Одним из факторов, определяющих успешность социального развития, является готовность к школьному обучению. Анализируя проблему перехода к школьному обучению необходимо учесть изменение требований к детям со стороны педагогов и родителей, переход от одного ведущего вида деятельности (игровая) к другому (учебная), усложнение общеобразовательного материала. В начале обучения в школе начинают проявляться различия между детьми. Для более комфортного перехода детей к школьному обучению в дошкольных учреждениях следует широко использовать работу по обогащению знаниями о природе и обществе, формировать практические и интеллектуальные навыки будущей учебной деятельности, что позволит более удачно адаптироваться в новых образовательных условиях.

На фоне сказанного значима роль продолжения начатого в дошкольных учреждениях предметно-практического обучения. Такое обучение способствует и приобретению определенных умений и навыков, и социальному развитию ребенка. Ведущим направлением предметно-практического обучения является формирование правильной структуры продуктивной деятельности в процессе коллективных занятий, что способствует возникновению личностных мотивов общения в классе. Через предметно-практическое обучение актуализируется развитие познавательных способностей и социальной активности.

Годы школьного обучения – решающий этап в социальном развитии, поскольку именно в этот период формируются отношения между индивидами, группами, что готовит школьников к интеграции в общество, как наиболее важному моменту жизненного самоопределения. В школьные годы способность адекватно реагировать и отвечать на информацию из внешнего мира, выработанная прошлым социальным опытом, и определяет суть социального развития через появление адаптивных механизмов на основе памяти индивида о предшествующих событиях [5]. Этим можно объяснить возможность адекватных социальных реакций ребенка при достижении школьного возраста, а, следовательно, попадании в новые социальные условия. В этот период сущность и направленность социального развития зависят от природы коллектива и взаимоотношений коллектива и ребенка.

При переходе ребенка из одного вида детского учреждения в другой отмечаются эмоциональные, психические и функциональные сдвиги. Это свидетельствует о необходимости проведения мероприятий для облегчения адаптационного периода, в первую очередь для предотвращения тяжелой адаптации в новом коллективе с усложнившимися

требованиями. Процесс адаптации школьника подразумевает выработку новых форм социального поведения, что предполагает разрушение ранее сформировавшихся динамических стереотипов и формирование новых [1, 2]. Для адаптации при поступлении в школу большое значение имеет прошлый опыт ребенка. Накопление социального опыта детьми возможно при условии тесного взаимодействия специалистов детских учреждений и родителей. Для облегчения периода адаптации детей при поступлении в школу необходимо установление единства системы воспитания в семье и учебном учреждении.

Все мероприятия, облегчающие процесс адаптации в школе, следует разделить на мероприятия по подготовке к поступлению в учебное учреждение и организацию работы со вновь поступившими в период их привыкания к новым социальным условиям. Учитывая тот факт, что не все дети, в силу реально сложившихся в настоящее время условий воспитания, в основном субъективных (домашние репетиторы, воспитатели), до периода поступления в учебное заведение посещали дошкольные учреждения, важным представляется решение проблемы введения ребенка в коллектив сверстников. Здесь полезным, на наш взгляд, является сотрудничество учителя и родителей не просто в форме организации факультативного консультирования учителем родительского состава, но разработка и проведение совместных мероприятий по модели «учитель, родители – ребенок», предполагающей равное участие воспитателей и родителей в педагогическом процессе.

Приведенная модель может быть реализована через организацию совместного общения детей и взрослых, в решении школьных задач и в организации досуга. Ценным, на наш взгляд, на начальных этапах школьного обучения является организация классных мероприятий с участием родителей по «обыгрыванию» возможных повседневных ситуаций на бытовую тематику с едиными требованиями со стороны старших к поведенческим реакциям ребенка. Цель таких смоделированных ситуаций – научить ребенка ориентироваться не только в условиях семейного окружения, но и адекватно действовать в различных житейских обстоятельствах. Организация подобных мероприятий способствует и формированию положительных межличностных отношений в коллективе, определяющий фактор становления которых – социальное общение, являющееся условием формирования как общества в целом, так и каждой отдельной личности [3, 4]. Такой интерес к данному вопросу обусловлен тем, что именно в процессе общения с окружающими, человек развивает и удовлетворяет определенные социальные потребности.

Формирование навыков социального общения – один из важных моментов создания эмоционального благополучия, что способствует становлению групповой среды, благоприятствующей овладению системой знаний, ценностей и образцов поведения, принятых в обществе. Нормализация атмосферы социального общения помогает раскрыться человеку как личности, принять на себя определенную роль, а через нее занять свое место в системе общественных отношений. Правильно организованный процесс социального общения нормализует эмоциональное состояние индивида, а это способствует становлению адекватного общественного поведения и развитию положительных личностных взаимоотношений, являющихся личностной системой адаптации человека. В организации взаимоотношений участников коллектива велико значение таких социально-психологических условий, как прежний опыт общения человека в различных формах коллективистской деятельности и его психологические особенности. Цели и задачи коллектива определяются наиболее целесообразным характером взаимоотношений его членов. Потребность детей в развитии личных взаимоотношений должна лечь в основу одного из положений организации учебно-воспитательного процесса. Управление становлением межличностных отношений способствует формированию конкретного ребенка как составляющую коллектива, в дальнейшем – общества.

Одной из основных задач образовательного процесса является изучение индивидуальных особенностей учеников для оказания помощи в выборе будущей профессии на основе учета собственных психофизиологических характеристик. К типичным психологическим проблемам, связанным с профессиональным самоопределением, следует отнести: рассогла-

сование идеального и реального образа выбираемой профессии; несоответствие представлений о своих личных ценностных ориентациях представлениям о ценностях, обеспечивающих успех в профессиональной деятельности в экономических и социальных структурах; рассогласование реальной и идеальной мотивации профессионального выбора; неадекватную самооценку. Решение любых психологических проблем связано с осознанием и принятием этих проблем, с развитием самосознания человека. Люди, стоящие на пороге профессионального выбора, обладают особым психологическим настроением к самопознанию. Для них характерны: стремление разобраться в себе; оценка своих возможностей в современном мире, в том числе и в профессиональном; стремление оценить, какие условия могут способствовать, а какие мешать вхождению в мир профессии. Наибольшей сензитивностью в развитии профессионального самосознания обладают люди старшего школьного и юношеского возраста, для которых проблема профессионального и личностного самоопределения является актуальной. На основании сказанного в условиях профессионального консультирования, наряду с использованием классических методик, направленных на изучение личностных особенностей, интересов, склонностей и способностей, особое внимание следует уделить методикам, исследующим самосознание и самооценку, что позволит наметить способы психологического воздействия.

Представлена позиция, определяющая единство образовательного процесса с детьми разного возраста с позиции социального развития индивида.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре / В. В. Абраменкова. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 416 с.
2. Александровская Э.М. Психологическое сопровождение школьников: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Э.М. Александровская, Н.И. Кокуркина, Н.В. Куренкова. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
3. Венгер А.Л. Психическое развитие ребенка в процессе совместной деятельности / А.Л. Венгер // Вопросы психологии. – 2001. – № 3. – С. 17–26.
4. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Н.Ф. Голованова. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
5. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. 1. Психическое развитие ребенка / А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – С. 233–258.

*Толстых Елена Леонидовна
доцент*

*Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего образования «Курский государственный университет»*

**ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ ТВОРЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ В УСЛОВИЯХ
РЕАЛИЗАЦИИ НОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ**

*Tolstykh Elena Leonidovna
master*

*Federal State Budgetary Educational Institution
of Higher Education «Kursk State University»*

**PREPARATION OF STUDENTS OF CREATIVE DIRECTIONS IN THE CONDITIONS
OF IMPLEMENTATION OF NEW EDUCATIONAL STANDARD**

***Аннотация:** В статье характеризуются вопросы реализации новых образовательных стандартов на примере разработки образовательной программы по дизайну. Рассматриваются принципиальные отличия всех предыдущих вариантов образовательных стандартов от актуализированных ФГОС 3++, возможность и необходимость реализации индивидуальной образовательной траектории. Приведены примеры включения потенциальных работодателей в учебный процесс системы высшего образования.*

***Annotation:** The article describes the issues of implementing new educational standards on the example of developing an educational program on design. We consider the fundamental differences between all previous versions of educational standards and the updated FSES 3++. The possibility and necessity of implementing an individual educational trajectory is considered. Examples of including potential employers in the educational process of the higher education system are given.*

***Ключевые слова:** художественное университетское образование, образовательный стандарт, творческая направленность, компетенция.*

***Key words:** University art education, educational standard, creative orientation, competence.*

Анализируя развитие образовательной системы российского вуза на протяжении последнего десятилетия, можно утверждать, что подготовка студентов всегда осуществлялась с учетом их будущего трудоустройства. Например, в ГОС-2 существовала согласованность с тарифно-квалифицированными характеристиками Минтруда России, происходило согласование требований к выпускникам и содержанию образования с работодателями, одновременно разрабатывались ГОС для всех ступеней ВПО, включая магистратуру, что обеспечивало концептуальную совместимость стандартов.

На следующем этапе федеральные государственные образовательные стандарты создавались уже с привлечением работодателей и с учетом принципов Болонского процесса. Сохраняя прежнюю внутреннюю структуру (характеристика направления подготовки, требования к результатам освоения, структуре, условиям реализации образовательных программ), этот стандарт содержал некоторые принципиальные отличия. В первую очередь, ФГОС был разработан для формирования «рынка квалификаций», когда работник оценивается на основе его реальной квалификации, а не только полученного им диплома о завершении курса обучения в учебном заведении.

Необходимость разработки модернизированного стандарта ФГОС 3+ была обусловлена необходимостью учета потребностей регионального рынка труда. В нем наполнение второй, вариативной части учебного плана было отдано под ответственность вуза.

Актуализированный ФГОС 3++ ориентирует образовательный процесс в вузе, в первую очередь, на сформированность профессиональных умений выпускника, а не на список учеб-

ных дисциплин и их объем. В новом ФГОС 3++ содержание образовательной программы полностью должно быть основано на профессиональном стандарте, который представляет собой характеристику квалификации, необходимую для осуществления определенного вида профессиональной деятельности, в частности, выполнения определенной трудовой функции. Профстандарты – это квалификационные характеристики, приведенные в соответствие с запросами современности. Профстандарт, по сравнению с единым квалификационным справочником, является более приближенным к трудовой действительности, так как содержит требования к образованию и опыту/стажу работы. Если квалификация работающего сотрудника не полностью соответствует требованиям профстандарта, организация может направить сотрудников, например, на профессиональное обучение, чтобы привести их квалификацию в соответствие с профстандартами. ФГОС 3++ дает возможность выпускникам осуществлять профессиональную деятельность в других областях и сферах профессиональной деятельности при условии соответствия уровня их образования и полученных компетенций требованиям к квалификации работника. Таким образом, содержание образовательного процесса в вузе должно быть максимально приближено к требованиям профессиональных стандартов, так как выпускники будут иметь больше возможностей при трудоустройстве в будущем.

В ФГОС 3++ указываются конкретные области профессиональной деятельности, в которых могут работать выпускники. На момент написания статьи ФГОС 3++ по направлению 54.03.01 Дизайн еще не утвержден. На официальных сайтах есть проект данного документа. Согласно ему, будущий дизайнер сможет работать в следующих областях: 01.003 Профессиональный стандарт «Педагог дополнительного образования детей и взрослых», 01.004 Профессиональный стандарт «Педагог профессионального обучения, профессионального образования и дополнительного профессионального образования», 21.001 Профессиональный стандарт «Дизайнер детской игровой среды и продукции», 31.006 Профессиональный стандарт «Дизайнер автомобилестроения», 40.059 Профессиональный стандарт «Промышленный дизайнер (эргономист)», 40.137 Профессиональный стандарт «Дизайнер транспортных средств». Новый стандарт дает право образовательной организации определять профиль образовательной программы, ориентируя ее на типы задач профессиональной деятельности, либо на ее объекты. Кроме того, в ФГОС 3++ сокращена нормативная правовая регламентация организации и осуществления образовательной деятельности и расширены полномочия образовательных организаций. Таким образом, выбрав направленность образовательной программы и соотнеся ее с профстандартом, организация разрабатывает все компоненты учебной программы. При этом важно максимально охватить потенциальные области будущей профессиональной деятельности.

Уровень подготовки студента по актуализированным стандартам может быть представлен в виде перечня и качества сформированных компетенций. У обучающихся должны быть сформированы компетенции трех видов. Универсальные компетенции (УК) и общепрофессиональные компетенции (ОПК) – устанавливаются ФГОС 3++ и полностью включаются в образовательную программу. Профессиональные компетенции (ПК) могут быть обязательными, рекомендуемыми и устанавливаемыми образовательной организацией самостоятельно. В проекте ФГОС 3++ по направлению 54.03.01 Дизайн указаны следующие виды компетенций: универсальные (общие для всех направлений бакалавриата), общепрофессиональные (профессиональная ориентация, научные исследования, методы творческого процесса дизайнеров, создание авторского дизайн-проекта, организаторская деятельность, информационно-коммуникационные технологии, педагогическая деятельность, государственная культурная политика), профессиональные (в соответствии с профстандартом или примерной основной образовательной программой). Перечень и содержание компетенций в проекте нового ФГОС 3++ предполагают не только на получение студентом определенного перечня профессиональных знаний и практических умений, но и создания условий для его последующего саморазвития. Это обусловлено современными условиями, выражающимися в быстром развитии общества, необходимости быть готовым к постоянному развитию, самосовершенствованию и самообразованию в течение всей жизни. Способность к самообразованию – это необходи-

мая важнейшая составляющая профессиональной деятельности для студента творческого вуза, она служит необходимым условием профессионального становления конкурентоспособного специалиста.

Для реализации ФГОС 3++ с учетом требований современного рынка труда образовательная организация должна предоставлять студентам возможность индивидуальной образовательной траектории; обеспечивать разностороннюю подготовку при обязательном умении выпускника решать узкоспециализированные задачи. Учреждения высшего образования, в том числе и творческой направленности, должны быть готовы к реализации, помимо образовательных учебных целей, субъективных образовательных потребностей каждого студента. При данном подходе в образовании особенно важна роль тьютора, «проводника» в мире образовательных возможностей. Новая организация всего образовательного процесса предполагает предоставление студенту разных потенциальных направлений учения, например, в области изобразительного искусства и дизайна.

Таким образом, в настоящее время в некоторых областях профессиональной деятельности существует несогласованность между ожиданиями работодателей и реальными возможностями выпускников. У образовательной организации появляется задача разработки образовательных программ с учетом запросов рынка труда, предполагающих формирование необходимого уровня компетенций выпускников. Принципиально новым является разработка образовательных программ на основе профстандартов. Кроме того, остаются простые и эффективные способы решения данной задачи: различные варианты включенности работодателей в такие формы как: лекции, семинары, мастер-классы, олимпиады, практики. Они позволяют реально повысить уровень и конкурентоспособность будущих специалистов в своей области. Все нововведения направлены на повышение качества подготовки выпускников вуза и их готовности к осуществлению профессиональной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Байдикова Н.Л. Индивидуализация обучения студентов магистратуры в условиях накопительно-балльной системы // Международный научно-исследовательский журнал. 2016. – № 11-3 (53). – С. 9-12.
2. Бахтизин Р.Н., Баулин О.А., Мазитов Р.М., Шайхутдинова Н.А. Трансформация системы подготовки специалистов в условиях перехода на ФГОС 3++ // Высшее образование в России . – 2019. – № 5. – С. 104-108.
3. Двенадцать решений для нового образования: доклад центра стратегических разработок и Высшей школы экономики. – М.: Изд-во НИУ ВШЭ, 2018. – 106 с.
4. Зверева Н.Г. Комплексная психолого-педагогическая диагностика как основа проектирования индивидуальных образовательных маршрутов студентов: автореф. дис. к.п.н. – Ярославль, 2007. – 24 с.
5. Кузнецов Е.Б., Энговатова А.А. Университеты 4.0: точки роста экономики знаний в России // Инновации. – 2016. – № 5 (211). – С.3-9.
6. Щербакова Т.Н. Творчество в деятельности современного педагога // Актуальные вопросы современной педагогики. Мат-лы IV Междунар. науч. конф. / Под редакцией Г.Д. Ахметовой. – Уфа, 2013. – С. 21-25.
7. Университет третьего поколения в стратегии развития современного образования (круглый стол) // Высшее образование в России. – 2018. –Т.27. – № 5. – С. 59-73.
8. <http://fgosvo.ru/fgosvo/142/141/16/104>

*Ибрайым кызы А.
п.и.к., ага илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

**ИНФОРМАТИКАНЫ ЭЛЕКТРОНДУК ОКУТУУДА МУГАЛИМДИН
ОКУУЧУЛАРДАГЫ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРДҮН КАЛЫПТАНЫШЫН
ДИАГНОЗДОО МАДАНИЯТЫ**

*Ибрайым кызы А.
к.п.н., старший научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

**ДИАГНОСТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА УЧИТЕЛЯ С ЦЕЛЬЮ ФОРМИРОВАНИЯ
КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ЭЛЕКТРОННОМ ОБУЧЕНИИ
ИНФОРМАТИКЕ**

*Ibraiyim kyzy Aijan
Ph.D., Senior Researcher
Kyrgyz Academy of Education*

**DIAGNOSTIC CULTURE OF A TEACHER FOR THE FORMATION OF COMPETENCE
OF STUDENTS IN ELECTRONIC INFORMATION EDUCATION**

***Аннотация:** Аталган макалада мугалимдин диагноздоочулук ишмердүүлүгү, анын мааниси жазылат. Мунун менен катар информатиканы электрондук окутуу менен калыптануучу окуучулардагы компетенцияларды диагноздоо проблемасы айтылат. Андан соң мугалимдин диагноздоочулук маданияты жана анын деңгээлдери берилет. Негизинен макаланын мазмуну информатиканы электрондук окутууда мугалимдин окуучулардагы компетенттүүлүктөрдүн калыптанышын диагноздоо маданиятына арналган.*

***Аннотация:** В данной статье показано значение пишется значениями диагностической деятельности учителя и выявлена проблема диагностики учащихся в формировании компетентности при электронном обучении информатике. Описаны уровни диагностической культуры учителя. Содержание статьи ориентировано на раскрытие сути диагностической культуры учителя в формировании компетентности учащихся при электронном обучении информатике.*

***Annotation:** This article shows the importance of writing the value of the diagnostic activity of the teacher and identifies the problem of diagnosing students in the formation of competence in e-learning computer science. The levels of the diagnostic culture of the teacher are described. The content of the article is aimed at revealing the essence of the teacher's diagnostic culture in the formation of students' competence in electronic learning in computer science.*

***Түйүндүү сөздөр:** диагностика, диагноздоо, компетенттүүлүк, окуучулардын компетенциялары, диагноздоо ишмердүүлүгү, информатик мугалиминин диагноздоо маданияты.*

***Ключевые слова:** диагностика, диагностирование, компетентность, компетенции учащихся, диагностическая деятельность, диагностическая культура учителя информатики.*

***Key words:** diagnosis, diagnosis, competence, student competencies, diagnostic activities, diagnostic culture of computer science teacher.*

Мугалимдин диагноздоочулук ишмердүүлүгү – педагогикалык процесстин өзүнө катышкан катышуучулардын өз ара аракеттеринин негизги абалын, өзгөчөлүгүн, өзгөрүүлөрүн, андан сырткары анын келечегин алдын-ала баамдоо жүргүзүүгө негизделген, педагогдун

профессионалдык ишмердүүлүгүнүн үзгүлтүксүз бөлүгү. Биз диагностика – бул ишмердүүлүк, ал эми диагноз – ошол ишмердүүлүктүн жыйынтыгы деп эсептеп, демек диагноз кою боюнча ишмердүүлүктүн же предметти окутуу жана анын жыйынтыгын чыгаруу ыкмасынын жыйынтыгы (б.а. натыйжаны алуу ишмердүүлүгүн жаратуу ыкмасы) катары карайбыз.

Ишмердүүлүктүн башка түрлөрүндөй эле мугалимдин диагноздоочулук ишмердүүлүгү да өзүнүн объектисинин, предметинин, максатынын жана милдеттеринин өзгөчөлүү деңгээли менен айырмаланат. Мындай деңгээлдер өз кезегинде информатика предметин электрондук окутуу менен окуучуда калыптануучу компетенцияларды текшерип, баалап, анализдеп, окуучунун предметти өздөштүрүү деңгээлин аныктоодо же аны диагноздоп, бир бүтүм чыгарууда информатик мугалимине чоң кызмат аткарат. Бул өз кезегинде учурдагы сапаттуу билим берүүнүн белгилерине мүнөздүү болгон жана мамлекеттин билим берүүнү туруктуу өнүктүрүү саясатына туура келген, электрондук окутууну ишке ашыруу зарылчылыгына шайкеш келет [2].

Электрондук окутуу – бул (кыскартылган сөз – *E-learning*, англ. *Electronic Learning* – *электрондук окутуу*) – информациялык жана электрондук технологиянын жардамы менен окутуу системасы деп түшүндүрүлөт.

Ал эми ЮНЕСКОнун адистеринин берген аныктамасы боюнча электрондук окутуу – бул «e-Learning – интернеттин жана мультимедиянын жардамы менен окутуу» деп түшүндүрүшөт.

Демек, сабактагы *компьютердик технология* – бул компьютердик каражаттардын мүмкүнчүлүгүн сабактын белгилүү бир этабында колдонулушу, сабактагы *мультимедиялык технология* – бул компьютердик каражаттардын жардамы менен жана иштелип чыккан даяр программалардын коштоосу менен окуу процессин уюштурууну түшүнсөк, ал эми *электрондук окутууда* системалык мамиле талап кылынат. Мында сабактын максатынан, окутуунун формасынан баштап баалоо каражаттарын тандап алууга чейинки система түзүлөт. Муну менен катар колдонулуп жаткан окуу куралдар комплекстүү электрондук түрдө иштелип чыгат. Электрондук окутуунун мааниси ушунда [6].

Ушул өңүттөн алып караганда, жогорудагыдай мүнөздөмөлөрдүн ар биринин информатикадагы бири-бири менен болгон байланышын, маанисин тактайбыз. Информатик мугалиминин диагноздоо ишмердүүлүгүнүн объектиси катары информатика сабагындагы окуучулардын өз ара таасирлеринин, маалыматтык технологияны колдонууларынын педагогикалык көрүнүшү, субъекттердин жекече-личносттук негиздери, алардын калыптанышынын мыйзам ченемдүүлүктөрү эсептелет. Диагноздоочулук ишмердүүлүктүн предмети – маалыматтар теориясынын негиздерин ИКТнын ордун анын ичинен Кыргызстандын жана бүтүндөй дүйнөнүн өнүгүшүндө курчап турган чөйрөнүн көз карашын, окуучуларда компьютердик техникалар менен иштөөдө туруктуу көндүмдөрүн, күндөлүк турмушта кездешкен маселелерди чечүүдө аракет системалары жана колдонмо программалар менен иштөө көндүмдөрүн кабылдоо, окуучуларда турмуштук, бизнес жана маалыматтык процесстеринин, жаратылыш объектилеринин маалыматтык моделдерин түзүү көндүмдөрүн, алгоритмдештирүү жана программалоо маселелерин чыгарууда практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүү ж.б.у.с. келип чыккан себептик-изилдөө тенденциясынын деңгээлдерин жана билим берүүдөгү субъекттердин жекече-личносттук (окуучу-тарбиячы, мугалим-ата-эне ж.б.) калыптанууларын белгилөө б.а. окуучулардын же билим берүү процессинин мүнөздөмөсүнүн абалы, мааниси жана информатик мугалиминин профессионалдык ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун аныктоочу тенденциялар кирет. Ал эми диагноздоочулук ишмердүүлүктүн максаты болуп мугалимдин окуу процессти (текшерүү, оңдоп-түзөө, баалоо, анализдөө, диагноздоо ж.у.с.) сапаттуу, натыйжалуу алып жүрүү ишмердүүлүгүн алгылыктуу жогорулатуудагы объективдүү багытка ээ болу саналат.

Диагноздоосуз аң-сезимдүү, максаттуу ишмердүүлүктү элестетүү кыйын, ансыз алгылыктуу натыйжаны жана алынган натыйжага кепилдиктин болушун камсыздай

албайбыз. Ошондой эле, диагноздоодогу коюлган максатка жетүү үчүн милдеттер такталуу керек [2]. Андай милдеттерге:

- информатика предметинин илимдер системасындагы, окуу предметтериндеги, предметтер арасындагы ээлеген ордун, коомдук турмуштагы маанисин тактоо;

- класс менен иштөө үчүн иш пландарын жана программаларын иштеп чыгуу, тарбия берүүчү тышкы абалды аныктоо;

- маалыматтык технологияны максаттуу пайдалануунун жол-жоболорун, колдонуудагы мүмкүнчүлүктөрүн үйрөтүү;

- окуучулардын өнүгүүсүндөгү канааттандырбаган жагдайларды оңдоп-түзөө (коррекциялоо) динамикасы;

- окуучулардын же класстын окуу ишмердүүлүгүнүн алгылыктуу шарттарын ачып көрсөтүү;

- маалымат алмашуудагы интенсивдүүлүк;

- мугалимдин белгилүү бир иш-аракеттеринин алгылыктуулугун баалоо;

- окуучунун үй-бүлөдө жана башка кырдаалдардагы проблемаларын аныктоо ж.б. кирет. Мындай шарттарда, мугалимдин диагноздоочулук ишмердүүлүгү класс менен же класска жаңы келген окуучу менен таанышууда (бөлүмдү, чейректи аяктагандан кийин, же утурумдук, жылдык текшерүүдө), анализ жүргүзүүдө, баалоодо, маселелелүү кырдаалдарда (баланын кыйналуусунда, укук бузууда, тартип бузууда, компьютерде иштөөдө ж.у.с.) мугалимдин балага жардам берүү формаларынын такталышына таасирин тийгизип, көмөк көрсөтөт. Алдыңкы тажрыйбаны топтоо боюнча болгон ишти (ошонун ичинде өзүндүн тажрыйбанды өзүң жыйынтыктоону) баштоо ишин окутуу-тарбиялоо процесстеринин азыркы – болуп турган абалын педагогикалык анализдөөдөн баштоо зарыл. Анткени педагогикалык анализ жүргүзмөйүнчө, иштин бүгүнкү абалын мурдакыга салыштырып келечекти аныктамайынча жакшылыктуу ийгиликке жетишүү кыйын. Педагогикалык анализ жүргүзүү гана төмөнкүдөй үч суроого туура жооп табууга мүмкүндүк берет:

1. Эмне үчүн иштин натыйжасы мындайча болуп жатат?

2. Иштеги терс көрүнүштөр кайсылар, алардын себебин кантип жоюуга болот?

3. Иштин бул ийгилигин кантип бекемдеп, кантип андан ары өнүктүрүүгө болот? [1].

Диагноздоо процесси субъекттердин өз ара мамилелериндеги анын ар бир катышуучуларына тиешелүү. Диагноздоого окуучулардын ата-энелеринин катышуусу да бул процессти жакшыртат.

Диагноздоодо информатик мугалими бир нече этикалык талаптарды эске алуусу керек. И.В. Вачков, И.Б. Гриншпун, Р.С. Немов, Н.С. Пряжников төмөндөгүдөй этикалык талаптарды белгилешкен [2]:

- мугалимдин диагноз жүргүзүүдөгү анын жекече жоопкерчилиги, башка бирөөлөр (мисалы, жетекчилик) тарабынан демилге көтөрүлгөн (же тапшырылган) болсо да;

- диагноздоолуучунун өзүнүн түздөн-түз макулдугусуз диагноздоочу маалыматты жайылтууга жол бербөө;

- диагноздоодогу колдонулган методдордун жана методикалардын илимий жактан негизделиниши (алардын натыйжасы менен талапка жооп берүүчү ыңгайлуулуктар, валиддүүлүктөр, дифференциалдуулуктар тактыктардын дал келүүлөрү);

- объективдүүлүк;

- профессионалдык компетенттүүлүк;

- баланын (материалды) позитивдүү кабыл алуусу;

- окуучунун укугун коргоо ж.б.

Бул укуктук-этикалык эрежелер негизинен педагогикалык жана изилдөөчүлүк чөйрөдө сакталат. Диагноздоо процессине катышкан катышуучулар өз каалоолору менен (өзгөчө кенже курактагы окуучулар) бул процеске толук катышуулары керек. Практика көрсөткөндөй, эгерде диагноздоо процессинен баш тартуулар болсо, анда диагноздоодогу педагогикалык баалуулук жана андагы маалыматтарга ынанымдуулук дароо төмөндөйт.

Ошондуктан, эркин болуу принциби менен милдеттүүлүк принциби шайкеш келип туруусу керек.

Кандайдыр бир техникалык каражаттарды (видеокамера, жашыруун байкоолор, үн жазгычтар ж.б.) колдонуунун зарылчылыгы жок. Педагогикалык процесстеги диагноздоого катышкан катышуучулар кылмышкерлер эмес, тескерисинче, алар педагогикалык процесстин жүрүшүн жакшыртып жаткан жардамчылар катары эсептелиниши керек. Мындай жашыруун байкоо личносттун укугун бузгандыкка барабар. Ошондуктан, педагогикалык этика объекттин (личносттун, группанын) жүрүм-турумун, билимин жана өздөштүрүү деңгээлдерин байкоону талап кылат. Демек, мугалимдин диагноздоо процессин жөнгө салып туруу үчүн анын компетентүүлүгү да мааниге ээ. Мисалы, 7-класстын окуучулары информатиканы өздөштүрүп кетүү үчүн алардын компетенттүүлүктөрүн алдын-ала болжолдоп түзүп алып, ар бир сабакта же ар бир темада теориялык да практикалык да жактан текшерип көрүп, жыл жыйынтыгында диагноздоонун да жыйынтыгын чыгара алат. Мисалга 7-класстын информатика сабагындагы алдын-ала болжолдонгон компетенттүүлүктөрүнүн таблицасын байкап көрөлүк.

7-класстын мазмуну беш бөлүмдөн турат: «*Маалымат жана башкаруу*», «*Компьютерди программалык башкаруу*», «*Колдонмо-программалык жабдылыштар*», «*Моделдөөнүн практикumu*», «*Алгоритмдештирүү жана программалоонун негиздери*» [4].

Компетенциялар Окуу курсун аяктагандан кийин окуучулар төмөнкүлөрдү жасай алат:		
Маалыматтык	Социалдык - коммуникативдик	Өзүн-өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү
<p>Бул курсту аяктагандан кийин окуучулар төмөнкүлөрдү билишет:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Окуу материалын жалпылап, маалымат алып жүрүүчүлөрдөгү белгилер жана алардын үлгүлөрү менен иштөөгө үйрөнүшөт; • Компьютердин программалык башкаруу принциптерин өздөштүрүшөт; • Диалогдук режимде компьютердин программалык жабдылышын пайдаланышат. • Маалыматтык-математикалык моделдөөнүн негизги каражаттарын билишет; • Алгоритмдердин маанисин жана кызматын билишет. 	<p>Бул курсту аяктагандан кийин окуучулар төмөнкүлөрдү билишет:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Топтук иштердеги долбоорлордо демилгечилдик менен катышышат; • Башка окуучуларга баа жана комментарий берүүгө көнүгүшөт; • Инструменталдык программалык чөйрөнүн беделин жана кемчиликтерин класста, топто талкууга катышып, оңдоо-түзөөгө үйрөнүшөт; • Тапшырманы коллективдүү чечүү алгоритмин түзүшөт. 	<p>Курсун аяктагандан кийин окуучулар төмөнкүлөрдү жасай алышат:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Көйгөйлөрдү талдай билишет; • Компьютердин ресурстарында АСсын коюуга карата максаттуу тапшырмаларды аткарууда инструменталдык утилиттерди тандай алышат; • Алгоритмдерди стандарттык формада жаза билишет; • Күндөлүк жашоодо, ар түрдүү кырдаалдарда алгоритмдерин ишке ашырылышын талдай билет. • Колдонмо программалар менен иштей алышат; • Жөнөкөй моделдерди түзө алышат; • Компьютерди программалык башкара алышат ж.б.

Мында 7-класска тиешелүү компетенттүүлүктөр аркылуу да мугалим этап-этап боюнча алардын билгичтик, көдүмдөрүн текшерип, баалап, анализдеп, жыйынтык чыгарып диагноздоой алат.

Жогоруда белгиленгендей, *электрондук окутууда* системалык мамиле талап кылынат. Мында сабактын максатынан, окутуунун формасынан баштап баалоо каражаттарын тандап алууга чейинки система түзүлөт. Муну менен катар колдонулуп жаткан окуу куралдар комплекстүү электрондук түрдө иштелип чыгышы керек.

Информатика предметин окутуудагы негизги каражаттар компьютердик техникалар, программалык каражаттар, электрондук куралдар, электрондук колдонмолор ж.у.с. электрондук материалдар болгондуктан, кааласак, каалабасак да предметти окутуу электрондук окутуу менен коштолот. Ошол себептүү информатиканы окутуу менен окуучуларда калыптануучу компетенциялардын тизмеси сөзсүз түрдө алардын электрондук материалдарды, электрондук-программалык материалдарды, электрондук каражаттарды колдоно билүү компетенциялары менен толукталат.

Жогоруда айтылгандар окуучулардын информатиканы өздөштүрүүдөн калыптануучу компетенттүүлүктөрүн диагноздоодогу мугалиминин диагноздоо маданиятына келип такалат.

Илимде жана күндөлүк турмушта «маданият» терминине шайкеш келген, өзүнө көп кырдуу маанилерди камтыган терминди табуу кыйынга турат. Изилдөөчүлөр бул терминдин үч жүздөн ашык аныктамаларын беришкен. Аларды анализдеп көргөндө маданияттын универсалдуу мүнөздөмөсүндөгү эки аспект: жыйынтыктуу (мисалы, тарых маданияты, улуттук маданият, байыркы гректердин маданияты) жана процесстик (мисалы, чыгармачылыктын маданияты, ырчынын үн маданияты, дене тарбиясы, сөз маданияты ж.б.) деп берилет.

Маданияттык ишмердүүлүктүн **жыйынтыктуу аспектисинин** мүнөздөмөсү – бул адамдын чыгармачылык жактан, коомдук жана руханий жактан жетишкендиктери, жүрүм-турум эрежелеринин, колдонгон каада-салттарынын, дүйнөгө көз караштарынын үлгүлөрүнүн системасы. Мында маданият – социалдык жана профессионалдык жүрүм-турум эрежелеринин, мамилелешүүнүн, ишмердүүлүктүн нормалары катары кабыл алынат.

Жогорудагы аталып кеткен негизги сапаттар адамдык негизди түзгөн (инсан, субъект, өз алдынчалуулук) сапат деп эсептелинип, мындан биз үч негизги базалык педагогикалык баалуулуктарды (билим, билгичтик, мамиле) же тажрыйбаны жөнгө салып турууга негиз болгон (когнитивдик, ишмердүүлүк жана эмоционалдык-баалуу тажрыйбалар) түрлөрүн айкалыштыра алабыз. Мындай багыттарды алуу менен мугалимдин маданиятынын типтери аныкталат жана анын диагноздоочулук ишмердүүлүгү пайда болот.

Информатикада диагноздоо ишмердүүлүгүн типтерге бөлүп кароого болот. Алар нормативдик, баалуулук жана маанилүүлүк. Нормативдик тип информатик мугалиминин көңүлүн баланы жашоонун, билим алуунун (маалыматты өздөштүрүүсү, функционалдык даярдыгы), тарбиялануунун жана технологияны колдонуунун шарттарына көнүү даражасын аныктоого бурат. Тактап айтканда, мугалим окуучулардын билим алуудагы, билимдерди өздөштүрүүдөгү жана турмушта компьютерди колдонуу көндүмдөрүнө ээ болуудагы диагноздоонун мүнөздүү белгилерин, социалдык нормаларын, инсандык сапаттарын бөлүп алуу приоритеттүүлүгүн баса белгилейт.

Баалуулук тибин баланын тигил же бул социалдык-ролдук позициясындагы адамга компьютерди максаттуу пайдаланууда зарыл болгон жана ал зарылчылыктарды белгилеп көрсөтө алган гана баалуулуктарды диагноздоого мугалимдин көңүлүн бурат.

Диагноздоонун маанилүүлүк маданиятынын тибин информатикада баланын компьютерди өз алдынча колдонуучулук, чыгармачылык, башка адамдар менен маалымат алмашуучулук, мамилелешүү сапаттарына басым коёт.

Жогоруда саналып кеткен диагноздоо маданиятынын типтериндеги негизги басым информатика сабагында мугалим окуучунун билимин, билгичтигин, маалыматтык технологияны колдонуудагы компетенттүүлүктөрүн контролдоо, текшерүү, анализдөө, баалоо жана ушул сыяктуу аракеттердин жыйынтык чыгарылышына басым коюусун эсепке алат.

Диагноздоо ишмердүүлүгүнүн маданиятынын процесстик аспекти – бул кандайдыр бир билгичтиктин, өнүгүүнүн жогорку деңгээли. Аталган аспектте «маданият» категориясы

«компетенттүүлүк», «квалификация», «тапкыч», «жаратуучу», «профессионалдуулук» категорияларына жакындашат. Бул түшүнүктөрдө конкреттүү адамдын өнүгүүсү жана өздүк-жекече маданиятынын жаралуусу жөнүндө кеп айтылат.

Процесстик аспекттин информатикадагы мүнөздөмөсү болуп диагноздоо маданиятынын системалык деңгээлдери каралат. Аларга: *кандайдыр элементтерди диагноздоо* (покомпоненттик диагностика); *себептик-изилдөө байланыштарды диагноздоо* (функционалдык диагностика); *бири-бирине көз карандуулуктарды диагноздоо* (структуралык диагностика); *динамикалык системаларды диагноздоо* (прогностикалык диагностика). Бул жерде мугалимдин диагноздоочулук ишмердүүлүгүнүн белгилүү бир позициясы мааниге ээ.

Демек, жогорудагы айтылгандарды жыйынтыктап келсек, информатик мугалиминин диагноздоо маданияты мугалимдин белгилүү бир позициясы аркылуу коюлган максатка жетүү үчүн кырдаалга жараша диагноздоо чеберчилиги астында өнүгөт. *Чыгармачылык менен иштөөчү мугалимдер психологиялык жана педагогикалык илимдин алдыңкы түбөлүктүү жоболорун жакшы өздөштүрүп, алардын мектептик практикага пайдалануунун конкреттүү методикалык ыкмаларын жана системасын иштеп чыгышат. Новатор – мугалим өзүнүн эң сонун жеке ийгилиги менен, кандайдыр бир жаңылыкты сөзсүз мектептик турмушка киргизүүнү аябай көксөп каалагандыгы менен башка мугалимдерди дароо кызыктырып өзүнө тартат (Б. Бекбоев) [1].* Ал үчүн мугалимдин профессионалдык позициясын, билим берүүнүн практикасына коюлган максаттарын, аткарылган иштерге баа берүүсүн, диагноздоо ишмердүүлүгүн тактап алабыз. Муну менен катар профессионалдык ишмердүүлүктөгү кырдаалдарга ыкчам таасир этүү, мезгилдүү жыйынтыктоолорго же алынган натыйжаларга жараша дал келген стратегияларды тандап алуу, мындан сырткары, мугалимдин кырдаалдардын өзгөрүүсүнө жараша анын диагноздоочулук чеберчилиги аныкталуусу мүмкүн.

Информатика мугалиминин диагноздоо чеберчилигинин деңгээлдерин төмөндөгүдөй деңгээлдерге бөлүп карасак болот.

Биринчи - ишмердүүлүктөн сырткаркы деңгээл. Мугалим өзүнүн профессионалдык ишмердүүлүгүндө диагноздоо мүмкүнчүлүгүнүн зарылчылыгын негизги деп эсептебейт. Окуучудагы болуп жаткан проблемаларды баланын өзүнүн же ата-энесинин проблемалары катары кабыл алат.

Экинчи – аткаруучулук. Мугалим кандайдыр бир көрсөтмөлөргө, нормаларга, эрежелерге таянып, өзүнүн профессионалдык ишмердүүлүгүндө «аткаруучулук милдет» катары кабыл алат. Окуудагы жетишкендиктерди диагноздоодо ал баа коюунун, текшерүүнүн нормаларын, эрежелерин толук сактап, андан четтөө кылмыш деп эсептелинет. Мында мугалим диагноздоонун методикасын, критерийлерин, колдонуу көндүмдөрүн толук өздөштүрөт.

Үчүнчү – изденүүчүлүк. Мугалим диагноздоонун ар түрдүү методикаларын жана алардын практикада колдонулуштарын текшерүүгө көңүл бурат. Мында билим берүү практикасы үчүн диагноздоонун вариативдүүлүгү, ар тараптуулугу кызыктырып, ошол эле учурда мугалим тарабынан коюлган баа балага да канааттанууну тартуулашы керек. Бул диагноздоо сферасындагы экспериментке окуучулардын толук катышуулары шарт. Диагноздоо окутуу-тарбиялоонун натыйжалуулугун арттырууга тийиш.

Төртүнчү – системалуулук. Бул деңгээлде мугалим диагноздоону педагогикалык кырдаалды анализдөө же педагогикалык ишмердүүлүктүн оптималдуу стилин аныктоо үчүн өзүнүн автордук методикалык системасынын элементи катары кошуп карайт. Диагностика педагогикалык максаттын негизинде окуучу менен алардын ата-энелеринин ортосундагы конструктивдүү мамилени түзүүгө активдүү катышат.

Бешинчи – концептуалдык. Мугалим диагноздоону өзүнүн профессионалдуу күндөлүк практикасында эле колдонбостон, бул ишмердүүлүктү өзүнүн жеке-профессионалдык жактан өзүн-өзү өнүктүрүүгө да колдонот. Ал теориялык билимди, көз караштардын, пикирлердин көптүгүн салыштырып, өзүн-өзү диагноз жүргүзүү процесси, билим берүүгө катышкан башка субъекттер менен дискуссия алмашуу аркылуу жыйынтык чыгара алат.

Демек, мугалимдин диагноздоо маданияты анын профессионалдык позициясын, билим берүү практикасына коюлган максаттары менен аткарылган ар бир иштерди текшерүү, баалоо, анализдөө жана ага диагноз жүргүзө алуу ишмердүүлүгүн, т.а. информатика предметин өздөштүрүү менен калыптануучу компетенцияларды текшерип, баалап, анализдеп, окуучунун деңгээлин аныктоодо же аны диагноздоп, бир бүтүм чыгаруудагы чеберчилиги эсептелинет.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Б.: «Педагогика», 2003. – Б. 5.
2. Борытко Н.М. Диагностическая деятельность педагога. Учеб. пособие для студ. высш. заведений. –М.: «Академия», 2008.
3. Ибирайым кызы А. Мектеп информатикасы: натыйжага багыттап окутуу жана жаңыча баалоо. // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2019. – № 2. – С.97-100.
4. Ибирайым кызы А. Информатика предметинин жаңы муундагы стандарты жөнүндө. // Известия вузов Кыргызстана, №11. – Бишкек, 2016. – С.107-109.
5. Ибирайым кызы А. Диагностика при выполнении требований Государственного образовательного стандарта. Сборник материалов IV международной конференции 2015 год, – М., 2015. Т.1. – 214 с. – С. 96-99.
6. Ибирайым кызы А. Мектепте электрондук окутуунун мүмкүнчүлүктөрү жана милдеттери. // *Alato academic studies*. – Бишкек, 2019.

*Асаналиева Мээргүл Максуталиевна
окутуучу, аспирант ОшМУ
Ош, Кыргыз Республикасы*

РУХАНИЙ МАДАНИЯТТУУЛУКТУ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

*Асаналиева Мээргүл Максуталиевна
преподаватель, аспирантка ОшГУ
Ош, Кыргызская Республика*

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ

*Asanalieva Meergul Maksutalievna
lecturer at Osh State University
Osh, the Kyrgyz Republik*

PROBLEMS OF SPIRITUAL CULTURE DEVELOPMENT

Аннотация: Макалада руханий маданиятуулуктун проблемалары болуп, инсандын руханий аң-сезимин өнүктүрүү болуп саналат.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы духовной культуры, развитие духовного сознания личности.

Annotation: The article deals with the problems of spiritual culture, the development of spiritual consciousness of the individual.

Түйүндүү сөздөр: руханий аң-сезим, руханий тарбия берүү, мектепке чейинки курак, таалим-тарбия, сезим.

Ключевые слова: нравственное сознание, развитие нравственного сознания, дошкольный возраст, воспитание, чувство.

Key words: moral consciousness, development of moral consciousness, pre-school age, feeling.

Эрки күчтүү, ыйман-ынанымы бүтүн, аруу тилектүү инсан коомубуздун руханий дүйнөсүнүн гүл таажысы, жакшы инсандардын алдыңкысы болуп саналат.

“Руханият – инсандын социалдык-экономикалык жана маданий көз караштарын белгилеп берүүчү маанилүү каражат” [1, 8-б].

И.И. Александрович “Руханий жаңыланууга карай жол” китебинде, борборунда инсандын руханий өнүгүш маселелери жана аны өркүндөтүү проблемаларынан турган көз карашты баяндайт. Ал инсандын руханий бейнесин түзгөн: ишеним, сүйүү, эркиндик, ар-намыс, үй-бүлө, ата мекен, укук жана башка негизги түшүнүктөрдү карап чыгат. Ишеним жана сүйүү адам үчүн эң маанилүү, түбөлүктүү жана сөзсүз түрдөгү руханий негизи болуп саналат [2, 136-б].

Ильиндин “Шексиздикке карай жол” деген эмгеги да руханий өнүгүү проблемасына арналган. Мында ал руханийликтин жаратылышы жөнүндөгү түшүнүктүн өзүнө, чыгармачылыктын мыйзам ченемемдүүлүгүн түшүнүүгө токтолуп, руханийликтин түп негизин ачып көрсөтүүгө мүмкүндүк түзө турган принциптердин жыйындысын берүүгө аракет жасаган [2, 303-б].

Дүйнөлүк глобалдашуу багыттары, технологиялары Кыргыз Республикасына да он өзгөрүүлөрдү, мүмкүнчүлүктөрдү жана жаңы сыноолорду пайда кылды. Бул учурда өлкөнүн стратегиялык өнүгүү максаттарына жетүү үчүн мамлекеттин жана коомдун бардык күч-аракетин адамга, анын адеп-ыйманына жана руханий дүйнөсүнө багыттоо зарыл.

“Жеткилең инсан-бардык инсандардын чыныгы башкача айтканда адамдардын ичиндеги эң чыныгы адам болуп эсептелет” [1, 13-б].

Мектепке чейинки билим берүү уюмдарда кенже курактан баштап балдардын руханий маданияттуулугун калыптандырууда интеллекттик, акыл-эс, эмгек, эстетикалык, экологиялык жана экономикалык жактан тарбиялоого, оюн жана мамилелешүү аркылуу өнүктүрүүгө ыймандуулукка, адептүүлүккө тарбиялоо маселелерине көңүл буруу керектигине чоң маани берилет.

Келечекте мамлекетибиз ийгиликтүү өнүгүшү үчүн жаштарыбыз ыймандуу, адептүү, билимдүү жана улуттук маданияттын нормаларын билген келечек муундарын тарбиялоо зарыл. Ал үчүн оболу инсанды түшүнүү керек.

“Ким руханий турмушта да практикалык турмуштагыдай билимге таянса, өнүгөт жана ийгиликтерге жетишет” – деп белгилейт Е.Аркин [3, 12-б].

Перзент тарбиясын үй-бүлө, коом, таалим-тарбиянын шайкештигисиз элестетип болбойт. Дал ушулар инсан руханиятын өнүктүрүүгө негизги түркүк болуп бере алат.

“Адамдар! Эң оболу изги адеп-ахлакка ээ болууга аракет кылгыла, анткени ахлак мыйзамдын негизи болуп саналат” [3, 7-б].

Баланын ички туюмунда ар дайым жакшылыкка үндөгөн сапаттардын туйлап турушу менен мыкты инсан болуп калыптануусуна китептин тийгизген таасири жөнүндө айрым бир мисалдарды келтиргим келет.

Улуу сүрөтчү Г. Айтиев: “Сүрөттүү шапалактай жомок китепти көрүп калган элем, ошондон уламбы жерге, дубалдын бооруна, а түгүл очоктун боюна сүрөт тартам, сүрөт тартпасам колум кычышып тураар эле” – деп эскерет [3, 5-б].

Мектепке чейинки билим берүү уюмдары окуу жылында мамлекеттик стандартта берилген талаптардын негизинде ар бир ишмердүүлүк боюнча балдарга руханий азык берүүдө тарбиячы креативдүү болууга тийиш.

Балдар бакчасында балдардын жаш курагына ылайык туура тулку-боюн, келбетин калыптандырууда жана дене тарбиялык көнүгүүлөр аркылуу кыймыл жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүүдө балдар адабиятындагы чыгармалардын мааниси чоң. Жеке тайпалардан баштап эле балдарды күн тартибине ылайык уюштурулган оюндар, сабактар активдүү болууга, өз алдынча оюндарды чыгармачылык менен уюштурууга, кызыгууларын ойготууга керектүү чөйрөнү, шартты түзүү максатка ылайыктуу. Баланын дүйнөнү кабылдоого эстетикалык табитин ойготуп, өнүктүрүп, атуулдук, адеп-ахлактык позициясын бекемдөөдө мектепке чейинки билим берүүчү адистердин базалык билими эң жогорку деңгээлде болууга тийиш. Тилеке каршы учурдагы адистер канаатандыра албайт. Буга ким күнөөлү? Албетте, ар бир кыргыз жараны.

Үй-бүлөдө, бала бакчада алган таалим-тарбия мектептеги билим менен жуурулуп, бала өмүр бою ушул азыктын негизинде жашап өтөрү талашсыз.

Кыргыз элинин маданиятынын заманбап улуттук өзгөчөлүктөрү болгон герби, желеги, гимни, республиканын борбору Бишкек шаары, республиканын ири шаарлары менен тааныштыруу. Элдин жашоо-турмушунун жана тиричилигинин өзгөчөлүктөрү, тарыхы, республика үчүн өзгөчөлөнгөн кесиптер, улуттук көркөм өнөр чыгармачылыктары, улуттук майрамдар, жаратылыштын ажайып жайлары (тоолор, жайлоолор, токойлор, көлдөр, дарыялар, Ысык-Көл ж.б.) менен тааныштыруу менен кенже курактан баштап балдардын өзүнүн туулган, жашаган жерине, мамлекетине болгон сүйүүлөрүн, руханий маданияттуулугун калыптандырууда ата-эненин, тарбиячынын милдети экендиги көңүлдүн борборунда болуусу керек.

Адеп-ахлак сапаттардын, этикеттин жана ыймандуулуктун негиздерин калыптандыруу үчүн зарыл болгон коомдук моралдын нормалары тууралуу заманбап билимдердин, талаптардын мазмуну, анын негиздери балдарга жаш курактарына ылайык конкреттештирилип окуу-тарбия ишмердүүлүктөрүндө ырааттуу берилиши керек.

Руханий маданияттуулукту өнүктүрүүдө мектепке чейинки курактагы балдардан баштап, турмуштун терең сыноосунан өтүп келе жаткан элибиздин ой-пикири, накыл сөздөрү, макал-лакаптары, санжыралары, каада-салттары, көркөм өнөрчүлүктөрүнүн дөөлөттөрү, кыргыз эли үчүн тарыхтын, турмуш-тиричиликтин, философиялык жана

педагогикалык бийик ойлору камтылган ырлар, жомоктор, макал-лакаптар, кенже жана чоң эпосторундагы кызыктуу окуялар менен тааныштыруу маанилүү, алар бала үчүн турмуш менен айкалышкан чоң мектеп боло алат.

“Кат сабаты ачылбаса да, өзүнчө бир керемет сыйкыр акыл эс ээси болгон чоң энем элдик ырларды, кошокторду жана жомокторду аябагандай көп билчү. Балалыгымдын таттуу күндөрү ошол чоң энемдин мээриминен менен өттү” – деп эскерет залкар жазуучу Ч. Айтматов [4, 33-б].

Кыргыз элибиз кылымдар бою жаш муундарды ыйманга, адептүүлүккө тарбиялоонун көөнөрбөс үлгүлөрүн муундан-муунга оозеки түрүндө берүү менен руханий маданияттуулукту бекемдеп келген. Элдик педагогиканын бай үлгүлөрү эл арасында сакталып, азыркы күндө да өзүнүн маанисин жоготпой, актуалдуу. Элибиз байыртадан таалим-тарбияга чоң маани берип, ыйман-ызатты абдан аздектеген. Улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо өтө жогорку деңгээлде болгон. Улуу адамдарды урматташып, анын коомдогу орду өтө бийик тутулуп, аларды кичүүлөр сыйлашкан. Укумдан-тукумга уланып келе жаткан бабалардын калган сөз жаштарга таалим-тарбия болуучу окуялар, жөө жомоктор, уламыштар, макал-лакаптар ал тургай тамашалар да, балдарды тарбиялоодо чоң мааниге ээ болгон.

Мектеп жашына чейинки жеткинчектер китеп окуй алышпагандыктан аларга мазмундуу, кызыктуу түшүндүрүүгө ылайыкталган кооз, көркөм сүрөттүү чыгармаларды окуп, берилген каармандарды образга кирүү менен аткарып, суроо-жооп, интерактивдүү ыкмаларды колдонуу менен аңгемелешүү ийгиликтерге жетишүүгө шарт түзөт. Андыктан тарбиячы ата-энелерди көбүнчө балдар адабиятындагы чыгармалар менен тааныштыруунун методикалык ыкмаларын үйрөтүп, окулган чыгармалар боюнча балдар менен аңгемелешүүгө, кыймыл-аракеттин (куурчак, манжа, көлөкө театрлары, ролдор боюнча аткаруу) негизинде, керектүү атрибуттарды ата-энелер, балдар менен чогуу даярдашып, ар кандай жаңсоолорду сөз менен айкалышта колдонууга үйрөтүүлөрү керек.

Инсанды рухий аруулануу, ички дүйнөсүн, эрки күчтүү, адеп-ахлагын бүтүн кыла турган, абийирин ойгото турган теңдешсиз күчү, жалпы көз караштардын чени-бул руханият. Инсан коомду жакшы кылышы же кыйратышы мүмкүн. Адамдын эмгеги ал өзү жашап турган табигый айлана-чөйрөнү өзгөртөт, материалдык жана руханий байлыкты жаратат, өзүн-өзү өркүндөтүп барат. Адамзаттын ниети жалаң гана улуулуку жана максаттуу иш-аракетти көздөгөн болсо, эң биринчи орунда үй-бүлө жана жакын инсандарына, албетте коомго пайда жетет. Өзү болсо акыл-ою өнүгүп, түгөл даражага жетишип барат. Анткети, жеткилең инсандын акыл-кыялы жалаң гана жаратуучулук жана кең пейилдүүлүк кылат, көзү жакшылыктарды гана көрөт, кулагы үлгүлүү гана сөздөрдү угууга кунттуу болот.

Ошондуктан тарбиячы мектепке чейинки курактагы балдарды адептүү жүрүм-турумга, ыймандуулукка тарбиялоодо элдик педагогиканын, балдар адабиятынын үлгүлөрүн ар сабактын максаты менен айкалыштырып колдонсо гана кенже курактан баштап Ата-Мекенин сүйгөн, ата мурастарын туу туткан, руханий азыкка ээ боло алган жарандарды коомго тарбиялоо менен руханий маданияттуулугун бекемдей алабыз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Кочкаров В., Махмудова О., Заманов З. Руханият негиздери. – Т., 2017.
2. Блинников Л.В. Философтордун кыскача сөздүгү. – Б., 1997
3. Кыргыз Мамлекетинин Президентинин “2017-жылды Ыйман, адеп жана маданият деп жарыялоо жөнүндө” жарлыгы. – Б., 2017.
4. Иптаров С. Этнопедагогика жана тарых-улуттук нарк-насилди калыптандыруунун негизи (КББАнын кабарлары, №3).
5. ОшМУ “Дидактика” журналы. – Ош, 2018.
6. “Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо” Мамлекеттик стандарты. – Б., 2012.

*Аттокурова Анаркан Джалиловна
п.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети*

**МАТЕМАТИКА МУГАЛИМИНИН КОМПЕТЕНТТИК
МААНИЛҮҮ САПАТТАРЫ**

*Аттокурова Анаркан Джалиловна
к.п.н., доцент
Ошский государственный университет*

**КОМПЕТЕНТНО ВАЖНЫЕ КАЧЕСТВА
УЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ**

*Attokurova Anarkan Dzalilovna
candidate of pedagogical sciences, docent
Osh State University*

**COMPETENTLY IMPORTANT QUALITIES
OF A MATHEMATIC TEACHER**

Аннотация: Макалада мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү анализделип анын түзүмүнө коомдун азыркы өнүгүү этабында кесиптик-педагогикалык ишмердүүлүктү ийгиликтүү аткарууга, андан ары өнүгүүгө, карьера жасоого жана конкуренцияга жөндөмдүүлүккө өбөлгө түзүүчү компетенттик маанилүү сапаттарды кийрүү жөнүндө сөз болот. Математика мугалиминин компетенттик маанилүү сапаттарын өнүктүрүүгө окутуу процессинде кейс технологиясын, долбоордук методду, ролдук оюндарды жана презентациялоо, интервью алуу, командада иштөө ыкмаларын колдонуу максатка ылайыктуу экендиги практика жүзүндө аныкталды.

Аннотация: В статье анализируется профессиональная компетентность учителя, в структуру которой предлагается включить “компетентно важные качества” учителя в дополнение к профессионально важным качествам учителя, необходимые для успешного выполнения профессиональной деятельности на современном этапе развития общества, дальнейшего профессионального развития, карьерного роста и конкурентноспособности. На практике подтвердилось целесообразность применения технология кейса, метода проектов, ролевых игр и презентаций, интервью, командной работы по развитию компетентно важных качеств личности учителя математики.

Annotation: The article analyzes the professional competence of the teacher, in the structure of which it is proposed to include “competently important qualities” of the teacher in addition to the professionally important qualities of the teacher, which are necessary for the successful implementation of professional activities at the present stage of development of society, further professional development, career growth and competitiveness. In practice, the feasibility of using the case technology, the project method, role-playing games and presentations, interviews, teamwork to develop competently important personality qualities of a mathematics teacher was confirmed.

Түйүндүү сөздөр: компетенттүү мамиле, кесиптик компетенттүүлүк, компетенция, мугалимдин кесиптик маанилүү сапаттары, мугалимдин компетенттик маанилүү сапаттары.

Ключевые слова: компетентностный подход, профессиональная компетентность, компетенция, профессионально важные качества учителя, компетентно важные качества учителя.

Key words: *competency-based approach, professional competence, competence, professionally important qualities of a teacher, competently important qualities of a teacher.*

Азыркы дүйнөдөгү ааламдашуу, интеграция, маалыматтык коомго өтүү, жумуш ордундагы конкуренция процесстери терең билимдерге жана кесиптик көндүмдөргө гана эмес, ийгиликти коштоп турган инсандык сапаттарга да ээ болгон адистерди талап кылууда. Постиндустриалдык коом үчүн практикага жана турмушка даяр, кесиптик ишмердүүлүккө тез көнүгө алган ийкемдүү кесипкөйлөрдү даярдоо зарылдыгы билим берүүдө компетенттүү мамилени шарттады. Мында бүтүрүүчү ээ боло турган кесиптик жана инсандык мүнөздөөчүлөр – универсалдык жана кесиптик компетенцияларды калыптандыруу максаты коюлат.

Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү системасы 2015-жылы компетенттүүлүк мамиледе иштелип чыккан жаңы билим берүү стандарттарына өттү. Билим берүүгө компетенттүү мамиленин кийрилиши практикада бир топ методологиялык кыйынчылыктарды жаратты. Мисалы, «компетенция», «компетенттүүлүк», «кесиптик маанилүү сапаттар» терминдеринин буга чейин кесиптик чөйрөдө жана билим берүү системасында колдонулуштары, компетенттүүлүк мамиледе алардын өз ара айкалышын түшүнүү, билим берүүгө компетенттүү мамиленин теориялык негиздемеси ж.б.

Бул тууралуу И.Бекбоев: “Билим берүүдөгү компетенттик мамиле - баарыдан мурда окутуу программасында көрсөтүлгөн базалык билимдерге гана эмес, ошондой эле жалпы окуу билгичтиктерине же универсалдуу билгичтиктерге ээ дегендикти көрсөтөт” - деп таамай белгилейт жана “... компетенттин талаптарына ылайык келе турган билим берүүнүн жаңы мазмунун окуучуларга зарыл жана жетиштүү болгон өзөктүү (ачкычтуу) компетенцияларды берип калыптандырууну камсыз кыла тургандай ишеничтүү критерийлерди иштеп чыгуу зарыл” [5] экендигин кошумчалайт.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн педагогикалык багыт боюнча мамлекеттик билим берүү стандартында “Компетенция – белгилүү аймактагы ийгиликтүү ишмердүүлүк үчүн зарыл болгон жеке сапаттардын, билим, билгичтик, көндүмдөрдүн динамикалык комбинациясы” [7] катары аныкталган.

«Компетенция» термини учурда кеңири колдонууга ээ: кызматтык инструкцияларда, квалификациялык талаптарды жана кызматтык функцияларды аныктаган документтерде аныкталып натыйжада уюмдун структурасы, башкаруу системасы, иш-аракеттерди аткаруу ж.б. долбоорлонот.

Ал эми кесиптик чөйрөдө компетенция индивиддин базалык сапаты же өндүрүмдүү ишмердүүлүгү үчүн зарыл болгон өз ара байланыштуу сапаттарынын тобу катары каралат. Персоналдарды тандоо жана баалоо боюнча бир катар окумуштуулар «Компетенция – бул билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, мотивациялык факторлордун, инсандык сапаттардын жана жагдайларды божомолдоонун комбинациясы болуп ал белгилүү уюмда, белгилүү жумуш ордунда, белгилүү өндүрүштүк коллективде аткаруучу тарабынан милдеттерди натыйжалуу чечүүсүн камсыз кылат” - деп белгилешет [2].

Кесиптик компетенттүүлүк катары изилдөөчүлөр билим, билгичтик, көндүмдөрдү, психологиялык сапаттардын конгломератын (А.К. Маркова, А.А. Вербицкий), адистин инсандыгынын ички психикалык абалдарын жана касиеттерин (Ю.В. Варданян) [6], белгилүү деңгээлде кесиптик милдеттерди аткарууга мүмкүнчүлүктү камсыз кылуучу инсандын кесиптик сапаттарын (Н.И. Запрудский), кесипкөйлүктү (Т.М. Сияев) ж.б. эсептешет. Жалпысынан окумуштуу-педагогдор кесиптик компетенттүүлүктү когнитивдүү чөйрөдөн айырмалап, кесиптик ишмердүүлүктү ийгиликтүү аткарууга өбөлгө түзүүчү инсандык-психологиялык сапаттардын сферасындагы система катары бирдиктүү пикирди айтышат.

Педагогикалык терминдердин сөздүгүндө педагогикалык компетенттүүлүк адистин билимдерин, тажрыйбаларын, ишмердүүлүгүн эффективдүү ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүүчү сапаттарынын системалык көрүнүшү (мазмуну) катары аныкталат [11].

Педагогдун кесиптик маанилүү сапаттары Л.М. Митина тарабынан изилденген. Ал педагогго зарыл болгон жеке сапаттарды аныктаган: сыпайылык, тарбиялангандык, жарандуулук, гумандуулук, кең пейилдүүлүк, ачыктык, сынчылдык, кош көңүл эместик, туруктуулук, тартиптүүлүк, патриоттуулук, принципиалдуулук, жөнөкөйлүк, балдарды сүйүү ж.б. [10].

Биздин оюбузча математика мугалиминин кесиптик компетентүүлүгүнүн инсандык түзүүчүсүн буга чейин изилденип келген адистин кесиптик сапаттарына (Абылкасымова А.Е., Алтыбаева М.А., Архангельский С.И., Байсалов Дж.У., Бекбоев И.Б., Кузьмина Н.В., Левитов Н.Д., Лернер И.Я., Мищенко А.И., Скаткин М.Н., Слостенин В.А., Торогельдиева К.М., Турдубаева К.Т. ж.б.) кошумча кесиптик ишмердүүлүктө «компетенттүү – билерман, абройлуу [12], ийгиликте камсыз кылуучу жана конкуренцияга жөндөмдүүлүктү камсыз кылуучу сапаттар менен кеңейтүү талап кылынып жатат.

Ийгиликке жетүү проблемасы түрдүү илимий багыттарда (экономика, социология, журналистика, психология жана педагогика) изилденип келет. Бул изилдөөлөрдүн негизин ийгиликке жетишкен адамдардын ишмердүүлүгүнө карата көптөгөн байкоолор түзөт. Ийгиликтүү инсандардын сапаттарынын ичинен окумуштуулар (И.Б. Бекбоев, Ю.М. Забродин, В.В. Новиков, М.И. Мелия ж.б.) төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүшөт: адептүүлүк, жоопкерчиликтүүлүк, креативдүүлүк, оптимизм, жогорку эмгек өндүрүмдүүлүгү, энтузиазм, өзүн өркүндөтүү, ички эркиндик, ийгиликке жана өзүнө ишеними, ийкем жана сынчыл ой жүгүртүү, жогорку мотивация, максатка умтулуучулук, лидерлик, коммуникабелдүүлүк, демократиялуулук, уникалдуулук, кунт коюу, баамдуулук, тартиптүүлүк, демилгелүүлүк, стресске туруктуулук.

“Германияда өзгөчө көңүл студенттердин жалпы кабыл алуу жана интеллектуалдык жөндөмүн, эрудициясын өстүрүүгө, алардын социалдык жана жеке сапаттарын, айрыкча пунктуалдуулугун, эмгекке жөндөмдүүлүгүн, экономдуулугун, өз алдынчалыгын, тактыгын, ийкемдүүлүгүн, жоопкерчилигин, тыкандыгын, ошондой эле бирөөлөр менен сүйлөшө алуусуна, байланыш түзө билүүсүнө, мамилечилдигин, сөзмөрдүгүн өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулат... Ал эми АКШда жогоруда аталгандарга кошумча студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүнө, дүйнөлүк маданиятты жана адабияттарды, искусствону жакшы өздөштүрүүсүнө, алардын цивилизацияга тийгизген таасирин байкоого, этикалык нормаларды тийиштүү деңгээлде билүүгө жана колдонууга бөлүнөт” [3].

Бул багытта И.Б. Бекбоев :”... окуучунун информациялык технологиялардын негизги багыттары боюнча даярдыгы камсыз кылынбаса, аларга социалдык ... адаптацияны камсыз кылуучу базалык көндүмдөр берилбесе, функционалдык сабаттуулуктун деңгээлинде эч болбогондо бир чет тил үйрөтүлбөсө, анда биз социалдык майыптарга ээ болорубуз айкын” – деп белгилейт [5].

Айрым изилдөөчүлөрдүн пикиринде “Бүгүн ийгиликтүү адис – бул курчап турган чөйрө менен мобилдүү жана продуктивдүү карым-катнаш түзүп актуалдуу боло алган адис. Коомдо өзүн реализациялоону каалаган көпчүлүк адамдарга көбүнесе кесипкөйлүк эмес, натыйжалуу коммуникатор болуу билгичтиктери жетишпейт” [1].

Т.А. Яркованын пикиринде бүгүн “орточо мүмкүнчүлүктүн чектеринен ашкан чыгармачыл, активдүү жана ишкер адамдар керек” [14].

И. Милевски учурдагы коомдогу ийгиликтүүлүк катары «ар бирибиз төрөлгөндө ээ болгондор гана эмес, токсон тогуз проценти бул өзүбүзгө арнаган күч-аракет жана эмгек” [9] – деп эсептейт.

Билим берүүнүн эл аралык практикасында өзгөчө маани берилген ийкем көндүмдөр (soft skills) ийгиликке жетүүнүн ишеничтүү стратегиясы болуп эсептелет. Д. Гоулман “кесиптик ишмердүүлүктө адамдын натыйжалуулугу андагы “ийкем көндүмдөрдүн” өнүгүү деңгээлине жараша болот жана алар ийгиликтүү адистерди ийгиликсиздерден, натыйжалуу уюмдарды натыйжасыздардан айырмалап турат” [8] – дейт.

XXI кылымдын алдыңкы билгичтиктерине Т.Я. Яркова “ой жүгүртүүнүн сынчыл мүнөзүн жана активдүүлүктү; бардык жаңычылдыктарга ачык болууну жана аларга

ориентациялануу билгичтигин; коммуникативдик көндүмдөрдү; маалыматты табуу жана иштетүү билгичтигин; үзгүлтүксүз өзүн өнүктүрүүгө каалоосун жана умтулуусун” [14] атаган.

Ишкер жана бизнес-тренер Шипилов В. эң зарыл болгон Soft-Skills компетенциялардын тобун аныктоого аракет кылган:

1. Базалык коммуникативдик көндүмдөр;
2. Self-менеджмент көндүмдөрү;
3. Эффективдүү ойлоо көндүмдөрү;
4. Башкаруу көндүмдөрү.

Ал түзгөн өнүгүү “үч бурчтугун” Soft-Skills (ийкем көндүмдөр), Hard-skills (“катуу” көндүмдөр), өнүгүүгө мотивация жана инсандык мүнөздөөчүлөр, көз карашы түзүшөт [13].

Кыргызстандын иш берүүчүлөрүнүн адистердин даярдоого карата суроо-талаптарын изилдөөнүн жыйынтыктарын анализдөө төмөнкү ийкем көндүмдөрдүн актуалдуулугун аныктады:

- Клиентке багытталгандык;
- Өзгөрүүлөргө адаптациялануу;
- Коммуникабельдүүлүк;
- Аналитикалык жана сынчыл ой жүгүртүү;
- Командада иштөө;
- Лидерлик көндүмдөр.

Келечектеги математика мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүнүн инсандык түзүүчүсү катары мындай сапаттарды «компетенттик маанилүү сапаттар» деп атоону ылайыктуу деп эсептейбиз, анткени алар кесиптик ишмердигинде компетенттүү деңгээлди камсыз кылат, андан ары кесиптик өнүгүү, карьера жасоо же ар кандай башка кесипти аркалоо үчүн дагы актуалдуу болуп, универсалдык мүнөзгө ээ. Натыйжада кесиптик компетенттүүлүктүн инсандык түзүүчүсү традициялуу кесиптик маанилүү сапаттарды жана ар кандай кесип үчүн актуалдуу, кесиптик ийгиликти, конкуренцияга жөндөмдүүлүктү камсыздоочу компетенттик маанилүү сапаттарды өз ичине алат деп жыйынтык чыгарууга болот:

Математика мугалиминин кесиптик компетенттүүлүгүнүн инсандык түзүмүнүн структурасы

Жогорку кесипти билим берүүдө мугалимдин компетенттик маанилүү сапаттарын калыптандыруу үчүн окутуу-тарбиялоонун формаларын жана методдорун, окутуучу менен

студенттин өз ара байланыштарынын мүнөзүн өзгөртүү зарыл. Бул тууралуу И.Бекбоев: “Бул милдеттерди ишке ашыруунун эффективдүү жолу окутуудагы проблемалуулук экендигин миңдеген дидакт-методисттердин жана психологдордун атайын жүргүзүлгөн изилдөөлөрү ачык көрсөткөндүгүн” [5] белгилейт.

Биз өз тажрыйбабызда келечектеги математика мугалимдеринин компетенттик маанилүү сапаттарын калыптандыруу максатында окуу процессинде кейс технологиясын, долбоордук методду, ролдук оюндарды жана презентациялоо, интервью алуу, командада иштөө ыкмаларын колдондук. Бул иш-аракеттердин оң натыйжасы эксперименттик тайпанын студенттеринин ийкем көндүмдөрдү калыптандыруу боюнча республикалык конкурста алдынкы орунду ээлегендиги менен да тастыкталды.

АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

1. Алешина С.А. Педагогика профессионального образования: Учебно-методическое пособие по учебной дисциплине “Теория профессионального образования”. Для аспирантов специальности 13.00.08, С.А. Алешина, Е.С. Заир-Бек, И.А. Иваненко, А.Н. Ксенофонтова; Мин-во образования и науки РФ, Оренб.гос. пед. ун-т. – Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2013. – 84 с.
2. Базаров Т.Ю. Технология центров оценки персонала: процессы и результаты. – М.: Кнорус, 2011.
3. Базарбаев Ш. Маданият жана профессионализм / Вестник Ошского государственного университета. Серия психолого-педагогических наук. – № 7. – С. 3-5.
4. Бацунов С.Н., Дереча И.И., Кунгурова И.М., Слизкова Е.В. Современные детерминанты развития soft skills // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2018. – № 4 (апрель). – С. 198-207. – URL: <http://e-koncept.ru/2018/181018.htm>.
5. Бекбоев И.Б. Ааламдашуу шартында республиканын билим берүү мекемелеринин нормалдуу эмгетенүүлөрүн камсыз кылууга керектүү окуу-нормативдик документтерди илимий негизде иштеп чыгуу маселелери / Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – 4-10 бб.
6. Варданын Ю.В. Становление и развитие профессиональной компетентности педагога и психолога /под науч. ред. В.А. Сластенина. – М., 1998. – 180 с.
7. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению 550000 «Педагогическое образование». - Бишкек, 2015. - 175 с.
8. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. – М.: АСТ, 2009. – 480 с.
9. Милевски И. Личностное развитие успешного человека. Принципы soft skills – гибких навыков человека. – URL: ecouniver.com.
10. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. – М., 1994. – 216 с.
11. Тагаева З, Алтыбаева М. Педагогикалык терминдердин сөздүгү. – Ош, 2014. – 183-б.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. д-ра филолог. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. 14-е изд., стереотип. – М., 1983. – 816 с.
13. Шипилов В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития. – URL: https://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml.
14. Яркова Т.А., Черкасова И.И. Формирование гибких навыков у студентов в условиях реализации профессионального стандарта педагога // Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanitates. – 2016. – Том 2. – № 4. – С. 222-234.

Барпыбаев Турдумамбет Рысбекович
х.и.к., ректор
Аймактык билим берүү институту,
Таш-Көмүр ш., Кыргыз Республикасы

**КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК МАМИЛЕНИН ЖОГОРКУ КЕСИПТИК
БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ ОРДУ**

Барпыбаев Турдумамбет Рысбекович
к.х.н., ректор
Региональный институт образования,
г. Таш-Кумыр, Кыргызская Республика

**МЕСТО КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ВЫСШЕМ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ**

Barpybaev Turdumambet Rysbekovich
PhD in Chemistry, rector
Regional Educational Institute,
Tash-Kumyr c., Republic of Kyrgyzstan

**PLACE OF COMPETENCE APPROACH IN HIGHER
VOCATIONAL EDUCATION**

Аннотация: Макалада жогорку кесиптик билим берүүдө компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруунун маселелеринин жана милдеттеринин орду каралган.

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы и задачи в реализации компетентностного подхода в высшем профессиональном образовании.

Annotation: The article considers issues and tasks in implementing the competency-based approach in higher professional education.

Түйүндүү сөздөр: компетенция, компетенттүүлүк, компетенттүүлүк мамиле, мамлекеттик билим берүү стандарты, негизги билим берүү программасы, стейкхолдерлер.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, компетентностный подход, государственный образовательный стандарт, основная образовательная программа, стейкхолдеры.

Key words: competence, competence, competence-based approach, state educational standard, basic educational program, stakeholders.

Кыргызстандагы социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр, анын ичинде демократияга, укуктук мамлекетке, базар экономикасына карай бурулуусу жана ал процесстердеги шарттар аркылуу өзгөрүү коомдун жашоосунда зарыл болгон билим берүү системасында да өзгөрүүлөрдү жаратты. Натыйжада жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо системасын кайрадан жаңылоого жана жогорку кесиптик билим берүү процессинин системасын модернизациялоону шарттады.

Билим берүү “дүйнөдө коомдун өнүгүшүндө негизги көрсөткүчтөрдүн жана приоритеттүү багыттын бири болуп калды. Адамдык капиталды калыптандыруу жана адамдык потенциалды коомдун жана инсандын пайдасы үчүн ишке ашырууда, XXI кылымдагы коомдун талаптарын канааттандырууга жана натыйжаларга жетишүүгө багыт алган билим берүү системасын түптөөгө мамлекеттин өзгөчө жоопкерчилигин арттырат” [1].

“2020-жылга чейин билим берүүнү өнүктүрүү концепциясында” көрсөтүлөт, Кыргыз Республикасы ата мекендик билим берүүнүн эң жакшы салттарына жана эл аралык

тажрыйбага таянып, учурдун талабына дал келген ачык, ийкемдүү улуттук билим берүү системасын түптөйт [2].

Белгилүү болгондой биздин педагогикада билим берүү процессинин маңызын түзгөн түрдүү мамилелердин көп саны бар, мисалы салттуу, системалуу, ишмердүүлүк, инсанга багытталган, маданияттуулук, аксиологиялык ж.б. Ошону менен бирге жакынкы мезгилдерде илимий чөйрөгө жаңыдан кирип келе жаткан кырдаалдык, контекстик, полипарагдималык, маалыматтык, эргономикалык, компетенттүүлүк ж.б. мамилелер белгилүү. Демек, жалпы билим берүү системасын реформалоо зарылдыгы учурдун талабы болуп жатат.

Кыргызстандагы жогорку кесиптик билим берүү системасын реформалоонун маанилүү кадамдарынын бири болуп, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн № 496 2011-жылдын 23-августундагы “Кыргыз Республикасындагы жогорку кесиптик билим берүүнүн эки баскычтуу структурасын бекитүү тууралуу” токтомун эсептөөгө болот. Ал документтин негизинде, жогорку кесиптик билим берүүнүн эки баскычтуу структурасы, адистиктер, бакалавр менен магистрлар үчүн мамлекеттик билим берүү стандарттарынын макети, ошондой эле жогорку кесиптик билим берүүнүн адистиктеринин жана даярдоо багыттарынын тизмеси бекитилген.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартындагы (ЖКББ МББС) билим берүү процессинин мазмунунун стратегиялык багыты болуп – компетенттүүлүк мамиле эсептелет. Орус окумуштуусу, педагог А.М. Новиков белгилегендей “Учурдагы компетенттүүлүк мамиленин тездик менен өнүгүшү – коомчулукта билим берүүгө ишмердүүлүк багытты күчөтүү зарылчылыгын шарттады” [1].

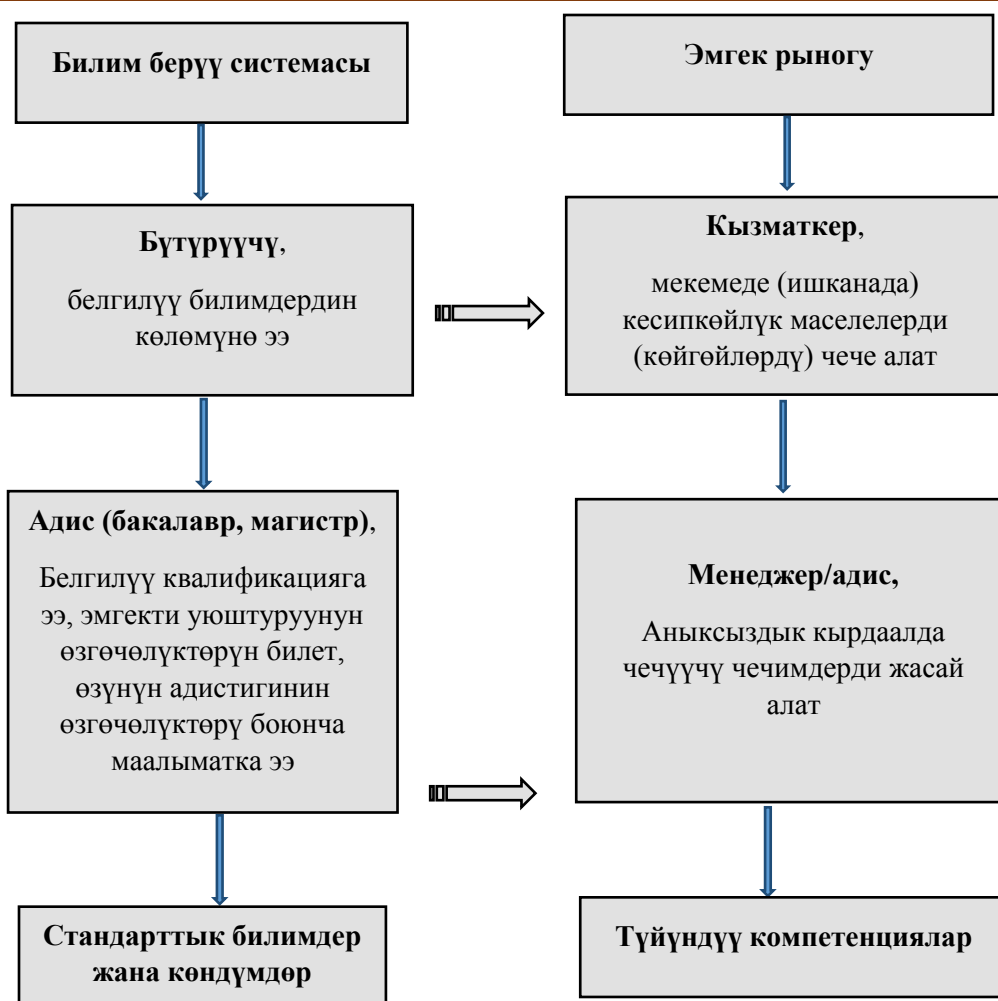
“Компетенттүүлүк мамиле” – түшүнүгү жогоруда белгилегендей, Кыргызстандагы билим берүү системасын модернизациялоо жолу жана көйгөйлөрү тууралуу талкуулоолордон кийин кеңири жайылтыла баштады. Ал эми компетенттүүлүк мамиленин теориялык суроолоруна болгон кызыгуу өзгөчө ЖКББ МББС ишке ашырууда пайда болду. Компетенттүүлүк мамиленин максаты – билим берүүнүн сапатын камсыздоо [3].

Компетенттүүлүк мамиле – билим берүүдөгү инновациялык процесстерге карата практикалык-багытталган мамиле. Билим берүүдөгү башка мамилелерден салыштырмалуу эмне артыкчылыктары бар? Азыркы студент “Жаңы эмнени билдиң?” деген суроого жооп берет, окутуучу да жаңы эмнени түшүндүргөнүн айтып берет. Студент эмне жөнүндө айта ала тургандыгын айта алат, бирок эмнеге үйрөнгөндүгүн: кайсы көйгөйдү жана маселени чыгаруу зарылдыгын, кандай аракеттерди жасай тургандыгына жооп берүү кыйында турат. Компетенттүүлүк мамиле ушул көйгөйдү эффективдүү чечүүгө мүмкүндүк берет. Компетенттүүлүк мамиле ар бир студентке “Предметти өздөштүрүүдө эмнени үйрөндүң?” деген суроого конкреттүү жооп берүүгө мүмкүнчүлүк берет [4].

Компетенттүүлүк мамиленин дагы бир маанилүү себеби болуп учурда эмгек рыногунун жана базар экономикасынын ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрүнө карата жогорку талаптарды койгондугунда. Өндүрүшкө жакшы даярдалган кызматкер гана эмес, адамдар менен сүйлөшүүнү билген, көйгөйдү чечүүгө жөндөмдүү, жумуш күнүн пландоону билүү сыяктуу сапаттардын тизмесин түзгөн компетенцияларга ээ болгон кызматкер керек. Иш берүүчүлөр (стейкхолдерлер) окуу менен жашоо пландарын айкалыштырууну талап этүүдө. Демек, компетенттүүлүк мамиле билимдердин маанилүүлүгүн танбайт, ал алынган билимдерди колдонуу жөндөмдүүлүктөрүнө басым жасайт.

Иш берүүчүлөрдүн талабы боюнча ЖОЖдун бүтүрүүчүсү кандай сапаттарга ээ болушу зарыл экендиги 1-сүрөттө берилген.

Эмгек рыногунун бул талабы, дүйнөлүк экономиканын ааламдашуу шартында билим берүү мекемелеринин бүтүрүүчүлөрү адаптивдик принциптен компетенттүүлүк принцибине орун которушу белгиленген. Учурдагы ЖКББ МББС мына ушул билим берүү системасы менен эмгек рыногунун талаптарынын ортосундагы ажырымды болтурбоо максатын көздөйт. Андыктан ЖКББ МББС реалдуу эмгек рыногунун талаптарына негизделиши зарыл. Ошондой эле дидактикалык бирдиктерге негизделбестен, иш берүүчүлөр, ж.б. билим берүү системаларындагы өкүлдөргө түшүнүктүү болгон окутуунун күтүлүүчү натыйжаларына

1-сүрөт. Билим берүү системасында даярдалган бүтүрүүчү менен эмгек рыногунун реалдуу талаптарынын ортосундагы ажырым

негизделиши да керек. Жаңы стандарттын негизинде түзүлгөн окуу пландары менен программалары студенттердин реалдуу ийкемдүү жана вариативдүү билим берүү траекториясын, алардын академиялык мобилдүүлүгүн камсыздашы керек. Демек, жаңы ЖКББ МББС жана анын негизинде иштелип чыккан окуу пландары менен программалары компетенттүүлүк мамиле менен кредиттик системаны колдонулушу аркылуу айырмаланат [2].

Компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу билим берүүнүн сапатына мамлекет, коомчулук, иш берүүчүлөр жана анын билим берүүнүн натыйжалары тарабынан коюлган талаптардын ортосундагы карама-каршылыктарды чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Жогорудагы 1-сүрөттү талдап көрүп, окутуунун салттуу түрүнөн компетенттүүлүк мамиленин айырмачылыгын, б.а. “билим, билгичтик, көндүмдү” компетенттүүлүк мамиле алмаштырып жатат деген жыйынтыкка келүүгө болот. Бул айырмачылык салыштырмалуу түрдө 1-таблицада көрсөтүлгөн.

1-таблица. Окутуунун салттуу түрүнөн компетенттүүлүк мамиленин айырмасы

Салыштыруу үчүн негиздер	Салттуу мамиле	Компетенттүүлүк мамиле
Окутуунун максаты	Билим берүүнүн маңызын түзгөн ББКнын басымдуу абстракттуу теориялык суммасын кабыл алуу/өткөрүп	Ийгиликтүү жашоо-тиричилигин камсыздаган билим берүүнүн мазмунунун практикалык түзүлүшүнө

	берүү	багыт алуу (компетенциялар)
Билим берүүнүн натыйжасынын негизги формуласы	“Билем, эмне”	“Билем, кандай”
Билим берүү процессинин мүнөзү	Репродуктивдүү	Продуктивдүү
Процестеги басымдуу компонент	Көзөмөл	Практика жана өз алдынча иш
Көзөмөлдөөчү процесстердин мүнөзү	Окуудагы жетишкендиктерин баалоонун статистикалык методдору	Окуудагы жетишкендиктерин комплекстүү белгилөө (портфолио – чыгармачылык окутуунун натыйжасы)

Билим берүүдөгү компетенттүүлүк мамиле окутуунун жаңы методикаларын, окутуунун эффективдүүлүгүн текшерүүнүн жаңы методикаларын түзүүнү болжолдойт. Окутуунун негизги натыйжасы болуп, билим, билгичтик, көндүмдөр эмес, ойлонулган ишмердүүлүктүн тажрыйбасы эсептелет. Мындан төмөнкүдөй түшүнүктү калыптандырууга болот, жакшы адистен – мыкты кызматкерге өтүү.

Демек, компетенттүүлүк мамиле – бул билим берүүнүн максаттарын аныктоонун, билим берүүнүн мазмунун тандоонун, билим берүү процессин уюштуруунун жана билим берүүнүн натыйжаларын баалоонун жалпы принциптеринин жыйындысы.

Акыркы он жылда жана өзгөчө “2020-жылга чейин билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы” кабыл алынгандан бери билим берүүнүн натыйжаларын баалоодогу “даярдык”, “билимдүүлүк”, “жалпы маданият”, “тарбиялуулук” сыяктуу түшүнүктөр, “компетенция”, “компетенттүүлүк” түшүнүктөрү менен алмашылып жатат.

Компетенттүүлүк мамиле натыйжалуу-максаттуу болуп эсептелет. ЖКББ МББС студенттерди сапаттуу даярдоонун кепилдигин камсыздоону караштырат, б.а. талап кылынган жыйынтыктарга милдеттүү жетишүүсүн, анын ичинде предметтик окутуунун натыйжаларына жетишүүсүн дагы. Ал үчүн максаттуу талап этүү түрүндө предметтик окутуунун натыйжаларынын модулдук түзүлүшү иштеп чыгат: **студент дисциплинаны өздөштүрүүнүн ар бир этабында эмнени билет, ээ болот жана жасай алат.**

Компетенттүүлүк мамиле бүтүрүүчүнүн моделин так аныктайт, андан соң ошол моделге карата компетенцияларды өнүктүрүү боюнча мазмун тандалат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Коняхина И.В. Компетентный подход в высшем профессиональном образовании (теоретический аспект) // Вестник ТГПУ. – 2012.1-1(126). – С. 68-70.
2. Методические рекомендации по проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования на основе компетентного подхода и конструированию на их основе учебных планов и программ в вузах Кыргызской республики. – Б., 2012. – 92 с.
3. МОиН КР. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению “Педагогическое образование”-бакалавриат и магистратура. – Б., 2015. – 350 с.
4. Зимняя И.А. Компетентный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня. – 2006. – №8. – С. 20-26.

*Батыркулова Айгүл Бекмурзаевна
илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

ЛЕГЕНДАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУДАГЫ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР

*Батыркулова Айгүл Бекмурзаевна
научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

ОСОБЕННОСТИ В ОБУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИЗ ЛЕГЕНД

*Batyrkulova Aygul Bekmurzaevna
Researcher
Kyrgyz Academy of Education*

FEATURES IN THE TRAINING OF WORKS FROM LEGENDS

Аннотация: Макалада элдик оозеки чыгармалардын ичинен легенда жанрынын табияты, мүнөзү, бала тарбиялоодогу ролу, кызматы изилдөөгө алынды. Кыргыз уламыштарынын изилдениши, жыйналышы, классификацияланышы тууралуу учкай чечмеленди.

Аннотация: В статье отражены исследование роли легенд и её значение в воспитании подрастающего поколения. Раскрыты некоторые моменты исследования и классификация кыргызских легенд.

Annotation: In the article research of role of legends and her value are reflected in education of rising generation. Раскрыты some moments of research and classification of кыргызских legends.

Түйүндүү сөздөр: легенда, кыял-чабыт, ривайат, миф, жомок, эстетикалык салмагы, фантастикалык сүрөттөөлөр, фольклористтер, турмуштук уламыштар, баатырдык уламыштар, топонимикалык уламыштар.

Ключевые слова: легенда, фантазия, ривайат, миф, сказка, эстетическое ценность, фантастическое описание, фольклористика, исторические легенды, героические легенды, топонимические легенды.

Key words: legend, fantasy, rivaayat, myth, fairy-tale, aesthetic value, fantastic description, фольклористика, historical legends, heroic legends, toponymy legends.

Легендалар кыргыз эл оозеки адабиятындагы эң эрте жаралган жанрдын бири. Тарыхтын улуу жүрүшүндө жаралган табылга, бирок легенда тарыхтын өзү эмес, белгилүү бир тарыхтын элеси уланып айтылып калган, тарыхтагы бир белги же заттарды таанууда көркөм иштелип чыккан адабият жанры эсептелет.

Легендалар дээрлик фольклордук чыгармаларда, чоң чыгармалардын ичинде да кеңири колдонулуп, акын-жазуучулар талантына, жөндөмүнө жараша жаңы вариантка өткөрүшү легендаларга жаңы боёк, түс берип жаткандыгын изилдөөбүздүн объектиси болгон легендалардын сюжеттеринин негизинде жазылган чыгармалардан байкоого болот. Атап айтсак, А. Осмоновдун «Голубай сынчы», Ж. Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек», Ж. Садыковдун «Энелердин жүрөгү», Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повести, «Кылым карытар бир күн» романдарында, Ш. Садыбакасовдун «Ак боз ат» драмаларында легенданын ажырагыстай бириктирилиши, өзөгүн түзүшү менен өзгөчөлөнүп тургандыгын байкайбыз.

Деги эле, легенда деген эмне? Айрым учурда уламыш, болумуш деп айтылып келет. Уламыш деген маанини берген түркчөдөгү «эфсане» сөзү фарсчадан келген. Батыш тилдеринде бул маанини туюнтууда «legendus» деген уңгудан келген «legena, legende, leggenda,

leyenda» ж.б. сөздөр колдонулат. «legenaiss» уңгусуна тиешеси жок немис тилиндеги «sage», грек тилиндеги «tythe/ty» жана орусчадагы «предание, легенда» деген терминдер да «уламыш» терминин туюнтат. Түрк тилдүү элдерден азербайжан элинде «эфсане, миф, эсатир», түркмөндөрдө «эпсана, ровайат», өзбектерде «эфсане, ривайат», каракалпактарда «эпсана, легенда, аңыз, аңыз-энгиме», казактарда «аныз, аңыз-энгиме, эпсана-хикает», башкырларда «риваят, легенда», Крым татарларында «эфсане», Казань татарларында «ривайат, легенда, экиет, бейт», алтайларда «куучын, кеп-куучын, легенда куу-чын», хакастарда «кип, чоох, легенда, чоох-чаах», тувалыктарда «тоол-чургу чугаа, төөгү чугаа», сөздөрү жалпы ат катары «тоол чургу болгаш төөгү чугаалар» шорлордо «пурунгу чоок, кеп-чоок, эрбек», карачайларда «айтыв, таврух», уйгурларда «ривает, эпсе-не», якуттарда «кепсээн, сехен, кепсел, булыргы сехен», долганларда «чукчак», тофаларда «улегер», чуваштарда «халап, миф, легенда», чанда да болсо «йумах» ж.б. терминдер кыргыздардагы «уламыш, легенда» деген түшүнүктү берет. [1]. Демек, легенда сөзүнүн кыргызчасы уламыш. Түркиянын жана Батыш өлкөлөрдүн фольклористтери, уламышка аныктама берүү жагдайында жалпы жонунан бир пикирде экендигин айтууга болот. Орус илимпоздорунун уламыш жанрын эки топко (предание, легенда) бөлүшү болсо көптөгөн маселе туудурган. Кыргыз фольклористтеринен К. Байжигитов менен Б. Кебекова, уламышка аныктама берүүдө, орус илимпоздорунун пикирлерин колдоп, аларга кошулушат.

Көрүнүктүү окумуштуу Калыбек Байжигитов, кыргыз уламыштарын, башкача айтканда «уламыштарды» да, «легендаларды» да «Кыргыз мифтери, уламыштары жана легендалары» [9] аттуу эмгегинде төмөндөгүдөй алты топко бөлүп изилдеген.

1. Тарыхый уламыштар жана легендалар;
2. Топонимикалык уламыштар жана легендалар;
3. Баатырдык уламыштар жана легендалар;
4. Жашоо, турмуш, коомдук окуяларга байланыштуу уламыштар жана легендалар;
5. Космогоникалык уламыштар жана легендалар;
6. Түшүндүрүүчү уламыштар жана легендалар;

Кыргыз уламыштары саны жагынан көп болгондугуна карабастан, 2003-жылга чейин булардын тексттери, башка жанрлардан бөлүнүп жарыяланган эмес. Кыргыз уламыштары бир топко чейин жомоктор менен кошо жарыяланып келген. Д.М. Брудный тарабынан 1997-жылы басылып чыккан «Киргизские народные сказки (Кыргыз эл жомоктору)» аттуу жомоктор жыйнагынан уламыштарды жолуктурууга болот.

Азыркы күнгө чейин, кыргыз уламыштарына байланыштуу жалгыз илимий изилдөөнү К. Байжигитов жүргүзгөн.

Кыргыз адабияты терминдеринин түшүндүрмө сөздүгүнө таянсак, легендалар уламыштан айырмаланып мазмуну өтө эле фантастикалуу келет да, өткөн учур тууралуу да, азыркы убак, келечек жөнүндө да баяндайт [3]. Легендаларды азыркы акын-жазуучулар өз чыгармаларында колдонуп, алардын сюжеттерин, окуяларын чыгармасынын темасын, идеясын терең ачып, образдарды жеткиликтүү берүү үчүн колдонулат. Демек, мындай чыгармаларды легендалык чыгармалар деп атоого болот. Жалпы жонунан, адабий жомок деп аталганы менен чыгарманын өзөгүн жомок эмес, легенда түзгөндүктөн легендалык чыгарма деп карайбыз.

Кыргыз эли байыркы эл катары ондогон кылымдар башынан өткөн окуяларды, кыял-чабыттарды уламыш-жомок түрүндө жаратып келген. Эзелер бала тарбиялоодо уламыш, жомок айтып берүү менен алардын дүйнө таанымын өстүрүп, улуттун тарыхын, каада-салтын сиңирген. Айрыкча азыркыдай ааламдашуу мезгилинде уламыштардын ролу аябагандай баа жеткис жана ар кайсы маалымат булактарынан алынып жаткан тескери тарбия берүүчү көрүнүштөрдөн сактап калууда мааниси чоң экендигин белгилеп кетүү керек. Кайдагы зөөкүрчүлүккө, адепсиздикке тарбиялаган жеңил-желпи фильмдерден көрө уламыштардагы баатырлардын образы аркылуу тарбиялоо маанилүү эмеспи. Уламыштарда жер-суу аттарынын келип чыгышы, көптөгөн каада-салттардын пайда болушу, эл биримдиги, кыргыз улутуна таандык көптөгөн баа жеткис улуттук баалуулуктар камтылган. Жаш муундун өз улуту менен сыймыктануусуна, тарыхын билүүсүнө боорукер жана ынтымактуу

болууга чакырган учурлары көп. Ар бир мугалим уламыштын ушул баалуу жерлерин окуучуларга туура жеткирсе жыйынтык жаман болбос эле. Уламыш – кара сөз түрүндөгү баяндоо жанры болуп, баяндоосу кыска жана нуска, тематикасы абдан бай. Уламыш көбүнчө бир объектинин түзүлүшүн же келип чыгыш себебин түшүндүрүү муктаждыгынан улам айтылат. Дастанды ар ким эле айта албайт, уламышты болсо бардыгы айта алат. Баяндоочулардын көптүгүнөн улам уламыш айткандарга өзүнчө бир ат берилбейт. Уламыштарда баяндалган окуялар айтып берүүчү тарабынан да, угуучулар тарабынан да чындык катары кабыл алынат. Анткени уламыштарда сөз кылынган нерселердин (тоо, аска-зоо, таш, көл, булак ж.б.) бар экендиги, б.а. жери белгилүү. Уламыштардын негизги максаты, сырдуу же түшүнүксүз нерсени түшүндүрүү жана угуучуну жакшы жолго салуу болуп саналат. Ошондуктан биздин изденүүбүз кыргыз адабиятын окутуу методикасында легендалык чыгармаларды ортоңку жана жогорку класстарда окутууну илимий-методикалык өнүктө изилдеп чыгуу жана мектеп программасынан сырткары элдик уламыштарды окуп-үйрөнүп, тарыхыбызды, мурастарыбызды билдирүү максатын көздөйт. Кыргыздардын баштапкы уламыштары баян-мазмунуна карай, тарыхтагы заттардын аталып калышы жөнүндөгү уламыштар, турмуштук уламыштар, баатырлык уламыштар, комуз күүлөрүнүн чыгышы жөнүндөгү уламыштар болуп бир нече топторго бөлүнөт. Кыргыз оозеки чыгармачылыгында болгон же ойдон чыгарылган окуя, жер жана кишилер жөнүндө баяндалган жана көбүн эсе бир окуяга, кубулушка ж.б. түшүндүрмө берүүчү уламыштар орчундуу орунду ээлейт. Тарыхый инсандардын, маанилүү окуялардын, тоолордун, айбандардын жана алардын кээ бир өзгөчөлүктөрүн, көлдөрдүн, ыйык жерлердин, адамзаттын жашоосун жеңилдеткен ойлоп табуулар жана каражаттардын, музыкалык аспаптардын ж.б. пайда болушун түшүндүргөн уламыштар угуучунун эң жакшы көргөн түрлөрүнүн бири болуп калган.

Бүгүнкү күндө жаш муунду ыймандык, адеп-ахлактык жактан тарбиялоодо ата-бабаларыбыз ийгиликтүү, натыйжалуу колдонуп келген элдик педагогикага жана анын булактарына өзгөчө көңүл буруу маанилүүбү? Кыргыз элинин залкар жазуучусу Чыңгыз Айтматов таамай белгилегендей, «Адамзаттын агып турган тиричилиги ар дайым болочокко багытталганы менен, өткөн тарыхы, тажрыйбасы анын түпкү күлазыгы, таянган тоосу, келечек урпактарга энчилеген мурасы болуп келет. Мунсуз коомдук жана маданий турмуштун уланышы мүмкүн эмес». Ошондуктан мектеп окуучуларынын программасына кирген фольклорду, легендалык чыгармаларды анын ичинде Ч. Айтматовдун мифчыгармачылыгына да кеңири токтолуп, булар нравалык-философиялык, дүйнө таануучулук жактан соолбос булак, багыт боло аларын терең түшүнүү зарыл. Чыңгыз Айтматов өз чыгармаларында этникалык маданиятты, этнографиялык салттарды, этнопедагогиканы көтөрүп чыгуу менен дүйнө коомчулугунун бүйүрүн кызытты. Мындай чыгармалардын мисалы катары, «Кылым карытар бир күн» романы, андагы уламыштардын орду, тарбиялык мааниси чоң сөз кылууга арзыйт. «Кылым карытар бир күн» романы – сюжети көп тарамдуу, композициясы татаал, «адамзаттын көйгөйүн айткан көп маанилүү чыгарма».

Ч. Айтматов бул чыгармасы менен учурдун эң актуалдуу маселелерине кайрылып, новатор жазуучу экендигин дагы бир жолу айгинеледи. Сынчылар роман-притча, роман-философия, роман-контрапункт, роман-метафора, роман-фантастика, роман-уламыш ж.б деп аташты. Муундар аралык байланыш, тарыхый акыл-эс жөнүндөгү идея, ыйман проблемасы, элдик уламыштардын эстетикалык салмагы, фантастикалык сүрөттөөлөр жана алардын чыгарманын идеясын ачуудагы мааниси, гуманизм идеясы, маңкүртчулук жана анын сабактары, чыгармадагы трагедиялуулук, адамдын улуулугун, эмгекчилдигин, анын нарк-насилин даңазалоо, романдын көркөмдүк өзгөчөлүктөрү сыяктуу негизги проблемалар чыгарманы окутууда мугалимдин көңүл чордонунда болушу шарт.

АДАБИЯТТАР:

1. Дыйканбаева А. Кыргыз уламыштары. – Б., 2001.
2. Абрамзон С. «Из этнической истории киргизов». Тюркологический сборник. К шестидесятилетию Андрея Николаевича Кононова. – М. 1971.
3. Адабият терминдеринин түшүндүрмө сөздүгү. – Фрунзе, 1987.
4. Азбелев С.Н. Отношения предания, легенды и сказки к действительности. Славянский фольклор и историческая действительность. – Москва, 1965.
5. Акимова Т.М. Семинарий по народному поэтическому творчеству. – Саратов, 1959.
6. Арда З.Ж. Эдебийатта Мотив Араштырмалары (Адабиятта мотив изилдөөлөрү). – Харекет басмалары, 1970. – 55-6.
7. Аттокуров С. Кыргыз санжырасы. – Бишкек, 1995.
8. Байбосунов А. Философские воззрения легендарных мыслителей. – Бишкек, 2001.
9. Байжигитов К. Кыргыз мифтери, уламыштары жана легендалары. – Фрунзе, 1985.
10. Байтур А. Кыргыз тарыхынын лекциялары. – Бишкек, 1992.
11. Байходжоев Ж. Жомоктор. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки. – Фрунзе, 1973.
12. Бартольд В.В. Киргизы. Исторический очерк. – Москва, 1963.
13. Болжуров Т. Кыргыз эл жомоктору. – Бишкек, 1997.

*Кыштообаева Ч.А.
ага окутуучу
Талас Мамлекеттик Университети*

**САНДЫК МЕТОДДОР КУРСУН ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ**

*Кыштообаева Ч.А.
старший преподаватель
Таласский Государственный Университет*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В
ОБУЧЕНИИ КУРСА ЧИСЛЕННЫЕ МЕТОД**

*Kyshtoobaeva Ch.A.
senior lecturer
Talas state University*

**THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING
A COURSE NUMERICAL METHODS**

***Аннотация:** Бул макалада жогорку окуу жайларында «Сандык методдор» курсун окутууда маалыматтык технологияларды колдонуу боюнча маселе каралган. Математика, илим катары практикалык маселелерди чыгаруу зарылчылыгына байланыштуу пайда болгон. Анын натыйжасында математика, сандык математика болуп, негизги максаты чечимди сан көрүнүштө алуу эсептелген. Азыркы учурда математиканын колдонулуштарынын тездик менен кеңейтилиши, эсептөө техникаларынын, тактап айтканда компьютерлердин өнүгүшүнө байланыштуу. Аны менен катар, адам баласынын турмушундагы бардык иштерде компьютердин киргизилиши, алардан кайсыл бир деңгээлде компьютерди үйрөнүүнү жана иштей билүүнү талап кылууда. Маалыматтык технологиялар илимий изилдөөлөрдө, татаал эсептөөлөрдү жүргүзүүдө эффективдүү колдонулуштарды тапты. Чындыгында, заманбап компьютерлер бир секунданын ичинде, адам өмүр бою эсептесе дагы бүтө албаган эсептөөлөрдү аткарат.*

***Аннотация:** В статье обсуждаются вопросы использования информационных технологий в обучении курса численные методы. Математика возникла как наука в качестве практического решения задач. Из этого математика имеет основу вычислительной математики, цель которой принятия решений в виде чисел. В связи с развитием компьютеров в настоящее время быстро расширяется использование математики и вычислительной техники. Наряду с этим, в жизни людей проникают компьютеры, они могут потребовать некоторого уровня компьютерных знаний и навыков работы в команде. Информационные технологии, научные исследования нашли применение эффективного проведения сложных расчетов. На самом деле, современные компьютеры в течение секунды выполняют сложные вычисления.*

***Annotation:** The article discusses the use of information technology in teaching a course numerical methods. Mathematics emerged as a science as a practical solution to problems. From this, mathematics has the basis of computational mathematics, which is the goal of decision making in the form of numbers. In connection with the development of computers, the use of mathematics and computer technology is rapidly expanding. Along with this, computers penetrate people's lives, they may require a certain level of computer knowledge and teamwork skills. Information technology, scientific research has found application for efficient complex calculations. In fact, modern computers perform complex calculations within a second.*

Түйүндүү сөздөр: сандык методдор, маалыматтык технология, окутуу, математика, компьютердик программа, математикалык пакет, лабораториялык иш.

Ключевые слова: численные методы, информационные технологии, обучение, математика, компьютерная программа, математическая пакет, лабораторная работа.

Key words: numerical methods, information technology, training, mathematics, computer program, mathematical package, laboratory work.

Маалыматтык технологиялардын илим жана билим берүү системасына сүңгүп кириши гуманитардык, социалдык жана табигый-илимий чөйрөлөрдө прикладдык багыттагы изилдөөлөрдүн өсүшүнө түрткү берди. Маалымат технологиясы – объекттин, процесстин же кубулуштун (маалымат продуктусунун) абалы тууралуу жаңы сапаттагы маалымат алуу үчүн маалымат (алгачкы маалыматты) чогултуу, иштетүү жана берүү каражаттары менен методдорунун жыйындысын пайдалануу процесси. Маалымат технологиясы грекчеден которгондо *технология* – «*techne*» өнөр, чеберчилик, ык деген маанини түшүндүрөт. Ал эми *процесс* деп белгилүү бир максатка жетүүгө багытталган аракеттердин белгилүү жыйындысын түшүнүү зарыл.

Прикладдык маселелерди чыгаруу бир топ математикалык жана логикалык билимдерди талап кылат. Атап айтканда, маселердин сандык чыгарылышын табууда реалдуу кубулуштарды моделдештирүүдө сандык методдордун ээлеген орду абдан маанилүү. Ал бир топ көп эмгекти талап кылуучу процесс. Бирок азыркы заман талабына ылайык компьютердик технологиялардын жардамында маселелерди чыгаруу убакытты үнөмдөйт жана чыгарылыштын жогорку тактыгын камсыз кылат. Татаал математикалык маселелерди чечүү үчүн негизги инструмент болуп, маселенин чечимин сандардын үстүнөн болгон чектүү сандагы арифметикалык амалдарды аткарууга алып келүүгө мүмкүндүк берген сандык методдор эсептелет. Бул учурда чечим сандык маанилер көрүнүштө же таблицада алынат [2].

Сандык методдордун аналитикалык методдордон маанилүү айырмачылыгы, биринчиден, сандык методдор маселенин жакындатылган чечимин гана алууга мүмкүндүк берет, экинчиден, параметрлердин жана баштапкы берилгендердин конкреттүү маанилеринде гана маселенин чечимин алабыз.

Компьютердик технологияларды прикладдык маселелерди чыгарууда колдонуу боюнча изилдөөлөрдүн ийгиликтүү ишке ашырылышы-учурдагы жаңы заманбап маалыматтык технологиялардын жардамы менен виртуалдуу үч өлчөмдүү моделдерди алууну, ар түрдүү компьютердик математикалык пакеттер менен камсыз кылууну, заманбап эсептөө алгоритмдери менен колдонмо маселелерди чыгарууну, маалыматтарды издей билүүнү, алгоритмдерди туура тандоону жана маселени сандык чыгарууга, программалардын тууралыгын жана эсептөөлөрдүн тактыгын текшерүү каражаттарын жана ыкмаларын ишке ашырууну камсыз кылат. Жыйынтыгында, колдонмо маселелерди чыгаруунун мобилдүү изилдөөлөрүн ишке ашыруу талабы келип чыгат.

Ошондуктан, заманбап эсептөө математикасынын элементтерин маалыматтык технологиялардын жардамы менен татаал процесстерде жана ар түрдүү жаратылыш кубулуштарын изилдөөнүн методдорунда, ыкмаларында кароо абзел, ал эми студенттер алган билимдерин практикалык көндүмдөрүндө колдонушат [2].

Азыркы учурда, жогорку билим берүү системасында адистерди даярдоодо, өзгөчө физика-математикалык адистерди окутууда, болочоктогу математиктердин кесиптик ишмердүүлүк чөйрөсүнө жана жогорку билим алууга убакыттын чектелишине карата кесиптик жана жалпы маданий маалыматтык компетенцияларынын ортосундагы карама-каршылыктар орун алууда. Бул орун алган карама-каршылыктарды жоюунун негизги жолдорунун бири-тиешелүү комплекстүү методикалык колдонмолорду өнүктүрүү менен жогорку окуу жайларында студенттерди окутуу процессинде маалыматтык технологияларды колдонууну жайылтуу болуп саналат.

Жогорку окуу жайларынын окуу пландары мурда каралбаган жаңы окуу дисциплиналары менен толукталууда. Алардын арасында, "Компьютердик моделдөө",

"Математикадагы маалыматтык технологиялар" ж.б. Бул дисциплиналарды окутууда моделдештирүү методологиясынын жардамы менен курчап турган дүйнөнү аң сезимдүү математикалык жактан кабыл алуу үчүн аралык, интегралдашкан функцияларын жүзөгө ашырууга, математикалык маселелерди чыгарууда студенттердин маалыматтык технологияларды колдонуунун ролу жөнүндө системалуу түрдө түшүнүктөрүн калыптандырууга, ошондой эле математиканын информатика менен жана башка табигый илим тармактары, гуманитардык жана коомдук илимдер болгон байланыштарына кеңири жол ачылат [4].

Жогорку окуу жайларынын окутуу процессинде физика-математикалык багытындагы адистигинде студенттерди даярдоодо 80-жылдын башында түзүлгөн компьютердик программалар менен бирдикте, математикалык пакеттерди пайдалануу менен мисалы, Maple, Mathematica, Matlab, MathCad окутуу талап кылынат. Компьютердик математикалык пакеттерди колдонуунун негизги артыкчылыгы, компьютердик математика системасынын жардамы менен ар түрдүү математикалык маселелерди чыгарууда эң чоң эсептөө мүмкүнчүлүктөрүнө ээ.

Жогорку окуу жайларында математикалык дисциплиналарды окутууда компьютердик математикалык пакеттерди колдонуунун методикалык аспектилерине төмөндөгү диссертациялык изилдөөлөр б.а. И.В. Беленкованын, Е.А. Дахердин, С.А. Дьяченкоунун, Е.В. Клименконун, И.В. Марусеванын, П.П. Машковдун, С.Н. Медведеванын ж.бдын. Ар түрдүү математикалык маселелерди Maple, Mathematica, Matlab, MathCad компьютердик математикалык пакеттерди пайдалануунун негизинде чыгаруунун жолдору Е.Р. Алексеевдин, О.В. Чеснокованын, Д.П. Голоскоковдун, В.П. Дьяконовдун, М.П. Лапчиктин, М.И. Рагулиндин, Е.К. Хеннердин, Е.Г. Макаровдун, С.В. Поршневдин, В.Г. Потемкиндин, С.Е. Савотченконун, Т.Г. Кузьмичеванын, М.Г. Семеновконун, Ю.Ю. Тарасевичтин ж.б дын окуу куралдарында каралган [8].

Жогорку окуу жайларынын студенттерин математикалык анализ, функционалдык анализ, алгебра жана геометрия, кадимки дифференциалдык тендемелер, оптималдаштыруу методдору, интегралдык тендемелер, сандык методдор, ыктымалдыктар теориясы жана математикалык статистика жана башка окуу курстарынын математикалык маселелерин чыгарууда компьютердик математикалык пакеттерди чыгармачылык менен колдонуу үчүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөр пайда болууда. Студенттер күн сайын ишмердүүлүктөрүндө кездештирүүчү татаал математикалык эсептөөлөр жана өзгөртүүлөр менен байланышкан маселелерди чыгаруу процессинде ката кетирүү коркунучунан арылышат; символдук эсептөөлөр боюнча чыгармачылыкка жана алынган жыйынтыктарды математикалык жактан талдоо жана талкулоо боюнча практикалык көндүмдөрүнө ээ болушат.

Компьютердик математикалык пакеттерди пайдалануунун эргономикалык талаптары-педагогикалык программалык каражаттар: маалыматтарды экранда чагылдыруу (түсү, шрифт, масштабы, графикти түзүү жана башкалар); бир нече режимде иш жүргүзүү (тексттик, графикалык, символдук); монитордун айрым түрлөрү үчүн атайын каражаттар жана колдонуулучу драйверлер; кошумча маселерди чыгаруу максатында математикалык пакеттерди электрондук китепканаларга туташтыруу саналат.

«Сандык методдор» дисциплинасы боюнча билим берүүдө сабактардын негизги формалары лекциялык, семинардык жана лабораториялык сабактар эсептелинет. Лабораториялык иш – ар түрдүү маалыматтык технологияларды колдонуучу окутуунун активдүү формасы. Лабораториялык иш студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатат, практикалык билгичтик жана көндүмдөргө ээ болууга көмөктөшөт. Жогорку окуу жайларынын студенттерине сандык методдорду окутуп үйрөтүү практика көрсөтүп тургандай классикалык деп аталуучу, ар түрдүү типтеги анык сандагы маселелерди түрдүү сандык методдорду жана каражаттарды колдонуп өтүү замандын талабы.

Лабораториялык иштерди аткарууда заманбап алгоритмикалык тилдердин сандык методдорун программалаштыруу колдонулат. Мындай ыкмалар, биринчиден традициялык болуп эсептелинет, экинчиден сандык методдорду окуп үйрөнүүдө студенттердин

активдүүлүгүн жогорулатат. Математикалык пакеттердин, мисалы, Maple, Mathematica, Matlab, MathCad жана башка мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу студенттердин сандык методдорду ишке ашыруучу өздүк программаларын түзүүгө жолтоо болбойт. Анткени, көпчүлүк пакеттер өзүнө алгоритмдик тилдерди камтыйт. Ошондуктан, студенттер бир файлдын ичинде эле коюлган маселени кеминде үч жол менен чыгара алат: маселени тиешелеш каражаттар менен иштөө, каталыктын баалоосун жүргүзүү жана методдордун пайдалуулугу жөнүндөгү жыйынтык чыгаруу. Математикалык пакеттерди колдонуунун пайдалуу жагынын дагы бир далили катары – алгоритмикалык тилдерди жогорку деңгээлде өздөштүрүүнүн зарылчылыгы жокко эсе [10].

Жогорку окуу жайларында ар түрдүү адистиктеги дисциплиналарды окутуу формаларынын бири болгон лабораториялык сабактарды окутууда компьютердик математикалык пакеттерди Maple, Mathematica, Matlab, MathCad жана башкаларды колдонуу менен уюштуруу зарыл. Математикалык дисциплиналарды окутууда лабораториялык сабактарды маалыматтык технологияларын колдонуу менен окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу формасы өзгөчөлүккө ээ, анткени ар бир дисциплинага тиешелүү конкреттүү сунуштарды иштеп чыгуу керек. Мындай дисциплинанын бири прикладдык маселерди чыгаруунун эффективдүү математикалык каражаты катары «Сандык методдор» курсун алып кароого болот [2; 6; 7; 11–14].

«Сандык методдор» курсун окуп-үйрөнүүдө математикалык пакеттер эсептөө чөйрөсүнүн талаптарына түрдүү деңгээлде жооп бере алат. Берилген дисциплина боюнча лабораториялык иштерди аткаруу үчүн эсептөө чөйрөсүнүн аспаптарына төмөнкүдөй талаптар коюу аныкталган: адаттагы стандарттык математикалык белгилөөлөр, визуалдык программалоо чөйрөсү, символдук эсептөө мүмкүнчүлүгү, пакеттин түшүнүктүү интерфейси жана жөнөкөйлүгүнүн болушу. Ошентсе да, компьютердик каражаттардын жардамында эсептөө алгоритмдеринин программдык ишке ашырылышы, студенттердин математикалык маселелердин жакындаштырылган чечимдерин табуу теориясынын жана методологиясынын фундаменталдык негиздерин тереңирээк өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк түзөөрүн белгилей кетүү керек [8].

Жыйынтыгында, «Сандык методдор» курсун окутуу процессинде лабораториялык иштерди аткарууда ар түрдүү маалыматтык технологияларды колдонуу максатка ылайыктуу. «Сандык методдор» курсун окутуу процессинде студенттер дисциплина боюнча фундаменталдык математикалык билимдерди гана ээ болбостон, алар компьютердик технологияларды колдонуунун негизги көндүмдөрүн жогорулатуусу абзел.

«Сандык методдор» курсун окутууда лабораториялык сабактарда компьютердик математикалык пакеттерди колдонуу төмөндөгүдөй дидактикалык принциптердин ишке ашырууга жардам берет: студенттердин чыгармачылык жана өз алдынча иш алып баруу принциби, кесипке багыттап окутуу принциби, илимийдүүлүк принциби, системалап окутуу принциби, предмет аралык принциби, заманбап окутуу принциби жана башкалар.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Беленкова И.В. Методика использования математических пакетов в профессиональной подготовке студентов вуза: Дисс. ... канд. пед. наук. – Екатеринбург, 2004.
2. Волков Е.А. Численные методы. – М.: Наука, 1987.
3. Дахер Е.А. Система Mathematica в процессе математической подготовки специалистов экономического профиля: Дисс. ... канд. пед. наук. – М., 2004.
4. Дьяченко С.А. Использование интегрированной символьной системы Mathematica при изучении курса высшей математики в вузе: Дисс. ... канд. пед. наук. – Орел, 2000.
5. Клименко Е.В. Интенсификация обучения математике студентов технических вузов посредством использования новых информационных технологий: Дисс. ... канд. пед. наук. – Саранск, 1999.

6. Кузнецова И.А. Обучение моделированию студентов — математиков педвуза в процессе изучения курса «Математическое моделирование и численные методы»: Дисс. ... канд. пед. наук. – Арзамас, 2002.
7. Лапчик М.П., Рагулина М.И., Хеннер Е.К. Численные методы. – М.: АCADEMIA, 2004.
8. Марусева И.В. Методические основы подготовки будущего учителя информатики к использованию технологий компьютерного обучения: Дис. ... д-ра пед. наук. – СПб., 1993.
9. Машков П.П. Реализация индивидуального подхода в обучении студентов физике в условиях информационной среды: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Красноярск, 2006.
10. Медведева С.Н. Проектирование компьютерных технологий обучения для профессиональной математической подготовки по специальности «Прикладная математика и информатика»: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Казань, 2000.
11. Пирумов У.Г. Численные методы. – М.: Дрофа, 2007.

*Токтомамбетова Жамилякан Сакибаевна,
п.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети*

*Тагаева Дамира Абылкасымовна
п.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети*

МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН ТАПШЫРМАЛАРДЫ ТҮЗҮҮНҮН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ

*Токтомамбетова Жамилякан Сакибаевна,
к.п.н., доцент,
Ошский государственный университет*

*Тагаева Дамира Абылкасымовна
к.п.н., доцент
Ошский государственный университет*

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ СОСТАВЛЕНИЯ КОМПЕТЕНТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ЗАДАНИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

*Toktomambetova Zhamilyakan Sakibaevna,
candidate of pedagogical sciences, assistant professor
Osh State University*

*Tagaeva Damira Abylkasymovna
candidate of pedagogical sciences, assistant professor
Osh State University*

SOME WAYS OF COMPILING COMPETENCY-ORIENTED TASKS IN MATHEMATICS LESSONS

Аннотация: Макалада компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар (КБТ) салттуу сабактарды уюштурууну өзгөртөт. Алар практикалык ишмердүүлүктө топтолгон билимдерди колдонууну талап этүү менен билим жана көндүмдөргө таянат.

Аннотация: В статье рассматриваются изменения организации традиционных уроков применением компетентностно-ориентированных заданий (КОЗ). Они опираются на знания и навыки требующих применения накопленного знания в практической деятельности.

Annotation: The article discusses the changes in the organization of traditional lessons by the use of competency-oriented tasks (KOZ). They rely on knowledge and skills that require the application of accumulated knowledge in practical activities.

Түйүндүү сөздөр: Мамлекеттик билим берүү стандарты, компетенттүүлүк, компетенция, компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар, текшерүүнүн инструменти, стимул, предметтик компетенттүүлүк.

Ключевые слова: Государственный стандарт образования, компетентность, компетенция, компетентностно-ориентированные задания, инструменты проверки, стимул, предметные компетенции.

Keywords: State standard of education, competence, competence, competency-based tasks, verification tools, incentive, subject competencies.

Илимий-педагогикалык чөйрөдө билим берүү түшүнүгү өзүнө эки түйүндүү аныктаманы камтыйт: процесс жана жыйынтык. Азыркы билим берүүнүн максаты катары окуучунун өзүнө гана керектүү болгон инсандык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү саналат. Мына ушул максатты тандоодон окутуунун каражаттары, усулдары жана мазмуну көз-каранды болот.

Окуучулардын окуудагы ийгилиги анын келечектеги жашоосундагы ийгилиги боло тургандыгы жашыруун сыр эмес. Кеңири көйгөйлүү маселелердин бири катары, окуучунун алган билимдерин жашоосунда, бейтааныш чөйрөдө толук кандуу колдоно албагандыгында болуп жатат. Мамлекеттик билим берүү стандарты негизги компетенттүүлүк жана предметтик компетенттүүлүктү камтыгандыктан билим берүүдөгү бир канча кырдаалдар сапаттуу чечилип жаткандыгы талашсыз. Ар бир мугалим математика боюнча план конспект жазганда, ошол стандартка ылайыктап түзүү менен кайсы компетенциялардын үстүндө иштей тургандыгын аныктайт. Аныктап алынган компетенция предметтик аралык байланыштарды талдоо менен бекитилген көйгөйлүү кырдаалды эсепке алуу аркылуу “трансформацияланат” [1].

Компетенцияларды калыптандыруу үчүн өзүнүн окуу ишмердүүлүгүндө атайын тапшырмаларды түзүүнү жана колдонууну билиши зарыл: практикалык, турмуштук тапшырмаларды же компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды (КБТ) [1].

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар (КБТ) түрдүү предметтерди өздөштүрүүгө карата мотивацияны жогорулатуучу ыкмалардын бири, биринчиден, анын үстүндө окуучу иштегенде тапшырманы аткарууга карата мамилени өзгөртөт; экинчиден, компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар ишмердүүлүктүн түрдүү ыкмаларын талап кылат; үчүнчүдөн, өздөштүрүп жаткан материалды кошумча мүмкүнчүлүктөрдүн түздөн-түз эсеби аркылуу ишмердүүлүктү колдонууну жана өздөштүрүү үчүн билим берүү кырдаалын моделдөөгө мүмкүндүк берет; төртүнчүдөн, ой-жүгүртүүнүн өөрчүшүнө, материалды жакшы өздөштүрүүгө жана дисциплинага карата мамилесин өзгөртүүгө түрткү берет [3].

КБТны түзүүдө маселенин мазмунун тандоону ишке ашырып алуу зарыл: предметтик, предметтик аралык байланыш же практикалык.

1. Предметтик компетенттүү маселелер: шартында предметтик кырдаал берилген, аны чыгаруу үчүн математиканын түрдүү бөлүмдөрүндө окутулган кеңири чектеги математикалык мазмундун байланыштарын колдонууну жана бекемдөөнү талап кылат;

2. Предметтер аралык компетенттүү маселелер: шартында бир предметтин тили экинчи предметтин тилин ачык же толук ачык эмес колдонулушу аркылуу маселедеги кырдаал берилген.

3. Практикалык компетенттүү маселелер: шартында практикалык кырдаал берилген, аны чыгаруу үчүн түрдүү предметтерден алынган билимдерди гана эмес (математиканы милдеттүү камтыган) окуучулардын күнүмдүк тажрыйбасын да колдонуу керек. Маселедеги маалыматтар реалдуулуктан четтебеши зарыл [2].

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар өзүнүн ичине төмөнкүлөрдү камтыйт:

- бул ишмердүүлүктү талап кылган тапшырма;
- ал практикалык, турмуштук учурларды моделдейт;
- ал окуучулар үчүн актуалдуу болгон материалдардан түзүлөт;
- анын түзүлүшү төмөнкү элементтер менен берилет: маселенин мүнөздөмөсү, стимул, маселенин маңызы, булагы, текшерүүнүн инструменти.

Ар бирине токтолуп көрөлү, маселенин мүнөздөмөсү - аталышын, предметти, классты, булактын татаалдык деңгээлин, окуу материалынын татаалдыгын камтыйт.

Стимул – бир нече функцияны аткарат: окуучунун маселени чыгаруусун мотивациялайт; практикалык, турмуштук кырдаалды моделдейт; зарылчылыгы болгон учурда маалыматтык булактын функциясын аткарат. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырманын бул блогун белгилүү класска жана сабакты өтүүнүн белгилүү мүнөзүнө же сабактардын системасына багыттоо зарыл.

Маселенин маңызы – маселин чыгарууда окуучунун ишмердүүлүгүн так аныктайт. Маселенин маңызы:

- ишмердүүлүктү аныктайт жана жоопко карата талапты калыптандырат;
- окуучуга кайсы ишмердүүлүктү жүргүзүүсүн так көрсөтөт;
- бир багыттуу талкууга алынышы керек;
- окуучулар үчүн кызыктуу болушу керек;
- окуучулардын жаш курагына дал келиши керек;
- текшерүүнүн инструменти менен так дал келиши керек (моделдик жоопко же баалоонун мүнөздүү шкаласына).

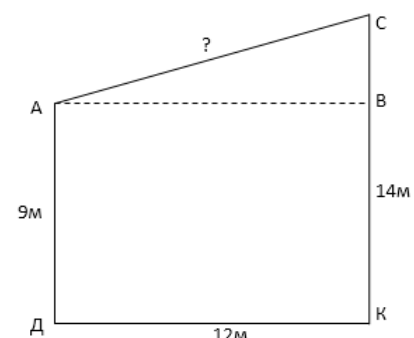
Маалымат булактары – маселени чыгарууда окуучулар үчүн зарыл болгон маалыматтардын тоptomун камтыйт. Бир булактын маалыматынын негизинде бир нече маселелер түзүлүшү мүмкүн. Окуучу маселени чыгарууга чейин маалыматтык булак менен тааныш болбошу керек.

Текшерүүнүн инструменти – жыйынтыкты баалоонун критерийлерин жана ыкмаларын берет, ишмердүүлүктүн ар бир этабында баллдардын санын аныктайт жана окуу материалынын татаалдыгына жараша жалпы жыйынтыкты чыгарат.

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды түзүүдө окуучулар тарабынан ар түрдүү кырдаалдарда билимдерин колдонуу ыкмаларын калыптандырууга өзгөчө көңүл бурулат. Себеби, компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды чыгарууда интуиция, кеңири ой-жүгүртүү, түрдүү мамилелер жана жөндөмдүүлүктөр талап кылынат [4].

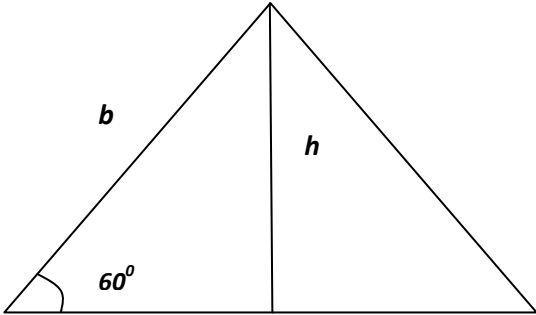
10-класстын геометрия боюнча компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардын бир нече мисалдарына токтолобуз [5].

1-тапшырма. Тема: Түз сызыктар менен тегиздиктердин перпендикулярдуулугу

Элементтердин структурасы	Талаптар
Предметтик компетенттүүлүк	Көрсөтмөлүү-образдык
Компетенттүүлүк	өзүн ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү
Аспекти	белгилүү ишмердикти аткаруу үчүн зарыл болгон ресурстарды атайт
Деңгээл	1
Стимул	Санариптештирүү жылы жарыялангандан кийин айыл өкмөттөр өз айылдарына телефон байланыштарын коюуга аракет кылып жатышат. Кайсыл бир алыскы айылга телефон байланышын коюуда телефон мамыларын орнотуу керек. Аларды кандай жайгаштырууда байланыш жакшы болорун аныктагыла.
Тапшырманын формулировкасы:	<p>Телефон мамыларынын бийиктиктери 14м жана 9м, алардын арасындагы аралык 12м. Бул мамыларга тартылган телефон зымынын узундугун тапкыла? (1-чийме).</p> <p>1-чийме.</p>

Маалымат булагы	Мейкиндиктеги түз сызыктардын параллелдүүлүгү. Мейкиндиктеги түз сызык менен тегиздиктин перпендикулярдуулугу. Трапеция, Пифагордун теоремасы
Текшерүү инструменти	тапшырманы туура чыгаруунун алгоритми боюнча
Чыгаруу:	1-чиймеде көрүнүп тургандай, АСВ тик бурчтуу үч бурчтугуна Пифагордун теоремасынан пайдаланып чыгарабыз.
Жообу	13м.

Тема: Тегиздиктердин параллелдиги. Түз сызыктар менен тегиздиктердин перпендикулярдуулугу

Элементтердин структурасы	Талаптар
Предметтик компетенттүүлүк	эсептик, көрсөтмөлүү-образдык
Компетенттүүлүк	Социалдык -коммуникациялык, чыгармачылык
Аспекти	белгилүү ишмердикти аткаруу үчүн зарыл болгон ресурстарды атайт
Деңгээл	3
Стимул	Асандын атасы көп жыл мурун теректерди олтургузган. Бир нече жылдан кийин теректер бийик болуп жетилди. Эң узун теректин бийиктигин аныктоого жардам бергиле
Тапшырманын формулировкасы	Эгерде күндүн нуру 60° тук бурч менен түшүп жаткан учурунда, эң узун теректин көлөкөсү 9 м болсо, теректин узундугун тапкыла?
Маалымат булагы	Сан аргументтин тригонометриялык таблицасы, түз сызыктын тегиздикке перпендикулярдуулугу, тегиздиктеги жантык түз сызыктар, тик бурчтук.
Текшерүү инструменти	$\operatorname{tg}\alpha = \frac{h}{a}$. Тик бурчтуу үч бурчтуктун тар бурчуна каршы жаткан катеттин гипотенузага болгон катышы. Тик бурчтуу үч бурчтуктун тар бурчуна каршы жаткан катеттин жанаша жаткан катетке болгон катышы бурчтун тангенсинен барабар
жообу	 $3\sqrt{3}$

Компетенттүүлүккө багагыттаган тапшырмаларды колдонуу төмөнкүлөрдү калыптандырууга мүмкүндүк берет:

1. Түйүндүү компетенцияларды калыптандырууга;
2. Мотивациянын өөрчүшүнө: пассивдүү угуучудан активдүүгө айланууга, максатка умтулган топтун мүчөсү катары калыптанууга;
3. Чыгармачылык жана таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн активдештирүүгө;

4. Окутуучу менен эмоционалдык баарлашуунун деңгээлин өзгөртүүгө: сабакта бири-бирин урматтоо, мээримдүүлүк, бирге иш жүргүзүүгө кызыкдар болуу ою пайда болот;
5. Дисциплинаны өздөштүрүү мезгилинде туруктуу кызыгууну жаратууга жана сактоого.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Петухова И.С. Компетентностно-ориентированные задания на уроках математики в системе СПО.
2. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. – 2004. – № 5.
3. Иванов Д.А. Компетенции и компетентностный подход в современном образовании // Завуч. – 2008. – № 1;
4. Загвоздкин В.К. «Модели компетентности» // Школьные технологии. – № 3. – 2009.
5. Геометрия: Орто мектептин 10-11-класстары үчүн окуу китеби / И.Б. Бекбоев, А.А. Бөрүбаев, А.А. Айылчиев. – 2-бас. – Б.: “Aditi”, 2010. – 192 с.

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна
к.п.н., заведующая лабораторией
Лаборатория теории и практики оценивания
достижений учащихся
Кыргызская академия образования*

МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна
п.и.к, лабораториянын башчысы
Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун
теориясы жана практикасы лабораториясы
Кыргыз билим берүү академиясы*

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛООНУН МОДЕЛИ

*Tagaeva Gulmira Sarygulovna
Head of the Laboratory
of Theory and Practice of Student Assessment
Kyrgyz Academy of Education*

ASSESSMENT MODEL ACADEMIC ACHIEVEMENTS STUDENTS ELEMENTARY SCHOOL

***Аннотация:** В статье рассматриваются вопросы моделирования оценки достижений учащихся начальных классов на основе новых стандартов образования. Представлены основные компоненты модели: подходы, принципы, формы, методы и критерии оценивания.*

***Аннотация:** Макалада жаңы билим берүү стандарттарынын негизинде башталгыч класстардын окуучуларынын жетишкендиктерин баалоону моделдештирүүнүн маселелери каралган. Моделдин негизги компоненттери берилдген: баалоодогу мамилелер, баалоонун принциптери, формалары, методдору жана критерийлери.*

***Annotation:** The article discusses the issues of modeling the assessment of the achievements of primary school students on the basis of new education standards. The main components of the model are presented: approaches, principles, forms, methods and evaluation criteria.*

***Ключевые слова:** образовательный стандарт, ожидаемые результаты, ключевые и предметные компетентности, критерии и уровни оценки, надежность, валидность, модель оценки достижений учащихся.*

***Түйүндүү сөздөр:** билим берүү стандарты, күтүлүүчү натыйжалар, түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөр, баалоонун критерийлери жана деңгээлдери, ишенимдүүлүк, валиддүүлүк, окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун модели.*

***Key words:** educational standard, expected results, key and subject competencies, criteria and assessment levels, reliability, validity, student achievement assessment model.*

При описании модели оценки учебных достижений учащихся (далее модель), мы будем исходить из миссии начальной школы, прописанной в ст. 16 Закона КР «Об образовании» [1].

«Начальное общее образование имеет целью формирование личности ребенка, развитие его интеллектуальных способностей, создание прочных навыков счета, чтения и письма на изучаемом языке, а также навыков общения на государственном и официальном языках»:

- 1) Навыки чтения, письма и счёта на изучаемом языке.

- 2) Навыки общения на государственном и официальном языках.
- 3) Интеллектуальные способности.

Разработанная нами модель состоит из 4 компонентов: целевого, методологического, содержательно-процессуального и оценочно-результативного.

В Государственном стандарте среднего общего образования в КР [2] регламентируются 3 вида оценивания:

- 1) Диагностическое,
- 2) Формативное,
- 3) Суммативное.

Исходя из этого нами определена цель модели: оценивание сформированности у учащихся ключевых и предметных компетентностей.

Из поставленной цели вытекают задачи:

- формирование у учащихся начальных классов ключевых и предметных компетентностей по русскому языку;
- повышение мотивации к обучению.

Теоретической базой создания модели оценивания учебных достижений являются ведущие положения системного подхода к рассмотрению педагогического процесса (В.П. Беспалько, В.А. Сластенин, Н.Ф. Талызина и др.); теории личностно-деятельностного подхода (Б.Г. Ананьев, И.А. Зимняя, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, И.С. Якиманская и др.); компетентностный подход (Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич, А.В. Хуторской и др.); принципы оптимизации процесса обучения и обновления содержания образования (Ю.К. Бабанский, И.Я. Лернер, П.Е. Решетников и др.); теоретические положения современных педагогических технологий (В.П. Беспалько, А.Б. Воронцов и др.); концептуальные положения проблемы формирования контрольно-оценочной самостоятельности младшего школьника (Л.В. Берцфаи, Л.И. Божович, Г.А. Цукерман); научные разработки, посвященные вопросам организации безотметочного обучения (Ш.А. Амонашвили, А.Б. Воронцов, Г.А. Цукерман).

В новых стандартах определены образовательные результаты на основе компетентностного подхода и индикаторы оценивания достижения данных результатов.

Предметный стандарт по русскому языку для 1-4 классов представляет собой целостный документ, включающий четыре раздела: общие положения, концепцию предмета, образовательные результаты и оценивание, требования к организации образовательного процесса.

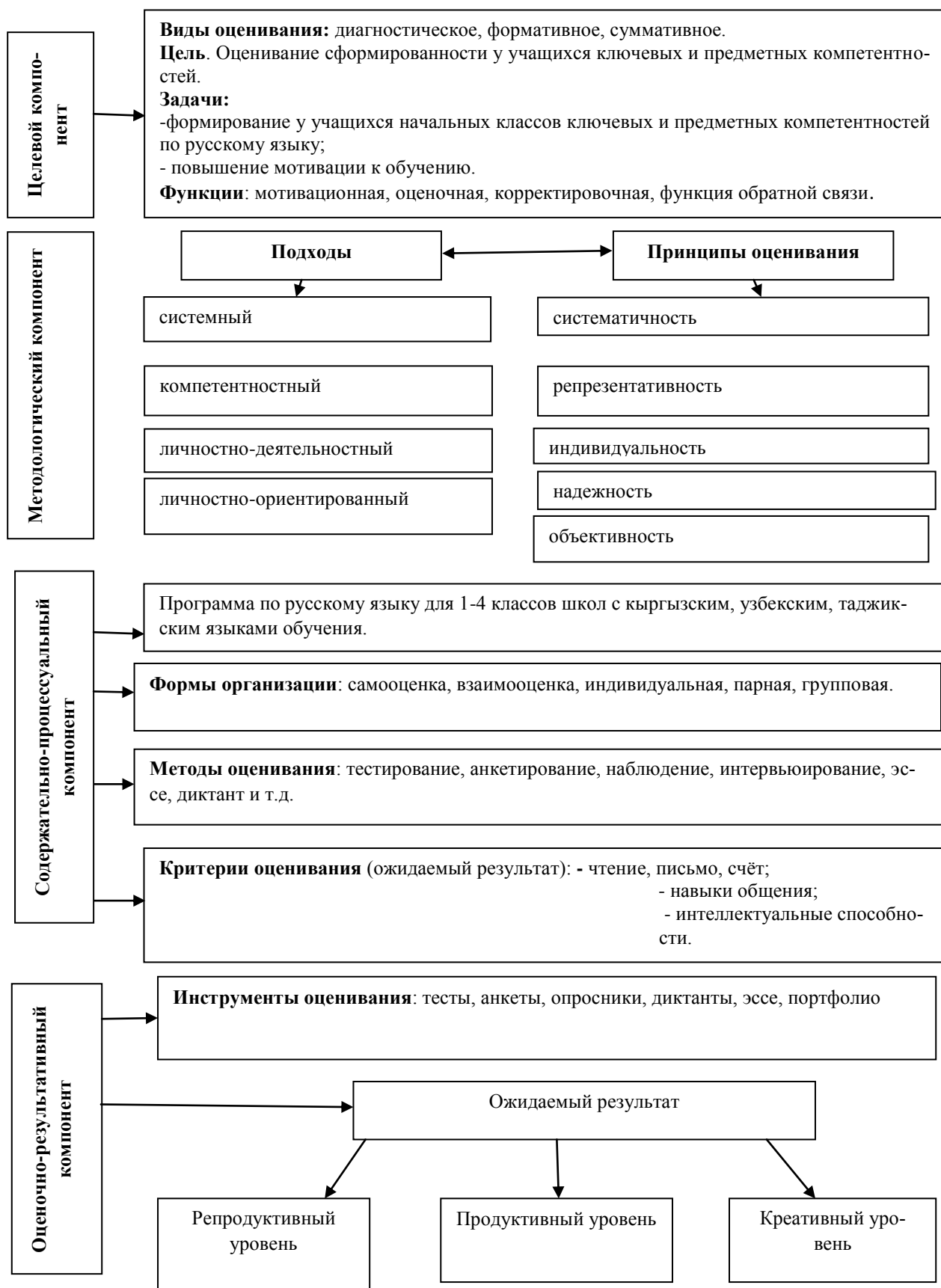
Содержание обучения отобрано и структурировано на основе компетентностного подхода, обеспечивающего формирование ключевых (информационной, самоорганизации и решения проблем, социально-коммуникативной) и предметных (языковой, речевой и социокультурной) компетентностей. В реальном учебном процессе формирование указанных компетентностей должно происходить в тесной взаимосвязи [3, с. 4].

В методологический компонент включены подходы:

- 1) системный;
- 2) компетентностный;
- 3) личностно-деятельностный;
- 4) личностно-ориентированный.

В нашей модели принципами оценивания выступают: объективность, репрезентативность, доступность, прозрачность, надежность.

Таблица 1. Модель оценки учебных достижений учащихся начальной школы

В содержательно-процессуальном компоненте нами разработана «Программа по русскому языку для 1-4 классов школ с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения», которая внедрена в учебный процесс школ республики.

Программа ориентирована на принцип коммуникативности в обучении русскому языку. Все другие методические принципы (например, принципы комплексного обучения видам речевой деятельности, практической направленности обучения, опоры на родной язык учащихся и др.) реализуются во взаимосвязи с ним. Это призвано обеспечить единство процесса обучения детей русской речи и русскому языку при главенствующей роли речевой практики [4].

Также мы можем добавить, что цели обучения русскому языку в начальной школе:

- формирование первоначальных коммуникативных навыков;
- развитие речевых способностей, умение общаться на русском языке;
- освоение элементарных сведений о лексике, фонетике, грамматике русского языка;
- овладение умениями слушания, говорения, чтения и письма на русском языке;
- развитие интереса к русскому языку как официальному языку Кыргызской Республики.

В соответствии с данными целями, при оценке учебных достижений учащихся начальной школы акцент делается на проверку сформированности ключевых и предметных компетентностей. Остановимся подробнее на компетентностном подходе в образовании.

Если компетенции выступают как цели образовательного процесса, то компетентность является результатом обучения, совокупностью личностных качеств учащихся. Компетентностный подход позволяет создать сквозную модель оценки учебных достижений учащихся, согласующую между собой интересы личности и общества и позволяющую построить систему опережающей трансляции запросов социума в образовательное пространство. Только путем непрерывной корректировки выраженного в понятиях компетенций образа учащегося и трансляции этой коррекции через систему критериев в виде цели для сферы образования можно «приучить» структуры образования к постоянному обновлению и самосовершенствованию. Сама эта трансляция должна осуществляться через систему государственных образовательных стандартов. Специалисты указывают, что в условиях глобализации и возрастающей подвижности квалификационных характеристик не профессиональные навыки, а базовые и социальные компетенции выходят на первый план: умение личности самостоятельно выстраивать свой жизненный путь в противоречивом, многополюсном, постоянно меняющемся мире [5, с. 43–51].

Для реализации образовательных компетенций умения, навыки и способы деятельности группируют в блоки личностных качеств, подлежащих развитию:

1) **когнитивные** (познавательные) качества – умение задавать вопросы, отыскивать причины явлений, обозначать свое непонимание вопроса и др.;

2) **креативные** (творческие) качества – вдохновенность, фантазии и чуткость к противоречиям; раскованность мыслей, чувств; прогностичность; критичность; наличие своего мнения и др.;

3) **оргдеятельностные** (методологические) качества – способность к учебной деятельности и умение её пояснить; умение поставить цель и ее достижение; способность к творчеству; рефлексивное мышление и самооценка и др.;

4) **коммуникативные** качества, обусловленные необходимостью взаимодействия с другими людьми, объектами окружающего мира и его информацией, умение отыскивать, преобразовывать и передавать информацию, различные социальные роли в группе и коллективе, использовать телекоммуникационные технологии (электронная почта, Интернет);

5) **мировоззренческие** качества, определяющие эмоционально-ценностные характеристики ученика, его способность к самопознанию и самодвижению; умение найти свое место и роль в окружающем мире, семье, коллективе; национальные и общечеловеческие устремления, патриотические качества личности и т.п.

Схематически формирование компетенций в системе ЗУН представлено на рис. 3.1.

Рис. 1. Формирование компетенций

Из данного выше рисунка видно, что, чем теснее взаимопроникновение составляющих ЗУН, тем компетенция выше (заштрихованная площадь больше), и этим определяется уровень компетентности человека [6].

При разработке системы оценивания учитель должен руководствоваться основными принципами:

- **Объективность** – принцип объективности требует, чтобы все учащиеся были подвергнуты одному и тому же испытанию в аналогичных условиях. Объективность обработки данных предполагает наличие четких критериев оценки, известных как учителю, так и всем учащимся.

- **Репрезентативность** – принцип репрезентативности требует, чтобы был охвачен весь объем учебного материала.

- **Надежность** – это степень точности педагогического измерения. Метод оценивания считается надежным, если повторные измерения того же самого признака дают те же результаты.

- **Валидность**, или достоверность метода оценивания показывает, действительно ли измеряется то, что требуется измерить, или что-то другое.

- **Прозрачность** – принцип, который позволяет всем участникам учебного процесса отслеживать как сам процесс оценивания, так и результаты оценки.

В системе образования применяются два типа педагогического оценивания: критериальное и нормативное, которые различаются задачами.

Критериальное оценивание знаний отдельных учащихся проводится по отношению к установленным стандартам. Его цель – описать результаты отдельных учащихся или группы по отношению к установленным стандартам. Нормативное оценивание знаний отдельных учащихся выполняется по отношению к уровню подготовки отдельной группы обучаемых. Цель его – осуществить практическое сравнение знаний между отдельными учащимися и остальными учащимися.

Эти два типа оценок не являются взаимоисключающими, педагогическая практика нуждается как в нормативном, так и критериальном оценивании. Чтобы учителю определить, какой тип оценивания ему нужно применить, он должен обратиться к цели оценивания. Если необходимо установить, усвоил ли каждый обучаемый важный фрагмент учебного материала, то нужно использовать критериальный тип оценивания. При необходимости отобрать несколько учеников класса для участия в школьной олимпиаде по предмету, бесспорно, нужен нормативный тип оценивания.

Таким образом, систему оценивания достижений учащихся можно представить во взаимосвязи ее компонентов: видов, форм и типов (см. рис. 2).

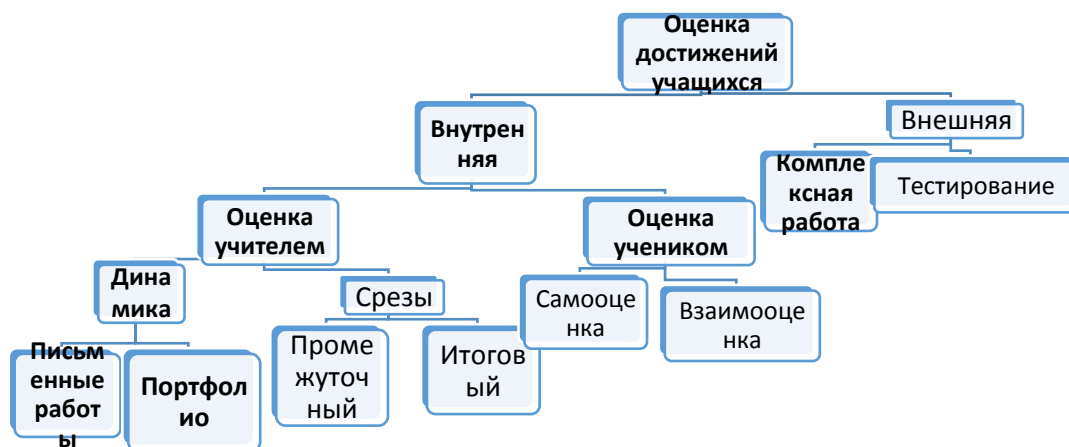

Рис. 2. Виды, формы и типы оценивания

Достижения учащихся оцениваются методами тестирования, анкетирования, наблюдения, интервьюирования, эссе, диктанта и др. **Критериями оценивания достижений учащихся** выступают ожидаемые результаты: навыки общения, чтение, письмо, счёт и интеллектуальные способности.

Достижения учащихся ожидаемых результатов на трех уровнях (репродуктивном, продуктивном и креативном) проверяются с помощью таких инструментариев оценки как тесты, анкеты, опросники, диктанты, эссе, портфолио.

Резюмируя вышеописанное, мы можем сказать, что разработанная модель оценки учебных достижений учащихся будет способствовать повышению качества образования в целом.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон КР «Об образовании». – Бишкек, 30 апреля 2003 г. № 92.
2. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования Кыргызской Республики, утвержденный Постановлением Правительства КР от 21 июля 2014 г. № 403.
3. Предметный стандарт по русскому языку и чтению в 1-4 классах для общеобразовательных школ с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения// Авт-сост. В. Булатова и др. – Б., 2015.
4. Программа по русскому языку для 1-4 классов школ с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения. (Сост.: Добаев К. Д., Тагаева Г.С., Булатова В.А. – Бишкек, 2018).
5. Морозова Н.Н. Модель исследовательских компетенций / Н.Н. Морозова, И.М. Фадеева // Университетское управление. – 2007. – № 5. – С. 43–51.
6. Сергеев А.Г. Компетентность и компетенции: монография / А.Г. Сергеев; Владим. гос. ун-т. – Владимир: Изд-во Владим. гос. ун-та, 2010. – 107 с.

Кекеева Чыныгуль Оконовна
ага окутуучу
КРББИМнин алдындагы РПККЖ
жана КДИ

**ПРЕДМЕТТИК СТАНДАРТТЫН ТАЛАПТАРЫНА ЫЛАЙЫК БИОЛОГИЯ
САБАГЫН ТЕМАТИКАЛЫК ПЛАНДАШТЫРУУНУ ӨРКҮНДӨТҮҮ**

Кекеева Чыныгуль Оконовна
Ст. преподаватель
РИПК и ППР при МОН КР

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕМАТИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЕ УРОКА
БИОЛОГИИ ПО ТРЕБОВАНИЯМИ ПРЕДМЕТНОГО СТАНДАРТА**

Kekeeva Chynygul Okonovna
Senior Teacher
Republican Institute for Advanced Training
and Retraining of Teachers under the Ministry
of Education and Science of the Kyrgyz Republic

**IMPROVE THE THEMATIC PLANNING OF THE BIOLOGY LESSON IN
ACCORDANCE WITH THE SUBJECT STANDARD**

Аннотация: Макалада предметтик стандарттын талабына ылайык биология сабактарын пландаштырууну өркүндөтүүнүн жаңы технологиялары каралган. Биологияны окутууда анын максатын, мазмунун окуу процессинде ишке ашырууда негизги болуп, сабактын план конспектисин талапка ылайык түзүүнүн үлгүсү берилди. Биологияны предметтик стандарттын талабына ылайык окутууда окуучунун окуу иш-аракетин өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулган. Мында окутуу процессинин жүрүшүндө окуучу менен мугалимдин кызматташтыгы, ар бир окуучуга жекече мамиле кылууда, аны тарбиянын объектиси гана катары эмес, субъектиси катары да кароого болору чагылдырылган.

Аннотация: В статье описывается использование новой технологии для улучшения и повышения качества биологического образования в соответствии с требованиями предметными стандартами. Здесь при обучении биологии главным компонентом является осуществление цели и содержания учебного процесса. Особое внимание в обучении биологии уделяется самостоятельной работе, где отражены тематическое планирование уроков с требованием предметным стандартом. Во время учебного процесса взаимодействие учителя с учеником, при каждом обращении к ученику, его нужно рассматривать не только как объект, но и как субъект воспитания.

Annotation: This article is about using the new technologies in teaching and increasing the quality of the biological education in accordance with the subject standard. Teaching plans designed by some particular strategies related to independent study, knowledge transfer and explaining technology in a process of teaching Biology were given here. The discussion goes about cooperation between a teacher and a student, and that in the course of individual interaction with a student; he can be treated not only as an object, but also as a subject of education.

Түйүндүү сөздөр: предметтик стандарт, предметтик компетенттүүлүк, предметтин мазмундук тилкелери, күтүлүүчү натыйжа, педагогикалык технология, окуу иш аракети.

Ключевые слова: предметный стандарт, предметный компетентность, содержательные линии предмета, ожидаемый результат, педагогическая технология, учебная деятельность.

Key words: *subject standart, subject competency, the content lines of the subject, expected result, pedagogical technology, learning activities.*

Биологиялык билим ар бир адамдын жаратылышка, коомго, өзүнө-өзү мамиле кылуу маданиятынын өзөгүн түзөт. Ошондой эле табияттын биологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүп, аны өзүнүн ар тараптуу өнүгүүсүнө пайдаланууда негизги баалуулук катары кызмат кылат. Элдин жашоосун жакшыртууда биология илими зор мааниге ээ, ал жашоону, анын закондорун жана ошол закондорду башкаруунун ыктарын үйрөтөт. Бул илимден окуучулар жашоо процесстеринин материалдык маанисин жана алардын мыйзам ченемдүүлүктөрүн үйрөнөт. Окуучулар жаратылыш закондорунун маңызын талдай билгенде гана, алардын экологиялык сабаттуулугун жана жашоого болгон көз карашын туура калыптандырууга болот. Окуу-тарбиялоо процессин турмуш менен байланыштыруу ишин жүзөгө ашырууда, мектеп окуучуларга коомдук практикада кенири пайдалануучу прикладдык мазмундагы билимдерди берүүгө тийиш (2).

КР Өкмөтүнүн токтомунун (№403, 21.07.2104) жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандартынын негизинде, биология боюнча предметтик стандарт, окуу программасы түзүлүп, ал боюнча окуу-методикалык комплекстери (ОМК) даярдалып, сынактан өткөндөрү мектеп программасына киргизилүүдө.

Табият таануу аймагы боюнча предметтик стандартты түзүүнүн методологиялык аспектинде негизги фигура окуучу бала. Окуучунун инсан болуп калыптанышына таасир берүүчү объектилер: Ата-эне, туугандык чөйрө. Табигый жана социалдык чөйрө. Таалим-тарбия берүүчү уюмдар. Таалим-тарбия берүүчү уюмдар өз иштерин аткарууда негизинен орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартына таянат. Анын негизинде орто мектептин базистик окуу планы жана предметтик стандарты түзүлөт (4).

Ошондуктан биология боюнча предметтик стандарттын талаптарын мугалимдер менен окуучуларга тааныштыруу учурдун талабы болгондуктан, сабакты пландаштырууну өркүндөтүү көйгөйлүү маселелердин бири деп эсептеген.

Окуучуларда инсандык предметтик компетенттүүлүктүн калыптануусу, билимдин функционалдуулугу жана универсалдык билгичтиктин өнүгүүсү, ийкемдүү, мобилдүү жана өз алдынча жашоого мүмкүндүк бере турган динамикалык аракеттин болуусу зарыл болгондуктан, көпчүлүк мамлекеттерде билим берүү мазмунун кайрадан карап чыгуу жана аны модернизациялоону түйүндүү (негизги) компетенттүүлүккө багыттоо көзөмөлдөнүп жатканы практика жүзүндө бизге белгилүү.

Негизги компетенттүүлүк – окуучунун социалдык тажрыйбасына негизделип жана окуу предметтеринин негизинде жүзөгө ашырылган көп функциялуулукка ээ болгон предметтен жогору турган коомдук, мамлекеттик, кесиптик заказдарга ылайык аныкталган, ченелүүчү билим берүүнүн натыйжасы (3).

Бул негизги же түйүндүү компетенттүүлүктөр: маалыматтык, социалдык-коммуникативдик жана проблемаларды чечүүдө окуучунун өзүн-өзү уюштура билүүсү болуп саналарын биз билебиз.

«Биология» боюнча **предметтик стандарт** – бул окуучулардын билим берүү натыйжаларын жана аларга «Биология» предметинин алкагында жетишүү жана өлчөө ыкмасын жөнгө салуучу документ (3).

Биологияны окутуунун максаты: Окуучулар жандуу организмдердин жана коомдун, жаратылыштын туруктуу өнүгүшү жана табигый экосистемаларды сактоо жана алардын өз ара аракеттенүүсүнүн ыкмаларынын ар түрдүү системалардын касиеттери жана иштөө принциптери жөнүндө билимдерин колдонушат.

Биологиялык билим берүүдө, компетенттик мамиленин негизинде (өнүтүндө) күтүлүүчү натыйжага багыттап, окуучунун өз алдынчалуулугун өнүктүрүү менен предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу көңүл борборунда турат.

Инсан иш-аракетте гана калыптанары белгилүү. Билим берүү процессинде окуучу канчалык активдүү аракетте болсо, анын инсандык сапатын калыптандырыш ошончолук

ийгиликтүү болот.Сабакты азыркы талапка ылайык өркүндөтүү маселесин – окумуштуу-педагог, КР Эл мугалими п.и.д., профессор И.Б. Бекбоев өзүнүн эмгегинде мындайча баяндаган: Традициялык сабакта максаттар – мугалим тарабынан гана аныкталып коюлат. Демек, окуучулар өздөрүнүн жеке максаттарын иштеп чыгып, аларды макулдашууга сабакта орун берилбейт. Мындай сабакта ишмердүүлүктүн жолдору, алардын үлгүлөрү да мугалим тарабынан даярдалып көрсөтүлөт. Ошентип, ишмердүүлүктү мугалим гана аткарат, ал эми окуучу болсо башканын ишмердүүлүгүнүн чегинде гана аракеттенип калат. Ошондуктан, окуучу ал сабак бүткөнчө же окуу жылы аяктаганча “интеллектуалдык жактан канчалык өстүм, эмнеге ээ болдум” - деп ойлоп да койбойт.

Сабакта бала ишмер болсун үчүн ал өзүнүн максатын жана ага жетишүүнүн милдетин өзү белгилеп, иш-аракетинин ыкмасын ойлоп табууну өзү пландаштырып, өзүнүн ишин өзү контролдоп, өзү баалап, өзү түзөтүүгө тийиш. Дал ушул элементтердинчогуусу болгондо гана баланы ишмердүүлүктүн толук кандуу субъектиси деп эсептөөгө болот. Ал эми традициялык сабакта окуучу ага таасир этүүнүн объектиси гана болуп калууда.

Сабакта окутуунун топтук (группалык) формасын уюштуруунун зарылдыгы дал ушуну туура түшүнүүчүлүктөн келип чыккан. Чындыгында эле биз балдарды өз алдынча уюштуруучулукка жана өз ара пикир алмашып аракеттенүүгө үйрөтө алсак гана бул маселени чечүүгө болот. Анткени кызматташтыктын билгичтиги жалпы максаты бар командада гана иштелип чыгат эмеспи (1).

Мына ошондуктан окуучунун позициясынан максат коюу шарты - окутуу процессинин жүрүшүндө мугалимдин иш-аракети жана окуучунун иш-аракети айкалышып, окуучу менен мугалимдин кызматташтыгына алып келип, күтүлүүчү натыйжага биргеликте жетишет.Окутуу технологияларын ушундай иштеп чыгууда, окуучу таанып билүү иш-аракетине активдүү катыша алат.

Окуучунун компетенттүүлүгү – алган билимин, окуудан жана жашоодон алган тажрыйбасын, билгичтиктерин реалдуу турмушта пайда болгон көйгөйлүү маселелерди чече билүү боюнча интегралдуу жөндөмү.

Биологиядагы предметтик компетенттүүлүк – жеке компетенттүүлүк негизги компетенттүүлүккө карата, биологиядан алган билимдердин топтомунун жыйынтыгы катары аныкталат (3).

Предметтик компетенттүүлүк – билим берүүнүн натыйжасы менен тыгыз байланышта: биологияны окутууда «Жандуу объектилерди таануу жана баяндоо» предметтик компетенттүүлүгүн калыптандырууда. М., 7-класстын окуучусу жаныбарлар боюнча алган билимдерин колдонуп, белгилүү территорияда жашаган жаныбарларды мүнөздөп жазууда, ар кандай типтеги жаныбарлардын сырткы белгилери боюнча айырмалап бөлүп, салыштырат, системалаштырат, мүнөздөп бере алат.

	Предметтик компетенттүүлүктөр	Негизги компетенттүүлүктөр
1.	Жандуу объектилерди таануу жана баяндоо	Маалыматтык компетенттүүлүк
2.	Биологиялык процесстер жана кубулуш-тарды илимий жактан түшүндүрүү	Социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк
3.	Жаратылыштагы ар түрдүү көрүнүштөрдү, өзгөрүүлөрдү илимий далилдерди пайдалануу менен чечмелөө	Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү компетенттүүлүгү.

Биологияны окутууда сабактарды календардык-тематикалык пландаштырууда окуу материалын окуу программасында көрсөтүлгөн сааттарга ылайыктуу *мазмундук тилкелер* боюнча бөлүштүрүү зарыл.

Предметтин *мазмундук тилкеси* – бул предметтин система түзүүчү фундаменталдык өзөгү, анын айланасында бардык окуу материалдар, биологиялык компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга технологиялык багыттар топтоштурулат.

Предметтин *фундаменталдык өзөгү* өз ара байланышкан жана өз ара толуктоочу элементтерден турат, анда төмөнкүлөр белгиленет: 1. Методологиялык система түзүүчү мүнөзгө ээ негизги илимий билимдер. 2. Универсалдык окуу аракеттери – бул ар түрдүү предметтик тармактарда окуучулардын кенен багытын ачкан аракеттердин жалпыланган ыкмалары. 3. Биология боюнча окуу программаларынын негизин өздөштүрүү жыйынтыгына баа берүү системасы. Жогоруда көрсөтүлгөн биологиялык билимдердин системасынын негизинде стандартта 4 мазмундук тилке топтоштурулган:

1. Организм – биологиялык система катары.
2. Организмден жогорку системалар.
3. Органикалык дүйнөнүн көп түрдүүлүгү жана эволюциясы.
4. Адам жана айлана-чөйрө.

Биологияны окутуу процессинде предмет аралык байланыштарды пландаштыруу жана ишке ашырууда алардын көп түрдүүлүгүн эске алуу зарыл. Түшүнүктүк предмет аралык байланышты системалуу ишке ашыруу өзгөчө маанилүү, анткени дал ошол түшүнүктөрдүн системалары биология сабактарынын мазмунунун түзүлүшүн аныктайт.

Биология сабагында окутуунун натыйжаларын баалоо, окутуунун максаттары (күтүлүүчү натыйжалар), усулдары жана формалары менен тыгыз байланыштуу. Баалоонун максаты – окутуунун фактылык натыйжалары күтүлүүчү натыйжалар менен дал келүүсүн аныктоо. Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн баалоодо мугалим тандалган окутуу усулдары жана формаларына ылайык баалоонун ар түрдүү усулдарын пайдаланат (3).

Сабактардын технологиялык картасын предметтик стандарттын талаптарына ылайык түзүүдө дагы жаңы материалдын мазмунун өздөштүрүү этабында мугалимдин жана окуучунун аткарып жаткан иш-аракетине негизги көңүл бурулат. Башкача айтканда, мугалим жаңы билимди түшүндүрүүдө эмне кылат (багыттоочу), окуучу кандай иш-аракетте болору планды иштеп чыгуудак көрсөтүлөт. Балдардын ишмердүүлүгүн уюштуруу позициясында сабактын максималдуу натыйжалуулугуна жетишүүнүн методикалык ыкмасы дал ушунда.

Эң башкысы – мугалимге даяр технологияны берүүдө эмес, анын өзүнүн сабагынын теоретиги өзү болгусу келүүсүн жандандырууда турат. Тактап айтканда бул сабакта окуучунун чыныгы өсүп-өнүгүүсүнө эмне жардам берет жана эмнелер тоскоолдук кылаарын териштирип билүүдө турат. Демек, кесипкөй мугалим өзүнүн окутуу ишмердүүлүгүндө башка бирөөнүн сабактар боюнча пландаштырган колдонмосу (иштелмеси) менен эмес окуу китебиндеги мазмунду чыгармачылык менен балдардын реалдуу кабыл алуу (түшүнүү)жөндөмдүүлүгүнө жараша жана сабакка керектүү көрсөтмө куралдарды колдонуу менен жүргүзүшү керек (1).

Ошондуктан мугалимдерге (апробациялоо үчүн)предметтик стандарттын талаптарына ылайык, компетенттик мамиленин негизинде сабактын план конспектисин түзүүнүн рамкасынын үлгүсү (долбоор)төмөндө берилген:

Сабактын планы

Мектеп:

Мөөнөтү/№-:

Планды

түзгөн: _____

Предмети/Классы: _____

Сабактын _____ тема-
 сы: _____
 Сабактын _____ ти-
 би: _____
 Колдонулуучу методдор жана ыкма-
 лар: _____
 Колдонулуучу _____ каражат-
 тар: _____
 Мазмундук тилке _____

Сабактын максаттары:	Күтүлүүчү натыйжалар:
Билим берүүчүлүк	
Өнүктүрүүчүлүк	
Тарбия берүүчүлүк	

Көрсөткүчтөрү:

Негизги компетенттүүлүк	Предметтик компетенттүүлүк
1.Маалыматтык (НК1)	1.Жандуу объектилерди таануу жана баяндоо. (ПК1)
2.Социалдык-коммуникативдик (НК2)	2.Биологиялык процесстер жана кубулуштарды илимий жактан түшүндүрүү. (ПК2)
3.Өзүн-өзү уюштуруу, маселени чече билүү (НК3)	3. Жаратылыштагы ар түрдүү көрүнүштөрдү, өзгөрүүлөрдү илимий далилдерди пайдалануу менен чечмелөө. (ПК3)

Сабактын мазмуну

Сабактын этаптары,убакыт	Мугалимдин иш аракети	Окуучунун иш аракети	К	К
Уюштуруу:				
Өтүлгөн теманы кайталоо.	Шыктандыруучу суроолор:	Жооптор:		
Жаны теманы түшүндүрүү:				

Бышыктоо.				
Үй тапшыр- масы				
Баалоо				

Колдонулган адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Сабакты азыркы талапка ылайык өркүндөтүү маселеси . Эл агартуу №5-6 2015. 35-38-б.
2. Кекеева Ч.О. Мектепте биологияны окутуу процессинде окутуунун жаңы технологияларын пайдалануу. КББАнын кабарлары –Б. 2015 №3 (35). 59-63-б.
3. КР жалпы билим берүү уюмдары үчүн “ Биология” боюнча (5-11-кл.) предметтик стандарттын долбоору. –Б., 2018-ж.
4. Мамбетакунов Э. Орто мектептин физикасынын предметтик стандарты жөнүндө. Эл агартуу № 7-8. –Б., 2017, 34-42 бет.

Умарова Р.Н.
А. Мырсабеков атындагы Ош
гуманитардык-педагогикалык институту

КЫРГЫЗДАРДА КЫЗ БАЛДАРДЫ СОЦИАЛДАШТЫРУУНУН
ТАРЫХЫЙ –МАДАНИЙ ӨБӨЛГӨЛӨРҮ ЖАНА ШАРТТАРЫ

Умарова Р.Н.
Ошский гуманитарно-педагогический
институт имени А.Мырсабекова

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И УСЛОВИЯ
СОЦИАЛИЗАЦИЯ ДЕВОЧЕК У КЫРГЫЗОВ

Umarova R.N.
Osh humanitarian-pedagogical institute
n.a. A.Myrsabekov

HISTORICAL AND CULTURAL BACKGROUND AND CONDITIONS
SOCIALIZATION OF GIRLS IN KYRGYZ

Аннотация: Макалада кыргыз элинин аял затын турмуштун негизи, башаты катары культтук түшүнүктөрү белгиленет. Кыргыз жерин, элин кыдырып өз байкоолорун, таасирлерин бөлүшкөн окумуштуулар, саякатчылардын пикирлерин талдоо аркылуу аял затынын тең укуктуулугу, эркиндиги, коомдук активдүүлүгү, акыл парасаттуулугу ачылып көрсөтүлөт. Ошону менен бирдикте кыз балдарды социалдаштырууга таасир эткен факторлор тууралуу кеп болот.

Аннотация: В статье рассматриваются культовые понятия кыргызов по отношению женщин, матерей. На основе анализа наблюдений и взглядов ряд ученых-путешественников раскрыто равноправие, свобода, общественная активность и ум кыргызских женщин. Вместе с этим обсуждается факторы, которые влияют на социализацию девочек.

Annotation: The article discusses the cult concepts of the Kyrgyz in relation to women and mothers. Based on the analysis of observations and views, a number of traveling scholars disclosed equal rights, freedom, social activity and the mind of Kyrgyz women. Along with this, factors that affect the socialization of girls are discussed.

Түйүндүү сөздөр: кыргыздар, кыз балдар, тарых, салт, үрп адат, маданият, социалдаштыруу.

Ключевые слова: кыргызы, девочки, история, обычаи, традиции, культура социализация.

Key words: kyrgyz, girls, history, traditions, customs, culture and socialization.

Тарбиялоо иши адамзаттын башка ишмердүүлүгүнөн айырмаланып элдин тарыхый-маданий тажрыйбалары менен шартталган. Ушул өңүттөн алып караганда кыргыз эл педагогикасындагы кыз балдарды тарбиялоонун көп кырдуу маселелерин изилдөөдөн мурда ошол маселенин өнүгүү өзгөчөлүктөрүн шарттаган тарыхый жана маданий кубулуштарды ачыктап алуу зарыл. Бул кубулуштар тарыхый, социологиялык, философиялык, этномаданий өңүттөн бир катар окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган. Алсак, кыргыз аялынын коомдогу ордун түшүнүүдө С. Абрамзон, М. Артыкбаев, В. Бартольд, А. Брудный, С. Вайнштейн, Ч. Валиханов, А. Исмаилов, В. Радлов, А. Табышалиева, М. Эдилова, А. Элебаеванын, Б. Сагынбаева, З. Смадиярова, И. Бекмухамедовалардын эмгектери өзгөчө мааниге ээ. Ошону менен бирдикте кыргыз этнопедагогикасы боюнча бир катар

изилдөөлөрдө (А. Алимбеков, Б. Апышев, Н.А. Асипова, С.О. Байгазиев, Ж. Бешимов, А.Э. Измайлов, Н.И. Имаева, С. Иптаров, А. Исаев, А. Калдыбаева, Ч.Т. Осмонова, С. Рысбаев, С.М. Саипбаев) кыз балдарды социалдаштыруунун ар түрдүү баалуулуктары эпизоддук өңүттө талдоого алынган.

Изилдөөлөрдө белгиленип келгендей, дүйнөдө улуттук маданияттын жана цивилизациянын наркы, баалуулугу баарынан мурда адамзаттын аялуу заты аялдарга карата мамилеси менен өлчөнүп бааланып келген. Жалпы түрк элдеринде анын ичинде эне культу жашаган. Байыркы түрк мифологиясына ылайык энелердин энеси улуу Умай-Эне Көк Теңирден кийинки Кудай даражасында бааланып кабылданган. Байыркы Алтай тоолорунун көчмөн элдери анын ичинде кыргыздар Умайга, жоокерлердин сактоочусу таризинде таазим этишкен. Махмуд Кашгаринин “Диван лугат ат-түрк” сөздүгүндө умай эне түшүнүгү байыркы кыргыздардын көз карашына тектеш мааниде төмөнкүдөй чечмеленет: (мим). Умай – жолдош, эш, тон (аялдар төрөгөндө баладан кийин түшө турган баланын жолдошу). Адатта кыргыздар төрөт үстүндө Умай энени оозго алышкан. Макалда мындай деп келет: “Умайына табынса угул болор” – умайга (умай энеге) сыйынса, уул болор. [9, 249]. Төрөткө ким жардам берсе ал уулдуу болот. Аялдар муну жакшылыкка жорушкан.

Байыркы кыргыздардын мифологиялык түшүнүктөрүндө азык берип, өмүрдү, жашоо тиричиликти узартып жандандырган заттардын баары эне менен салыштырылып каралат. Айтылуу “Манас” эпосунда Байтеректин эгеси көпчүлүк учурда аял (эне) түрүндө элестетилип, ал өзү каалаган учурда өлүп бараткан, чарчап-чаалыккан адамга өлбөс же укмуштуу ал-кубатка ээ кылуучу, жашартуучу ичимдик, тамак (сүт, мүрөктүн суусу, алма ж. б.) тартуу кылат. Манас өлгөндөн кийин Семетейдин жанын аман алып калуу амалы менен төркүнүнө бара жатып азык-ашсыз азап чеккенде Каныкей адамдардан эмес, Байтеректен жашоо үмүтүн көрүп “Акысыз калдым сүт берчи. Өчкөн отум тамызчы, Өлгөн жанды тиргизчи. Үзүлүп кеттим улачы” – деп жалбарат. (СК, КФ, 544-инв., 139-б.).

Кыргыздардын жашоо турмуштун бакубаттыгы, куту аял менен толук болоору тууралуу ой туюмдары оозеки чыгармачылыктын бардык жанрларында кызыл сызык менен белгиленип өтөт. “Дүйнө түркүгү - эне, аялзаты” дешкен элибиз. Кыргыз фольклорундагы “Эне үйдүн куту”, “Бейиш эненин таманында”, “Аял жакшы эр жакшы, увазир жакшы хан жакшы”, “Жакшы аял жаман эркекти орто кылат, орто эркекти жакшы кылат, жакшы эркектин даңкын чыгарат”, “Биринчи байлык ден-соолук, экинчи байлык ак жоолук”, “Алысты жакын кылган кыз, ачууну таттуу кылган туз”, “Аталуу жетим арсыз жетим, энелүү жетим эрке жетим” сыяктуу макал-лакаптарда - аял затын дүйнөнүн, жашоо тиричиликтин туткасы экендигинин көп кырдуу өңүттөрү өтө таасирдүү туюнтулат. А. Алимбеков белгилегендей “Кыргыздарда энеге болгон урмат анын төркүнүнө б.а. анын ага туугандарына карата урмат-сый менен да коштолгон. Кыргыздарда эр жигиттин сый-урмат көрсөтө турган үч журту – ата журту, тага журту, кайын журту болот деп айтылат. “Таяке пир болот” – деген түшүнүктүн түпкүрүндө эненин төркүндөрүн сыйлоо салты жатат. Мындай сыйдын жообу – тага журттун жээнге карата болгон мамилеси. Кыздын балдарын анын төркүндөрү өзгөчө кадырлашкан” [2, 45].

Кыргыз жерин кыдырып элдин турмушу менен жакындан таанышкан чет элдик илим жана маданият өкүлдөрүнүн кыргыз коомундагы аялдардын өз алдынча статусу бар экендиги тууралуу жазгандары өзгөчө кызыгууну жаратат. В.П. жана М. Наливкиндер жергиликтүү коомдордо салтка жана диний догмаларга ылайык эркектер үй-бүлө башчысы катары эсептелгени менен иш жүзүндө аялдын күйөөсүнө болгон таасири күчтүү болгонун белгилешкен [9,76]. Чындыгында эле кыргыз коомунда аялдардын тике жана кыйыр катышуусуз бир дагы социалдык жана экономикалык маселе өз орду менен чечилген эмес.

Аялдар менен эркектердин ортосундагы теңчиликти “жубай”, “өмүр шериги” – деген сөздөрдүн мааниси да туура туюндуруп турат. Бул сөздөр өмүр бою эриш-аркак турмуш кечирүү үчүн тагдырын бириктиришкен карама-каршы жыныстагы “жуп” адамдар дегенди билдирет. Боз үйдүн түзүлүшү анын ар бир бөлүгү турмуштук социалдык экономикалык ролдордун тептең бөлүштүрүлгөнүн тастыктап турат. Боз үй көтөрүү амалдары да

жубайлардын үй-бүлөлүк өз ара биримдигин көз карандылыгын бекемдөөгө негизделген. С. Иптаров белгилегендей, кыргыздар “боз үйдү “курдук” же “тургуздук” дешкен эмес. Себеби булар статикалуу “кыймылсыз” нерселерди сыпаттоочу түшүнүктөр. Алар аны “көтөрүшкөн” же “тигишкен”. Үй көтөрүү адамдын зор рухий жана кара күч эмгегин, эр-кажарын талап кылган. Бул боз үйдү жасап бүткөрүүнү гана эмес, андагы турмуш түйшүгүн да, “коомдук жүктү” көтөрүүнү да туюнткан. Алгач ак тилек, изги ниеттен тамырлап, анан барып аны жасоого далай көз майы короп, билек, бел күчү сарпталган [7, 113].

Көчмөн кыргыздардын маданий чарбачылык турмушун изилдеген С. М. Абрамзон салттык коомдо бардык жумуштар гендердик ролдор боюнча айтылгандыгын төмөнкүчө белгилейт: “Кыргыздын чарбачылыгында ар кыл үй тиричилик жумуштары кыйла маанилүү орунда турган, ал тиричиликтер мал чарбачылыктын продуктыларын иштетүү менен байланышкан. Эркектер жазында жана күзүндө кырккан койлордун жүнүнөн аялдары ийик менен жип ийришкен. Алар өрмөктө ошол жиптерден таарлардын түркүндөрүн токуп кементай, чепкен, чапан, шым, кап, куржун, ошондой эле боз үйдүн эмеректерин, жип-шууларды даярдашкан» [1, 244].

Чет элдик саякатчылар кыргыз аялдарынын өз алдынчалыгын да туура баамдап, баяндашкан. Н.А. Северцовдун жазганына таянсак, үй тиричилигинде «көп учурда баш ийүү эркектин үлүшүнө туура келет», ал үйдө «мүмкүн болушунча жакшы урматталган, бирок үнсүз жана унчукпас мейман катары, ал эми аял өз алдынча жана толук бийликтүү киши» болгон. Анын баамында «... дегеле кыргыз аялдары коркоктордун бири эмес», алар «бийликти тааныбайт», “атүгүл аял өзүнүн күйөөсүнө бир аз кекирейүү менен мамиле кылып, «ал эми күйөөсү ага баш ийип, анын тилинен чыкпайт» [6,58].

1898-жылы Ош, Алай, Памирлик кыргыздар арасында болуп жакындан баарлашкан атактуу саякатчы Ф. Рокка "Алайдан Аму дарыясына чейин" аттуу белгилүү эмгегинде: "Өтө өнүккөн маданияттуу элдерде да кыргыздарда өз апаларын, энелерин, аялдарын урматташкандай аялдарды урматтагандар аз кезигет. Алар эч качан жүзүн жашырышпайт, өзбек, тажик аялдарындай болуп басынышпайт. Тескерисинче өз эркектери менен бирдей укукка ээ болушат” – деп жазган [11, 211].

Кыргыз аялдарынын парасаттуулугу жана акылгөйлүгү менен күйөөлөрүнүн иш-аракетине таасир көрсөтө ала тургандыгын казактын атактуу окумуштуусу Чокан Валиханов 1856-жылы Ысык-Көлгө келгендиги тууралуу эскерүүлөрүндө атайын белгилеп төмөнкүчө жазган: «Кыргыз аялдары ак көңүл, ушунчалык баласаак. Аялдар күйөөлөрүнө таасир көргөзө алышат, манаптардын аялдары эч кандай иш жасабайт. Ал гана эмес кембагалдарынын аялдары деле көп кыйналбайт». Анын эскерүүлөрү боюнча кыргыз аялдары эркектерден обочолонуп өзгөчө шартта болбой көпчүлүктүн ичинде да өз оюн айта билген. Бул тууралуу Чокан Валиханов «Мен отурган боз үй жаш жана улгайган аялдарга жык толуп, биздин ортобузда ишенимдүү сөздөр башталды. Биз жаш аяштар менен тамашалашсак, алар курч жооптору менен сөз кайтарып жатты» - деп жазат [3, 415].

Көпчүлүк саякатчы окумуштуулар кыргыз аялдарынын коомдук активдүүлүгүн да даана баамдашкан. Бул тууралуу И.П. Ивачев «Кыргыз аялы - чабандес, укмуштай кызматчы жана меймандардын чөйрөсүндө өтүмдүү аял. Кыргыз аялдары коомдук иш-аракеттерге катышкан учурлары да болгон» -деп жазат [1, 411]. Феликс Рокко өз байкоолорунун негизинде “ Үй-бүлө жана уруу маселелери чечилип жатканда аялдардын ою да сөзсүз эсепке алынат», - деп жазган. Ошол эле саякатчы бул пикирин андан ары улап «Ал тургай согуш учурунда же башка бир тополоң болгон күндөрдө да кыргыз аялы тынч отура албайт, кээде алар өз боз үйүнүн бейпилдигин коргоо үчүн кармашка кирген учурлар болгон. Байыркы авторлордун Каспий боюнда көчүп жүрүшкөн амазонкалар жөнүндөгү аңгемелери кыргыз жана түркмөн аялдарынын ат үстүндөгү турмушун элестетет. Эрткүүлүгү, чарбачыл акылмандыгы менен Азия талааларынын аялдары XIII кылымда эле Туран өлкөлөрүнө саякатка барышкан европалыктарды таңдандырган» - кыргыз аялдарынын коомдук активдүүлүгүн өтө жогору баалаган. Ырасында эле үй-бүлөдө эркек адам үй ээси катары статусу болгон менен кандай гана маселе болбосун аялдын кеңешисиз акыркы чечим кабыл

ала алган эмес. Ушуга байланыштуу кыргыздарда башка эч бир элде кездешпеген “Кабырга менен кеңешүү” деген түшүнүк бар. Эл ичинде бул накыл кептин төркүнү төмөнкүчө ачыкталат. Алла таала аялды эркектин кабыргасынан жасаганы баарыбызга белгилүү. Демек, “Кабырга менен кеңеш” деген лакап сөз, маанилүү бир маселени чечүүдө аялың менен, үй-бүлөң менен кеңеш, алардын да пикирин эске ал деген маанини берет. Бул салтты кыргыздардагы аялдардын коомдук статусун бекемдөө аялдарга сый-ызаат менен мамиле кылуунун көптөгөн көрүнүштөрүнүн бири катары кароого болот.

Ошентип чет элдик окумуштуулардын кыргыз аялдарынын коомдогу ролу тууралуу ойлору бири-бирин тастыктап, толуктап турат. Кыргыздар кыз балдарга кенедей кезинен сый-ызаат менен мамиле кылган улуттардын катарына кирет. Көпчүлүк учурда тезек терүү, отун алуу, кой кайтаруу сыяктуу ээн талаада жалгыз кажар күч аткарылчу жумуштарды аткартуудан алыс кармашкан. Кыздарды көбүнчө коллективдүү эмгекке тартышып үлпүлдөтө кармап, ууздукка узантууга аракет кылышкан. Узакка, базар-учарга барганда бала-чакага кийим-кечек алганда “Кыздын көзү кызылда” – деп, кыз балдарды өзгөчө көңүлгө тутушкан. Кандайдыр бир орунсуз иш үчүн кыз балдарды физикалык жактан жазалоону мындай турсун катуу урушууну да өөн көрүшкөн. Тестиер куракта кыз балдар менен уул балдар ортосунда пикир келишпестик болгондо кыз балага кол тийгизген эркек бала өмүр бою арсыз томаяк болуп жашап өтөт деп коркутушкан. Бул салттык көз караштардын башатында “кыз бирөөнүн бүлөөсү, убактылуу конок, төркүнүндө сый-ызаат гана көрүп өтүш керек” – деген ой тилек жаткан. Эт бөлүштүрүүдө кызга устукан катары – малдын төшү ыйгарылган. Кыз кезинде кундуз тебетей кийгизишсе, турмушка узатаарда ак шөкүлө кийгизип, күмүштөн ат жабдык токулган, жорго мингизишкен. Буга көрүнүш Казыбектин мурастарында “Булгаары тердик муз желдик, бурчтарын чеге жылдыздап. Булактаган кыз-келин, бура тартып ыргыштап. Кымбат баалуу кийгени, кылыктуу жорго мингени”, - деп образдуу сүрөттөлгөн.

Кыргыздар өз кыздарын турмушка «Мунайтып узатпай кубантып узатууга аракет кылышкан. Ошондуктан кыз узатуу учуру түрдүү шаан-шөкөттөр менен коштолгон. Отуз күн ойнотуу, төрт күн кыңшылатууну өз жуучулардын түшүүсү, аларды кабыл алуу, коноктоо, узатуу жана анда атайын ырчылардын келишин, ошол жуучулардын кайдан келгендигин, кимдер экендигин, кандай каада-салттары бардыгын, анын бөтөнчөлүктөрүн, ал тукумдан чыккан эле билермандарын, журт мыктыларын, баатырларын, ырчы чоорчуларын, ордочуларын, балбандарын, мүнүшкөрлөрүн, саяпкерлерин, санжырачыларын, койчу, элге-журтка белгилүүлөрүн ыр аркылуу баяндап берүү жөрөлгөлөрү болгон.

Башка улуттар сыяктуу кыргыздарда да балдардын коомдун толук мүчөсү болушу алардын өз алдынча “түтүн булатып” үй-бүлө курушу үчүн атайын камкордукка негизделген салттар калыптанган. Буга байланыштуу ишенимдүү адамдардын сунушу кыз балдардын башын бармактайынан эле байлап же кудалашып коюу салты кеңири жайылган. Алардын эң башында ата-энелердин балдары бойго бүткөн билинген мезгилден баштап төрөлө электе эле кудалашуусуна негизделген «Бел куда» салты жатат. Көчмөн кыргыз коомунда ымаласы жакын адамдар өздөрүнүн жакындыгын бекемдөө же сөөк жаңыртуу максатында, же жоокерчилик согушта жеңилген элдин башчысынын жеңген тараптын каны менен достошкон учурда, эгерде келечекте бири уулдуу, экинчиси кыздуу болсо баш коштуруу үчүн кудалашкан. Балдар эс тарткан күндөн баштап алардын келечек тагдыры аныкталганын эстерибе бекем салып өз ара жоопкерчиликтүү мамилеге багыт берип келишкен. Абалтан кудалап койгон кыздарга “бирөөнүн аманаты”, “ээси бар” катары этият мамиле кылышып эч ким жуучу болуп келе алган эмес. Абалтан башы байланган кызга белгилүү чектөөлөр болгон. Алар кенедей кезинен эле болочок кайын журтуна ийменип, алардын үйүнө жакындап баскан эмес. Кудаланган кыздын баскан-турганын көз алдынан чыгарбай өтө жооптуу мамиле кылышкан. Ушул себептен ой келди айылчылап жүрүүсү чектелип, короодон алыс чыгарышкан эмес. Барчу жерине жалгыз жөнөтпөй, жанында женелери коштоп жүргөн. Эгерде эс тартып башка эректтерди жактырып, мурда баталашкан жеринен баш тартса ата-энелери айып тартып берилген калындарды ашыгы менен төлөөгө мажбур

болушкан. Батаны бузуу өтө осол жорук катары кабылданып, анын өзү гана эмес, ата-энеси, тууган-туушкандары, уруусу жууса кетпес наалатка кептелген. Кыргыздарда кайындуну кызга көз кырын салуу, ала качуу “эриш” бузуу” катары каралып катаал жазаларга кабылган. Чындыгында эле кыргыздардагы эң чоң жазалардын биринчиси – бата берилип башы байланган кызды алып качууга, экинчиси – муну “эриш бузуу” деген. Эриш бузган адам аябагандай чоң айыпка жыгылган. Экинчиси – эр (киши) өлтүрүү болгон деп эсептелет. Кудалашкан колуктуну үйүндө көпкө чейин кармашкан эмес. Көпкө созуктурбай колуктусун алып кетүү керек болгон. Убагында алып кете албаса кайын тараптын намысына шек келген. Көпчүлүк учурда кыз балдарга куда түшүү ата-энелердин эрки менен болуп калың төлөөгө негизделген. Айрым учурда улан менен кыздын никеге турууга макулдугу шарттуу түрдө гана болгон. Никелик макулдашууну бекемдөөдө калың өтө катаал социалдык катаклизмдерди жараткан учурлар да болгон. Буга байланыштуу жаштардын колунда жок катмарынын көпчүлүгү калың берүү мүмкүнчүлүгүнө жетишкенге чейин жалгыз бой жашоого мажбур болгон. С.М. Абромзондун маалыматтары боюнча “Калыңдын өлчөмү ар түрлүү болуп, ал күйөө баланын жана колуктунун үй-бүлөсүнүн байлыгына жараша болгон. Калың кандайдыр бир өлчөмдө сеп менен компенсацияланган, ага бай үй-бүлөлөрдө жаштар үчүн боз үй да кирген; адатта, сеп кийим-кечеден, жасалгадан, үй жасалгаларынан жана эмеректерден турган. Кээде колукту үчүн иштеп берүү практикаланган: күйөө бала бир канча жыл бою кыздын атасынын чарбасында эмгектенген” [1, 611].

Бул салттар канчалык даражада балдардын үй-бүлөлүк тагдыры тууралуу ата-энелердин камкордугунан келип чыккандыгына карабастан көпчүлүк учурда жаштардын гендердик эркиндигин чектеп аягы трагедия менен бүткөн окуялар көп болгон. Ошондуктан кыргыз коомунда жаштар салттык эрежелер алардын эркине, эркиндигине карама-каршы келгенде өз бактысы үчүн күрөшүшкөн. Мындай өрнөктөрдү чагылдырган классикалык оозеки чыгармалар арбын. Алардын бири “Ак саткан жана Кулмырза” дастаны. “Чыныгы сүйүү туурасындагы бул баян феодалдык коомдун мезгилинде, уруулук түзүлүштү, элдик салтты курал катары, мыйзам катары пайдаланган («Эл укса эмне дейт», «бирөө көрсө эмне дейт», деп элдин, коомдун пикири менен эсептешип, жеке адамдын тагдыры эске алынбаган заманда) оор шартта жаралып, ошол мезгилдеги акыйкатсыз көрүнүштөрдүн бир үзүмү сыяктуу элдин эсинде калган. Кыргыздар элди бөтөн эл менен бириктирип учугун улап, байланыш, карым катышынын масштабын кеңейтүүдө кыз балдардын ролуна өзгөчө маани беришкен. Ошондуктан элдик макалда “Ачууну таттуу кылган туз, алысты жакын кылган кыз” – деп айтылат. Кыргыздар келин алууда болобу, кыз берүүдө болобу кудаларды алыс жакын деп жерге бөлүшпөй, бардыгы тагдырдын буйругунан деп эсептешкен. Кыргыздардагы «Күйөө жүз жылдык, куда миң жылдык» - деген макал кудалар ортосундагы туугандык мамиленин түбөлүктүүлүгүнө карата ишеним жаратат. Ошондуктан «Куданын жаманы суу кечирет» – деп айрым учурда кудаларды таяныч катары карашкан. Элдик педагогиканын эреже мыйзамдары ата-теги бир адамдардын үй-бүлөлүк турмуш куруусуна чектөө койгон. Аталган маселени 25-30-жылдары этнограф Н.П. Дыренкова атайын изилдеп, төмөнкүдөй тыянакка келген: «Азыркы учурда туугандардын ортосундагы никеге тыюу салуу ар кайсы урууларда, ар түрдүү муун менен чектелип келүүдө. Алсак, Моңолдор уруусунда азыркыга чейин жети атадан тарагандардын баш кошуусуна тыюу салынат. Ал эми Черик уруусунда болсо, төрт ата өткөн туугандар үйлөнө беришет. Мурда буларда да жети ата өтмөйүн кыз алышып, кыз беришүүгө тыюу салынчу» [4, 12]. Чындыгында эле, өткөн мезгилдеги кыргыздардын салты боюнча бир уруудагы адамдардын жети муунуна чейинки никени осол иш катары карашкан. Бирок, бул салт өзгөчө азыр баалуулугун жогото баштаганын байкоого болот. Албетте, муну элдин рухий турмушундагы өнүгүү эмес, өксүк көрүнүш катары кароого болот.

Кыргыздардын байыртан калыптанган улуттук түптүү түшүнүктөрүнө ылайык аял затынын эң негизги милдети барган элинин тукумун улап катарын көбөйтүү. Кыргыздарда көп балалуу эне ар дайым жогорку ызаат сыйда болуп статусу жогору болгон. “...кыргыздар «Алты уул төрөгөн аял-баатыр» же «Алты уул төрөгөн аял – мырзайым» - деп аташкан” .

Ал эми туубаган аял кыргыз коомунун эң кадырсыз өкүлүнө айланган. Бул коомдук пикир «Туубаган катындан улактуу эчки артык» «Бээ туумайынча байтал аты калбайт, катын туумайынча келин аты калбайт» деген макалдарда туюнтулат. Тарыхый тажрыйбалар эл ичинде аялдарды тукумсуздуктан арылтууга байланышкан ар түрдүү жөрөлгөлөр, ырым-жырымдар да арбын болгонун айгинелейт. Этнограф А.Ж. Жумагулов бала көрбөгөн аялдар көбүнесе көп төлдөгөн аюу, каман сыяктуу жапайы айбандардын терисинен жасалган талпактарга олтуруу, ит үстүнөн секирүү, ыйык жайларга, мазарларга сыйынуу, көп балалуу аялдардын батасын алуу сыяктуу ырым-жырымдарды колдонуп келгендиги жөнүндө кеңири маалымат берет [5, 80].

Тукумсуз жубайлардын турмушунда бала асырап алуу салты да калыптанган. Никелик мамилени материалдаштыруу салттары кыргыз коомунда үй-бүлөнүн левираттык нике келишимин да жараткан. Ага ылайык күйөөсү каза болгон жаш аял бир тууган кайнисине турмушка чыгуу шартталган. Мындай салт үй мүлктүн бөлүнүп чачырап кетпешине жана балдардын жетим калбашына карата камкордук болгон. Кыргыздар арасына исламдын кириши бул мамилелерди андан ары күчөткөн.

Өткөн тарыхка көз чаптырсак кыргыз үй-бүлөлөрүндө үй-бүлөнүн бузулушу же ажырашуу көрүнүштөрү өтө сейрек болгондугун байкайбыз. Түркиялык изилдөөчү Али Унал адилет белгилегендей кыргыздарда “Жубайлардын бирөөсүнүн өлүмүнөн тышкары ажырашуулар байкалбайт” [12, 102]. Бул жагдайдын көп кырдуу тарыхый-социалдык детерминанттары болушу мүмкүн. Биз маселенин педагогикалык өңүтүн гана кароо менен чектелебиз.

Адатта кыргыздарда жаш үй-бүлө кургандарды үй-бүлөлүк ролго тарбиялоо иши атайын камкордуктун объекти болгон. Жаштарга үй-бүлөлүк турмушта туйбаганын туйгузуу, билбегенин билгизүү улуу муундагылардын айрыкча ата-эненин тикеден тике милдетине кирген. Көпчүлүк учурда ата-энелер уул келини кадыресе үй-бүлө катары калыптанып калгыча өзүнчө бөлүп чыгарышкан эмес. Кыргыздардагы “Кайнененин камырынан” деген сөз дал ушул келинин тарбиялап алуу багытындагы кайненеге коюлган милдет вазийпаны туюнтуп турат. Жаш үй-бүлөдө ынтымакты сактоо кайын атанын да милдетине кирген. Айрыкча уулдары эркектик кылып келинине катуу тийген учурун байкап калса жазалоого чейин барган. Буга байланыштуу Х. Карасаев “Жакшы карыялар үй-бүлөсүнө тең карашкан. Келинге болушуп, уулун сабаган карыяларды көп көргөнмүн. Мындай салт үй-бүлөнү ынтымактуу кылууга себепкер болгон” – деп жазат [8, 400]. Жаш үй-бүлөнүн ынтымак-ырашкерликке тарбиялоодо коомчулук да четте калган эмес. Айрыкча ар бир уруунун аксакалы айрым чыр-чатактарды жайгарып, жакшы жолго салууга өлчөмсүз салым кошкон. Салттуу коомдо аксакалдын сөзү эч качан эки болгон эмес.

Ошентип түрдүү коомдук түзүлүштөрдүн салттары үрп-адаттары кыз балдарды социалдаштыруунун башкы детерминанттарынан болгон. Үрп-адаттарды, салттарды өздөштүрүү алардын эреже мыйзамдары менен жашоо ар бир коом мүчөсүнүн инсан катары өнүгүшүнүн өлчөмү болгондуктан кыз балдардын социалдашуусу турмуш агымы менен туташ биримдикте жүзөгө ашкан.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер/Котор. С. Мамбеталиев, Д. Сулайманкулов, С. Макенов. — Б.: «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999. —896 б.
2. Алимбеков А. Кыргыз эл педагогикасындагы адеп тарбиясы. Жалпы билим берүүчү мектеп-дин муг-дери, жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн. – Б.: «Улуу Тоолор», 2018. 112 б.
3. Валиханов Ч.Ч. Сочинения. «Зап. Русского географического общества по отд. этногр.», т. XXIX СПб, 184—189-беттер; Ошонун эле. Собр. соч, т. I, Алма-Ата, 1961, 342-363, 415—417-беттер.

4. Дыренкова Н. Термины родства и психические запреты у киргизов. Сб. этнограф, материалов, № 2. Л., 1927, 12-6.).
5. Жумагулов. Некоторые обычаи и обряды дореволюционной киргизской семьи. Известия АН Киргизской ССР. Том 1. Вып. I. 1959, 79—92-бет
6. Золотницкая Р.Л., Северцов Н.А. — географ и путешественник. М., 1953- 233 б.
7. Иптаров С. Кыргыздын жан дүйнөсү. (этнолингвопедагогикалык илик) Б.: 2012. 234 б.
8. Карасаев Х. Хусейин наама: (Баштан өткөндөр) – Б.:”Кыргызстан”, 2001.- 486 б.
9. Махмуд Кашгари. Түрк тилдеринин сөздүгү - Дивану Лугати 'т-түрк: I том / Которгондор: Т. Токоев, К. Кошмоков; баш сөздү жазган А. Акматалиев. - Бишкек: Avrasyapress, 2011. - 906 бет.
10. Наливкин В., Наливкина М. Очерк быта женщин оседлого туземного населения Ферганы. Казань, 1886, с. 158.
11. Рокка Феликс. Памир жана Алай кыргыздары//Кыргыздар.Т.І,-Бишкек,1991, 355-бет.
12. Үнал Али Үй-бүлө маселелери социологиянын күзгүсүндө. –Б.:Махprint. 2015.-498 б.

*Нажимидинова А.Э.
ага окутуучус
Баткен мамлекеттик университети*

**КЫРГЫЗ БАЛДАР ФОЛЬКЛОРУНУН ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК МААНИ-
МАҢЫЗЫНЫН ИЗИЛДЕНИШИ ЖАНА ЖОЖдордун ПЕДАГОГИКАЛЫК
ФАКУЛЬТЕТТЕРИНДЕ ОКУП ҮЙРӨНҮЛҮШҮНҮН АБАЛЫ**

*Нажимидинова А.Э.
Стар.преподаватель
Баткенский государственный университет*

**ИССЛЕДОВАНИЕ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО
ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА И ЕГО УЧЕБНОЕ СОСТОЯНИЕ
В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТАХ ВУЗов**

*Najimidinova A.E.
Senior lecturer
Batken State University*

**THE STUDY OF THE ETHNOPEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF KYRGYZ
CHILDREN'S FOLKLORE AND ITS EDUCATIONAL STATUS
IN THE PEDAGOGICAL FACULTIES OF UNIVERSITIES**

***Аннотация:** Бул макалада кыргыз балдар фольклорунун этнопедагогикалык маани-маңызынын изилдениши, ЖОЖдордун педагогикалык факультеттеринде окуп үйрөнүлүшүнүн абалы этнопедагогикалык билимдер жана алардын таасирдүүлүгү жөнүндө сөз болот.*

***Аннотация:** В этой статье речь идет об исследованиях этнопедагогических значений детского кыргызского фольклора, о его учебном состоянии в педагогических факультетах ВУЗов, об этнопедагогических знаниях и его влиянии.*

***Annotation:** This article deals with the research of Children's Kyrgyz folklore, about its educational status in the pedagogical knowledge and its influence.*

***Түйүндүү сөздөр:** Этнопедагогика, этнопедагогикалык маалыматтар, китептер, дидактикалык каражаттар, Окуу планы, элдик тарбия, каада-салттар, балдар фольклору.*

***Ключевые слова:** Этнопедагогика, информация об этнопедагогике, книги, дидактические материалы, учебный план, народное воспитание, обычаи и традиции, детский фольклор.*

***Key words:** Ethnopedagogy, information on ethnopedagogy, books, didactic materials, curriculum, popular education, customs and traditions, children's folklore.*

"Эң байыркы элдерден болгон кыргыз эли" (кытай тарыхчысы Цим Сянь) өзүнүн бир кылка өнүкпөгөн тарых жолунда эчендеген катаал турмушту башынан өткөргөн. Анткени алар да башка элдер сыяктуу өз элин "эркиндик-теңдигин сактап калуу үчүн тынымсыз күрөшүп келишкен. Бирде жеңишке, бирде жеңилүүгө учурап, жашоонун ырахаты менен капа кайгысын тартууга дуушар болушкан. Мына ушундай кыйын кездерди өз көзү менен көргөн элдин ичинен чыккан көркөм сөз чеберлери ошол каардуу кармаштарда өзүн көрсөткөн баатырларды ырга кошуп даңазалашкан. Акылмандар менен көсөмдөрү андай мезгилде жол көрсөтүп, кеп-кеңешин айтып, элдин өзүнө таандык маданияты, көркөм сөз өнөрү, дүйнөгө көз караш, түшүнүктөрү нускалуу мыкты салттары жалпы кабыл алынган үрп-адаттары жаралып, алар өз нугу менен өркүндөп өсүп отурган.

Ошенткен менен көчмөн жоокерчилик жашоо элибиздин бир нуска өсүп-өнүгүүсүнө өз залакасын тийгизип келген. Ошондуктан элибиздин рухий байлыгынын бардык түрлөрү өзү жашаган урунттуу учурларды, көрүнүктүү окуяларды, айлана-чөйрөгө, жаратылышка болгон көз караш түшүнүктөрүн оозеки түрдө өнүктүрүп келишкен. Мындай өзгөчөлүк оозеки жаралып, ооздон оозго өтүүчү үлгүлөрүнүн гүлдөп өнүгүшүнө өбөлгө болуп, көп жанрлуу, эң бай фольклордук материалдардын түзүлүшүнө алып келген. Байыртадан калыптанган элибиздин мындай материалдык жана рухий баалуулуктары кылым жаңырган сайын коомдун талабына ылайык нравалык, филологиялык, философиялык, педагогикалык жактан изилдениши заман талабына айланды. Анткени бул баалуулуктар элибиздин фольклордук маданияты болуп саналат. Залкар жазуучубуз Ч. Айтматов айткандай, фольклор - "кыргыз рухунун туу чокусу". Тарыхты тана албаган сыңары эгемен элибиздин биринчи президенти А. Акаев "Манас" эпосунун миң жылдыгына карата өткөрүлгөн мааракеде (1995.25-27) ата-бабаларыбыздан калган улуу мурасыбыздын мазмунуна, андагы тарыхый маалыматтарга, залкар ойлорго кеңири маани берип келип, эпос: "Калкыбыздын карт тарыхы катаал тагдыр таржымалы кайталангыс поэзиясынын тили менен баян эткен көөнө дастандардын эң даркан жана теңдешсиз залкары. Кылымдар кыйырынан келаткан эртеңки мифологиясы, дини, салт-санаасы, тарыхы, философиясы, өнөр билими моралы, ошондуктан "Манаска" тек гана бир теңдешсиз фольклордук чыгарма катары мамиле жасоо, чен жеткис тереңдиги менен ашкан зор маанисин ойдогудай аңдап билүүгө мүмкүндүк бербейт. Себеби "Манас" кыргыз үчүн кылымдар бою кыргызды кыргыздын өзүнө таанытып, тарыхтын кыйын кезеңдеринде элди өз айланасына баш коштуруп дем берген улуттук ураан, касиети кудурет күч сыяктуу роль ойноп келди", - деп баса белгилеген. (Үкүева Б.К. Манас таануу.-Ош.-2013-2014.24-бет)

Ошондон улам элдин эстетикалык туюмдарынан оозеки түрдө жаралган адабиятта-алардын ички руханий байлыктарынын натыйжасы, нравалык-этникалык, педагогика-психологиялык, философиялык көз караштары синтезделди. Бүгүнкү күнгө чейин улам кыргыз элинин элдик оозеки чыгармачылыгына филологиялык, философиялык, ж.б. илимдин тармактарында көптөгөн изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. Ал изилдөөчүлөр: А.Н Бернштам, В.В.Радлов, Г.Валиханов, М.Ауэзов, В.М.Жирмунский, П.Б.Берков, К.Рахматуллин, С. М.Абрамзон, А.А.Петросян, Е.Д.Поливанов, М.Багданова, Г.Алмаши, К.Тыныстанов, С.Закиров, Б.Керимжанова, А.Акматалиев, С.Мусаев, Т. Молдо, А.Тыныбеков, И. Арабаев, К.Мифтаков, Ы.Абдырахманов, П.Ирисов, О.Сооронов, Т.Танаев, Т.Орозовалар эл оозунан фольклордук чыгармаларды жыйноо менен аларды басмадан чыгарып эл алдына тартуулашты.

Бирок, жогорудагыдай иш-аракеттер элдик оозеки чыгармачылыкты жыйноо менен бирге аларды классификациялоо, жанрдык өзгөчөлүктөрүнө мүнөздөмө берүү, идеялык-эстетикалык өзгөчөлүктөрүнө токтолуу менен чектелип, анын ичинен балдар фольклорун мектепте окуп үйрөнүү менен бирге алардагы элдик таалим-тарбиянын маани-маңызы, дүйнө-таанытуучулук каражат катары анча эле маани берилген эмес. Балким бул демократиялык коомубузга чейинки саясаттан улам элдик таалим-тарбиялык метод, принциптерди, илимий педагогика тарабынан унутта калтырылганы менен окуу китептеринде белгилеп адабий үлгүлөрдө маани маңызы унутта калтырылбагандыгын мектеп программасына киргизилген макал-ылакап, табышмак, жаңылмач, жөө жомок, улуу дастаныбыз "Манас" эпосунан кирген үзүндүлөрдүн идеялык-тематикасынан көрүүгө болот.

Ал эми мектептеги окуу китептерине фольклордук чыгармаларды киргизип, алардын идеялык, таалим-тарбиялык маңызын ачып, изилдөөгө салым кошкондорго: К.Тыныстанов, И. Арабаев, Х.Карасаев, Ж.Койчуманов, М.Түлөгабылов, М.Сулайманов, К.Сартбаев, Б.Алымов, А.Ишекеев, Р.Курманкожоева, Б.Оторбаев, Д.Салиева, З. Маразыкова жана башка илимпоз-окумуштуу, методисттер болду. Ошонун ичинен улуттук фольклордогу педагогикалык идеялардын таалим-тарбиялык маңызын изилдеген окумуштууларга: З.Бектенов, Т.Байжиев, Ж.Койчуманов, Б.Апышев, Ж.Бешимов, Б.Ирисов, Ж.Мукамбаев, М.Рахимова, А.Алимбеков, С.Иптаров, С.Рысбаев, Т.Карановаларды кошууга болот. Аталган окумуштуулардын илимий-методикалык жана окуу китеп, монографияларында " балдар

фольклорунун этнопедагогикалык маанисин, анын илимий-педагогикалык жалпы категориялары менен карым-катышы, илимий педагогиканын тарбия-таалимин берүү принциптерин, методдорун, тарбиянын түрлөрүн байытууга элдик-педагогикалык идеялардын баалуу салымы тууралуу идеяларды көтөрүп чыгышты. (С.Рысбаев Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы. -Б.2014-25-бет) Демек, элдик фольклор кылым карыткан кыргыз коомунда өзүнөн кийинки муунду эзелки тарыхый тажрыйбасына таянып, таза дүйнөнү таанытуучу улуу муундун этнопедагогикалык каражаты болуп саналат десек болот.

Грузин окумуштуу этнографы А.Хинтибидзе жомоктордун, эпостордун негизинде жаткан элдик таалим-тарбияны белгилесе, татар Я.И. Ханбиков татар элдик этнопедагогикасынын түптөлүп өнүгүшүнө салым кошкон. Азербейжан А.Ш. Гашимов өз элинин фольклору жаш муундарды гумандуулукка тарбиялоодо негизги булак болорун белгилеген. Ушундай идеялык көз караштар, казак элинин окумуштуусу А.К.Кукешбаевдин "Казакстанда элдик педагогиканы изилдөөнүн проблемалары "(1971), кыргыз элинин профессор-педагогу А.Алимбековдун "Кыргыздын элдик педагогикасы "(1999) сыяктуу эмгектер жазылып, бизге методикалык жардам болду.

Акырындап этнопедагогика илим катары өнүгүү жолунда түшүп педагогикалык, ЖОЖдордо атайын предмет катары киргизилип окутула баштады. Атайын окуу куралы катары 1993-жылы М.Р.Рахимова менен Т.В.Панкованын "Кыргыз эл педагогикасы", 1997-жылы жазылган, бир топтон кийин жарык көргөн. А.Муратов, Б.Тажикова, К.Акматовдун "Кыргыз этнопедагогикасы". Канткен менен аталган эмгектер толук кандуу ЖОЖдордун студенттерине жетишсиз. Дагы ар тараптуу жагдайда элдик педагогика иштелип чыгыш керек жана бала бакчадан баштап, Кыргызстандын бардык ЖОЖдоруна атайын дисциплина катары киргизүүлүсү зарыл. Анткени коомубуз ааламдашуу прогрессин башынан өткөрүп жаткан мезгилде жаш муундар жаңы технологиялардын кулу болуп, кыргыз элинин менталитетине туура келбеген маданиятты руханий жан дүйнөлөрүнө сиңирип, ошондон улам өлкөбүздү криминал дүйнө бийлеп, ыймансыз жоруктар өкүм сүрүп, адеп-ахлактан куру жалак калган жаш муундар кыргыз элинин салт-санаасын, адеп-ахлагынан тыш мыйзамсыз кылмыштарды жасап кыргыз түрмөлөрүн толтурууда. Ошондуктан тез аранын ичинде бул маселе колго толук кандуу алынуусу эң зарыл жана эң актуалдуу маселелерден. Бул маселеге таптакыр көңүл кош мамиле жасалып жатат дегенден алыспыз. Анткени жогоруда белгилеп өткөн А.Муратов, Б.Тажикова, А.Акматовдордун "Кыргыз этнопедагогикасынын" (Ош-2015.264-бет) 1-китебинин 7-бетинде аталган дисциплинанын окуу программасын түзүүнүн тарыхы бар. А дегенде Ош мамлекеттик педагогикалык институтунда башталган, кийин И.Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасында аудиториялык 34, анын ичинен 20 саат дарс, 14 саат практикалык жана өз алдынча иш 36 саат, жалпы 70 саат бөлүнгөн программа А.Калдыбаева жана А. Муратов тарабынан түзүлүп, 2010-жылы китепче катары чыгып, практикага сунушталды. 2012-жылы кыргыз-түрк "Манас" университетинин профессору А.Алимбеков "Кыргыз этнопедагогикасы курсунун программасын түзүп, аны Ж. Баласагын атындагы КУУнун социалдык-гуманитардык факультетинин окумуштуулар кеңеши колдонууга сунуштап, китепче катары жарыкка чыкты. Ага удаа ушул программага карата методикалык колдонмо жарык көрдү. Бирок бул программалар баардык ЖОЖдордо окулуп жатат деш кыйын".

Ошол мезгилде бул дисциплина Казакстандын ЖОЖдорунда 105 саат окулуп жаткандыгын белгилөөгө тийишпиз. Ал эми биздин педагогикалык ЖОЖдор бул маселеге канчалык деңгээлде көңүл буруп жатат. Балдар фольклорундагы этнопедагогикалык маселелер окуу программаларында кандай абалда окуп үйрөтүлүп жаткандыгын анализге алып көрөлү. Филологиялык адистиктерде атайын " Элдик оозеки чыгармачылык" деген дисциплина окулуп өтүлөт. Жалпы сааты 70, анын ичинен лекцияга-20, прктикалык сабакка - 12, СӨАИтерге – 28 саат бөлүнгөн. Ал эми атайын педагогикалык адистиктеринде 1983-жылы М.Сулайманов түзгөн программада "Балдар адабиятына"-110 саат берилип, анын ичинен 70 сааты лекцияга, 40 сааты практикалык сабакка бөлүнгөн ошонун ичинен атайын дидактикалык түрдөгү:

1. Табышмактар.

2. Бат айтмалар.

3. Жаңылмачтар.

4. Чечен сөздөр. Алардын окуп үйрөнүүнүн максаты, милдеттери, курулуш өзгөчөлүктөрү.

5. Элдик санат, насыят, терме ырлары, алардагы акыл, насаат айтуу, терме ырларындагы балдарды тарбиялоонун идеялык терендиги.

Лирикалык түрлөрү:

Алардын бөлүктөрүндө балдарды турмуш-тиричиликке, каада-салтка, үй-бүлөнүн ордуна, достукка, эмгекке тарбиялоо идеялары кездешет.

Эпикалык түрлөрү:

1. Мифтер легендалар.

2. Жөө жомоктор.

3. Жомокторду таанып билүүчүлүк, тарбиялык мааниси.

4. СССР жана чет эл жомокторунун идеялык-тематикалык жана интернационалдык маанисине көңүл бурулган.

Кыргыздын баатырдык эпосторунун жанрдык өзгөчөлүктөрү алардын ички мазмунундагы эл тарыхы, каада-салттарына тиешелүү белгилердин балдарды тарбиялоодогу ролу тууралуу сөз болот.

"Манас", "Семетей", "Сейтек" үчилтигиндеги Ата Журтун сүйүү, аны коргоо, алар үчүн ар намыстын, акыл эстин, абийирдин буйругуна айланышы эпостун идеялык-эстетикалык маңызы экендигин студенттерге жеткирүү алардын билим, билгичтиктери аркылуу мектеп окуучуларын адеп-ахлакка, руханий асыл баалуулуктарга тарбиялоого көңүл бурулган. Ошондой эле баатырдык мифологиялык эпос "Эр Төштүк" кенже эпос, "Курманбек, Эр Табылды", "Жаңыл Мырза", "Кожожаш", турмуштук "Кедейкан" эпостору программага кирүү менен студенттердин бул чыгармаларды үйрөнүүсү аркылуу балдарды тарбиялоодогу орду көрсөтүлгөн.

Ал эми 1991-жылы түзгөн М.Түлөгабыловдун "Кыргыз балдар адабиятынын программасында" өтүлүүчү жалпы дисциплинага-60саат берилип, анын 32сааты-лекцияга, 28сааты-практикалык сабакка, студенттердин өз алдынча ишине-60саат берилген. Ошонун ичинен балдар фольклоруна 8саат бөлүнгөн. Ал эми 8саат окуу планынын улам жаңы стандарттарына ылайыкталып отуруп 4саатка түшкөн, акыркы стандарттык окуу планына карап, ал 2 саатты түзүп калган. Бул филологиялык адистиктердеги "Балдар адабиятынын" абалы. Ал эми педагогикалык факультеттерде абал мындан да начар. Анткени жалпы фольклордук адабиятка 17 саат бөлүнүп, лекцияга- бсаат, практикалык саатка-3саат, өз алдын иштерге-8саат бөлүнүп, улам окуу прогресси кредиттик бакалаврга өткөн сайын окуу пландары кыскарып фольклордун этнопедагогикалык мааниси өз ордун таппай бара жаткандыгын ачык айтууга туура келет. Албетте бул көрүнүш өтө өкүнүчтүү. 9 саатын ичинде студенттерге учу көрүнбөгөн элдик оозеки чыгармаларыбыздын тарбиялык маани-маңызынын кайсынысын жеткирип, кайсынысынын идеялык-тематикалык, эстетикалык өзгөчөлүгүн окуп таанытабыз. Акыл калчай турган иш. Эгерде ЖОЖдордогу балдар фольклорун окутуу ушул темп менен кете турган болсо анда, биз келечектеги муундарыбыздын ички руханий байлыгын алсыратып, асыл баалуулуктарыбыздан, агрессиялык мүнөздүк сапаттарга ээ болгон чыныгы маңкурттарды өстүрүп калабызбы. Андай элдин эртеңки келечеги жок экендиги айдан ачык.

Колдонулган адабияттар:

1. А. Муратов, Б. Тажикова, А. Акматовдордун “Кыргыз этнопедагогикасынын” (Ош-2015.264-бет).
2. А. Алимбековдун "Кыргыздын элдик педагогикасы "(1999).
3. А.К. Кукешбаевдин "Казакстанда элдик педагогиканы изилдөөнүн проблемалары "(1971).
4. С. Рысбаев Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы. (-Б.2014-25-бет).
5. Үкүева Б.К. Манас таануу.(Ош.-2013-2014.24-бет).

*Айтбай кызы Гулжаннат
аспирант
Ош мамлекеттик университети*

**А.ОСМОНОВДУН «ЖЕҢИШБЕК» ПОЭМАСЫН ҮЙРӨТҮҮДӨ ПРОБЛЕМАЛЫК
ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН КОЛДОНУУНУН АЙРЫМ ШАРТ-ЖАГДАЙЛАРЫ**

*Айтбай кызы Гулжаннат
аспирант
Ошский государственный университет*

**ПРИМЕНЕНИЕ ПРОБЛЕМНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ ПРИ
ИЗУЧЕНИИ ПОЭМЫ А. ОСМОНОВА “ЖЕНИШБЕК”**

*Aitbaikygy Guljannat
Graduate student
Osh State University*

**THE APPLICATION OF PROBLEMATIC LEARNING IN THE
STUDY A. OSMONOV'S POEM “ZHENISHBEK”**

***Аннотация:** А.Осмоновдун “Жеңишбек” поэмасы адабияттын окуу программасында 10-класстарда окутууга сунушталган. Анда: “Жеңишбек” – согуш трагедиясын чагылдырган кыска-нуска поэма. Поэманын эмоционалдык-экспрессивдүү күчү, андагы лирикалык чегинүүлөр, риторикалык суроо-кайрылуулар, психологиялык деталдар...” деген багыттама берилген. Макалада окуу программасынын бул талабын жүзөгө ашыруу үчүн проблемалык окутуу технологиясын колдонуунун айрым шарт-жагдайлары жөнүндө сөз кылынды.*

***Аннотация:** Поэма А.Осмонова “Жеңишбек” в учебном программе по литературе изучается в 10 классе. В ней указано, что ученики должны освоить следующие: “Жеңишбек” по объему краткая поэма, отражающий трагедию войны, а также эмоционально-экспрессивная сила, лирические отступления, риторические вопросы-обращения, психологические детали.*

В статье раскрыты некоторые условия проведения урока используя проблемной технологии.

***Annotation:** A. Osmonov's poem “Zhenishbek” in the curriculum on literature is studied in the 10th grade. It states that students must master the following: “Zhenishbek” is an extreme poem in volume, reflecting the tragedy of the war, as well as its emotijnally expressive power, lyrical digressions, rhetorical questions – treatment, psychological details.*

The article discloses some conditions for conducting a lesson on problematic technology usages.

***Түйүндүү сөздөр:** окутуу, поэма, образ, эстетикалык-көркөмдүк, нрава-этикалык, технология, проблема, проблемалык окутуу, кыраат окуу, талдоо, ыргак, акын.*

***Ключевые слова:** обучения, поэма, образ, эстетико-художественный, нрава-этический, технология, проблема, проблемное обучение, выразительное чтения, разбор, ритм, поэт.*

***Key words:** learhning, poem, fort, aesthetic and artistic, morale-ethical, technology, problem, problem-learhning.*

А. Осмоновдун чыгармачылыгында “Жеңишбек” поэмасы маанилүү орунду ээлейт. Мында поэманын идеялык мазмунун айтуу жана билүү менен бирге, анын философиялык, психологиялык, стилдик, жанрдык өзгөчөлүктөрүнө кеңири токтолуу аркылуу окуучуларга

жеткиринүү максат кылганда гана мугалимдин алдындагы милдети толук аткарылат. Мугалим үчүн сөзсүз ар бир мүнөттү натыйжалуу пайдаланмайынча жана иштиктүү усулдарды колдонмоюн сабак өз максатына жетпеши бышык. Ошон үчүн мугалим сабакты уюштурууда ар бир деталды туура тандап, ага чоң маани берүүсү абзел.

А.Осмоновдун бул поэмасы Адабияттын окуу программасында 10-класстарда окутууга сунушталган. Ал программада мына мындай багыттама берилген: “”Жеңишбек” – согуш трагедиясын чагылдырган кыска-нуска поэма. Окуя кууган, сюжет курган поэмалардан “Жеңишбектин” айырмасы. Миңбай карыянын арман-күйүтү жана анын табият менен гармониясы. Поэманын эмоционалдык-экспрессивдүү күчү, андагы лирикалык чегинүүлөр, риторикалык суроо-кайрылуулар, психологиялык деталдар...” [1]. Албетте, мугалим бул багыттаманы өз ишинде жетекчиликке алышы керек.

Биз бул макалада аталган поэманы проблемалык окутуу технологиясын колдонуунун айрым шарт-жагдайларына токтолууну максат кылдык. Ошондуктан проблемалык окутуу технологиясынын өзү жөнүндө маалымат бере кетүү зарылдыгынан четтеп кете албайбыз.

Проблемалык окутуу бир катар психологиялык өбөлгөлөргө негизделген: ал ойлоо даяр билимдерге кызмат кылуу менен гана чектелбейт. Проблемалык окутуу – өндүрүмдүү, жаңы билимди жаратуучу процесс.

Психологдор чыгармачыл ойлоонун башталышы жана булагы да – бул проблемалык жагдай деп белгилешет. Ал ички шарт катары таанып-билүү керектөөсүн пайда кылат. Керектөө аркылуу мугалим окуучулардын жаңы билимдерди өздөштүрүү процессин башкарат.

Проблемалык жагдай – бул адамдын интеллектуалдык кыйынчылыкка туш болушу, мындай учурда ал кандайдыр-бир фактыны, кубулушту, окуяны, процессти түшүндүрө албай кыйналат. Аракеттин мурдагы өзүнө тааныш ыкмалары максатка жетүүгө жардамы тийбейт, мына ошондо адам жаңыны издей баштайт. Ошентип, проблемалык жагдай – бул мурдагы тажрыйба катары алынган билим менен жаңы кубулушту түшүндүрүүнү билбөөсүнүн ортосунда пайда болгон конфликтилүү жагдай. Бул кыйналуу таанып-билүү керектөөсүнүн жаралышынын шарты болуп саналат.

Проблемалык жагдай төмөнкүдөй негизги компоненттерди өзүнө камтыйт: 1) белгисиз билим; 2) карама-каршылык, мында мурдагы тажрыйба (билим) кыйынчылыктан чыгууга жетишсиз болот; 3) ички шарт катары ой жүгүртүү иш-аракетин стимулдаштыруу, таанып-билүү керектөөсү; 4) окуучулардын «жаңыны» алууга болгон интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрү. Булардан көрүнгөндөй, проблемалык жагдайдын структурасында сырткы факторлор жана ички шарттар да болот.

Проблема – бул окуучу өзүндө болгон каражаттарга, издөөнүн практикалык тажрыйбасына ж.б. таянуу менен чечүүгө аракет кылган проблемалык жагдай. Демек, мугалимдин эң маанилүү милдети болуп окуучунун таанып-билүү кызыгуусун, билимге болгон баалуулук мамилесин калыптандыруу болуп саналат.

Мугалим проблемалык жагдай түзүүнүн түрдүү ыкмаларын колдонот. Методисттер алдыңкы тажрыйбаларды жыйынтыктоонун негизинде төмөнкүлөрдү белгилешет: 1) окуучуларга кубулушту, фактыларды, алардын ортосундагы сырткы дал келбөөлөрдү теориялык жактан түшүндүрүүгө түрткү берүү; 2) практикалык сабактарды аткарууда окуучуларда пайда болгон окуу жана турмуштук жагдайларды колдонуу; 3) кубулушту, фактыларды, окуяларды түшүндүрүүдө проблемалык окуу тапшырмаларын сунуштоо; 4) окуучуларды мына ушул кубулуш, фактылар, окуялар жөнүндөгү илимий жана турмуштук түшүнүктөрдүн карама-каршылыктарын камтыган чындык кубулуштар менен фактыларды, окуяларды талдоого тартуу; 5) гипотезаны сунуштоо, тыянактарды формулировкалоо, аларды тажрыйбада текшерүү; 6) проблемалык жагдайды пайда кылган аракеттерди, эрежелерди, кубулуштарды, фактыларды, окуяларды карама-каршы коюуга, салыштырууга окуучуларды тартуу; 7) окуучуларга кубулуштарды, фактыларды, окуяларды алдын-ала өз алдыларынча жалпылоолорун сунуштоо; 8) окуучуларды түшүндүрүүгө мүмкүн эместей болгон фактылар менен тааныштыруу. Бул болсо илимий

проблеманы коюу жөнүндөгү илимдин тарыхына алып барат; 9) предметтер аралык байланыштарды уюштуруу; 10) маселени вариантташтыруу, суроону кайра формулировкалоо.

Проблемалык окутуу окуучунун окууга болгон активдүүлүгү маселесине оң таасирин тийгизет, окуунун мотиви катары таанып-билүү кызыгуусун ойготот, окуу маселелерин чечүүдө чыгармачыл потенциалын калыптандырат, алардын жалпы интеллектуалдык өнүгүшүн стимулдаштырат.

А.Осмоновдун калемине таандык чыгармаларынын баарында, (мейли ыр, мейли поэмаларында) жөнөкөй, жупуну, бизге тааныш эле сөз, сөз айкашы, саптарында, каармандарынын тагдырларында олуттуу ой, сыртынан көзгө көрүнө бербеген сыр камтылат. Жөн жеринен эле адабиятчылар А.Осмонов менен Ч.Айтматовду тең коюп: “Экөө тең – кыргыз адабиятынын жылдыздары. Бири – поэзияда, бири – прозада...Ар бири – өз алдынча табылгыс кенч, кайталангыс талант”, [II] – деп баа берген эмес.

Ал эми акындын поэмаларына: “Эгер бир чыгармада мүнөз, образ деталдаштыра иштелип, бардык кырлары менен ачылып берилсе (“Майдын түнү”), экинчисинде алар философиялык башталмалар менен толукталып (“Мүнөз оюну”), буларды үчүнчүсүндө шарттуу символдук каражаттар коштойт (“Махабат”, “Эшимкандын тереги”), төртүнчүсүндө философиялык-психологиялык (“Жеңишбек”), бешинчисинде философиялык-социалдык (“Өлүп тирилгендер”), алтынчысында – аталган дагы бир жаңы салт – реалисттик пейзаж өз көрк-түсүн киргизет жана мына ушунун бардыгы мамыры-жумуру тутумдашып келип, бир бүтүн көркөм системага айланат...” [III] деген таамай аныктамалар берилген.

“Жеңишбек” поэмасын окутууда чыгарманын мына ушул философиялык-психологиялык маани-маңызын ачып берүүдө проблемалык окутуу технологиясы натыйжалуу болорун практика ырастады. Биз аны төмөндөгүдөй уюштурдук. А дегенде чыгарма баштан-аяк окулуп чыгылышы керек. Поэманын көлөмү анчалык чоң эмес, класста толук окуп чыгууга болот. Окулуп чыгылгандан кийин, балдардын көңүлүн поэманын башталышындагы төмөнкү саптарга:

“Ысык-Көл кээде тынч да, кээде толкун,

Толкуса, толкунуна тең ортокмун.

Турмушта канча жолдош күтсөм дагы,

Бир сырдуу сендей жолдош күткөн жокмун”, [IV] – буруп, андан кийин мына бул суроолорду бердик:

1.Бул саптардан эмнени түшүндүң?

2.Ырдагы автордун маанайы кандай? Саптардан акындын өкүнүчүн баамдоого болобу? Акын эмнеге өкүнөт?

3.Бул саптардын чыгарманын окуясына, Миңбай атанын тагдырына кандай тиешеси бар?

Бул суроолорго окуучулардан төмөндөгүдөй жоопторду алуу керек. “Акын эл ичинде жашайт, анын жакын санаалаштары деле бар, бирок ал өзүн жалгыз сезет, анткени аны түшүнгөн, кайгы-кубанычын бөлүшкөн жан жок. Ошондуктан ал өзүнүн кубанычын, өкүнүчүн, арманын – баарын Ысык-Көлгө айтат, аны менен сырдашат. Көлдөн ал эргүү алат, көл – анын жан жолдошу, жападан жалгыз досу. Акындын Миңбай менен жакындыгы бар. Миңбай Жеңишбегинен ажыраганына ишенбей, дайым көлгө келет. Уулунун көл аркылуу келерине ишенет. Бирок “...Күткөнү дайым чеки, дайым ката...” Акын да, Миңбай ата да – жалгыз. Экөөнүн тең тагдыры Ысык-Көлгө байланышып, чырмалышып калган.”

Поэмада чырмалышкан окуялар жок, бирок философиялык ойлор, психологизм чыгармада жыш учурайт. Проблемалуу окутуу технологиясында чыгармадагы мына ушул маселелерге көңүл буруу башкы орунду ээлейт. Бул үчүн: “Адамзат көзү барда көп байкалбай, Жок болсоң, “кайран ай” деп сагындырар”, “Адамзат тирүү жүрсөң, көңүлгө албай, Жок болсоң, “аттиң ай” деп арман кылар”, “Бах, чиркин, турмуш канча мол болсо да, Ар дайым бир жеринен толбой калат”, “Неге сен ыраак кеткен сапарыңан, Эриң жок,

жайдакталып кайра келдиң?” “Неге сен ыраак кеткен сапарыңан, Эскиртип, канатыңды кайра келдиң?” – деген саптарына окуучулардын көңүлүн буруп, төмөндөгүдөй суроолорго жооп алуу керек:

1. Чын эле, жаныңда жүргөн жакын адамдарыңдын кадырына дайым эле жете аласыңбы? Жете албасаң, ага эмне себеп? Акын бул ойду эмне үчүн өз поэмасына кийирген? Бул саптардын Жеңишбекке кандай тиешеси бар?

2. “Көзүм барда “дурус” деген сөз укпай, Көзүм жокто “сонунду не кылам?!” – бул акындын кайсы ырынан. Ушул ырдагы ой менен жогорудагы “Адамзат көзү барда көп байкалбай, Жок болсоң, “кайран ай” деп сагындырар”, “Адамзат тирүү жүрсөң, көңүлгө албай, Жок болсоң, “аттиң ай” деп арман кылар”, – деген саптары менен кандай жакындыгы бар?

3. Жогорудагы саптардан кийин сенин көз карашыңда өзгөрүү болдубу? Болсо, кандай?

Негизи, жазылган чыгарманы түшүнүү (мейли, көркөм, мейли, илимий) төмөндөгүдөй этаптардан турат: сөздү түшүнүү, сөз айкашын түшүнүү, сүйлөмдү түшүнүү, тексти түшүнүү. Булардын үстүнөн ырааттуу иш алып баруу – адабият мугалиминин эң башкы вазипаларынын бири. Анткени көркөм чыгармаларда неологизмдер, архаизмдер, тарыхый сөздөр, жаргондор ж.б. колдонула берет. Эгер алардын мааниси окуучулар үчүн түшүнүктүү болбосо, мугалимдин ал чыгарманы окуучуларга жеткирем деген аракетин текке кетерине күбө болдук.

“Жеңишбек” поэмасында көркөм сөз каражаттары арбын колдонулган. Демек, окуучулардын көңүлүн ошол саптарга буруп, ал саптардагы терең философиялык ойду, акындын маанайын жеткирүү – бир топ машакаттуу иш. Бул багыттагы өзүбөздүн тажрыйбаны сунуштайлы. Тексттеги төмөнкү түрмөктөргө ой жүгүртүп көрөлү:

“Бах, кандай, бейпил күндүн берекеси,

Тууган жер – түбү чалкар кең эмеспи.

Ушинтип кайра жанат жакшылыкка

Кечеги кайгы-зардын кенемтеси...” бул түрмөктөгү “бейпил”, “береке”, “чалкар”, “кенемте” деген сөздөрдүн түз маанилерин түшүндүрүп берүүдө окуучулар бир топ кыйналышты. Анткени бул сөздөр күндөлүк пикир алышууда анчалык эле көп колдонула бербейт. Эгер аталган сөздөр жөнүндө окуучулар ачык түшүнүктөргө ээ болушпаса, анда бул түрмөк гана эмес, жалпы тексти чала түшүнүп калары талашсыз. Бул түрмөктө өтмө сөз каражаттары да колдонулган. Алсак, “бейпил күн”, “кайра жанат жакшылыкка”, “кайгы-зардын кенемтеси”. Аталган саптар акындын чыгарма жазуу ниетин да, чыгармада сүрөттөлгөн окуяны да, анын каармандарынын тагдырын да түшүнүүгө жол ачат. Ал үчүн төмөндөгүдөй суроолорду берүү максатка ылайыктуу: “Бейпил күндүн” антонимин тапкыла. Бул сөз айкашы эмне үчүн, эмнени туюнтуу үчүн колдонулган? Кайра жанат жакшылыкка кечеги кайгы-зардын кенемтеси дегенден эмнени түшүндүрөт? “Кайра жануу” деген сөз айкашы силерге эмнени элестетти?

“...Дүйнө-өмүр, уул бердиң, бала бердиң,

Дүйнө-өмүр, алоолонуп жана бердиң.

Неге сен алыс кеткен сапарыңан

Ээри жок жайдакталып кайра келдиң?!”

Бул түрмөктө Минбай карынын кайгы-зары, күйүтү, бул жашоонун опосуздугу жөнүндөгү түшүнүгү чагылдырылган. Мындагы “Неге сен алыс кеткен сапарыңан ээри жок жайдакталып кайра келдиң?!” – деген саптарга окуучулардын көңүлүн бурдуруу милдети мугалимдин иш-аракетинин негизги чордонун түзүшү абзел. Анткени бул саптар – метафора, ал эми метафора – чечүүнү, жообун табууну талап кылган чакан табышмак. Экинчиден, бул саптардын кайдан алынгандыгын да аныктоо милдетинен да четтеп кетүүгө болбойт. Ал үчүн төмөндөгүдөй суроолорду берүү менен өз максатыбызга жетише алабыз: “Дүйнө-өмүр” деген сөз айкашы кош сөзбү же сүйлөмбү? Мында окуучулар кыргыз тилинин лексика жана синтаксис бөлүмдөрүнөн алган билимдерин эске түшүрүүгө, аны колдонууга мажбур болушат. Сапарга ким кеткен? Бул саптан аны билүүгө болобу? Болсо, далилдегиле. Ат

кайсы учурда ээри жок жайдакталып келет? Бул жөнүндө мурда угуп же башка чыгармалардан окугансыңарбы?

Бул суроолор окуучулардан ойлонууну, билгендерин эске түшүрүүнү, аны өз сөздөрү менен ачык баяндап берүүсүн талап кылат. Проблемалык окутуу технологиясынын максаты да – мына ушул.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын программасы. Б. – 2016. 38-б.
2. Акматов Б. Алыкул жана Чыңгыз // “Ленинчил жаш” –1990. –14 июнь. №231.
3. Даутов К. Алыкул Осмонов жана кыргыз поэмалары. А. Осмонов энциклопедиясы. Б.: 2015. – 110-б.
4. Осмонов А. Тандалган чыгармалар 2-том. Б.: 2014 – 4-6-беттер.

*Исаева Рапия Уркасымовна,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университети*

*Анарбекова Мария
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университети*

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ФИЗИКА МУГАЛИМДЕРИН
ДАЯРДООНУН ТЕОРИЯДАГЫ ЖАНА ПРАКТИКАДАГЫ АБАЛЫ**

*Исаева Рапия Уркасымовна,
Кыргызский национальный университет
имени Ж. Баласагына*

*Анарбекова Мария
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаев*

**СОСТОЯНИЕ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ТЕОРИИ И
НА ПРАКТИКЕ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

*Isaeva Rapia Urkasymovna,
Kyrgyz National University named
after J. Balasagyn*

*Anarbekova Maria
Kyrgyz National University named
after J. Balasagyn*

**STATE OF TRAINING OF TEACHERS OF PHYSICS IN THEORY AND
IN PRACTICE IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

***Аннотация:** Макалада республикада физика мугалимдерин даярдоонун тарыхы жана учурдагы абалы каралган. Физика мугалимин даярдоо боюнча жүргүзүлгөн изилдөө иштери боюнча кыскача маалыматтар берилген жана даярдоонун багыттары боюнча проблемалар талданган.*

***Түйүндүү сөздөр:** Болочок физика мугалими; даярдоо тарыхы; теориядагы жана практикадагы абалы; проблемы.*

***Аннотация:** В статье рассматривается история и современное состояние подготовки будущих учителей физики в республике. А также, дается информации о проведенных научных исследований и проблемы подготовки учителей физики.*

***Ключевые слова:** Будущий учитель физики; история подготовки; состояние подготовки в теории и на практике; проблемы подготовки.*

***Annotation:** The article discusses the history and current state of training of future physics teachers in the republic. It also provides information on research and problems of training physics teachers.*

***Key words:** Future physics teacher; preparation history; state in theory and practice; training problems.*

Педагогикалык илимдин тарыхынын бардык мезгилдеринде мугалимдерди даярдоо пробемалары көптөгөн окумуштуулардын жана алдыңкы коомчулуктун көңүлүнүн борборунда болгон.

Азыркы учурда Кыргыз Республикасында физика мугалимдерин даярдоо 510400 Физика жана 550200 Физика-математикалык билим берүү багыттары боюнча жогорку кесиптик билим берүүнүн малекеттик стандарттарынын негизинде жүргүзүлөт.

Республикада физика мугалимдерин даярдоонун теориядагы жана практикадагы абалын талдоону төмөнкү багыттарда карадык:

- 1) республикадагы физика мугалимдерин даярдоонун тарыхы жана учурдагы абалы;
- 2) физика мугалимин даярдоо боюнча мурда аткарылган диссертациялык изилдөөлөрдү окуп үйрөнүү.

I. Республикада физика мугалимдерин даярдоо 7 окуу жайында жүргүзүлүп келген.

Физика илими боюнча студенттерге билим берүү 1932-жылы М.В.Фрунзе атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунда физика-математика факультетинин ачылышынан башталат. 1932-1951-жылдарда физика-математика факультети Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институттун курамында болгон. Ал 1932-жылы физика адистигине абитуриенттер жок болгондуктан кабыл алынбай калган. Ошондуктан, республикада физика мугалимин даярдоо тарыхы 1933-жылдан башталган [1].

Алгачкы жылдары факультеттин талабына жооп бергендей окутуучулардын саны жетишсиз болгондуктан, Советтер Союзунун борбордук окуу жайларынан адистер чакырылган. Натыйжада Москва мамлекеттик университетинен И.И. Еникеев, Г.М. Михайлов, И.Е. Капчиц ж.б. келишкен. Ал мезгилдерде биринчи окутуучулардан болуп И.И. Еникеев, А.И. Петух, Н.Е. Гурьев, Г.М. Михайлов, И.И. Бериев, И.Е. Капчицтер иштей башташкан жана алгачкы окуу лабораториялары, физика кабинеттери алардын түздөн-түз катышуусу менен түзүлгөн. Кийинки жылдары физика боюнча билим берүү, уюштуруу иштерин Ж.Ю. Юсупов андан кийин узак убакыт доцент А. Сухомлинов, кийин кайрадан Ж.Ю. Юсупов жана Л.А. Спекторов, Р.У. Усубакунов улантышкан. Факультетти 1937-жылы бүтүргөн бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү факультетте окутуучулук кызматта калтырылган.

Улуу Ата Мекендик согуш жылдары физика илими боюнча кадрларды даярдоого профессор В.И. Зибер жана доцент И.И. Балог белгилүү салымдарын кошушкан. Алар жогорку квалификациялуу физиктерди аспирантура аркылуу даярдоого жол түзүшкөн.

Факультеттин биринчи бүтүрүүчүлөрү М.Т. Турусбеков, Л.А. Спекторов, Л.В. Тузов, Ф.И. Половиковдор аспирантурада тиешелүү билим алгандан кийин республикабыздын биринчи окумуштуу физик окутуучуларынан болуп калышты.

Университет ачылган жылы физика бөлүмүндө жалпы физика жана теориялык физика кафедралары физика-математика факультетинин курамында болгон. Бир жылдан кийин эксперименталдык кафедрасы ачылып, андан кийин 15 жылдын ичинде, физика боюнча адистерди даярдоо жалпы физика, теориялык физика жана эксперименталдык физика кафедраларынын жамааты менен ишке ашырылган. Алгач физика бөлүмүнө кабыл алуу 50 студенттен турган, кийин 100 студентти кабыл алынып баштаган. Университет уюшулгандан баштап физика-математика факультетинин материалдык базасы бир далай бекемдеп, адистерди даярдоо жакшырган жана миндеген физика мугалимдерин даярдап чыгарган. Университетти бүткөн бүтүрүүчүлөр негизинен Бишкек шаарын жана Чүй областынын мектептерин физика мугалимдери менен камсыз кылып турат.

Жаңы ачылган университеттин физика бөлүмүндөгү адистештирилген физикалык багыттарды илимий жактан өнүктүрүүгө Кыргыз ССРнын Илимдер Академиясынын корреспондент-мүчөсү Ю.С. Терминасовдун окуучуларынын салымдары көп, алардын арасында профессорлор Л.В. Тузов, М.К. Казакбаев, Т.К. Карашев, Н.В. Филатов, Н.Ф. Миндукшев, Г.А. Феклистов, Абдулина З.М., А.Г. Яхонтов, А.А. Алыбаков ж.б. бар [1].

Учурда 510400 Физика багыты боюнча бакалавриат, магистратура жана аспирантура бар. Физика мугалимдерин даярдоодо «Физиканы окутуу технологиялары жана табият тануу кафедрасы» республикада башкы, жетектөөчү кафедра болуп эсептелет. Физиканы окутуу

технологиясы кафедрасы 1979-жылы Кыргыз ССРнын билим берүү министрлигинин №101/2 приказынын негизинде уюштурулган.

Кафедранын негизги максаты Республиканын орто мектептери, башталгыч, орто жана жогорку кесиптик окуу жайлары үчүн физика боюнча мугалимдерин даярдоо. Андан сырткары кафедранын кызматкерлери орто мектептин табият таануу, физика жана астрономия предметтеринин мамлекеттик билим берүү стандартын, окуу программаларын, окуу китептерин (5, 7 – 10-класстары үчүн) окуу-усулдук куралдарын түзүшкөн.

Кафедрада физиканы окутуу теориясы жана методикасы, ошондой эле жалпы педагогика боюнча магистратура, аспирантура жана докторантура үзүрлүү иштеп келет. Бир нече жылдардан бери Республиканын мектептеринин физика мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуу курстарын уюштуруп, аны үзгүлтүксүз өткөрүп келишет.

1994-жылдан бери кафедранын ишин КРнын УИАнын мүчө-корреспонденти, КРнын мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, п.и.д., профессор Э. Мамбетакунов жетектейт.

Физика факультетин бүткөн белгилүү адамдар: академиктер Жээнбаев Ж., Жайнаков А., Токтомушев С.Т., Кыргыз Эл мугалимдери Жайнаков А., Кулуев Ш., Шаршекеев О., УИАнын мүчө-корреспонденттери Мамбетакунов Э., Кидибаев М.М., коомдук ишмер Текебаев О.

Ош мамлекеттик университети эң алгач 1939-жылы Ош мугалимдер институту болуп түзүлгөн жана 1951-жылы СССР Министрлер советинин токтому менен Ош педагогикалык институту болуп кайра түзүлүп физика-математика факультети ачылган. Физика-математика факультетинин биринчи деканы ф.-м.и.к., доц. Половиков Федор Иванович болуп ал факультетти 1951-53-жж. жетектеген. Факультетте 1951-55-жж. математика бөлүмүндө 23, ал эми физика бөлүмүндө 18 студент биринчи бүтүрүүчү болуп жогорку билимдүү математика жана физика мугалимдери квалификацияларына ээ болушкан. 1953-56-жж. физика-математика факультетин ф.-м.и.к., доц. Шамгунов Кизим Давлетович жетектеген жана ал математика кафедрасынын башчысы да болгон. 1956-жылы физика-математика факультетине 100 студент кабыл алынган, ал эми факультетти 64 (математика бөлүмүн - 41, физика бөлүмүн 23) студент окууну бүтүргөн. Жалпы физика жана физиканы окутуунун усулдугу (ФОУ) кафедрасы 1951 – жылы, Ош мамлекеттик педагогикалык институту уюштурулганда, «Физика кафедрасы» деген ат менен түзүлүп, жалпы физика, теориялык физика жана физиканы окутуунун усулдугу боюнча бардык сабактардын өткөрүлүшүн камсыздап турган. Аталган окуу жайдын бүтүрүүчүлөрү республиканын түштүк регионунун мектептерине иштөөгө бөлүштүрүлүп келет.

2015–2016–окуу жылынан баштап кафедранын жетектөөсү менен 550200 Физика-математикалык билим берүү багытында магистратура уюштурулган.

Факультетти бүтүргөн белгилүү адамдар: академик Текенов С., илимдин докторлору Арапов Б.А., Осмоналиев К., Бабаев Д.Б.,.....

К.Тыныстанов атындагы университет Ысык-Көл областынын 75 жылдык мезгилдин ичинде физика, астрономия, математика жана инженер-техникалык адистиктери боюнча кадрларды даярдоонун негизги уюткусу катары кароого болот. 1940-ж. Пржевальскидеги эки жылдык окуу мөөнөтү менен уюштурулган мугалимдер институтунда физика жана математика кафедрасы иштей баштаган. 1980-жылдардан баштап жылына 100 дөн студент кабыл алынып турган. Аталган окуу жай союз убагында Ысык-Көл, Ош, Нарын областынын жана Тажикстандын кыргыз мектептерин физика мугалимдери менен камсыз кылып турган. Учурда бүтүрүүчүлөр Ысык-Көл областынын мектептерине бөлүштүрүлөт.

1963-ж. жалпы физика кафедрасынан физиканы окутуу методикасы жана окутуунун техникалык каражаттары кафедрасы бөлүнүп чыккан. 2014-жылы «Электр камсыздоо жана электроника» кафедрасы жана «Физика жана аны окутуунун технологиясы» кафедрасынын базаларында «Физика жана электркамсыздоо» кафедрасы түзүлгөн. Учурда 550200 Физика-математикалык билим берүү багыты боюнча физика мугалимдерин даярдайт.

Факультетти бүтүргөн белгилүү адамдар: УИАнын мүчө-корреспонденти Орозобаков Т., п.и.д. Мааткеримов Н.О., п.и.д. Каниметов Ж.

И. Арабаев атындагы КМУда физика мугалимдерин даярдоо, алгач университет кыз-келиндер педагогикалык институту болуп 1952-жылы түзүлгөндөн башталган. Окуу жайындагы табият таануу факультетинин курамында физика кафедрасы уюшулган. Ар жылы 50 дөн ашык студент кабыл алынып турган жана алар окуунун бүткөндөн кийин республиканын бардык аймактарына иштөөгө жиберилген.

Кафедраны 1952-2019- жылдардын ичинде Половиков Н.Ф., Пичугин В.А., Турусбеков М.Т., Мухамедов Ш.Х., Кадыров С.К., Токтогулов М.Т., Айтматова Р.Т., Артыкова С.И., Чормонов М.Б., Ибрагимов З.И., Тойчиев Н., Акбеков Т.М. Токомбекова Г.Ч. жетектешкен. Кафедранын алдында магистратура да уюштурулган.

Жалал-Абад мамлекеттик университетинде «Физика» кафедрасы 1993-жылы түзүлгөн. Ушул жылдан баштап 550200 Физика-математикалык билим берүү багыты боюнча физика мугалимдерин даярдоо жана алардын квалификациясын жогорулатуу боюнча иштерди жүргүзүп келет. Жылына 20-25 физика мугалимдерин даярдап чыгарышат. Окуу жайы Жалал-Абад областынын мектептерин физика мугалимдери менен камсыз кылып турат.

Талас мамлекеттик университетинде 540401 адистиги боюнча физика мугалимдерин даярдоо 2000-жылдан башталган.

Физика математика кафедрасынын курамында ачылып, учурда ал кафедра «Математика, физика жана информатика» кафедрасы деп аталып, 10 жыл бою 3 профиль боюнча адистик даярдап келишкен..

Бүтүрүүчүлөр Талас областынын мектептерин физика мугалимдери камсыз кылууга багытталгандыктан, азыркы күндө бардыгы жумуш менен камсыз болгон. Учурда гранттык орундарга абитуриенттер келбей калгандыктан физика мугалимин даярдоо процесси токтоп турат.

Нарын мамлекеттик университети 1996–1997- жылдары табигый техникалык кафедра деп аталып, кийин 2010-жылы бул кафедра физика математикалык билим берүү кафедрасы деп аталган. 2011-жылы физика группасы ачылган. Анда күндүзкү бөлүмүндө 22 студент сырттан окуу бөлүмүндө 4 студент бүткөн.

Бул окуу жайы да гранттык орундарга абитуриенттер келбей калгандыктан физика мугалимин даярдоо иши токтоп калган.

Физика багыты боюнча өкмөт тарабынан бөлүнгөн гранттык (бюджеттик) орундардын толбой калышынын эн негизги себеби болуп окуучулар физика предмети боюнча кошумча тестти төмөн тапшырып калгандыгы эсептелет. Ал эми бул проблеманын негизги себеби республиканын жалпы орто мектептеринде физика мугалими жетишпегендиги же болбосо физика предметин башка предметтик мугалимдер окутуп жаткандыгы экендиги аныкталды.

Республикада физика мугалимдерин даярдоонун тарыхын жана абалын талдап көрүп төмөнкүдөй тыянактарга келдик:

1. Республикада физика мугалимдерин даярдоонун 80 жылдан ашык тарыхында студенттер ар кандай кесиптик-методикалык денгээлде даярдалып келген. Ал билим берүү стандарттарынан жана окуу пландарынан, профессордук-окутуучулук курамдан, факультеттердин материалдык-техникалык базасынан, бүтүрүүчү кафедралардын илимий, окуу-методикалык иштерди уюштуруусунан көз каранды болгон.

2. Изилдөө учурунда физика мугалимдерин даярдоонун тарыхы талдоо менен бирге Кыргыз Республикасында азыр колдонулуп жаткан 510400 – Физика багыты, 540200 – Физика-математикалык билим берүү адистиги боюнча жогорку билим берүүнүн мамлекеттик билим берүүчү стандарттарынын жана алардын типтүү окуу пландарынын тиешелүү мазмундарынын минимумун жана жумушчу пландарынын мазмунуна талдап жүргүздүк. Жогорку окуу жайларындагы окуу процесси Болонский процесс менен ылайыктап уюштуруунун негизинде жогорку квалификациядагы адистерди компетенттик негизде даярдоо талабы коюлган. Баардык физика мугалимдерин даярдаган окуу жайларынын жумушчу пландарында “Физиканы окутуунун теориясы жана методикасы” негизги курс болуп окутулат. Бирок, физика мугалиминин даярдоонун жогорку билим берүү

стандартында көрсөтүлгөн компетенцияларды калыптандырууга багытталган дисциплиналар жетишээрлик эмес. Бул багытта Ж.Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетинде гана жакшы жолго коюлган.

3. Азыркы учурда республиканын орто мектептерине 200 дөн ашык физика мугалимдери дайыма жетишпей келет, өзгөчө орус тилиндеги сабак өтүүчү мугалимдер жетишсиз. Ал эми жылына физика мугалимин даярдоого өкмөт тарабынан жалпы 120-130 эле гранттык орун берилет. ЖОЖдор материалдык-техникалык базаны колдон келишинче сактап жана түзүп келишүүдө жана дээрлик бардык окуу-жайларында мугалимдерди даярдоого олуттуу көңүл бурууга аракет кылышууда.

II. Физика мугалимдерин даярдоо жана жогорку жана орто мектепте физиканы окутуу проблемасына арналган Кыргыз Республикасында да көптөгөн алгылыктуу илимий иштер аткарылган.

Э. Мамбетакунов мугалимдерди даярдоо проблемасы жана аны чечүүнүн жолдору жөнүндө көптөгөн илимий-методикалык эмгектеринде маанилүү сунуштарды берип келет. Ал эмгектеринде физика мугалимдерин даярдоонун бирдиктүү системасын түзүп, окутууну инсандын жөндөмүнө багыттап уюштуруунун гумандаштырылган моделин иштеп чыккан жана илимий жактан негиздеген. Тактап айтканда, ал мугалимдердин жалпы даярдыгынын системасы, анын ичинде мугалимдердин психодидактикалык жактан даярдыгынын мазмунуна токтолуп, университетте *физика мугалимин даярдоонун моделин* сунуш кылган [2], Ал физика мугалимдерин даярдоону система түрүндө карап, төмөнкү негизги компоненттерин көрсөткөн: социалдык-экономикалык, маданий даярдык; илимий теориялык даярдык; психолого-педагогикалык даярдык; кесиптик-технологиялык даярдык. Аларды башка адистиктер үчүн оңой эле которуп алууга болот. Жогоруда аталган даярдыктар мугалимдин жалпы компетенттүүлүктөрүн да аныктайт.

Д. Бабаевдин [3] диссертациясында физика мугалимдеринин кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын калыптандыруу, мугалимди адистик жактан өркүндөтүүнүн бир жолу катары класстан тышкаркы иштерди уюштурууга даярдыгы каралат. Ал класстан тышкаркы иштерди уюштурууга даярдыгы мугалимдин инсандыгынын кесиптик маанилүү сапаты болот деп эсептейт жана аны жалпы кесиптик даярдоонун курамдуу компоненти катары карайт. М. Койчумановдун [4] эмгектеринде студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруунун рационалдуу жолдорун, физика мугалимине тиешелүү болгон методикалык ишмердиктерди аткаруунун ыкмалары; М. Джораевдин [5] жана Ш.А. Ташходжаевдин эмгектеринде жогорку окуу жайындагы физика курсунун мазмуну, аны окутуунун методикасында кесиптик-педагогикалык багыттуулукту жогорулатуу аркылуу өркүндөтүүнүн зарылдыгы, физиканы ар түрдүү баскычтарда окуп үйрөнүүдө ыктымалдык-статистикалык идеяларды жана түшүнүктөрдү калыптандырууда улануучу принцибин ишке ашыруу жолдору; Ш.С. Ахраров диссертациялык изилдөөсүндө болочок мугалимдерди даярдоону маалыматтык жана окуу-техникалык маданиятын психологиялык-педагогикалык, методикалык жана атайын дисциплинардын теориялык жана практикалык сабактарында калыптандыруунун методикасы сунуш кылынган. Н.О. Мааткеримов докторлук диссертациясында [6] жогорку окуу жайында жалпы физика курсун окутуунун эффективдүүлүгүн арттыруу туура нормалдаштыруунун негизинде боло тургандыгын далилдеп, ошондой эле ал орто жана жогорку окуу жайларда молекулалык физиканы окутуунун түзүлүшүн жана мазмунун нормалоо проблемасын чечкен. У.Мамбетакунов докторлук диссертациясында [7] жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди орто мектепте табигый илимдердин закондорун жана теорияларын натыйжалуу окутууга даярдоонун моделин сунуш кылган жана иштеп жүргөн мугалимдердин кесиптик-технологиялык дардыгын жогорулатуу зарыл экендигин белгилеген. Ал. М.М. Жуманова [8] болочок физика мугалимдердин методикалык билгичтиктерин жана көндүмдөрүн системалуу даярдоонун жолдорун, Б.М. Алиева [9] диссертациясында болочок физика мугалимин даярдоону компетенциялык багытта карап, алардын компетенттүүлүктөрүн практикалык сабактар аркылуу калыптандыруунун технологиясын З.И.Омаралиева, болочок

физика мугалимдеринин мектепте дифференцирлеп окутууну ишке ашыруунун дидактикалык шарттарын аныктап, алар боюнча билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруу методикасын сунуш кылышкан. Р.У. Исаева [10] тарабынан окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн натыйжалуу калыптандыруу боюнча мугалимдердин компетенттүүлүктөрдүн мазмуну жана курамы аныкталып, теориялык жактан тастыкталган, аларды аталган даярдоонун методикалык системасы сунуш кылынган жана илимий жактан негизделген.

Аталган диссертациялык эмгектерди талдоонун негизинде төмөнкү тыянактарга келдик:

1. Болочок мугалимдерди кесиптик-технологиялык жактан даярдоонун психодидактикалык маселелери азыркы убакытта жаңыдан калыптануу мезгилин өткөрүп жатат.

2. Студенттерди кесиптик жактан даярдоо боюнча бир топ эле иштер бар, бирок болочок физика мугалимдерин фундаменталдык даярдоо, лабораториялык иштерди уюштуруу жана өткөрүүгө даярдоо, класстан тышкары иштерди өткөрүүгө даярдоо. физикалык маселелерди чыгарууга даярдоо, орто мектептин физикасынын бөлүмдөрү боюнча жаны предметтик стандарттын негизинде окутуунун технологиялары ишке агырууга даярдоо боюнча атайын диссертациялык иштер аткарылган эмес.

3. Республикада физиканы окутуунун теориясы жана методикасы боюнча изилдөө иштери башка предметтерге салыштырмалуу жакшы жолго коюлган. Натыйжада учурда 7 илимдин доктору, 30 дан ашык илимдин кандидаттары бар.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кадышев С.К. Физика жана электроника факультети. Б.: 2015, - 256 б.
2. Мамбетакунов Э.М. Физика мугалимдерин даярдоонун учурдагы маселелери [Текст] / Э.М. Мамбетакунов // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. Сер. 3. – Бишкек, 2003. – С. 11-15.
3. Бабаев Д. Дидактические основы профессионального становления учителя физики в процессе непрерывного образования [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.001.01, 13.00.02 / Д.Бабаев. – Бишкек, 1994. – 305 с.
4. Койчуманов М. Формирование рациональных приемов самостоятельной работы с учебной литературой по физике студентов вузов (на примере студентов вечерней системы обучения). [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / М.Койчуманов. – Челябинск, 1974. – 16 с.
5. Джораев М. Дидактическая система формирования вероятностно-статистических идей и понятий у будущих учителей физики [Текст] /М.Джораев, У.Х. Махмудов // Вестн. ОшГУ. Сер. Физ.-мат. наук. – 2003. – № 6. – С. 235-238.
6. Мааткеримов Н.О. Дидактические основы нормирование процесса обучения физике в средней и высшей школе [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01., 13.00.02 / Н.О. Мааткеримов. – Бишкек, 2010. – 40 с.
7. Мамбетакунов У.Э. Дидактические основы изучения естественнонаучных законов и теорий в средней школе. автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 /У.Э.Мамбетакунов . – Бишкек, 2011. – 40 с.
8. Жуманова М.М. Болочок физика мугалиминин методикалык билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруу [Текст]: Автореф. дис. ... пед. илим. канд. ... дис.: 13.00.02 / М.М. Жуманова. – Бишкек, 2009. – 175с.
9. Алиева Б.М. Формирование профессионально-педагогической компетентности будущего учителя [Текст] / Б.М. Алиева // Изв. КАО.– 2011. – № 1. – С. 107-111
10. Исаева Р.У. Окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандырууга студенттерди даярдоо [Текст]: Автореф. дис. ... пед. илим. канд. ... дис.: 13.00.02 / Р.У.Исаева – Бишкек, 2015. – 182 б.

*Сакиева С.С.,
п.и.д., профессор
Жалал-Абад мамлекеттик университети*

*Осмоналиева С.Ч.
улук окутуучу
Жалал-Абад мамлекеттик университети*

АДАБИЙ ОКУУ: ОКУУ КӨНДҮМҮ, ТЕОРИЯСЫ ЖАНА ПРАКТИКАСЫ

*Сакиева С.С.,
д.п.н., профессор
Жалал-Абадский государственный университет*

*Осмоналиева С.Ч.
старший преподаватель
Жалал-Абадский государственный университет*

ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ: НАВЫКИ ЧТЕНИЯ, ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

*Sakieva S.S.,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Jalal-Abad state university*

*Osmonaliev S.Ch.
Senior Lecturer
Jalal-Abad state university*

LITERARY READING: READING SKILLS, THEORY AND PRACTICE

Аннотация: Макаланын мазмуну баишталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүдө окуу ылдамдыгын текшерүүнүн технологияларына арналган. Бул проблеманын мазмунун ачуудажогорку окуу жайларында баишталгыч класстын мугалимин даярдоодо окуу ылдамдыгын жана баалоонун технологияларын текшерүүнүн долбоору иштелип чыккан. Долбоордо окуу ылдамдыгынын, окуу темпинин нормативдери сунушталган. Бул нормативде баишталгыч класстын окуучуларынын ар бир чейректин биринчи жана экинчи жарым жылдыгындагы нормативдери көрсөтүлгөн. Бул документтер менен иштөөдө студенттердин өз алдынча аткаруучу тапшырмалары да каралган. Лекциялык, практикалык жумуштардын негизинде адаптациялык практикада аткаруучу жумуштарынын системасы иштелген, аткаруунун формалары жана методдору талкууланып, аларды аткаруудагы студенттин ээ болуучу компетенттүүлүктөрү, көрсөткүчтөрү берилген. Жалпысынан, макалада баишталгыч класстын окуучуларына окуу ылдамдыгын калыптандыруунун жолдорун даярдалып жаткан адиске үйрөтүүнүн технологиялары каралган.

Аннотация: Статья посвящена технологии техники чтения по предмету «Литературное чтение» в начальной школе. В статье говорится о разработанном проекте по технологии оценивания и технике чтения в подготовке учителя начальных классов в высших учебных заведениях. В проекте были представлены техника чтения и ее нормативы. В статье показаны нормативы учащихся начальных классов по каждой четверти I и II полугодия. В статье имеются самостоятельные задания для студентов. На основе лекционных практических работ разработана система, которая выполняется на адаптационной практике, рассмотрены формы и методы, при выполнении данных заданий студент должен обладать

теми или иными компетенциями и показателями. В статье рассмотрены технология обучения и пути формирования техники чтения учащихся начальных классов для будущих учителей.

Annotation: The article is devoted to the technology of reading technology on the subject of "Literary reading" in elementary school. The article talks about the developed project on assessment technology and reading techniques in the preparation of primary school teachers in higher educational institutions. The project presented reading techniques and standards for reading techniques. The article shows the standards of primary school students for each quarter of the I and II half of the year. The article has independent assignments for students. On the basis of lectures, practical works, a system has been developed that is carried out on adaptive practice, forms and methods are considered, when performing these tasks, the student must possess certain competencies and indicators. The article discusses the teaching technology and ways of forming the technique of reading primary school students for future teachers.

Түйүндүү сөздөр: “Адабий окуу” предмети, окуучунун окуу көндүмүн калыптандыруу, окуу ылдамдыгы, окуунун көндүмү, баалоо критерийлери.

Ключевые слова: предмет “Литературное чтение”, формирование навыка чтения ученика, техника чтения, навыки чтения, критерий оценивание.

Key words: The subject of “Literary reading”, the formation of the student’s reading skills, reading technique, reading skills, assessment criteria.

Башталгыч класстарда адабий окуу предметин өздөштүрүүдө окуучунун окуу көндүмдөрүн калыптандыруу ишке ашырылат. Окуу көндүмүн калыптандырууда окуучунун текстти туура, шар, сезимдүү, көркөм окуусуна басым жасалат. Окуу көндүмүн калыптандыруу иши узак убакытты талап кылат. Башталгыч билим берүүдө ал эки этап менен жүргүзүлөт. 1-этап даярдоочу деп аталып 1-2-класста, 2-этап негизги деп аталып 3-4-класста калыптанат. Даярдоо этабындагы башкы милдет – баланын тексттин туура, муундап, сөздөп окуусуна бурулат. Негизги этабында текстти туура, түшүнүп, сезимдүү, көркөм окуусу эске алынып, окуу ылдамдыгына өзгөчө басым жасалат. Башталгыч мектептеги адабий окуу предметинин негизги максаты – кенже мектеп окуучуларынын окурмандык компетенттүүлүгүн калыптандыруу болуп саналат. Окурмандык компетенттүүлүк материалды туура, так, көркөм түшүнүү менен аң-сезимдүү окуй алууну, окуганын жана укканын түшүнүп, ал материалдарды турмушунда колдоно билүү аркылуу кеп ишмердигин, карым-катнаш жасоо мүмкүнчүлүгүн өстүрүүнү, сабаттуу окурман катары тексттерди, чыгармаларды окууга туруктуу кызыгуусун арттырууну, чыгармага карата баалуулук негизде өз пикирин айтуу жөндөмүн билдирет. Адабий окуу предметинин милдеттери төмөнкүлөр:

- базалык окуу көндүмү катары окуучулардын текстти так, туура, тиешелүү ылдамдыкта, түшүнүп окуусу, андагы жаңы сөздөрдү, маалыматтарды, түшүнүктөрдү өздөштүрүүсү. Мында окуучулардын окуганын түшүнүүсү өзгөчө мааниге ээ болот;

- ар кандай текст менен иштөөнү камсыз кылуучу кеп ишмердигинин түрлөрүнө (угуу, айтуу, окуу, жазуу) окуучулардын ээ болуусу жана алардын чыгармачылык дараметин арттыруу;

- окуучулардын көркөм жана башка адабияттарды окууга болгон кызыгуусун арттыруу жана окуган чыгармасына карата пикирин, баасын билдирүү менен баалуулук мамилелерин калыптандыруу (4,5).

Адабий окууда окуу жана түшүнүү көп кырдуу багытты көздөйт, т.а. сөзбайлыгы, шар окуу, окуп түшүнүү, фонетикалык кабыл алуу, сөздөрдү окуй алуу менен ишке ашырылат. Бул көндүмдөрдү калыптандыруу окуу ылдамдыгын текшерүү процесси менен кошо жүргүзүлөт.

Окуу ылдамдыгын жүргүзүүдө мугалим төмөнкү көрсөткүчтөрдү эске алат. Окуу ылдамдыгы бул:

- түшүнүп окуунун;
- окуу ыкманын, б.а. муундап, сөздөп, бүтүн сөз менен окуусун аныктоо;
- көркөм окуусун, текстти окууга, басымды, интонацияны, паузаны сактоо менен окуу;
- текстти окуудагы кетирилген каталар.

Биз жогоруда күбө болгондой, окуу ылдамдыгы бул – окуу ылдамдыгын таануунун, өздөштүрүүнүн бир булагы. Окуу ылдамдыгы башталгыч мектепте адабий окуу сабагында жүргүзүлөт, жыйынтыгы чыгарылат.

Китеп окуунун ылдамдыгын жүргүзүүнүн чен өлчөмдөрү башталгыч класстар үчүн түзүлгөн мамлекеттик стандарт (6) жана окуу программасында (7) сунушталат. Анда 2-класста 45-50 сөз, 3-класста 65-70 сөз, 4-класста 85-90 сөз минутасына окууга жетишүү сунушталган.

Окуу ылдамдыгын текшерүү жана баалоону жүргүзүүнү ишке ашыруунун ыңгайлуу формасы талап кылынат. Бул талаптарды аткаруу, алар менен иштөөдөгү болочок адистерди үйрөтүүдө бир топ иш-аракеттер жүргүзүлөрү талашсыз. Окуу ылдамдыгын текшерүүнү үйрөтүүнүн формалары жана методдору теориялык жана практикалык сабактарда талкууланып, аны колдонуунун жолдору адаптациялык практикага даярдалат. Бул жумуштар педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы профили боюнча даярдалып жаткан бакалаврлардын 7-семестринде “Түшүндүрүп окутуунун теориясы жана методикасы” дисциплинасында аткарылат (Жалал-Абад мамлекеттик университетинин мисалында). Окуу планы боюнча жалпы 180 саат, 6 кредит каралган. Активдүү саатка –90 саат, өз алдынча ишке – 90 саат каралган. Ал эми быйылкы окуу жылынан баштап “Келгиле, окуйбуз!” долбоору тарабынан сунушталып, окуу планына киргизилген “Окуучулардын окуу көндүмүн өркүндөтүү” дисциплинасына да 2 кредит каралып, анда жалпысынан практикалык сабактарды, көнүгүүлөрдү аткаруу сунушталган. Бул жумуштун практикалык бөлүгүн байкоо иретинде 7-8-семестрдеги “Үзгүлтүксүз практикада” (12 жума), “Кесиптик профилдик” практикада жүргүзүлөт, жыйынтыгы чыгарылат. Семестрдин башталышында окуу ылдамдыгын текшерүүнүн формасы лекциялык сабакта каралып, практикалык сабакта анализденген. Болжолдуу түрдө төмөнкү окуу ылдамдыгынын модели сунушталат.

Окуу ылдамдыгын текшерүүнүн модели

Класстар	Минутадагы окуунун темпи (I жарым жылдык)	Минутадагы окуунун темпи (II жарым жылдык)
1-класс	10-25 сөз	“2” –15 сөзгө чейин “3” – 15-19 сөз “4” – 20-24 сөз “5” – 25 сөз
2-класс	“2” –25 сөзгө чейин “3” –25-29 сөз “4” – 30-34 сөз “5” –30 сөз	“2” – 40 сөзгө чейин “3” – 40-44 сөз “4” – 45-49 сөз “5” –50 сөз
3-класс	“2” –40 сөзгө чейин “3” –40-49 сөз “4” –50-59 сөз “5” –60 сөз	“2” –65 сөзгө чейин “3” – 65-69 сөз “4” – 70-74 сөз “5” –75 сөз
4-класс	“2” –25 сөзгө чейин “3” –65-74 сөз “4” – 74-84 сөз “5” –85 сөз	“2” –70 сөзгө чейин “3” – 70-88 сөз “4” –89-94 сөз “5” – 95 сөз

Таблица 1. 1-4-класстын окуу ылдамдыгынын нормативи

Бул нормативди байкоо үчүн анын төмөнкү критерийи иштелип чыкты.

Окуу ылдамдыгын баалоонун критерийлери:

1-класс. 1 жарым жылдыкта:

– муундап окууга, туура жана түшүнүп окуу менен сөздөп жана муундап окуу менен минутасына 15-20 сөз окууга жетишүү;

II жарым жылдыкта:

– балабүтүн сөз менен туура, түшүнүп окуу менен минутасына 25 сөз окууга жетишсе

2-класс. 1 жарым жылдык

– текстти бүтүн сөз менен туура, түшүнүп окуу. Логикалык басым сакталат. Минутасына 35 сөзгө чейин китеп окууга жетишет.

II жарым жылдыкта

– паузаны, интонацияны, басымды бүтүн сөз менен туура окуу менен минутасына 50 сөз окуганга жетишүү.

3-класс. 1 жарым жылдык

– бүтүн сөз менен туура, түшүнүп окууга, паузаны жана интонацияны сактоо менен окуучу окулган тексттин мазмунун түшүнүү менен минутасына 60 сөз окууга жетишүү.

II жарым жылдык

– бүтүн сөз менен туура, түшүнүп туура окууга жетишүү. Пауза жана интонацияны, басымды сактоо менен окулган тексттин маанисин билүү менен минутасына 70 сөздөн жогору окууга жетишүү.

4-класс. 1 жарым жылдык

– текстти бүтүн сөз менен маанисин түшүнүп окуу. Пауза жана интонацияны түшүнүп окуу. Пауза жана интонацияны сактоо менен тексттин маанисин түшүнүшүн өзүнүн оюн билдирүү менен минутасына 80 сөз окууга жетишүү

II жарым жылдыкта

– текстти бүтүн сөз менен окууга, түшүнүүгө, баяндоого, өз оюн билдирүүгө жетишүү менен минутасына 95 сөздөн жогору сөз окууга жетишүү.

Студент-практикант окуу темпин баалоо жана анализдөө үчүн төмөнкү критерийлерге таянат.

Окуу ылдамдыгын баалоодо төмөндөгү критерийлер эске алынат:

– текстти муундап, же бүтүн сөз менен окуу;

– текстти окуудагы кетирилген каталар;

– минутада окулган сөздүн саны;

– көркөм окуусу;

– текстти түшүнүүсү.

Жогорудагы окуу ылдамдыгын текшерүүнүн нормативи, окуу темпин баалоонун формалары, методдору, ыкмаларын колдонуу, аны ишке ашыруу бир топ убакытты талап кылат. Бул жумуштарды жүргүзүүнүн тартиби лекциялык, практикалык сабакта талкууланат.

Бул жумуштарды аткарууда окуучулардын окуусунан күтүлүүчү натыйжалары:

– окуунун тиешелүү ылдамдыгы менен текстти туура окуйт;

– интонацияны жана логикалык басымды сактап көркөм окуйт;

– окуунун ченемдерине ылайык үн чыгарып окуйт;

“Окуунун ылдамдыгын” текшерүүдө мугалим бир канчак көрсөткүчтөрдү баалайт:

– окуу ыкманы – сөздөрдү муундап окуу же толугу менен жай окуу;

– окуу ылдамдыгы – белгилүү убакыт аралыгында окулган сөздөрдүн саны (мүнөттөгү сөздөр сакталат);

– окуунун көркөмдүүлүгү – басымдын туура коюлушу, окууда тыным менен интонациянын туура сакталышы;

– окуунун тууралыгы – окуудагы катачылыктар, такалып окуу;

– белгилүү тартипте түшүнүп окуу көндүмүн (үн чыгарып жана купуя) бала жөн гана окубастан, түшүнүп окуусу.

Окуунун ылдамдыгын текшерүү жана баалоо практика мезгилинде байкоодон өткөрүлдү. Ал төмөнкү этап боюнча жүргүзүлдү.

2-курс. 4-семестр	3-курс. 5-семестр.	3-курс. 6-семестр.	4-курс. 7-семестр	4-курс. 7-семестр	4-курс. 8-семестр
“Адабий окуу” китеби менен таанышат. Окуу материалдарына байкоо жүргүзөт (Адаптациялык практика)	“Адабий окуу” предметине түзүлгөн календардык план менен таанышат. Практика учурунда календардык планга байкоо жүргүзөт (Адаптациялык практика).	“Адабий окуу” предмети боюнча сабактын структурасынын моделин түзөт. Сабактын түзүлүшүнө байкоо жүргүзөт (Адаптациялык практика)	Календардык пландагы окуу ылдамдыгына бөлүнгөн сааттарга талдоо жүргүзөт. Окуу ылдамдыгынын курамын аныктайт. Окуу ылдамдыгы боюнча сабактын моделин түзөт (Адаптациялык практика)	1-2-класстагы окуу ылдамдыгы боюнча сабактын планын түзөт, байкоо жүргүзөт, анализдейт (Адаптациялык практика)	3-4-класстагы окуу ылдамдыгы боюнча сабактын планын түзөт, байкоо жүргүзөт, анализдейт (Кесиптик профилдик практика)

Таблица 1.1. Практикада аткарылуучу тапшырмалардын мүнөзү

Сунушталган тапшырмалар ар бир практикадагы студент аткарылуучу жумуштарга пландаштырылат, окутуучунун жумушчу программасына сунушталат. Студенттин 2-4-курста “Адабий окуу” предмети боюнча аткарган жумуштары ар бир практиканын аягында жыйынтыкталып, мектеп мугалими менен биргеликте тегерек стол уюштурулду. Бул жумуштардын тапшырмалары 2-4-класстардын “Адабий окуу” китебине карата түзүлгөн методикалык колдонмодогу сабактын үлгүлөрү пайдаланылды (1,2,3). Ар бир семестрде эки жолудан тегерек стол уюштурулду. Бул жумуштар Жалал-Абад шаарынын №6, №9, №17, №10, №21, Базар-Коргон районунун М. Мамбеталиев, Сузак районунун Акбаров, Манас, Ынтымак, Ноокен районунун Т. Анаркулов орто мектептеринде апробацияланды. Баардыгы 500 окуучу, күндүзгү бөлүмдүн 120 студенти, кафедранын 12 окутуучусу, 4 изденүүчү аспиранты катышты. Акырында жыйынтыктоочу конференция, тегерек столдор уюштурулду. Аткарылган жумуштардын негизинде студенттер төмөнкү компетенттүүлүккө ээ болушат.

- окуулуктун курамын, түзүлүшүн, анын жетишкендиктерин, кемчилдиктерин, сунуштарын аныктоого;

- адабий окуу сабагынын календардык планын өз алдынча түзүүнү;

- окуучунун окуу ылдамдыгын текшерүүнү жана баалоону;

- окуучунун окуу ылдамдыгы боюнча жетишкендиктерин анализдөөнү;

- окуучунун окуу ылдамдыгы боюнча жетишпестигинин себептерин анализдөөгө.

Жогоруда башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүдөгү окуунун ылдамдыгын текшерүү жана баалоо технологияларын жогорку окуу жайларында башталгыч класстын мугалимдерин даярдоодогу проблемаларына арналды. Аткарылган жумуштардын студенттин өз алдынча иштерин педагогикалык практикада апробациялоо менен практикаланды.

Студент-практиканттар жалпысынан окуу китебине анализ жасоодон, календардык планды өз алдынча түзүүдөн, чыгарманын жанры боюнча сабак өтүүдөн, текстти талдоодон, окуучулар менен жекече иштөөдөн, окуу ылдамдыгын жүргүзүүдөн проблемалар болду. Бирок бул жумуштарга өз учурунда кеңештер уюштурулду, практикалык сабактарда алар боюнча бир топ жумуштар жүргүзүлдү. Бул проблемаларды четтетүүдө төмөнкү сунуштарколго алынса. Алар төмөнкүлөр:

- “Адабий окууга үйрөтүүнүн методикасы” кайрадан иштелип чыкса. Себеби, бул эмгек 1965-жылдан бери басыла элек.

- Студент практикада аткаруучу жумуштардын окуу-методикалык колдонмосу иштелип чыкса;

- окуу ылдамдыгын текшерүү үчүн тексттердин жыйнагы иштелип, аларды уюштуруунун методикалык колдонмосу иштелсе.

Бул сунуштамалар болочок адистин кесиптик компетенттүүлүгүн арттырууга чоң көмөк көрсөтөрү талашсыз.

АДАБИЯТТАР:

1. Абдухамидова Б.А., Ибраимова К., Рысбаев С.К. 2-класста Адабий окуу предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.–Бишкек, 2013.
2. Абдухамидова Б.А., Ибраимова К., Рысбаев С.К. 3-класста Адабий окуу предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.–Бишкек, 2013.
3. Бекбоев И. Инсанга багыттап окутуунунтеориялык жана практикалык маселелери.– Бишкек, 2015.
4. Ибраимова К., Абдухамидова Б.А., Рысбаев С.К. 4-класста “Адабий окуу” предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.–Бишкек, 2013.
5. Башталгыч класстардагы окууга коюлуучу базалык талаптар.–Бишкек, 2014.–3-34 б.б.
6. Башталгыч класстардын программасы. Кыргыз тили, адабий окуу жана класстан тышкаркы окуу. Математика. Мекен таануу (1-4 кл). – Бишкек, 2018. – 3-23 б.б.
7. Кыргыз Республикасынын мектептеринде билим берүүнүн мамлекеттик стандарты.– Бишкек, 2006. – 7-15 б.б.
8. Рысбаев С.К., Ибраимова К., Абдухамидова А. Адабий окуу. Кыргыз мектептеринин 4-класстары үчүн окуу китеби.–Бишкек, 2016. – 59-62 б.б.
9. Сакиева С.С. Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн методикасы: теориясы жана практикасы.–Бишкек, 2017.
10. Бердибаев Э., Рысбекова Б., Сартбаев К., Турусбеков С. Башталгыч класста кыргыз тилин окутуунун методикасы.– Фрунзе: Мектеп, 1965.

*Эргешали кызы Актилек,
окутуучу
Баткен мамлекеттик университети*

*Айдарова М.Д.,
п.и.к., доцент*

*Эргешали кызы Айчүрөк
п.и.к., ага окутуучу*

**ЖОГОРКУ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫН ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТУРМУШКА
ДАЯРДОО БОЮНЧА ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ТАЖРЫЙБА
ИШТЕРИНИН КЫСКАЧА МАЗМУНУ**

*Эргешали кызы Актилек,
Преподаватель
Баткенский государственный университет*

*Айдарова М.Д.,
к.п.н. доцент*

*Эргешали кызы Айчүрөк
к.п.н., старший преподаватель*

**КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПРОВЕДЕННЫХ ОПЫТНО ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ
РАБОТ ПО ПОДГОТОВКЕ СТАРШЕКЛАССНИКОВ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ**

*Ergeshali kyzy Aktilek,
Teacher
Batken State University*

*Aidarova M.D.,
k.p.s. docent*

*Ergeshali kyzy Aichurok
k.p.s., senior teacher*

**SUMMARY OF PILOT EXPERIMENTS ON PREPARING
HIGH SCHOOL STUDENTS FOR FAMILY LIFE**

Аннотация: Бул макалада жогорку класстын окуучуларындагы үй-бүлөдөгү жана достуктагы татаал ички сезимдин тынчсыздануунун, кам көрүүнүн, сыйлоонун ж.б. татаал мамилелердин системасы, инсандык өзгөчөлүктөрү чагылдырылат. Алгач бой жеткен мезгилдеги коомдогу жана үй-бүлөдөгү достук нравалык, психологиялык баалуулукка ээ болгондуктан, төмөнкү сапаттарды бөлүп көрсөтүшкөн: жакшы адамды баалай билүү, алар үчүн кам көрүү, кызыгуунун жалпылыгы, өз ара жардамдашуу ж.б.

Окуучуларда үй-бүлөлүк турмуштун мазмуну көз караштын жалпылыгы, интеллектуалдуу өнүгүүнүн өзгөчөлүгү менен мүнөздөлөт. Үй-бүлөнүн, элдик педагогикалык каада-салттардын, эреже-нормалардын психологиялык баалуулугу башкаларды түшүнө билүү менен аныкталат.

Макалада окуучулардагы мына ушул сапаттардын атайын окуу программасынын таасири менен калыптануу өзгөчөлүктөрү жана иштелип чыккан атайын окуу

программасынын мазмуну, эксперименталдык тажрыйба иштеринин мазмуну, иликтөөнүн жалпы натыйжалары баяндалат.

Аннотация: В этой статье отражены личностные особенности, система сложных отношений, заботы, уважения, внутренние переживания в семье и в дружбе. Поскольку дружба в семье и в обществе обладает нравственными и психологическими ценностями в период раннего совершеннолетия выделяют следующие качества: умение ценить хороших людей, заботиться о них, совпадение интересов, взаимопомощь и др.

Содержание семейного быта у учеников характеризуется особенностью интеллектуального развития, общностью взглядов. Психологическая ценность семьи, обычаев народной педагогики, норм и правил определяется умением понимать других.

Также, статья повествует об особенностях формирования таких качеств под влиянием специальной учебной программы и содержанием специально разработанной учебной программы, содержанием опытно экспериментальных работ.

Annotation: This article reflects personal characteristics, a system of complex relationships, caring, respect, internal feelings in the family and in friendship. Since friendship in the family and in society has moral and psychological values during early adulthood, the following qualities are distinguished: the ability to value good people, take care of them, the coincidence of interests, mutual assistance, etc

The content of family life in students is characterized by a feature of intellectual development, common views. The psychological value of the family, the customs of folk pedagogy, norms and rules is determined by the ability to understand others.

Also, the article tells about the features of the formation of such qualities under the influence of a special curriculum and the content of a specially developed curriculum, the content of experimental works.

Түйүндүү сөздөр: үй-бүлө, үй-бүлөлүк турмуш, жогорку класстар, элдик педагогика, улуттук баалуулук, усулдар, эксперимент, окуу программасы, класстан тышкары иштер.

Ключевые слова: семья, семейный быт, старшие классы, народная педагогика, национальные ценности, методы, эксперимент, рабочая программа, внеклассные работы.

Key words: family, family life, high school, folk pedagogy, national values, methods, experiment, work program, extracurricular activities

Жаш муундарды үй-бүлөдөгү адеп-ахлактын эреже-нормаларын сактоого, аларды элдик педагогикалык өрнөктөрдүн үлгүсүндө тарбиялоого багытталган иликтөө иши буга чейинки педагогика илиминдеги изилдөөлөрдүн методологиялык негиздерине таянуу менен жүргүзүлдү.

Белгилүү окумуштуу-педагог, профессор Н.А. Асипова өзүнүн изилдөөлөрүндө жаш муундарда адептик сапаттарды калыптандыруунун төмөнкүдөй факторлорун бөлүп караган. Алар: мегафакторлор, макрофакторлор, мезофакторлор [2]. Жогорку класстардын окуучуларын үй-бүлөлүк турмушка даярдоодо мезофакторлордун таасири негизги орунда турат.

Ал эми, окумуштуу-этнопедагог А. Алимбеков адептүүлүк жөнүндө “Адамдын адептүүлүгү, ыймандуулугу – бул жашоодо тикендүү талаада бутту кандай сактап басса, жашоодо жаман жорук жасап коюудан ошондой этият жана аяр болуусунан өзүн эл арасында эч ким көрбөгөн жерде да, өзүнүн жорук-жосунун бирдей тутуусунан, туура ойлоо, ойлогонундай сүйлөө, сүйлөгөнүндөй жашоосунан көрүнөт” – деген таасын ойду баса белгилеген [1].

Жогорку класстын окуучуларында окуу иш-аракети мүнөзү жана мазмуну боюнча татаалдашат. Окуу материалын өздөштүрүүдө жогорку класстардын окуучуларынын кызыгуусунун кендиги жана туруктуулугу пайда болот.

Аларды саясат, коомдук турмуш, сүйүү жана достук деген түшүнүктөрдүн мааниси кызыктырат. Окуу процессинде илимий-техникалык жетишкендиктерди өздөштүрүүгө умтулушат. Мугалимдин билим берүү деңгээлине окуучулардын койгон талабы артат. Бул

курактагы эс процесси образдуу жана эрктүү мүнөзгө өтөт. Эске сактоодо тексттин планын түзүү, негизги ойду бөлүп берүү, өздөштүрүлгөн окуу материалын жаңы алынган маалыматтар менен салыштыруу ыкмаларын пайдаланышат. Ошондуктан, жогорку класстардын окуучуларында үй-бүлөлүк турмуш, элдик педагогикалык нарк-насилдер, үй-бүлөлүк тарбиянын эреже-нормалары жөнүндөгү түшүнүктөрдү өздөштүрүү менен ага ылайык жүрүм-турумдарды калыптандыруу үчүн иштелип чыккан атайын билим программасы практикаланды.

Атайын уюштурулган окуу процессинде окуучулардын акыл ишмердүүлүгү активдешет. Өздөштүрүүчү окуу материалын өз алдынча иштеп чыгып, ой корутундусун чагылдырат. Өзүнүн жана жолдошторунун билим денгээлин, окууга болгон мамилелерин салыштырмалуу анализдейт. Кубулуштардын, окуялардын ички себебин ачып берүүдө сын пикир пайда болуп калыптанат. Мындай учурда жаңы билимдерди өздөштүрүүгө болгон умтулуусу, кызыгуусу, күчөп, жаңы билимдер окуучулардын келечекке багыт алуусунун негизин түзөт. Ошондуктан, биз өзүбүздүн изилдөөбүздө жогорку класстардын окуучуларын улуттук баалуулуктар аркылуу үй-бүлөлүк турмушка даярдоо боюнча аталган

- эмпирикалык жана теориялык усулдар;
- констатациялык жана кайра түзүүчү усулдар;
- сандык жана сапаттык усулдар;
- жеке жана жалпы усулдар;
- мазмундуу жана формалдуу усулдар;
- сүрөттөө, түшүндүрүү, божомолдоо усулдары;
- изилдөөнүн жыйынтыктарын иштеп чыгуу ж.б. усулдарды
- изилдөөнүн максатына ылайык колдонуу менен жалпы тыянактарды чыгарууга аракет жасадык.

Издөнүүчү эксперименттин жыйынтыгында белгилүү болгондой, айыл мектептеринин жогорку класстарынын окуучуларынын үй-бүлөлүк турмуш жөнүндөгү билимдерин өнүктүрүү зарылдыгы атайын окутуу моделин иштеп чыгууга жана анын негизинде калыптандыруучу тажрыйбалык иштерди жүргүзүүгө түрткү болду.

Калыптандыруучу эксперименттин максаты – класстан тышкары сабактарды окутуу процессинде жана тарбиялык сааттарды өтүүдө улуттук баалуулуктар аркылуу үй-бүлөлүк турмушка даярдоонун моделин практикада колдонуу болуп, ал төмөндөгүдөй милдеттерди камтыйт:

1. Улуттук баалуулуктар аркылуу үй-бүлөлүк турмушка даярдоонун мазмунун, каражаттарын жана методдорун таалим-тарбия ишине киргизүү;
2. Эксперименталдык топтогу окуучуларга класстан тышкары сабактарды окутууда азыркы программаны толуктап, кошумча бир маданий блоктун негизинде билим берүүнү уюштуруу;
3. Улуттук баалуулуктарды өнүктүрүү менен үй-бүлөлүк турмушту, үй-бүлөлүк мамилелерди үйрөнүү жана аны баалоо багытындагы тарбиялык иш-чараларды уюштуруу;
4. Класстан тышкары сабактарды окутуу боюнча мугалимдер үчүн усулдук рекомендацияларды иштеп чыгуу.

Эксперименталдык топтогу окуучулар жогорудагы окуу материалы менен бирге үй-бүлөлүк турмушту үйрөнүүнү камтыган кошумча программа аркылуу окушкан. Ал кошумча билим программасы “Үй-бүлөлүк тарбиянын негиздери” – деп аталып, жогорку класстардын окуучуларын үй-бүлөлүк турмушка даярдоо үчүн колдонулган.

Окуу курсунун максаты – элдик педагогикалык баалуулуктарды өнүктүрүү, өркүндөтүү үчүн окуучуларды үй-бүлөлүк адеп-ахлак эрежелерин билүүгө жана элдик каада-салт, нарк-насилдердин үлгүлөрүндө коомдо аралашып жашоого, адамдын этникалык өзгөчөлүктөрүн максаттуу пайдаланууга үйрөтүү, алардын маданияттуу жүрүм-турумдарын өнүктүрүүсүн калыптандыруу [3].

Окуу курсунун милдеттери:

–“Үй-бүлөлүк тарбиянын негиздери” окуу курсу аркылуу окуучунун элдик баалуулуктар системасында этномаданий иш-аракетинин өзгөчөлүгүн чагылдыруу;

–окуучулардын үй-бүлөлүк турмушка даярдык мамилелеринин калыптануу процессин анализдөө, педагогикалык иш-аракеттердин чөйрөсүндө калыптануучу жана иштелип чыга турган үй-бүлөлүк жашоодогу адеп-ахлактык моралдын өнүгүү мыйзам-ченемдүүлүктөрүн, адеп-ахлактык нормалардын жана принциптердин өзгөчөлүктөрүн изилдеп үйрөнүү;

–окуучуларды элдик каада-салттарга, нарк-насилдерге оң мамиле кылууга, жалпы улуттук баалуулуктарды сактоого үйрөтүү жана алардын жоопкерчилигин күчөтүү;

–окуучунун ички интеллектуалдык, эмоционалдык активдүүлүгүн, аналитикалык жана сынчыл ой-жүгүртүүсүн стимулдоо [3].

Бул программа төмөнкү темаларды өз ичине камтыйт: Сабакта “Үй-бүлө түшүнүгү жана анын маани, маңызы”, “Үй-бүлөлүк баалуулуктардын калыптанышы”, “Үй-бүлөлүк тарбия жана анын стилдери”, “Үй-бүлөдөгү үй-бүлө мүчөлөрүнүн милдеттери”, “Үй-бүлө жана үй-бүлөлүк каада-салттар”, “Үй-бүлөдөгү мамилелер жана аларды жөнгө салуу”, “Үй-бүлөдөгү адеп-ахлактык тарбиянын башаты”, “Үй-бүлөлүк тарбиянын эрежелери жана өзгөчөлүктөрү”, “Үй-бүлөдөгү кыз баланын жүрүм-турум адеби”, “Үй-бүлөдөгү уул баланын жүрүм-турум адеби”, “Үй-бүлөдөгү көйгөйлөр жана анын себептери”, “Ар башка маданияттагы үй-бүлөлүк баалуулуктар”, “Жаштарды мекенчилдикке тарбиялоодо үй-бүлөлүк каада-салттарды колдонуу”, “Үй-бүлө баланын рухий-нравалык өнүгүүсүнүн башаты” – деген темалар өтүлдү [3].

Ал эми тарбиялык сабактар “Мен жана менин келечектеги үй-бүлөмдүн портрети”, “Менин үй-бүлөмдүн тарыхы”, “Бекем үй-бүлө – бекем Кыргызстан”, “Үй-бүлө, коом жана мен”, “Үй-бүлөлүк каада-салттарды бекемдөө зарылдыгы”, “Менин кыялымдагы үй-бүлө” – деген темаларды өтүү аркылуу жүргүзүлгөн.

Класстан тышкаркы сабактарда болсо “Менин үй-бүлөм – менин сепилим”, “Үй-бүлө менин көз карашым менен”, “Үй-бүлө сүйүүнүн жана жылуулуктун булагы”, “Биз бактылуубуз – анткени биз биргебиз!” – деген темалар өтүлдү [3].

Кошумча билим программасынын тематикалык мазмуну класстан тышкаркы сабактарды окутуу боюнча азыркы жалпы билим берүү программасына дал келген жана окуучулардын коомдук-маданий билимдерин жана билгичтиктерин тереңдетүүгө өбөлгө түзгөн.

Үй-бүлө маданияты, үй-бүлөдөгү мамилелер жөнүндөгү сабактар окуучулардын өз элинин маданиятына, баалуулуктарына болгон өзгөчө кызыкчылыгын жаратты [4].

“Үй-бүлөлүк тарбиянын негиздери” программасы кошумча окуу куралы катары орто мектептердин мугалимдери тарабынан 9-10-11-класстардын окуучуларын класстан тышкаркы сабактарды окутууда үй-бүлөлүк турмушка тарбиялоо максатында колдонууга сунушталат [4].

Окуу программасы орто мектептердин жогорку класстарынын окуучуларына гуманитардык багыттагы предметтерди окутууда, тарбиялык сааттарда, класстан тышкаркы сааттарда колдонулат. Мындан сырткары, жогорку окуу жайынын педагогикалык багыттагы адистиктерде окуган студенттеринин өз алдынча аткарган иштеринде, курстук, текшерүү иштерин жазган учурларда пайдаланса болот. Окуу программасы гуманитардык багыттагы предметтерди окутууда өтүлүүчү сабактардын темаларын, усулдук көрсөтмөлөрдү, өз алдынча иштөө үчүн суроолорду, тесттик тапшырмаларды кыргыз адеп-ахлагынын үлгүлөрү менен айкалыштырууну өз ичине камтыйт.

Окуу-усулдук колдонмо учурдун талабына ылайык окуучулардын элдик педагогикалык баалуулуктар аркылуу үй-бүлөдө элдик каада-салт, нарк-насилдердин үлгүлөрүндө тарбияланып, өзүнүн үй-бүлөдөгү ролун туура аткарып, үй-бүлө мүчөлөрүнө туура мамиле жасап, жашап кетүүгө даярдоого салым кошо алат.

Мектеп окуучуларын үй-бүлөлүк турмушка тарбиялоо боюнча мугалимдердин ишмердүүлүгүнүн кыскача мазмунуна токтолуп кетели.

Улуттук каада-салт, үрп-адаттарды жана улуттук баалуулуктарды эсепке алуу менен окуучулардын этномаданий жүрүм-турум эрежелерин, үй-бүлөлүк өз ара мамилелерин, үй-бүлө мүчөлөрүнө болгон карым-катнашын анализдөө, үй-бүлөдөгү окуучунун ордун тактоо менен ролун, милдетин туура аткарууга карата тарбиялык иш-чараларды уюштуруу, окуучулардын үй-бүлөдөгү маданий жүрүм-турум эрежелерин сактоосуна, кыргыз улутунун салттык эрежелеринин негизинде иш-аракеттерди жасоосуна көзөмөл жүргүзүү. Ошондой эле, улуттук адеп-ахлактык эрежелерди, нормаларды сактоого, өнүктүрүүгө багытталып уюштурулган атайын иш-чараларга тартуу жана ал иш-аракеттердин окуучуларга тийгизген таасирин аныктоо болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз эл педагогикасындагы адеп тарбиясы. – Бишкек, 2018-ж.
2. Асипова Н.А. Окуучу жаштарды тарбиялоо жана билим берүүнүн актуалдуу маселелери. – Бишкек, 2016-ж.
3. Эргешали кызы Актилек. Үй-бүлөлүк тарбиянын негиздери. Окуу программасы. – Бишкек, 2016-ж.
4. Эргешали кызы Актилек. Үй-бүлөлүк тарбиянын негиздери. Окуу усулдук колдонмо. – Бишкек, 2016-ж.
5. Кукушин В.С. Столяренко Л.Д., Этнопедагогика и этнопсихология / Ростов-на-Дону: Феникс, 2000.

*Сулайман Рысбаев,
педагогика илимдеринин доктору,
профессор
Кыргыз билим берүү академиясы*

*Кожоева Каныкей
Аспирант
Ош мамлекеттик университети*

**МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН АДЕП МАДАНИЯТЫНА
ҮЙРӨТҮҮНҮН БАГЫТТАРЫ**

*Сулайман Рысбаев,
доктор педагогических наук, профессор
Кыргызская академия образования*

*Кожоева Каныкей
аспирант
Ошский государственный университет*

**НАПРАВЛЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В ОБУЧЕНИИ
ПРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЕ**

*Rysbaev S.K.,
Doctor of pedagogy, professor
Kyrgyz Academy of Education*

*Kozhоеva Kanykei
aspirant
Osh State University*

**THE DIRECTION OF TEACHING STUDENTS
TO MORAL CULTURE**

Аннотация: Макалада мектеп окуучусунун адептик маданияты тууралуу сөз болгон. Ал идеялар «Адеп» жана «Адабий окуу» предметтери, анда берилген элдик жомоктордун мисалында ачылган. Натыйжада, адеп маданияты маселеси системага салынган.

Аннотация: В статье речь пойдет о нравственной культуре школьника. Эти идеи раскрыты в народных сказках, данных в предметах «Этика» и «Адабий окуу». В результате систематизирована проблема нравственной культуры.

Annotation: The article deals about of moral culture schoolchildren. These ideas were revealed folk tales in subjects of Literary reading and morality. As a result the problems of moral culture systematized.

Түйүндүү сөздөр: адеп тарбиясы, адеп маданияты, адеп билимдери, адеп түшүнүктөрү, жомоктордогу адептик баалуулуктар, адептик жүрүм-түрүм.

Ключевые слова: нравственное воспитание, культура нравственности, нравственные знания, нравственные понятия, нравственные ценности в сказках, нравственные поведения.

Keywords: moral education, moral culture, moral concept, moral values of the fairy tales, moral behavior.

Мектеп практикасында окуучуларды адеп маданиятына үйрөтүү проблемасы айрыкча «Адеп» жана «Адабий окуу» сабактарында жомоктордун, тарбиялык мааниси терең аңгеме

жана ырлардын, макал-лакаптардын мисалдарында кеңири орун алып келатат. Алардын баарында мектептеги бала тарбиясынын максаты, милдети жана мазмуну чагылдырылуусу менен өз маанисин арттырып келет. Албетте, булар аркылуу адеп маданиятына тарбиялоонун илимий-методикалык проблемалары, адеп тарбиясынын өзөк түшүнүктөрү, билим берүү философиясындагы маани-маңызы, бала тарбиясындагы өз кошор үлүшү да эмнелер экендиги белгилүү. Ал түшүнүктөр окуу процессин жүргүзүүдө жана да класстан тышкары тарбиялык иштерде аткарылуучу жумуштардын негизи катары алынышы зарыл.

Ал түшүнүктөр мына булар болуусу керек деген ишенимдебиз:

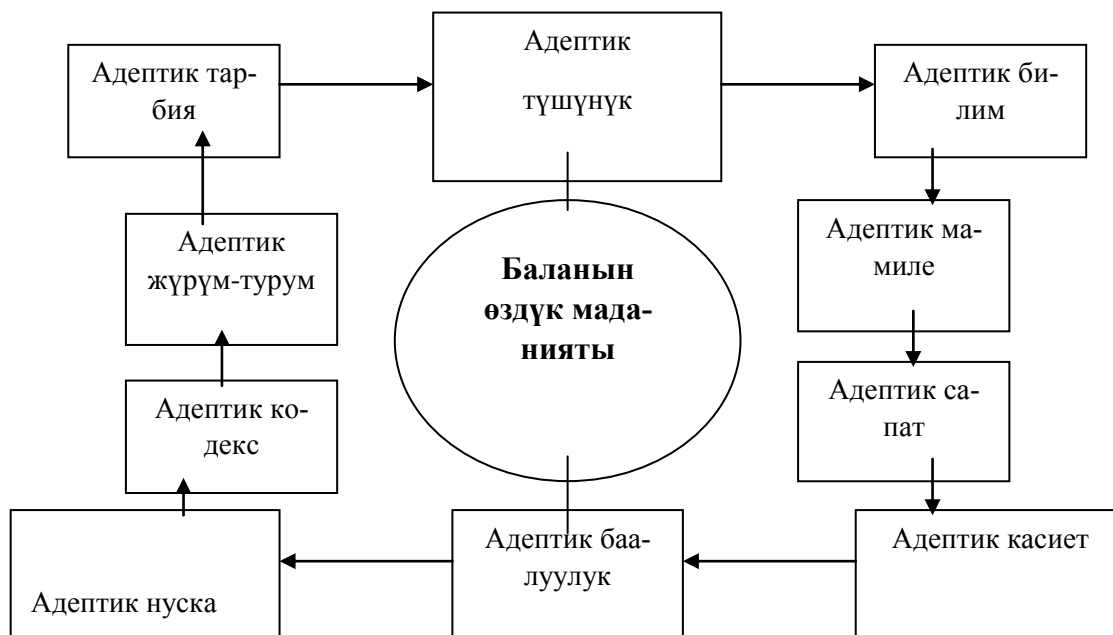
1. Окуучуларды адептик түшүнүктөр менен тааныштыруу;
2. Буларга негизденип адептик билимдерди түптөө;
3. Адептик мамилеге үйрөтүү;
4. Адептик сапаттарды бекемдөө;
5. Адептик касиеттерди өнүктүрүү;
6. Адептик баалуулуктарды, наркты тутунуу;
7. Адептик нусканы сиңирүү;
8. Адептик кодексти кабылдоо;
9. Адептик жүрүм-турумду калыптандыруу;
10. Адептик тарбия берүү.

Демек, бул өзөктүү түшүнүктөр адегендеги адептик түшүнүктөрдөн тартып, адеп-ахлактык тарбия берүүгө чейинки аткарыла турган ырааттуу иш-аракеттердин системасын айтып тургандыгын белгилейт. Ошондуктан, аны «адеп окуусу» деп түшүнүүгө боло тургандыгын айгинелейт. Анткени, анда бала тарбиясында өзүнүн бекем орду бар өз алдынчалуу философиялуу окуунун бөлүгү экендигин көрө алабыз.

Баланын адептик тарбиясын калыптандыруу анын адеп маданиятын бекемдөө катары түшүнүлөрү белгилүү. А, баланын адеп маданияты: тактап айтканда, **баланын өздүк маданияты, туугандык, достук мамиле түзүү маданияты, коомдук-социалдык маданияты жана табият менен мамиле маданияты** аттуу төрт багытта көрүнөт.

Эми, жогорудагы кеп кылган адептик он түшүнүк менен адеп маданиятынын төрт багытын байланыштырып, чийме менен төмөндөгүчө элестетип көрөлү.

Муну, эгер, жалпы түшүнүктөрдү мүнөздөп турган системалуу структура деп түшүнсөк, анда баланын адептик маданиятынын төрт багытынын ар бир багытына ылайык адептик өзөктүү он түшүнүк менен да өз алдынча байланышта изилдеп карасак болот. Анда, анын чиймеси төмөндөгүчө болмокчу. Мисал катары, адеп маданиятынын бир багытынын чиймесин чийип көрөлү.

Демек, бул чиймеден, баланын адеп маданиятынын негизги багыты болуп саналган өздүк маданиятына байланыштуу сабакта кандай адептик түшүнүктөрдү берүү, ага ылайык кандай адептик билимдер менен куралдандыруу, кандай адептик мамиле үйрөтүү, кандай адептик касиеттерин өнүктүрүү, кандай адептик баалуулуктарды жайылтуу, кандай адептик нусканы сиңирүү, кандай адептик жүрүм-турум калыптандыруу жана ушулардын жыйынтыгында, балдарга адептик тарбия берүү деген эмне экендигин билүүгө болот.

Ошентсе да, ири алдында, баланын өздүк маданиятынын, туугандык, достук мамиле маданиятынын, коомдук-социалдык маданиятынын жана табият менен мамиле маданиятынын мүнөздүү белгилерин чечмелеп алуубуз керек деп ойлоймун.

Андай болсо, төмөндө ошого көңүл бөлөлү.

Адептүүлүк
тазалык
абийрдүүлүк
ак ниеттүүлүк
тактык
акылдуулук
эстүүлүк
элпектик
сергектик
кеңпейилдик
бүйрөлүк
туруктуулук
убадалуулук
эртүүлүк
жөнөкөйлүк
uyттуулук
сарамжалдуу
акылмандык
билимдүүлүк

Боорукердик
мээримдүүлүк
кечиримдүүлүк
тууганчылдык
айкөлдүк
ынтымактык
меймандостук
баамчылдык
зиректик
күйүмдүүлүк
сыйчылдык
кишичилдүүлүк
кичипейилдик
берешендиги
колуачыктыгы
жардамдашуу
сылыктык

Коомчулдук
акыйкаттуулук
кайрымдуулук
адилеттүүлүк
жоомарттык
калыстык
биримдүүлүк
чынчылдык
айкындык
мекенчилдик
улутжандык
парасаттуулук
сабырдуулук
элдүүлүк
жоопкерлик
тартиптүүлүк
нарктуулук
токтоолук
кайраттуулук
эртүүлүк

Сарамжалдык
каниеттик
ырайымдуулук
үнөмчүлдүк
топуктуулук
нысаптуулук
эмгекчилдик
мээнеткечтик

Эмки маанилүү маселе, мына ушул адеп маданиятынын мүнөздүү белгилеринин ичинен, адептик түшүнүктөр жана адептик билимдерден тартып, адептик өзөктүү он түшүнүктөрүнүн ар биринин белгилерин алуубуз керек.

Эми, сөз учугун ошол тууралуу уланталы.

Мисалы: адептик түшүнүктөр кайсылар же болбосо, тарбиялык саатта балдарга төмөндөгүдөй адептик түшүнүктөр берилмечи, атап айтканда:

1. Өздүк маданияттан: адептүүлүк, тазалык, абийирдүүлүк ж.б.
2. Туугандык-достук мамиле түзүү маданиятынан: боорукердик, мээримдүүлүк, кечиримдүүлүк, тууганчылдык ж.б.
3. Коомдук-социалдык маданиятынан: коомчулдук, акыйкаттык, кайрымдуулук ж.б.
4. Табият менен мамиле маданиятына: сарамжалдуулук, каниеттик ж.б.

Мугалим булар тууралуу түшүнүктөрдү берүүдө төмөндөгүдөй логикалык стуктуруны карманган иш-аракеттердин аткарылышы толук мүмкүн.

Мисалы: -бул адептик түшүнүктөр эмнени билдирет?

-алар кандай турмуштук кырдаалдарда байкалат

-алар адамга эмне үчүн керек?

-адамдын турмушунда алардын мааниси канчалык?

-алар адамдын кандай экендигиндеги ролун таануу

Андай болсо, «Адептүүлүк деген эмне?» деген алгачкы темадагы бир сабактын логикалык аппараты төмөндөгүдөй болот – деп элестетели.

I. Сабактын уюштуруу бөлүгү

а) сабактын темасын негиздөө: Кыргыздын бир элдик жомогунун мисалында «Адам көркү – адеп». Адеп- адамдын негизги адамгерчилик сапаттарынын негиз экендигин чечмелөө.

б) сабактын максаты: окуучуларга элдик жомок аркылуу адеп, ыйман, адептүүлүк жөнүндөгү алгачкы түшүнүктөрдү берүү;

-жомоктун каармандарынын негизинде адеп сапаттар кандай болору тууралуу окуучулардын ой-жүгүртүүлөрүнө багыт берүү;

в) сабактын жабдылышы: элдик жомок, накыл кептер, учкул сөздөр, макал-лакап, ырлар, аңгеме, сүрөттөр;

II. Сабактын багыт берүүчү бөлүгү

а) сабактагы башкы идея: Балдар адам көркү адеп болгон адептүүлүк жөнүндө түшүнүктөрүн түптөө.

б) өзөктүү сөздөр: адептүүлүк, ыймандуулук

III. Сабактын активдештирүүчү бөлүгү:

а) сабактын жүрүшүн пландоо: (теманы түшүндүрүүнүн методдору, ыкмалары, негизги түшүнүктөр, бышыктоо үчүн жана кошумча талдоо үчүн материалдар, үйгө берилүүчү тапшырма, ж.б.)

б) сабактын мазмунун ачуу: адептүүлүк туурасындагы элдик накылдардын, ыр, аңгеме, жомоктордун мазмунун ачуу аркылуу балдардын адептик түшүнүктөрүн түптөө. Адептүүлүктүн турмуштук маанисин ачуу.

IV. Сабактын бышыктоочу бөлүгү:

а) адептик түшүнүктөр чагылдырылган кырдаалдарды талдоо (М: улууга жардам берүү, кичүүгө ызаат көрсөтүү, улууга биринчи салам айтуу... ж.б.)

б) адептик түшүнүктөр чагылдырылган жаңы кырдаалдарды окуучулар менен бирге түзүү (М: класста жолдошторуна жардам берүү, мугалимине адептүү мамиле жасоо...ж.б.)

в) окуучулардын өз алдынча тема боюнча түзгөн кырдаалдарын талдоо.

V. Сабактын жыйынтыктоочу бөлүгү:

а) суроо-жооптор менен бышыктоо (Адеп, адептүүлүк, ыйман, ыймандуулук жөнүндөгү окуучулардын түшүнүктөрүнүн бекемделүүсү жөнүндө, окуу материалдарынын мазмунун кабыл алуусунун деңгээли боюнча суроо-жооптор)

б) жалпылап жыйынтыктоо;

в) теманын максатына жетишилгенин талдоо;

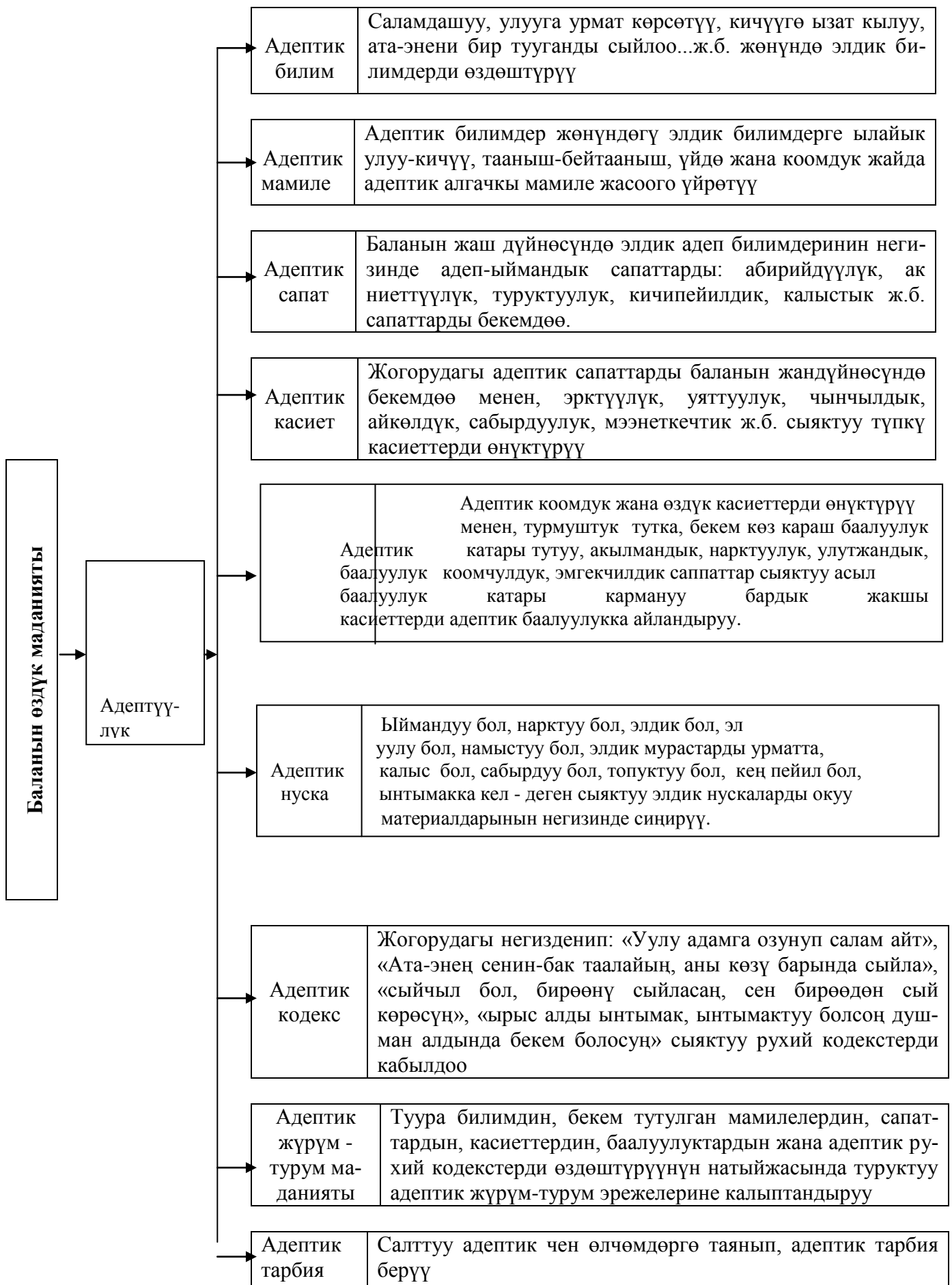
г) балдардын билимин баалоо;

д) үйгө тапшырма берүү

Сабактагы мына ушундай логикалык методикалык аппарат гана окуучулардын түшүнүктөрүн практикалык негиздөө түптөөгө жол ачат-деп ойлойбуз.

Эми, бул чакан макалада балдардын адеп маданиятынын бардык багыттарына ылайык өзөктүү түшүнүктөр деп аталган бардык материалдарды кеп кылууга мүмкүн эмес. Негизги багыттар тууралуу, урунттуу жагдайлары боюнча методикалык сунуштарды айтып өтөлү.

Жогоруда өздүк маданияттын тегерегинде адептик түшүнүктөрдү сабакта балдарга кантип жеткирүү туурасында айтылды. Эми адептик он түшүнүктүн калгандарынын мүнөздүү белгилерин бир мисалдын тегерегинде атап өтөлү (чиймени караңыз).

Демек, бул чиймеден бардык адептик тарбиянын рухий негизи, таянычы адептик түшүнүктөр экендигин, анын негизинде гана балдарга адептик билим бериле тургандыгын, анын негизинде уулу-кичүүгө адептик алгачкы мамиле жасоого үйрөтүүгө болорун, ошондон улам баланын жан дүйнөсүндө адептик сапаттар түптөлөрүн, бул сапаттардын негизинде адептик адамгерчилик касиеттерди өнүктүрүү мүмкүндүгүн, ал адептик касиеттерди адептик баалуулукка айландыруу жана ал баалуулуктарды бекем карманууну, бул баалуулуктар бара-бара башкаларга айтылар адептик үлгү нуска болорун, ал нускалар элдик адептик кодекс катары бекемделерин, кодекстер сөзсүз адептик жүрүм-турум эрежелерине айланарын, мына ушундай системалуу иш- аракеттерден улам гана адеп-ахлактык тарбия жүзөгө ашырууга болорун байкадык. Албетте, алардын тууралыгы менен келечектүүлүгүн окуу жана турмуш практикасы далилдемекчи.

Эмесе, калган кепти мугалим менен окуучунун ишмердигине коёлу.

Адабияттар:

1. Адеп, орто мектеп үчүн окуу программасы, түз. С. Иптаров, Б., 2005.
2. Адеп сабагынын концепциясы, түз. С. Иптаров, Б., 2000.
3. С. Рысбаев, Адеп алиппеси, 1-класс үчүн окуу китеби.
4. Г. Адилова, Адеп предметинин тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү, Б., 2003.
5. Кыргыз эл жомоктору, 1-том, Б., 2015

Алмурзаева С.
старший научный сотрудник
Кыргызской академии образования

**ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ САМОКОНТРОЛЯ УЧИТЕЛЯ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ
СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА**

Алмурзаева С.
ага илимий кызматкери
Кыргыз билим берүү академиясынын

**ӨЗҮН ӨЗҮ ТЕКШЕРҮҮ БИЛҮҮ КӨНДҮМДӨРҮНҮН КАЛЫПТАНУУСУ –
КЕСИПТИК ЧЕБЕРЧИЛИКТІН НАТЫЙЖАЛУУ КАРАЖАТЫ КАТАРЫ**

Almurzaeva S.
Senior Researcher
Kyrgyz Academy of Education

**FORMATION OF TEACHER'S SELF – CONTROL SKILLS AS
AN EFFECTIVE MEANS OF IMPROVEMENT**

Аннотация: Данная статья посвящена актуальной проблеме. Формирование умений самоконтроля учителя общеобразовательной школы. В ней мы попытались дать классификацию самоконтроля учителя школы. Современное общество требует от учителя высокой профессиональной компетенции. Этим объясняется возросшее число психолого-педагогических исследований профессионального становления личности учителя. А также попытались ответить на вопросы, какую роль играет современный учитель в нашем обществе, и каким он должен быть? Какую роль играет самоконтроль в профессиональной деятельности современного учителя? Что такое самоконтроль? и т.д.

Аннотация: Бул макала бүгүнкү күндөгү мектеп мугалиминин өзүн өзү көзөмөлдөө көндүмдөрүн калыптандыруу маселесине арналган. Макалада биз мектеп мугалиминин өзүн өзү көзөмөлдөө көндүмдөрүнүн классификацияларын берүүгө аракет кылдык. Азыркы коомдо билим берүү системасы мугалимдердин жогорку кесиптик компетенттүүлүгүн талап кылат. Муну менен мугалимдин профессионалдык калыптануусу боюнча психологиялык жана педагогикалык изилдөөлөрдүн көбөйүшү түшүндүрүлөт. Ошондой эле биздин коомдо азыркы мугалимдин ойногон ролун жана ал кандай болуш керек деген суроолордун тегерегинде сөз болот.

Annotation: The article is devoted to the actual daily problem of formation of self-control skills of general education school teachers. In this article we have tried to give a classification of the teacher's self-control. Modern society demands high professional competence from a teacher. This explains the increased number of psychological and pedagogical studies of professional formation of a teacher's personality. We have also tried to answer the questions what role does a modern teacher play in our society and what should he/she be like? What role does self-control play in the professional activity of a modern teacher? What is self-control etc.

Ключевые слова: контроль, учебная деятельность, самоконтроль учителя, приемы самоконтроля, педагогические условия, навыки самоконтроля, качество работы, самостоятельная работа, профессиональный уровень.

Түйүүндүү сөздөр: текшерүү, окуу ишмердиги, мугалимдин өзүн-өзү текшерүүсү, педагогикалык кырдаалдар, өзүн-өзү текшерүү көндүмдөрү, иштин сапаты, өз алдынча иштөө, кесиптик деңгээл.

Key words: control, teaching activities, teacher self-control, self-control techniques, pedagogical conditions, self-control skills, quality of work, self-study, professional level.

Известный русский ученый М.В. Остроградский писал: «Хороший учитель рождает хороших учеников» [11].

Успешные формы навыков контроля и самоконтроля у учащихся требуют от учителя определенных организационных мер, а также совершенствования содержания, форм и методов учебной работы с учащимися, поиска эффективных способов контроля и самоконтроля для усвоения знаний и учебных компетенций.

Основная идея нашей работы состоит в том, что при действенном овладении учителем и учащимися школ приемами осуществления самоконтроля в процессе учебной деятельности способствует повышению общего уровня педагогической деятельности.

Мы считаем, что самоконтроль основан на единстве целей внешнего и внутреннего регулирования учебного процесса, на глубоком убеждении учителя в целесообразности и необходимости данных мероприятий, на внутреннем восприятии требований учебных норм и их активном, творческом выполнении.

Самоконтроль как черта личности предполагает умение контролировать себя и правильно оценивать свои действия. Самоконтроль – это осознанная саморегуляция человеком своего поведения и деятельности для обеспечения соответствия их результатов поставленной цели, требованиям. Самоконтроль является важным средством умственного и нравственного самосовершенствования личности. Важной предпосылкой успешного осуществления самоконтроля является самооценка. Способы самовоздействия в процессе самовоспитания, профессионально-личностного совершенствования учителя самые разнообразные. С.Б. Елканов в книге «Профессиональное самовоспитание учителя» выделяет как наиболее значимые следующие: самопобуждение, самоубеждение, самопринуждение. Им может предшествовать эмоциональное состояние недовольства собой. Самокритичное отношение к своим недостаткам ведет к возникновению в сознании положительных качеств [5].

Изучение научной литературы показывает, что в определении понятия «самоконтроль» ученые отталкиваются от разных целей и задач, рассматривая данный феномен в плоскости своего исследования и в рамках конкретного научного подхода. Одни авторы используют широкое понимание самоконтроля, включающее, кроме основного процесса сличения, процессы планирования, управления, регулирования и коррекции (Я.И. Цурковский, А.С. Лында, Г.А. Собиева и др.), другие – узкое, как процесс установления степени совпадения между эталоном и контролируемой составляющей (Г.С. Никифоров, В.В. Чебышева и др.). В педагогике и психологии проведено много исследований по проблеме повышения профессионализма личности учителя (И.Л. Фельдман, О.В. Тимофеева, В.М. Антипова, С.В. Кондратьева).

Сформированность приемов самоконтроля должна быть присуща любому учителю. Владение ими повышает психолого-педагогический уровень профессионального мастерства – этого требует от учителя реформа школы. В сельских школах, где работа ведется одновременно в нескольких классах, этот фактор приобретает решающее значение. Постоянная необходимость переключения от одного класса к другому, от одной темы к другой требует максимальной четкости преподавания, что предполагает высокий уровень сформированности приемов самоконтроля. Применение этих приемов учителем школы происходит очень интенсивно, с большим психологическим напряжением. Под самоконтролем мы понимаем средство оценки учителем результатов своей деятельности на основе сопоставления цели с реальными условиями урока. Недостаточное владение такими приемами, непроизводительная трата времени, нечеткость и неконкретность заданий и вопросов, многословие, несогласованность между непосредственной работой учителя с классом и самостоятельной работой детей значительно снижают эффективность труда учителя. На перечисленные недостатки не раз обращали внимание исследователи. В педагогической литературе вопросы подготовки учителя к профессиональной деятельности ставили К.Д. Ушинский, Лихачев Д.С., Елканов С.Б.

Как правило, в работах, посвященных самоконтролю учителя, ставилась задача помочь педагогам овладеть искусством систематически и эффективно учитывать знания и навыки

учащихся, научиться органически соединять проверку усвоения нового материала с повторением пройденного. Целью овладения приемами самоконтроля является: обретение учителем уверенности и сноровки в работе, сокращение траты времени и энергии на поиски образцов педагогической практики.

Нередко необходимость владения приемами самоконтроля с особенной очевидностью проявляется в наиболее трудных для учителя ситуациях. Их типологию можно определить применительно к деятельности учителя. За основу такой типологии взяты следующие условия: наличный уровень развития и успеваемости каждого ученика; уровень организованности коллектива учащихся; доступность задач, которые должен решать ученик. Требование самоконтроля вытекает из необходимости держать в поле зрения всех присутствующих на уроке учащихся. Приемы самоконтроля должны обеспечить результативность работы класса. Иногда учащиеся с большим трудом выполняют полученное задание. Когда учитель начинает проверять работу, он вынужден заново формулировать задачу. То, что должно быть сделано учениками самостоятельно, выполняется ими под руководством учителя. Часто и учителя ожидают такого положения, но все же дают задание, чтобы чем-либо занять учеников. Иногда формулировка бывает простой, но неопределенной (например: “возьмите предложение”, “найдите упражнение”). При этом предполагается, что учащиеся будут выполнять задание по аналогии с прежними. Но учащиеся начальных классов далеко не всегда самостоятельно могут вспомнить нужные правила.

Задание, даваемое учителем классу в такой ситуации, должно быть простым, понятным и содержательным. Оно даже может не касаться работы с самим учебным материалом, а иметь характер подготовки (найдите упражнение, не приступая к их выполнению, откройте учебник на нужной странице и прочитайте правила и т.д.). Через некоторое время, убедившись, что первое его задание выполнено, учитель дает новое. Сложность, быстрый темп объяснения учителем того, что требуется сделать ученикам, - всё это приводит к тому, что учащиеся оказываются не в состоянии справиться с заданием.

Таким образом, педагогическая ситуация данного типа требует сформированности следующих видов самоконтроля: умение быстро проверить, усвоено ли учащимися задание, данное им; умение составить задание, соответствующее имеющимся навыкам учеников; создание ситуации на уроке, последовательное и поэтапное предъявление задания ученикам, использование сильных учеников класса в качестве помощников учителя.

Следующий, часто встречающийся момент, требующий владения учителем приемами самоконтроля на достаточно высоком уровне, – совместная деятельность учителя и учащихся.

Первая задача, стоящая здесь перед учителем, – максимально возможное усвоение учащимися нового материала. Учитель может решать этот вопрос, осуществляя дифференцированный подход к каждому ученику. Приемы самоконтроля направлены на обеспечение активности при восприятии учеником нового материала.

Объяснение строится с помощью актуализации прошлого материала, усвоенного учащимися, при этом учитываются успеваемость и возможности каждого. Такая форма преподавания в наибольшей степени оправдывает себя, если осуществляется интенсивно, динамично. Иногда вопросы учителя и ответы учеников следуют друг за другом. При затруднениях учащихся учитель приходит им на помощь, не снижая темпа. Для того чтобы выработать у них соответствующие навыки, учителю необходимо найти оптимальное соотношение нового и пройденного материала, держать в поле зрения каждого ученика, контролировать и, в случае необходимости, корректировать его работу.

Эта педагогическая ситуация предполагает следующие виды самоконтроля: учет успеваемости и возможностей каждого; высокий темп объяснения материала и ответов учеников, включаемых в объяснение; обеспечение взаимосвязи пройденного и преподаваемого материала.

Важен самоконтроль и для индивидуальной работы учителя с учеником. Нередко наблюдения свидетельствуют о том, что дифференцированный подход все еще используется

недостаточно. Во многом это объясняется тем, что главным показателем успешности своей деятельности учитель считает фактор времени. Основная задача, которую учитель ставит перед собой, – успеть в течение урока выполнить план работы.

Бывает, если у учителя недостаточно сформированы навыки самоконтроля, он обычно включает в работу на уроке преимущественно сильных учеников. При опросе, проверке самостоятельной работы, актуализации пройденного слабые ученики тормозят работу учителя, поэтому при их затруднениях учитель часто прерывает ответ, вызывая других.

Навыки самоконтроля позволяют учителю применять дифференцированный подход, более интенсивно включая слабых учеников в непосредственную работу в контакте с учителем. Чтобы общение с таким учеником было результативным, оно должно соответствовать уровню развития ребенка. На каждом уроке учитель основное внимание может уделять тому ученику, который нуждается в помощи. Хорошо, если учитель сможет включить в эту работу и слабых учащихся, поскольку затруднения в усвоении материала часто одинаковы. Приемы самоконтроля должны быть нацелены на продолжительную индивидуальную работу со слабым учеником на уроке, включение других учеников в педагогическое общение учителя с учеником, проверку самостоятельной работы сильных учащихся. Следовательно, значение самоконтроля для учителя очень велико, ведь ему необходимо держать себя в состоянии постоянной мобилизованности, внимательно оценивать свои поступки. Однако самоконтроль не даст существенного эффекта, если он не затронул чувств и сознания педагога, если они не проанализированы. Без анализа нет ни наблюдения, ни контроля.

Таким образом, формирование у учителей школ навыков самоконтроля является одним из эффективных средств повышения профессионального мастерства самого педагога и отражается на качестве обучения учащихся. Эффективность самоконтроля достигается путем сознательного применения теории и приемов внутреннего оценивания полученных конечных результатов работы.

Самоконтроль помогает при меньших затратах времени и средств, связанных с переподготовкой и повышением квалификации, выработать необходимые дополнительные профессиональные навыки и умения.

Кроме того, проведенное исследование позволяет выделить ряд новых задач, требующих своего разрешения: а) изучить особенности проявления самоконтроля у учителя в зависимости от преподаваемого предмета; б) выявить возможности формирования самоконтроля у учителей как общеучебных умений; в) определить критерии, на которые должен ориентироваться учитель при осуществлении самоконтроля и др.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Елканов С.Б. Профессиональное самовоспитание учителя. – М., 1986.
2. Журнал педагогика. – 2010. – № 8.
3. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. – М., 1987.
4. Лихачев Д.С. Письма о добром и прекрасном. – М., 1989.
5. Маркова А.К. Психология труда учителя. – М., 1990.
6. Новичков В.Б., Шевченко В.М. Профессиональное самообразование учителя. – М., 1990.
7. Остроградский М. Избранные труды. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. 583 с. 4.
8. Профессиональная культура учителя / под ред. Слостенина В.А. – М., 1993.
9. Сабирова Г.А. Формирование самосознания у школьников. – М.: НИИ психологии, 1953. – 20 с.
10. Син Е.Е. Подготовка будущего учителя к проведению самоконтроля на уроках. В кн.: Вопросы совершенствования подготовки педагогических кадров в свете реформ образовательной профессиональной школы. – Фрунзе: КГУ, 1985. – С. 11-113.
11. <http://www.chuvsu.ru> Психология и педагогика. Лялина Л.В.

*Босова Людмила Леонидовна
д.п.н., доцент
Московский педагогический государственный университет
Москва, РФ*

О ЦЕЛЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАТИКИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

*Bosova Lyudmila
Doctor of Sciences (Education), Docent
Moscow Pedagogical State University*

ABOUT THE PURPOSES OF MODERN EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN IN THE FIELD OF INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES

Аннотация: В статье рассмотрены цели обучения информатике в школе, проанализирована сущность понятий «цифровые навыки», «алгоритмическое мышление», «вычислительное мышление», соотнесено содержание понятий «алгоритмическое мышление» и «вычислительное мышление», показана близость целевых установок современных школьных курсов информатики в России и за рубежом.

Annotation: The article considers the goals of teaching informatics at school, analyzes the essence of concepts of “digital skills”, “algorithmic thinking”, “computational thinking”, correlates the contents of the concepts “algorithmic thinking” and “computational thinking”, shows the proximity of target settings of modern school informatics in Russia and abroad.

Ключевые слова: цели обучения информатике, информатика в школе, цифровые навыки, алгоритмическое мышление, вычислительное мышление.

Keywords: goals of teaching informatics, informatics at school, digital skills, algorithmic thinking, computational thinking.

Пристальное внимание широких кругов общественности к школьным программам по информатике – характерная черта второго десятилетия XXI века, наблюдаемая во всем мире [2] и отражающая объективные тенденции развития современного этапа общественного развития, при характеристике которого все чаще используются такие метафоры как «цифровое пространство», «цифровая среда», «цифровая экономика», «цифровое окружение» и т.п.

Повсеместно используемые цифровые устройства и цифровые технологии предполагают наличие у граждан цифровых навыков (digital skills), представляющих собой «компетенции населения в области применения персональных компьютеров, интернета и других видов ИКТ, а также намерения людей в приобретении соответствующих знаний и опыта» [1], или более детально определяемые как «устоявшиеся, доведенные до автоматизма модели поведения, основанные на знаниях и умениях в области использования цифровых устройств, коммуникационных приложений и сетей для доступа к информации и управления ей» [5].

В структуре цифровых навыков согласно Европейской модели цифровых компетенций для образования (EU Digital Competence Framework for Educators) принято выделять следующие области:

- обработка информации / информационная грамотность (формулирование информационных потребностей, просмотр, поиск и фильтрация данных, информации и цифрового контента; анализ, сравнение, критическая оценка источников данных, информации и цифрового контента; управление данными, информацией и цифровым контентом; организация, хранение, извлечение данных, информации и контента в цифровых средах);

- связь и сотрудничество (взаимодействие, обмен информацией, совместная работа с использованием цифровых технологий; использование базовых и основных функций широкого спектра коммуникационных инструментов; использование государственных онлайн

сервисов; знание правил и норм поведения в процессе использования цифровых технологий и коммуникации в цифровых средах; понимание и учет культурного и поколенческого разнообразия в цифровой среде);

- создание цифрового контента (продуцирование, редактирование и улучшение цифрового контента в разных форматах; изменение, уточнение существующего контента, интеграция новой информации в существующий контент; следование лицензионной политике и авторскому праву; программирование – планирование и разработка последовательностей инструкций, понятных вычислительной системе, на одном или нескольких языках программирования);

- безопасность (владение навыками защиты устройств и данных от рисков и угроз в цифровой среде; защита персональных данных и обеспечение конфиденциальности; защита от угроз для физического здоровья и психологического благополучия в цифровых средах; понимание влияния цифровых технологий на окружающую среду);

- решение проблем (решение возникающих технических проблем; определение потребностей, выбор цифровых инструментов, соответствующих потребностям, и оценка их эффективности; творческое использование цифровых технологий и инструментов; определение пробелов в цифровой компетентности, поиск путей для ее совершенствования).

В зависимости от целей использования ИКТ принято выделять две категории цифровых навыков [1, 5]:

1) Пользовательские цифровые навыки:

- базовые цифровые навыки, связанные с функциональной грамотностью в использовании электронных устройств и приложений, необходимые каждому человеку для получения доступа и использования цифровых устройств и онлайн-сервисов – умение работать с различными техническими устройствами, файлами, Интернетом, онлайн-сервисами, приложениями; умение печатать на клавиатуре или работать с сенсорными экранами;

- производные цифровые навыки, связанные с умением осознанно применять цифровые технологии в релевантном контексте в быту и на рабочем месте, обеспечивающие эффективное и осмысленное использование цифровых технологий и получение практических результатов – творческие навыки для работы в онлайн-приложениях и цифровых сервисах, способность создавать цифровой контент и в целом умение работать с информацией — собирать, структурировать, проверять на достоверность, хранить и защищать данные.

2) Специализированные профессиональные цифровые навыки, связанные с регулярным решением сложных профессиональных задач в цифровой среде — навыки, лежащие в основе высокотехнологичных профессий (программисты, разработчики, web-дизайнеры, аналитики больших данных и т.д.), умение работать в команде, креативность, критическое мышление.

Для освоения профессиональных цифровых навыков необходимо получить специальное образование. Что касается базовой составляющей цифровых навыков, то в условиях современного общего образования, осуществляемого в информационной образовательной среде, они в той или иной степени формируются в процессе учебной деятельности с использованием информационных и коммуникационных технологий при изучении всех школьных предметов. Целенаправленное и систематическое освоение всего комплекса пользовательских навыков (базовых и производных) в российской школе осуществляется при изучении предмета “Информатика”, что отражено в следующих требованиях к предметным результатам обучения информатике в основной школе, зафиксированных в новой редакции федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования (ФГОС ООО): сформированность представлений о компьютере как универсальном устройстве обработки информации; о назначении основных компонентов компьютера; об истории и тенденциях развития информационных технологий, в том числе глобальных информационных сетей; овладение умениями и навыками использо-

вания информационных и коммуникационных технологий для поиска, хранения, преобразования (обработки) и передачи различных видов информации, навыков создания личного информационного пространства; овладение умениями пользования цифровыми сервисами государственных услуг, цифровыми образовательными сервисами; овладение навыками поиска информации в сети Интернет и ее анализа; овладение информационным моделированием как ключевым методом приобретения знаний: сформированность умений формализации и структурирования информации, умения выбирать способ представления данных в соответствии с поставленной задачей (таблицы, схемы, графики, диаграммы) с использованием соответствующих программных средств обработки данных; развитие представлений о сферах профессиональной деятельности, связанных с информатикой и современными информационно-коммуникационными технологиями, основанными на достижениях науки, что позволит обучающимся сделать осознанный выбор информатики как учебного предмета для изучения на углубленном уровне при переходе на уровень среднего общего образования; освоение и соблюдение требований безопасной эксплуатации технических средств информационно-коммуникационных технологий; умение соблюдать сетевой этикет, базовые нормы информационной этики и права при работе с приложениями на любых устройствах и в сети Интернет; умение использовать средства защиты от вредоносного программного обеспечения (антивирусов); умение обеспечивать личную безопасность при использовании ресурсов сети Интернет, общении в социальных сетях, в том числе умение защищать личную информацию от несанкционированного доступа и его последствий (разглашения, подмены, утраты данных) с учетом основных технологических и социально-психологических аспектов использования сети Интернет (сетевая анонимность, цифровой след, аутентичность субъектов и ресурсов, опасность вредоносного кода).

Очевидно, прочное овладение столь обширным и широким комплексом пользовательских навыков предполагает наличие у обучающихся достаточной теоретической основы, мировоззрения, соответствующего современному уровню развития технологий определенного стиля мышления обучающихся.

Еще в 1979 году академик Ершов А.П. указывал на то, что «для эффективного использования возможностей вычислительной техники при любой форме взаимодействия с ней необходимо владеть определенным стилем мышления, определенными навыками умственных действий, наиболее ярко обнаруживаемых сегодня у программистов» – «программистским стилем мышления» [3], предполагающим: умение планировать структуру действий, необходимых для достижения заданной цели при помощи фиксированного набора средств; умение строить информационные структуры для описания объектов и систем; умение организовать поиск информации, необходимой для решения поставленной задачи; дисциплина и структурированность языковых средств коммуникации, то есть умение правильно, четко и однозначно сформулировать мысль в понятной собеседнику форме и правильно понять текстовое сообщение; привычка своевременно обращаться к ЭВМ при решении задач из любой области; технические навыки взаимодействия с ЭВМ. «Все перечисленные умения и навыки имеют общекультурную, общеобразовательную, общечеловеческую ценность и необходимы в современном мире практически каждому человеку, независимо от его образовательного уровня и сферы приложения его профессиональных интересов», – говорится далее в этом документе [3]. В дальнейшем на смену понятию «программистский стиль мышления» пришло понятие операционного стиля мышления, сформировались понятия «алгоритмическое мышление» и «алгоритмическая культура».

Характеризуя комплекс необходимых требований к человеку, живущему в условиях современного высокотехнологичного общества, наши зарубежные коллеги используют термин *computational thinking* – вычислительное (компьютерного) мышление. Принято считать, что «в основе вычислительного мышления лежит алгоритмическое мышление, но помимо него используется ряд других методов, в числе которых абстагирование, обобщение, декомпозиция и оценка. Также к его важным элементам относятся логическое мышление,

сопоставление с образцом и выбор правильного представления данных для решения рассматриваемой задачи» [4].

В современной российской научно-педагогической литературе значение вычислительного мышления для современного человека убедительно показано Е.К. Хеннером: «Человек, обладающий вычислительным мышлением, понимает, что решение сложных проблем может быть найдено на основе алгоритмов и автоматизации. Человек, думающий “вычислительно”, понимает, что численное моделирование может помочь в решении сложных проблем в различных сферах деятельности» [6]. Именно вычислительное мышление, определяющее способность понимать и применять фундаментальные вычислительные принципы к широкому спектру человеческой деятельности, обеспечивает основу для непрерывного изучения, использования и разработки все более совершенных вычислительных концепций и технологий, становясь в условиях всеобщей информатизации важнейшим показателем квалификации специалиста.

Новая редакция ФГОС ООО, выдвигает следующие требования, относящиеся к формированию вычислительного мышления обучающихся: овладение основными понятиями (в том числе информация, информационный процесс, передача, хранение и преобразование (обработка) информации, алгоритм, модель) и их использование для решения учебных и практических задач; развитие алгоритмического мышления как необходимого условия профессиональной деятельности в современном обществе, предполагающего способность обучающегося преобразовывать абстрактную идею в последовательность конкретных шагов, необходимых для её воплощения на практике; понимание сущности алгоритма и его свойств; умение составить и записать алгоритм для конкретного исполнителя с помощью определенных средств и методов описания; применение основных алгоритмических структур – следование, ветвление, цикл; умение разбивать сложные задачи на подзадачи; умение воспринимать и исполнять разрабатываемые алгоритмы; овладение умениями записи несложного алгоритма обработки данных на изучаемом языке программирования (из перечня: Школьный Алгоритмический Язык, Паскаль, Python, Java, C, C#, C++), отладки и выполнения полученной программы в используемой среде разработки.

Очевидно, традиции российского курса школьной информатики (алгоритмический стиль мышления, алгоритмическое мышление, алгоритмическая культура) достаточно близки идеям формирования вычислительного мышления: в конечном итоге, и в том и в другом случае все сводится к признанию необходимости формирования набора тех знаний и умений, которые нужны человеку для полноценной жизни в современном информационном обществе. При этом, как следует из ФГОС ООО, в качестве основной технологии, направленной на формирование вычислительного мышления, является программирование. С каждым днем вычислительные возможности компьютерной техники становятся все более мощными и развитыми, при этом изучение компьютерных языков становится значительно проще. Синтаксис компьютерного кода все больше напоминает человеческий язык (особенно английский) благодаря замене цифр словами, автоматическому управлению памятью, возможности добавлять комментарии и примечания для читателей кода и распространению ориентированных на пользователя сред программирования. С развитием языков визуального программирования, в которых используются формы и цвета, а не текстовый код, можно надеяться, что в будущем программирование станет еще доступнее для изучения и освоения.

Курс информатики основной школы ориентирован на то, чтобы научить школьников: составлять алгоритмы для решения учебных задач различных типов; выражать алгоритм решения задачи различными способами (словесным, графическим, в том числе и в виде блок-схемы, с помощью формальных языков и др.); определять наиболее оптимальный способ выражения алгоритма для решения конкретных задач (словесный, графический, с помощью формальных языков); определять результат выполнения заданного алгоритма или его фрагмента; использовать термины «исполнитель», «алгоритм», «программа», а также понимать разницу между употреблением этих терминов в обыденной речи и в информатике; выполнять без использования компьютера («вручную») несложные алгоритмы управления испол-

нителями и анализа числовых и текстовых данных, записанные на конкретном языке программирования с использованием основных управляющих конструкций последовательного программирования (линейная программа, ветвление, повторение, вспомогательные алгоритмы); составлять несложные алгоритмы управления исполнителями и анализа числовых и текстовых данных с использованием основных управляющих конструкций последовательного программирования и записывать их в виде программ на выбранном языке программирования; выполнять эти программы на компьютере; использовать величины (переменные) различных типов, табличные величины (массивы), а также выражения, составленные из этих величин; использовать оператор присваивания; анализировать предложенный алгоритм, например, определять какие результаты возможны при заданном множестве исходных значений; использовать логические значения, операции и выражения с ними; записывать на выбранном языке программирования арифметические и логические выражения и вычислять их значения.

В полном соответствии с целями и задачами общего образования рассмотрение вышеперечисленных вопросов подаётся в основной школе с метапредметной точки зрения, демонстрируя обучающимся методологию решения широкого спектра жизненных задач, в том числе связанными с их учебно-познавательной деятельностью, предполагающей наличие умений: самостоятельно определять цели своего обучения; самостоятельно планировать пути достижения целей, в том числе альтернативные, осознанно выбирать наиболее эффективные способы решения учебных и познавательных задач; соотносить свои действия с планируемыми результатами, осуществлять контроль своей деятельности в процессе достижения результата, определять способы действий в рамках предложенных условий и требований, корректировать свои действия в соответствии с изменяющейся ситуацией; оценивать правильность выполнения учебной задачи, собственные возможности её решения; самоконтроля, самооценки, принятия решений и осуществления осознанного выбора в учебной и познавательной деятельности.

Вышеизложенное позволяет рассматривать развитие вычислительного мышления и формирование цифровых навыков обучающихся в ряду важнейших целей общего образования в области информатики и информационных технологий, полный перечень которых может быть представлен следующим образом:

- формирование основ мировоззрения, соответствующего современному уровню развития науки и общественной практики за счет становления представлений об информации как важнейшем стратегическом ресурсе развития личности, государства, общества;

- формирование необходимых для успешной жизни в меняющемся мире универсальных учебных действий (универсальных компетентностей) на основе средств и методов информатики и информационных технологий;

- развитие вычислительного мышления, как важнейшего показателя квалификации специалиста и успешной профессиональной деятельности в современном высокотехнологичном обществе;

- формирование пользовательских цифровых навыков, в том числе ключевых компетенций цифровой экономики, таких как базовое программирование, основы работы с данными, коммуникация в современных цифровых средах, информационная безопасность; воспитание ответственного и избирательного отношения к информации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдрахманова Г.И., Ковалева Г.Г. Цифровые навыки населения. НИУ ВШЭ, 2017. [Электронный ресурс] https://issek.hse.ru/data/2017/07/05/1171062511/DE_1_05072017.pdf
2. Босова Л.Л. Современные тенденции развития школьной информатики в России и за рубежом // Информатика и образование. – 2019. – № 1 (300). – С. 22–32.
3. Ершов А.П., Звенигородский Г.А., Первин Ю.А. Школьная информатика (концепция, состояние, перспективы). Препринт ВЦ СО АН СССР, № 152. Новосибирск, 1979. [Электронный ресурс]: Архив академика А.П. Ершова. <http://ershov.iis.nsk.su/ru/node/805749>
4. Керзон П. Вычислительное мышление: Новый способ решать сложные задачи / Пол Керзон, Питер Макоуэн: Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2018. – 266 с.
5. Обучение цифровым навыкам: модели цифровых компетенций. [Электронный ресурс] http://obzory.hr-media.ru/cifrovye_navyki_sotrudnika
6. Хеннер Е. К. Вычислительное мышление // Образование и наука. –2016. – № 2 (131). – С. 18–32.

*Жадраева Лариса Уштановна,
д.п.н., профессор
Казахский национальный педагогический
университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

*Искакова Макпал Толеугалиевна
к.п.н., доцент
Казахский национальный педагогический
университет им. Абая
г. Алматы, Казахстан*

**ДИДАКТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОЗДАНИЮ УЧЕБНИКА И
УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПО МАТЕМАТИКЕ В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕНИЯ
СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ**

*Zhadrayeva Larissa,
doctor of pedagogical Sciences, Professor
Kazakh national pedagogical University
named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

*Iskakova Makpal
the candidate of pedagogical Sciences, Professor,
Kazakh national pedagogical University
named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

**DIDACTIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO CREATING A TEXTBOOK
AND EDUCATIONAL MATERIALS IN MATHEMATICS IN THE CONTEXT OF
UPDATING THE CONTENT OF EDUCATION**

***Аннотация:** В статье рассмотрена проблема создания учебников и учебных материалов по математике в условиях обновления содержания школьного математического образования. Обозначены отличительные особенности учебников по математике, алгебре и геометрии по обновленному содержанию. Приведена структура учебного материала, раскрывающую основные компоненты изучаемого раздела по математике.*

***Annotation:** The article deals with the problem of creating textbooks and educational materials in mathematics in the conditions of updating the content of school mathematics education. Distinctive features of textbooks on mathematics, algebra and geometry based on the updated content are indicated. The structure of the educational material is given, revealing the main components of the studied section in mathematics.*

***Ключевые слова:** обновление содержания, образование, учебник, учебные материалы, математика.*

***Key words:** content update, education, textbook, educational materials, mathematics.*

Государственный общеобязательный стандарт 11-летнего среднего образования (начального, основного среднего, общего среднего образования), утвержденный постановлением Правительства РК № 1080 от 23 августа 2012 года, положил начало поэтапному обновлению содержания образования. Характерной особенностью разработанного стандарта образования является как сохранение положительного опыта традиционного образования, так и

внесение значительных изменений содержательного и структурного характера в школьное образование. Внедрение в содержание образования вопросов развития духовно-нравственных ценностей обучающихся; реализация предпрофильного и профильного обучения; развитие функциональной грамотности обучающихся через расширение национального компонента содержания; соблюдение принципа равных возможностей обучающихся в условиях разных типов и видов организаций образования; интеграция предметов соответствующих образовательных областей; введение раннего изучения английского языка и информатики; повышение приоритета математических дисциплин в условиях развития инновационно-индустриальных технологий и многие другие вопросы составили основу обновленных образовательных программ.

Обновление содержания образования – это прежде всего пересмотр структуры и содержания программ и методов обучения. В этой связи, перед казахстанской педагогикой стоит задача кардинального обновления содержания школьного образования на основе передового мирового педагогического опыта. Решение этой задачи нацелено на развитие функциональной грамотности школьников, навыков самостоятельного поиска, критического анализа и оценки, инициативности, способности находить нестандартные решения, а также основана на ожидаемых результатах, которые определяются по 6 образовательным областям и отражают деятельностный аспект, т.е. учащиеся «знают», «понимают», «применяют», «анализируют», «синтезируют», «оценивают». Формулировка ожидаемых результатов позволяет не только объективно оценивать учебные достижения учащихся, но и повышать мотивацию учащихся на развитие умений и навыков в обучении, а значит улучшить качество образовательного процесса.

Надо отметить содержательное отличие обновленных учебных программ: принцип спиральности, иерархия целей обучения по таксономии Блума, педагогическое целеполагание по уровням образования, наличие «сквозных тем» между предметами, соответствие содержания разделов запросам времени, технологизация образовательного процесса – незамедлительно внесение соответствующих изменений как в содержательном, так и структурном построении школьного учебника обновленного содержания.

Учебник должен включать характеристику методов получения и использования знаний в конкретной области, методологические основания базовых законов и закономерностей функционирования и развития отраженной в нем области знания или сферы деятельности, ключевые проблемы и важнейшие тенденции развития этой науки или сферы деятельности. Поэтому, структура учебника должна быть направлена на достижение цели, ради которой осуществляется обучение данного предмета.

Содержание учебника должно соответствовать, прежде всего ГОСО РК.

Во-вторых, в учебнике находит отражение структура и содержание учебной программы по данному предмету, утвержденной приказом Министра образования и науки РК, конкретизирующие в учебных программах, которые представляют собой документ, устанавливающий состав, структуру, последовательность предъявленного к изучению материала по каждому предмету с распределением его по годам обучения, по разделам и темам.

В-третьих, по каждой теме обозначаются объем знаний (понятия, факты, основные законы, теоремы, рекомендации), способы деятельности (виды упражнений, типы задач, умения и навыки), содержание учебника ориентируется на планируемые результаты обучения, представленные в виде требований к знаниям, умениям и навыкам в учебных программах.

В-четвертых, объем учебного материала главы, параграфа в учебнике по времени его изучения соответствует учебному времени, отведенному учебной программой.

Содержание учебников обновленного содержания образования нацелены на формирование функциональной грамотности, решения заданий с применением жизненных ситуаций, навыков исследовательской деятельности – анализа различных иллюстраций, фотографий, графиков, рисунков, диаграмм, схем, карт; ориентировано на формирование и развитие знаний, навыков и компетенций в жизненных ситуациях; фокус на ценности, педагогические принципы и развитие навыков (исследования, критического мышления, умения творчески

применять знания, умения решать проблемы и др.); содействие самостоятельному обучению; поддержка оценивания; межпредметная связь; объективность представленной информации и соответствие реальной жизни; включение в содержание учебника казахстанского компонента и усиления воспитательного потенциала с учетом патриотической идеи «Мәңгілік Ел»; дизайн и содержание в соответствии с возрастными особенностями учащихся и современным технологиям.

Создание новых учебников и учебных материалов по математике в соответствии с учебными программами обновленного содержания образования требует соблюдения следующих основных положений:

- сочетание в учебнике научности и доступности изложения текстов, использование наглядности;

- ориентация содержания учебного материала на фундаментальные знания, снижение информационной перегрузки;

- продолжение формирования математических понятий в условиях, которые обеспечивают преемственность и перспективность образования;

- реализация в учебнике дидактических принципов последовательности и систематичности, единства обучения и воспитания;

- обеспечение условий для лучшего осмысления изучаемого материала через постановку проблем, возможности использования в определённых условиях, как активных форм обучения, так и пассивных;

- создание условий для организации самостоятельной познавательной деятельности учащихся, умений применять полученные знания на практике; ориентация на применение современных педагогических технологий (в том числе информационно-коммуникационных), побуждающих у учащихся интерес и желание учиться;

- важное внимание уделено осознанности усвоения теории через вплетение нового материала в известный учащимся, постановку проблем.

Кроме этого, следует обозначить отличительные особенности учебников по математике, алгебре и геометрии по обновленному содержанию образования, а именно:

- обучение математике по данным учебникам можно начинать независимо от того, по какому учебнику обучались учащиеся в предыдущих классах. В зависимости от уровня подготовки учащихся класса учитель может изменять уровень изучаемого материала на уроке через систему разработанных упражнений;

- в учебниках сохранена традиционная для отечественного образования фундаментальность изложения теории, формирования умений и навыков. Изложение материала осуществляется кратко, глубоко, экономно и строго, раскрывая его сущность через постановку проблем и демонстрируя применение теории на примерах;

- материал учебника изложен с учетом возрастных особенностей учащихся, в частности, уровнем развития их мышления. Овладение новым материалом осуществляется на основе организации деятельности учащихся с помощью системы упражнений, которые подведут учащихся к открытию новых для них знаний, самостоятельной формулировке выводов, правил, алгоритмов;

- усилена коммуникативная направленность изложения учебного материала, созданы предпосылки для формирования теоретического мышления, разработаны упражнения для организации индивидуальной, групповой и совместной деятельности учащихся;

- по некоторым изучаемым темам учащимся даются краткие исторические сведения, связанные с развитием математики. Они помещены в упражнения группы заданий повышенной сложности в связи с тем, чтобы учащиеся самостоятельно могли подготовить сообщение;

- учебник содержит практико-ориентированные задания разных уровней сложности.

С 2016-2017 учебного года была начата работа по внедрению обновленного содержания школьного образования. Нами особое внимание было уделено математике. В итоге под руководством доктора педагогических наук, профессора, члена-корреспондента Национальной

академии наук Республики Казахстан, заведующей кафедрой методики преподавания математики, физики и информатики Казахского национального педагогического университета имени Абая А.Е. Абылкасымовой были разработаны новые учебники по математике, алгебре, геометрии для основной школы (5-9 классы), алгебре и началу анализа, геометрии для старшей школы (10 класс) по обновленному содержанию с соответствующими дидактическими материалами, методическими пособиями как для учителей, так и для студентов педвузов – будущих учителей математики. В настоящее время все указанные материалы успешно используются в учебном процессе в организациях общего среднего образования и педагогических вузах. Также на стадии внедрения с 1 сентября 2020/2021 учебного года находятся учебники по алгебре и началам анализа и геометрии (11 класс).

Разработанные учебники и учебные материалы по обновленному содержанию формируют интеллектуальные и практические умения и навыки; способствуют развитию творческого, а не репродуктивного мышления; обеспечивают дифференцированный, индивидуальный подход к обучению.

Остановимся отдельно на структуре представления учебного материала на примере рассмотрения темы «Функция и способы ее задания» в учебнике для 10 класса общественно-гуманитарного направления общеобразовательных школ [6].

Изложение материала начинается с рубрики «*Ключевые понятия*», где представлены основные понятия рассматриваемой темы: функция, область определения, множество значений, способы задания функции. Здесь же внимание учащихся обращается на проблему, которая будет рассмотрена в ходе изучения данной темы. В учебнике эта проблема располагается в отдельной рамке под условным обозначением в виде восклицательного знака: «*Вы углубите свои знания о функциях*».

Далее для повторения и обобщения знаний учащихся о простейших функциях и их графиках предлагается заполнить таблицу, где требуется найти область определения, множество значений и построение графиков линейной, квадратичной, кубической, обратно пропорциональной функций и функции, содержащей аргумент под знаком корня.

Ниже излагается новая тема, с отсылками «*Вы знаете:*» (определения области определения функции (D), множество значений функции (E)), а также приведены примеры с доступным изложением их решения. Обобщая изложенное, учащиеся узнают об области определения целой рациональной, дробно-рациональной функций, функции, заданной в виде иррационального выражения, сложных трансцендентных функций и функции, заданной в виде алгебраической суммы различных функций.

Наглядно на рисунке дано изображение двух кривых, одно из которых является графиком функции $y=f(x)$, а другое – не является.

Напоминая о том, что учащиеся углубят свои знания о способах задания функции, в учебнике подробно и доступно излагается о трех способах задания функции: табличный, графический и аналитический. Учитывая общественно-гуманитарное направление обучения, дан познавательный дополнительный материал, обозначенный своим знаком (ABCD):

«Графический способ очень часто применяется в повседневной жизни. В метеорологии барограф вычерчивает барограмму – график изменения атмосферного давления, в медицине электрокардиограф вычерчивает электрокардиограмму – график работы сердца и т.д. По графику можно составить общее впечатление о том, как протекает исследуемый процесс».

Далее, в рубрике «*Запомните*» в тезисной форме написано о каждом из трех способах задания функции. Приведены вопросы для закрепления материала, а затем упражнения группы **A**, которые обязательны для всех учащихся и группы **B** – упражнения средней сложности.

Авторами особое внимание уделено проблемному подходу к изложению теоретического материала, созданию системы творческих заданий и упражнений, отбору методов развития критического мышления и разработке их математического содержания в соответствии с возрастными возможностями учащихся для организации самостоятельного овладения ими математическими знаниями, условий для самообразования.

Анализ разработанных учебников обновленного содержания по математике дает нам основание сделать вывод о том, что в итоге их использования учащимися позволит им:

- понять универсальность математических методов и их роль в изучении окружающей действительности;
- изучить методы построения математических моделей для описания процессов в различных контекстах;
- осмыслить полезность приобретенных математических знаний и навыков для применения их в исследовательской деятельности и жизненных ситуациях;
- оценить важность овладения широким спектром коммуникативных навыков для решения поставленных задач;
- использовать информационно-коммуникационные технологии с целью решения различных математических задач, в том числе прикладного характера.

Отметим, что в учебнике отсутствует диспропорция между научностью учебного материала и потенциальной посильностью его усвоения учащимися. Объем и содержание изучаемого учебного материала доступно и по силам учащимся, соответствует уровню их умственного развития и имеющемуся запасу знаний, умений и навыков, а его реализация предполагает выполнение следующих условий:

- а) следовать в обучении от простого к сложному;
- б) от легкого к трудному;
- в) от известного к неизвестному.

Разработанные учебники и учебные материалы по математике в условиях обновления содержания образования отличаются научностью уровня изложения материала; учебный материал изложен обстоятельно и убедительно в соответствии со степенью обучения и возрастными особенностями учащихся. Можно отметить также качественный отбор фактического материала для параграфа, его точность и количественную достаточность; соответствие дидактическим требованиям (текста, методического и ориентировочного аппарата, иллюстрации); вопросы и задания сформулированы конкретно и преследуют достижения нескольких уровней: репродуктивного (применение знаний в знакомой ситуации) и продуктивного (применение знаний в незнакомой ситуации).

Таким образом, школьный учебник и сегодня является важнейшим средством организации учебного процесса, следовательно, разработка и создание учебников и учебных материалов в условиях обновления содержания образования остаются одними из главных вопросов в модернизации всей системы школьного образования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2018г.). – Астана, 2018. – 197с.
2. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 - 2020 годы // Утверждена Указом Президента РК от 7 декабря 2010 года № 1118.
3. Государственный общеобязательный стандарт среднего образования (начального, основного среднего, общего среднего образования) // Утвержден постановлением Правительства РК от 23 августа 2012 года № 1080.
4. Жадраева Л.У., Искакова М.Т. О проблемах подготовки будущих учителей математики при обучении курсу математического анализа в педагогическом вузе. // Актуальные проблемы преподавания математики в школе и педвузе. Выпуск 25. – Москва, 2015. – С. 250-255.
5. Абылкасымова А.Е., Бекбоев И.Б. О школьном математическом образовании и учебниках как проблема теории и методики обучения математике // Вестник Кыргызского государственного университета им. И.Арабаева. Серия: физика, математика, информатика, №3. – Бишкек, 2014. – С. 9-11.
6. Абылкасымова А.Е., Жумагулова З.А. Учебник для 10 кл. обществ.-гуманит. направления общеобразоват. шк. – Алматы: Мектеп, 2019. – 160 с., ил.

*Иманкулова Макиль Токтогуловна
Кыргызская академия образования*

**КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ
ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

*Иманкулова Макиль Токтогуловна
Кыргыз билим берүү академиясы*

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ОРУС ТИЛИН ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ
КОММУНИКАТИВДИК-ИШМЕРДҮҮЛҮК МАМИЛЕ**

*Imankulova Makil Toktogulovna
Kyrgyz Academy of Education*

**COMMUNICATIVE-ACTIVITY APPROACH IN THE PROCESS OF
TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE AT ELEMENTARY SCHOOL**

Аннотация: В статье показана актуальность введения коммуниктивно-деятельностного подхода в контексте новых образовательных стандартов. Коммуниктивно-деятельностный подход позволяет формировать коммуниктивную компетенцию и способы ее развития в процессе обучения младших школьников на уроках русского языка.

Аннотация: Макалада жаңы билим берүү стандартынын контекстинде коммуникативдик-ишмердүүлүк мамилени киргизүүнүн актуалдуулугу көрсөтүлгөн. Коммуникативдик-ишмердүүлүк мамиле кенже класстардын окуучуларына орус тили сабагын окутуу процессинде коммуникативдик компетенцияны жана анны өнүктүрүүнүн жолдорун калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет.

Annotation: The article describes the relevance of introducing activity-based and competency-based approaches in the context of educational standards of several generations. The communicative-activity approach, formed on this basis, allows you form a communicative competence and ways of its development in the process of teaching younger students in Russian language lessons.

Ключевые слова: коммуниктивно-деятельностный подход, компетентностный подход, коммуниктивная компетенция, речевая деятельность, русский язык, начальная школа.

Түйүндүү сөздөр: коммуникативдик-ишмердүүлүк мамиле, компетенттүүлүк мамиле, коммуникативдик компетенция, кептик ишмердүүлүк, орус тили, башталгыч мектеп.

Key words: educational standard, communicative-activity approach, competence-based approach, communicative competence, speech activity, Russian language, elementary school.

Анализ ситуации, характеризующей современное состояние обучения русскому языку в школе, позволяет говорить о том, что традиционное содержание обучения русскому языку, ориентированное в основном на формирование грамматических навыков, в настоящее время постепенно преобразуется в курс с ярко выраженной коммуниктивно-деятельностной направленностью. Системообразующей доминантой данного учебного предмета становится речевая деятельность во всех ее многообразных проявлениях, а также ценностные ориентиры, позволяющие осознать русский язык как важнейший механизм познавательной деятельности, обеспечивающей формирование общенаучной картины мира.

Значение учебного предмета «русский язык» определяется его социальными функциями как средства межнационального общения, хранения и усвоения знаний, приобщения не только к национальной культуре русского народа, но и народов, проживающих на территории нашей республики. Донести это понимание до современного школьника непросто, поэтому выбор средств, методов и приемов обучения требует от учителя знаний и умений, адекватным современным научным достижениям.

Одним из таких достижений, на наш взгляд, становится коммуникативно-деятельностный подход. Исследованием данного подхода в методике преподавания русского языка активно занимаются И.С. Львова [6], Е.С. Антонова и др. Они рассматривают коммуникативно-деятельностный подход как эффективный способ подготовки будущих учителей-словесников [1].

Объединение в слове «коммуникативно-деятельностный» двух терминов является попыткой современных исследователей как можно точнее обозначить ту ситуацию, которая сложилась сейчас в методике русского языка, и выразить содержательную линию развития курса, который оказался в процессе обновления содержания образования.

Многие идеи о необходимости реализации коммуникативно-деятельностного подхода в обучении русскому языку в школе были первоначально сформулированы в методике обучения иностранным и неродным языкам. Они стали не только ответом на изменившиеся представления общества о модели выпускника общеобразовательной школы, но и фактором, определившим сближение таких учебных предметов, как «Иностранный язык», «Русский язык в школах с русским языком обучения», «Русский язык в школах с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения». Содержание этих предметов начинает осмысливаться и разрабатываться в контексте целостного языкового образования, общности их описания и наметившихся тенденциях к координации содержания обучения этим учебным предметам в общеобразовательной школе. Этому способствует и коммуникативно-деятельностный подход, который является динамично развивающимся направлением педагогической теории и практики, а также одним из оснований для модернизации языкового образования, заложенного в образовательных стандартах республики.

Исследуя динамику развития стандартизации школьного образования в Кыргызской Республике, С.К. Калдыбаев отмечает, что внедрение *деятельностного подхода* в Госстандарте школьного образования первого поколения обусловило изменение общей парадигмы образования Кыргызстана и актуализировало его прагматический характер, нацеленность на формирование умения учиться, на овладение жизненно важными компетенциями [3].

В свою очередь в Государственном образовательном стандарте среднего общего образования в Кыргызской Республике второго поколения приоритетным утверждается компетентностный подход, который означает направленность обучения не только на усвоение учащимися целостной системы знаний, овладение соответствующими умениями и навыками, но и на развитие способности применять их в своей деятельности [2]. Исходя из этого, стратегической задачей школьного образования становится формирование у обучающихся необходимых для жизни компетенций.

Определяя иерархию и состав компетенций следует особо выделить ключевые компетенции, которыми должен обладать каждый член общества, так как они являются универсальными и применимыми в разных ситуациях. Для нашего исследования важна выделенная в госстандарте ключевая *социально-коммуникативная компетенция*, которая предполагает не только владение навыками устного и письменного общения на разных языках, в том числе и на языке компьютерного программирования, включая общение через Internet, но и требует разработки новых подходов к системе обучения русскому языку в школе.

В предметном стандарте по русскому языку начальной школы с русским языком обучения коммуникативная компетенция представлена как методологическая основа, которая предполагает:

- осмысление и реализацию основной функции языка;
- развитие умения ориентироваться в ситуациях общения (понимать цель и результат общения собеседников, контролировать и корректировать свою речь в зависимости от ситуации общения);
- знакомство с различными системами общения (устными, письменными);
- формирование представления о тексте как результате речевой деятельности;

–развитие у учащихся желания создавать собственные тексты различной стилевой направленности: деловой, художественной, научно-познавательной;

–организацию учебного общения с использованием формул речевого этикета и духовно-нравственного стиля общения, основанного на уважении, взаимопонимании и потребности в совместной деятельности, что особенно важно в многоязычной и поликультурной среде [4].

Задачи, поставленные в образовательных стандартах, потребовали более подробного рассмотрения коммуниктивно-деятельностного подхода для использования в практике работы учителей начальной школы. Нами был проведен опрос учителей начальных классов о возможных эффективных методах формирования коммуниктивной компетенции на уроках русского языка с использованием коммуниктивно-деятельностного подхода. К таким методам они отнесли: словесные, практические, игровые, проектные, самообразование, наглядные, программированные, контроль и самоконтроль, поисковый, проблемный и др. Учителя не случайно определили столько вариантов ответов, которые подтверждают их понимание значимости каждого метода обучения в процессе формирования коммуниктивной компетенции.

Коммуниктивно-деятельностный подход в процессе обучения русскому языку выражается, прежде всего, в ориентации на удовлетворение важнейших практических потребностей ребенка в области речевой деятельности. Особенностью обучения является установление тесной взаимосвязи между процессами изучения языка и речи и активного использования полученных знаний, умений и навыков в речевой практике. Такой подход предполагает совершенствование речемыслительных способностей детей, развитие коммуниктивной культуры, а также умений, соотносимых с видами речевой деятельности.

Суть происходящих преобразований курса русского языка заключается и в том, что каждый урок становится уроком развития речи, а точнее – развития речемыслительных способностей учащихся, всех видов речевой деятельности.

В своей работе учитель начальных классов должен уметь пользоваться основными положениями коммуниктивно-деятельностного подхода, которые заключаются:

- в выстраивании деятельности ребёнка как деятельность по преобразованию собственного языка и его развитие;
- в соотношении материала учебного предмета, задач и способов обучения с основными этапами, закономерностями психического и речевого развития ребёнка, учёта возрастных особенностей, ориентация на ведущую деятельность;
- в опоре на такие лингвистические концепции, которые рассматривают язык с точки зрения носителя языка. Это значит, что задание должно быть организовано таким образом, чтобы, выполняя его, ребёнок использовал собственный языковой опыт или расширял его шаг за шагом.

С позиции коммуниктивно-деятельностного подхода ученик становится субъектом учебной деятельности, а объектом обучения является речевая деятельность в таких ее видах, как *слушание, говорение, чтение и письмо*. Методическим содержанием этого подхода являются способы организации учебной деятельности, связанные в первую очередь с применением коллективных форм работы, с решением проблемных задач, с партнерским сотрудничеством между учителем и учащимися, а также между самими учениками.

При коммуниктивно-деятельностном подходе дети по-прежнему изучают русский язык как систему: его уровни, основные единицы, но этот процесс осуществляется на функционально-семантической основе, т. е. на повышенном внимании к языковой семантике и обязательном наблюдении за функционированием языковых единиц в речи. Одновременно школьники учатся пользоваться русским языком во всех сферах его применения, как в устной, так и в письменной формах, это обучение происходит на деятельностной основе.

Обучение русскому языку не ограничивается рамками урока. Обязательным дополнением урока является специально организованная (вместе с детьми) языковая среда. Под об-

разовательно-языковой средой понимается весь корпус текстов, возникающих и имеющих хождение в стенах школы (школьные правила, газеты, доклады, сценарии праздников и т.п.). При реализации коммуникативно-деятельностного подхода специально организованная среда является необходимым условием и средством речевого развития.

Коммуникативно-деятельностный подход к обучению предполагает учебное сотрудничество, в котором заинтересованы как учителя, так и учащиеся. Коллективная учебная, преимущественно поисковая деятельность способствуют формированию познавательных мотивов. Коммуникативная сфера развития личности ребенка является основной в этом возрасте. Ребенку жизненно необходимо позитивное общение со стороны окружающих людей. Если у него не возникает доверия к окружающему миру, его развитие искажается. С первых дней необходимо создавать условия для постоянного наращивания у детей навыков сотрудничества, формировать ценность совместной работы.

Одной из самых наиболее продуктивных форм организации учебной дискуссии – это совместная, групповая работа. Она должна быть организована так, чтобы, у каждого ребенка была эмоциональная и содержательная поддержка, без которой у робких и слабо подготовленных детей развивается школьная тревожность, а у «лидеров» начинают доминировать авторитарные черты характера.

На уроке учитель мотивирует детей, давая им возможность строить между собой дружеские и деловые отношения. Сотрудничество в группе равных помогает каждому посмотреть на себя со «стороны», соотнести свое мнение и свои действия с действиями других, с общими результатами. Организовав групповое взаимодействие, учитель включается в работу группы лишь том в случае, если дети обратятся к нему за помощью или советом. Выбор мнения в группе, выступление от группы помогают почувствовать ответственность, а это способствует осознанию учеником себя свободной и ответственной личностью. При оценке работы группы подчеркиваются человеческие достоинства: дружелюбие, вежливость, приветливость. Оценивается всегда лишь общая работа группы (удалось поработать в группе или не получилось сотрудничества).

При работе в парах или группах возрастает познавательная активность и творческая самостоятельность учащихся; возрастает сплоченность класса; каждый более точно оценивает свои возможности; дети приобретают навыки, необходимые для жизни в обществе, ответственность; формируется умение решать конфликтные ситуации, умение слушать собеседника, умение эмоционально сопереживать, умение работать в группе.

Таким образом, происходит не только формирование навыков учебного сотрудничества, но и осуществляется дифференцированная работа с учениками, имеющими различный уровень подготовки. Групповой и коллективной работе предшествует постепенное овладение умением работать в паре. Дети сочиняют сказки, читают в парах, проводят взаимопроверку. Такие формы работы повышают познавательный интерес к учебному предмету. После уроков учащиеся делятся впечатлениями о том, чем они остались довольны, и что понравилось в групповой работе.

Кроме парной и групповой работы можно использовать множество других видов деятельности такие как: речевые упражнения, творческие пересказы текста от лица разных героев-персонажей, задания, стимулирующие ученика к созданию собственного высказывания, разнообразные виды творческих письменных работ (диктант, изложение, сочинение), диалоговая форма обучения, использование различных дидактических игр и др.

На основании вышесказанного можно сделать вывод, что педагогическая наука предлагает учителю широкий спектр различных методов и приёмов, направленных на формирование языковой коммуникации. Необходимость использования коммуникативно-деятельностного подхода обусловлена тем, что современная школа призвана развивать способности школьника к реализации себя в новых динамичных социально-экономических условиях, к адаптации в различных жизненных обстоятельствах. Нет сомнения в том, что характеристиками такой личности становятся коммуникабельность, способность к сотрудничеству и социальному речевому взаимодействию, владение культурой слова, устной и пись-

менной речью в различных сферах применения языка. Овладение учащимися коммуникативными компетенциями способствует не только формированию и развитию умения взаимодействовать с другими людьми, с объектами окружающего мира и его информационными потоками, отыскивать, преобразовывать и передавать информацию, выполнять разные социальные роли в группе и коллективе, но и является ресурсом эффективности и благополучия их будущей взрослой жизни.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антонова Е.С. Коммуникативно-деятельностный подход как эффективный способ подготовки будущих учителей-словесников//Мир русского слова. – Москва, № 1-2. – 2007. – С.19-22.
2. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования Кыргызской Республики// Утв. Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 21 июля 2014 года за № 403.
3. Калдыбаев С.К. Развитие стандартизации школьного образования в Кыргызской Республике//ж. Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2015. –№3 (35) – 48-53.
4. Предметный стандарт по русскому языку в начальной школе с русским языком обучения (1-4 классы)/ Разраб. Л.Н. Фадеева, М.Т. Иманкулова, Е.Ю Дремблева – Б., 2015. – 35 с.
5. Рысбаев С.К. Деятельностный подходк обучению кыргызскому языку как второму: интернции и вопросы оценивания//ж. Известия Кыргызской академии образования, – Б., 2016. – №1. – С.54-60.
6. Львова С.И. Коммуникативно-деятельностный подход как достижение современной методики преподавания русского языка//ж. Русский язык в школе. – 2013. –№ 7. –С.3-8.

*Торогельдиева К.М.,
профессор
И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик
университети*

*Беделова Н.С.,
ф.м.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети*

*Ажибекова А.Т.
улук окутуучу
Ош мамлекеттик университети*

**МАТЕМАТИКА БОЮНЧА ОКУУ МЕТОДИКАЛЫК КОМПЛЕКСТЕРДИ
ТҮЗҮҮДӨГҮ МУГАЛИМДИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ**

*Торогельдиева К.М.,
профессор
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаев*

*Беделова Н.С.,
к.ф.-м.н., доцент
Ошский государственный университет*

*Ажибекова А.Т.
ст. преп.
Ошский государственный университет*

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ ПО СОЗДАНИЮ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИХ
КОМПЛЕКСОВ ПО МАТЕМАТИКЕ**

*Torogeldieva K.M.,
prof.,
Kyrgyz State University named
after I. Arabaev*

*Bedelova N.S.,
c. of ph.&m. s., ass. prof.
Osh State University*

*Ajibekova A.T.
senior lecturer
Osh State University*

**TEACHERS' ACTIVITIES IN CREATING EDUCATIONAL AND
METHODICAL SET IN MATHEMATICS**

Аннотация: Макалада окуу методикалык комплекстерди түзүүдөгү мугалимдердин ишмердүүлүгү каралды. Окуу предмети боюнча окуу методикалык комплекстерди түзүү, мугалимдин кесиптик ишмердүүлүгүнүн негизги элементи болуп санаат. ОМКлар тиешелүү

окуу материалдарынын мазмунун, сабактардын бардык түрлөрүн жана окуучулардын өз алдынча иштерди аткаруусу үчүн зарыл болгон окуу каражаттарын камтып турат.

Аннотация: В статье рассматривается деятельность учителей по созданию учебно-методических комплексов. Создание учебно-методических комплексов по предмету обучения является основным элементом профессиональной деятельности учителя. УМК включает содержание соответствующих учебных материалов, все виды занятий и учебные пособия, необходимые для самостоятельной работы учащихся.

Annotation: The article discusses the teacher's activities in creating educational and methodological set. Creating educational and methodical set of a discipline can be considered the main elements of teachers' professional activities. The EMC includes the relevant contents of a discipline, different types of lessons and textbooks which are necessary for students independent work.

Түйүндүү сөздөр: окуу методикалык комплекс, мугалим, ишмердүүлүк, мазмун, окуу каражаттары, талаптар, принциптер.

Ключевые слова: учебно-методический комплекс, учитель, деятельность, содержание, учебные средства, требования, принципы.

Key words: educational and methodical set, teacher, activity, content, educational tools, requirements, principles.

Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга карата туруктуу өнүгүүсүнүн Улуттук Стратегиясында ар бир жарандын сапаттуу билим алууга укуктуу деп айтылган анын ичинде окуу-методикалык комплекстер менен камсыз кылуу менен предметтерди окутууга басым жасалган [1,17-б.].

Окуу предметтери боюнча окуу методикалык комплекс окуу планына ылайык предметти окутууну камсыз кылуу үчүн мугалимдер тарабынан иштелип чыгат. Окуу предметинин ОМКсы – мугалимдин кесиптик ишмердүүлүгүнүн негизги элементтеринин бири болуп саналат. Аныкталган талаптардын деңгээлинде окуу материалынын мазмунун өздөштүрүү сапатын жогорулатуу зарылчылыгынын негизинде ОМК бардык предметтер боюнча түзүлөт.

Окуу методикалык комплекс – окуу планына ылайык негизги жана жардамчы билим берүү программаларын сапаттуу уюштурууга керектүү жана жетиштүү окутуунун жана текшерүүнүн каражаты, нормативдүү жана окуу методикалык иш кагаздарынын системасы болуп саналат [3].

Мындан сырткары, билим берүүдөгү маалыматтык технологияларды жайылтуу максатында электрондук окуу методикалык комплекстери иштелип чыгууда. Бул комплекстер ар бир предмет боюнча окуу программасына туура келген окуу материалдардын мазмунун, сабактардын бардык түрлөрү жана окуучулардын өз алдынча иштерди аткаруусу үчүн зарыл болгон окуу методикалык каражаттарды камтып турат.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептери үчүн окуу методикалык комплекстеринин түзүүдө окуучулар үчүн алардын окуу ишмердүүлүктөрүн камсыз кылуучу окуу материалдары (математикалык окуу китептери, таркатылып берилүүчү дидактикалык материалдар, маселелер жана көнүгүүлөр жыйнагы) жана мугалимдер үчүн материалдар (методикалык көрсөтмөлөр, тематикалык пландаштыруу, текшерүү иштеринин жыйнагы, дидактикалык материалдар) камтылат.

ОМКны иштеп чыгуу толук билим берүү көз карашында төмөндөгү талаптардан турат:

1. Орто мектепте кийинки ийгиликтүү окууну камсыз кылуучу билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү системалаштыруу;
2. Математиканы окутуунун практикалык багыттуулугу;
3. Окутуунун өнүктүрүүчүлүк функцияларын күчөтүү;
4. Окуу методикалык комплекстеринде математиканы окутуунун тарбиялык багыттуулугу;
5. Предметке болгон кызыгууну өнүктүрүү;

6. Математика курсунун алгоритмдик багыттуулугун күчөтүү. Алгоритмдик тапшырмалар окуучуларга зарыл болгон амалдарды удаалаш өздөштүрүүгө жардам берген эрежелерди камтып турат.

Бул талаптарды аткарууга мүмкүндүк берген математика боюнча окуу комплекстери төмөндөгү принциптерге таянат: илимийлүүлүк; жеткиликтүүлүк; мазмундук; дилгирлентүүчү; көрсөтмөлүүлүк; окутуучулук.

Математикалык адабияттарды түзүүдө илимийлүүлүк принцибин ишке ашыруунун негизги өзгөчөлүгү окуучуларга берилүүчү илимий маалыматтардын татаалдык деңгээлинин акырындап жогорулоосунан турат.

Жеткиликтүүлүк принциби – окутууда жана окуу адабияттарын түзүүдө үйрөнүлүүчү материалдардын деңгээлинде жогорку деңгээлди камсыз кылууда турат.

Окуу адабияттарынын негизги окуу китептеринен маанилүү айырмачылыгы – аны менен өз эрки менен иштөөдө турат. Ошондуктан, бул адабияттар активдүү функционалдаштырылып жана негизги функцияларды аткаруу, окурмандарга кызыгууну жана эмоционалдык куунактыкты пайда кылат, бул дилгирлентүүчү принцибинин негизинде ишке ашат.

Көрсөтмөлүүлүк принцибинде төмөнкүлөрдүн туура сакталышы зарыл: жаңыны кабыл алуунун каражаты катары; ой жүгүртүүнүн иллюстрациясы үчүн; байкагычтыкты өнүктүрүү; материалды жакшы эстеп калуу.

Кездешүүчү маанилүү маалыматтардын илимий деңгээлин төмөндөтпөй, нормативдүү документтердин негизинде берүү мазмундук принциптин сакталышын көрсөтөт.

Окутуучулук принциби окуу адабияттарына карата түрдүү булактарды өз алдынча өздөштүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзүүнү көрсөтөт.

Каалаган предметтин ОМКнын структурасы өзүнчө курамдык бөлүктөрдү камтып турат. ОМКнын структурасындагы заманбап шарттарды эске алуу менен мугалим электрондук окуу методикалык каражаттар бөлүмүн киргизүүсү зарыл [2].

1-сүрөт. Окуу методикалык комплексинин түзүлүшү

I. Окуу методикалык курамдык бөлүгү мугалимдердин ишмердүүлүгүнө арналган.

Бул курам төмөндөгүлөрдөн турат:

1. Мамлекеттик билим берүү стандартындагы предметтин мазмуну.
2. Берилген предмет боюнча окуучуларды даярдоодогу талаптар.
3. Жумушчу программа.
4. Календардык - тематикалык план.
5. Сабактардын окуу методикалык планы.

Бул курамдык бөлүктө предметке кыскача аннотация жазылып, предметтин максаты, милдети жана предмет аралык байланышы аныкталат. Ошондой эле предметти өздөштүрүүдө күтүлүүчү жыйынтыктар: окуучулардын билимдеринин, билгичтиктеринин системасы, берилген предмет боюнча окуучуларды даярдоодогу талаптар чагылдырылат. Окуу предметтин жумушчу программасы жана окуучулардын курсту өздөштүрүү убактысын уюштуруу жана пландоо үчүн календардык-тематикалык план түзүлөт.

II. Окуу маалыматтык курамдык бөлүгү мугалимдер жана окуучулар үчүн түзүлөт. Окуу маалыматтарынын негизин окуу китеби, окуу көргөзмөсү же сабактардын план конспектилери түзөт.

1. Лекциялык курс. Лекция – максаты теориялык суроолордон турган жана бул суроолор боюнча окуу материалынын баяндалып жазылышын камтып турган сабактын формасы. Лекциялык курстун курамы: мугалим колдонгон китептер; лекциянын конспектиси (тексттер, схемалар, графиктер ж.б.).

2. Практикалык сабак үчүн материалдар. Практикалык сабак – билгичтиктерди, көндүмдөрдү колдонууга жана окуучулардын өз алдынча иштөөлөрүн калыптандырууга багытталган сабактын формасы. Окуу материалынын курамы: окуучулар үчүн практикалык иштерди аткаруунун методикалык көрсөтмөсү; таркатып берилүүчү материалдар, тесттер, тапшырмалар, маселелер ж.б.

3. Глоссарий. Окуучулар окулуучу предметтин мазмунун сапаттуу үйрөнүү үчүн, терминдерди так түшүнүп жана колдонуулары керек. Бул учурда жардамчы каражат катарында курста кездешкен бардык терминдердин аныктамасы болуусу зарыл.

4. Библиографиялык тизме. Бул бөлүмдө лекциялардын жана практикалык сабактардын темалары боюнча негизги жана кошумча окуу адабияттарынын тизмеси жана мугалимдер үчүн окуу методикалык маалыматтык булактар каралат.

5. Интернет-ресурстарынын тизмеси. Предметтин темалары менен байланышкан интернет-ресурстар: сайттар, сурап билүү системалар, электрондук сөздүктөр жана байланыш ресурстары берилет.

III. Электрондук курамдык бөлүгү. Окутуучу лекциялык курста жана практикалык сабактарда колдоно турган мультимедиялык маалыматтар [2]. Мультимедиа – объектилерди жана процесстерди салттуу, тексттик чечмелөө түрүндө эмес, сүрөттүн, видеонун, графиканын, анимациянын, үндүн жардамы менен ж.б. маалымат берүү каражаттарынын комбинациясы менен сүрөттөө (mulli – көп, media – чөйрө, ыкма, каражат). Алар: аудио - видеофрагменттер; анимациялар; презентациялар; программалык жабдуулар; компьютердик тренажерлор; электрондук китептер, сөздүктөр.

IV. Текшерүүчү курамдык бөлүгү. ОМКнын текшерүүчү бөлүгү түрдүү текшерүүчү материалдарды камтып турат:

1. Темалар боюнча текшерүүчү суроолор;
2. Ар кандай формадагы жоопторду тандап алуучу тесттик тапшырмалар;
3. Семинарлардын, рефераттардын темалары;
4. Окуучулардын жетишүүлөрүн баалоочу критерийлер;
5. Предметтер боюнча экзамендик суроолор.

Мындай тапшырмалардын жыйнагы төмөндөгүдөй талаптарга жооп берүүгө тийиш:

- жоопторду тандап алуучу тесттик тапшырмалар курстун бардык негизги темаларын камтууга тийиш;
- тапшырмалардын варианты жетиштүү санда болушу зарыл;
- тапшырмалардын бардык варианттары татаалдыктын деңгээли боюнча бирдей болууга тийиш.

Тесттик тапшырмалар – теориялык билимдерди практикада колдонууда билгичтиктерди жана көндүмдөрдү иштеп чыгуу үчүн, учурдагы жана жыйынтыктоочу текшерүү иштерге өз алдынча даярдануу үчүн түзүлгөн окуу методикалык материалдар.

V. Өнүктүрүүчү курамдык бөлүгү: өз алдынча иштерди аткарууга карата сунуштар; баалоо системасы; реферат, доклад, чыгармачыл иштердин темалары. Предметти өздөштүрүү боюнча методикалык көрсөтмөдө дисциплинанын бөлүмдөрүн өздөштүрүүнүн жана текшерүү иштерди, лабораториялык иштерди аткаруунун, теориялык материалдарды өз алдынча өздөштүрүүнүн, тапшырмаларды жана маселелерди аткаруунун рационалдуу технологиялары көрсөтүлүшү керек. Окутууда окуучулардын окуу тапшырмаларын кабыл алуусу, билимдерди топтоосу, берилгендерди кайра түшүндүрүп айта алуусу жана практикалык колдонуу деңгээлдери бааланат. ар бир мугалим баалоо ишмердүүлүгүндө

баалоонун төмөндөгүдөй үч түрүн колдоно билүүсү керек: диагноздоочу, калыптандыруучу (формативдик) жана жыйынтыктоочу (суммативдик) баалоо.

ОМКнын мазмунун иштеп чыгууда аныкталган этаптардын удаалаштыгын колдонуу зарыл:

- предметтин мамлекеттик билим берүү стандартын үйрөнүү жана андагы талаптарга ылайык дисциплинанын максатын издөө;

- окуу планы боюнча сабактардын кээ бир түрлөрүнө бөлүнгөн сааттардын жана предмети үйрөнүү максаттарды ишке ашыруу үчүн объектилердин план ичиндеги маанилүүлүгүнүн анализи;

- предмет боюнча зарыл болгон билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандырууда окуу программасына, окуу китебине жана окуу методикалык адабияттарга салыштырма анализ жүргүзүү;

- предметтин ОМКсынын жумушчу вариантын жасоо жасоо жана эксперименталдык текшерүүдө материалды өздөштүрүү сапатын текшерүү;

- ОМКнын материалдарына толуктоолорду киргизүү.

- ОМКны жактыруу жана жалпылоо.

Математика боюнча түзүлгөн окуу методикалык комплекс – мугалимдин предмет боюнча теориялык билиминин, усулдук чеберчилигинин жана предметтин мазмунунун негизинде окуу ишмердүүлүктөрүн жүргүзүү деңгээлин жогорулатууга багыт берип, окуучулардын математикалык даярдыктарынын сапатын алгылыктуу деңгээлге жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар:

1. КРнын 2018-2040-жылдарга карата туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясы. – 31.10.2018-ж. ПЖ №221.
2. Гарькин В.П., Родичев Ю.А. Организационно – методические аспекты создания электронных образовательных ресурсов // Вестник СамГУ. – Естественнонаучная серия, 2004. Специальный выпуск. – 175 с.
3. Лернер И.Я. Методологические проблемы дидактической теории построения учебника // Каким быть учебнику: Дидактические принципы построения. – М.: Изд-во РАО, 1992. – Ч.1. – С. 7-26.

*Кайдиева Назира Капарбековна,
к.п.н., доцент
Республиканский институт повышения
квалификации и переподготовки педагогических
работников при МОН КР*

*Сабыров Руслан Сыдыкович
старший преподаватель,
Республиканский институт повышения
квалификации и переподготовки педагогических
работников при МОН КР*

ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

*Кайдиева Назира Капарбековна,
п.и.к., доцент
Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим
министрлигинин алдындагы Республикалык педагогикалык кызматкерлердин
квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институту КР ББИМ*

*Сабыров Руслан Сыдыкович
улук окутуучусу
Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим
министрлигинин алдындагы Республикалык педагогикалык кызматкерлердин
квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институту КР ББИМ*

МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ СТУДЕНТТЕРДИН КРИТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮСҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ

*Kaidieva Nazira,
candidate of pedagogical sciences,
assistant professor
Republican Institute for Advanced Studies and Retraining
of Teachers at the Ministry of Education and Science of the Kyrgyz Republic*

*Sabyrov Ruslan
Senior Lecturer,
Republican Institute for Advanced Studies and Retraining
of Teachers at the Ministry of Education and Science of the Kyrgyz Republic*

FORMATION OF STUDENTS CRITICAL THINKING THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы формирования критического мышления в процессе обучения. В настоящее время одной из актуальных проблем в образовании является формирование личности, которая умеет подвергнуть сомнению устоявшиеся мнения и суждения, определяющая суть проблемы и различные пути её решения. Так как математика развивает логическое мышление, то она занимает одну из ведущих позиций в формировании у студентов критического мышления.

Аннотация: Бул макалада, окутуу процессинде критикалык ой жүгүртүнү калыптан-дыруу жөнүндө сөз болуп жатат. Азыркы мезгилде билим берүүдө актуалдык проблемала-

рынын бири инсандын ар түрдүү көйгөйлөрдүү чечүүдө критикалык ой жүгүртүсүн калыптандыруу саналат. Математика илими инсандын логикалык ой жүгүртүсүн калыптандыргандыктан студенттин критикалык ой жүгүртүүсүндө негизги позицияны ээлейт.

Annotation: This article discusses the formation of critical thinking in the learning process. At present, one of the urgent problems in education is the formation of a personality with critical thinking. Since mathematics develops logical thinking, it occupies one of the leading positions in the formation of critical thinking among students.

Ключевые слова: критическое мышление, образование, процесс обучения, технология развития критического мышления, формирование личности.

Түйүндүү сөздөр: критикалык ой жүгүртүү, билим берүү, окутуу процесси, критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү технологиясы, инсанды калыптандыруу.

Key words: critical thinking, education, the learning process, technology for the development of critical thinking, personality formation.

Сегодня одной из актуальных проблем в образовании является формирование личности, обладающей критическим мышлением. В учебном процессе необходимо развивать критическое мышление у студентов, так как данный навык направлен на умение творчески и различными способами решать повседневные жизненные проблемы, на самостоятельное получение образования.

Математика развивает логическое мышление, поэтому занимает ведущую роль в формировании у студентов критического мышления. Математика позволяет решать задачи различными способами, применяя такие методы работы с данными как поиск, анализ, синтез, переработка и представление её.

Давайте рассмотрим понятие «критическое мышление». Существует достаточно много определений этого понятия, приведем некоторые из них.

Критическое мышление – «особый вид умственной деятельности, позволяющий человеку вынести здравое суждение о предложенной ему точке зрения или модели поведения» [1, с. 182].

Критическое мышление – можно понимать, как один из видов интеллектуальной деятельности человека, она характеризуется высоким уровнем восприятия, понимания, объективности подхода к окружающему его информационному полю. Данный термин может относиться практически ко всей умственной деятельности.

Критическое мышление это система суждений, предназначенная для анализа вещей и событий, на основе которых можно делать обоснованные выводы, оценки и интерпретации, а также уметь применять полученные результаты к различным ситуациям и проблемам.

«Одна из основных черт критического мышления – непереносимое наличие трансцендентальной рефлексии, требующей от мыслящего субъекта самоотчета в том, для какой из функций сознания используется мышление: для ценностной ориентации, для познания или поиска средств достижения цели» [8, с. 37].

Существуют уровни критического мышления, для каждого из которых есть свой вид аргументации, характеризующийся различными соотношениями логической и когнитивной компонентов:

- 1) эмпирический уровень – критическая проверка фактов;
- 2) теоретический уровень – критическая проверка теорий;
- 3) метатеоретический уровень – критическая проверка норм и ценностей [2, с. 30].

Для развития критического мышления в процессе обучения необходимо применять активные и интерактивные методы обучения. При обучении можно создавать различные ситуационные задачи в процессе решения которых студенты могут подвергать сомнению достоверность полученной информации, делать свои выводы и рассматривать возможности решения проблемы.

Рассмотрим формирование критического мышления с помощью подхода «Педагогическая технология развития критического мышления посредством чтения и письма»

(ТРКМЧП), «так как одной из важнейших задач обучения математике является формирование умений правильно мыслить и рассуждать. Мышление тесно связано с речью. Нельзя развивать мышление, не развивая речь» [3, с. 33].

Основой данного метода является чтение и письмо, с помощью которых получаем и передаем информацию, т.е. необходимо научить студентов эффективно и продуктивно читать и писать. При таком чтении информация подвергается обработке, анализу при котором полученная информация выстраивается по значимости.

С помощью письма человек делает умозаключения, размышляет о сведениях, которые он получил при чтении, поэтому эффективность чтения и письма взаимосвязана.

В курсе обучения математики чтение и письмо также играют важную роль так как при решении задач, изучении теорем и доказательств необходимо у студентов выработать умение эффективного чтения. При таком чтении полученное задание будет проанализировано, будут сделаны различные умозаключения и найдены пути её решения.

Рассмотрим технологию «Развитие критического мышления через чтение и письмо», разработанную американскими педагогами Дж. Стил, К. Меридитом и Ч. Темплом в виде таблицы в которой даны технологические этапы и применяемые методы обучения (табл. 1) [6].

Таблица 1. Технология развития критического мышления

Технологические этапы	Возможные приемы и методы
<p>I. Вызов (evocation):</p> <ul style="list-style-type: none"> - актуализация имеющихся знаний; - пробуждение интереса к получению новой информации; - постановка учеником собственных целей обучения. 	<p>Составление списка «известной информации»:</p> <ul style="list-style-type: none"> • рассказ-предположение по ключевым словам; • систематизация материала (графическая): кластеры, таблицы; • верные и неверные утверждения; • перепутанные логические цепочки; • мозговая атака; • проблемные вопросы, «толстые» и «тонкие» вопросы и т.д.
<p>Информация, полученная на стадии вызова, выслушивается, записывается, обсуждается. Работа ведется индивидуально, в парах или группах.</p>	
<p>II. Осмысление содержания (realization of meaning):</p> <ul style="list-style-type: none"> - получение новой информации; - корректировка учеником поставленных целей обучения. 	<p>Методы активного чтения:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «инсерт»; • «фишбоун»; • «идеал»; • ведение различных записей типа двойных дневников, бортовых журналов; • поиск ответов на вопросы, поставленные в первой части урока <p>вопросы</p>
<p>На стадии осмысления содержания осуществляется непосредственный контакт с новой информацией (текст, фильм, лекции, материал параграфа). Работа ведется индивидуально или в парах. В групповой работе должны присутствовать два элемента – индивидуальный поиск и обмен идеями, причем личный поиск непременно предшествует обмену мнениями.</p>	

<p>III. Рефлексия (reflection): -размышление, рождение нового знания; -постановка учеником новых целей обучения.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Заполнение кластеров, таблиц; • установление причинно-следственных связей между блоками информации; • возврат к ключевым словам, верным и неверным утверждениям; • ответы на поставленные вопросы; • организация устных и письменных круглых столов; • организация различных видов дискуссий; • написание творческих работ; • исследования по отдельным вопросам темы и т.д.
<p>На стадии рефлексии осуществляется анализ, творческая переработка, интерпретация изученной информации. Работа ведется индивидуально, в парах или в группах.</p>	

Учебные задачи можно разбить на группы, направленные на использование логических способов и приемов критического анализа и оценки высказываний студентов в учебно-познавательной деятельности. Таковыми могут быть задачи следующего типа:

1 тип. Ситуация: найти причину несоответствия из предложенного суждения. Из изначально неверной посылки путем логических суждений получается новый вывод, который противоречит полученным знаниям у студентов.

2 тип. Ситуация: предлагается выяснить причину, в которой из первоначального справедливого суждения путем некорректных логических операций получается абсурдный вывод.

3 тип. Полученный результат осмысливается «критически» таким образом, что его правильность подвергается сомнению (критическое осмысление проводится некорректно). Дальнейшее рассуждение предлагается студентам провести самостоятельно.

Таким образом, критическое мышление опирается на критическую деятельность студента. Для того, чтобы обучить этой деятельности необходимо действовать постепенно: сначала научить находить суждения, в котором имеется ошибка; затем показать, как следует подбирать аргументы, для того, чтобы обосновать наличие ошибки, и, наконец, потребовать от студентов развернутого и последовательного построения опровержений.

Заключение. Применение критического мышления рассматривается как необходимость и одно из главных условий перестроения образования, начиная от содержания и заканчивая образовательными стандартами, а также внедрением новых прогрессивных форм и методов обучения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Jonson D.W. & Jonson R. Cooperation and Competition. – Edina, MN: Interaction Book Company, 1989. – 256 с. [Электронный ресурс] // www.ccr-online.org/docs/artikel/02/05_manolas.pdf
2. Брюшинкин В.Н. Критическое мышление и аргументация // Критическое мышление, логика, аргументация / Под ред. В.Н. Брюшинкина, В.И. Маркина. – Калининград: Изд-во Калинингр. гос. ун-та, 2003. – С. 29-34.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психологические исследования. – М.: Лабиринт, 1996. – 416 с.
4. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. – СПб.: Издательство «Альянс «Дельта», 2003. – 284 с.
5. Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на уроке. // Пособ. для учителя. – М.: Просвещение, 2004. – 173 с.
6. Мередит К., Стил Дж., Темпл Ч. Критическое мышление. Пос. 1-VIII // Подготовлено в рамках проекта «Чтение и письмо для Критического мышления». – М.: Изд-во «ИОО». – 1997-1999. – 178 с.
7. Райер Г., Лопанова Е., Рабочих Т. Современные технологии профессионального обучения: Учебно-методическое пособие. – Омск: Омскбланкиздат, 2001. – 89 с.
8. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына

чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын адресин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылыш керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы - MS Word.

- гарнитурасы - Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) -14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) -1

- абзацтык ачык жер - 1,27

- бардык талаачар -2 см

- мүмкүн болгон болуп чыгаруулар - курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - баштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, жери шаары, өлкөсү - кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук адреси (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы - чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация - кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын түзүлүшү

- максаты
- изилдөөнүн методологиясы жана методикасы...
- жыйынтыктар...
- илимий жаңылыгы...
- практикалык маанилүүлүгү...

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Макала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн - **акысыз**.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн - **500 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – **1000 сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – **3500 сом**.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным файлом и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи, поставленных перед статьей;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) - 14.
- Межстрочный интервал -1.
- Абзацный отступ -1,27.
- Поля - все по 2 см.
- Допустимые выделения - курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки на включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения - в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты), электронный адрес (размер шрифта -14 кегель, полужирный, выравнивание - по правому краю).
- Название статьи-заглавными буквами кыргызскоязычный, русскоязычный и англо-

зычный варианты (размер шрифта -14 кегль, полужирный, выравнивание - по центру).

Аннотация: (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Annotation) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы).

Структура аннотации:

- Цель
- Методология и методики исследования
- Результаты
- Научная новизна
- Практическая значимость

Объем аннотации 3-5 предложений.. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 - кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (**Key words**) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание - по ширине страницы.

Список литературы: на кыргызском и русском языке -10-15 источников. (Размер шрифта -12 кегль, выравнивание -по ширине страницы).

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО - бесплатно,

Для сотрудников и аспирантов КАО – 500 сом

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана - 1000сом

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья -3500сом

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Мамбетакунов Э.
Токтогулов А.Т.
Конушбаева Р.*

*Mambetkunov E.
Toktogulov A.T.
Konushbaeva R.*

КЕСИПТИК ЛИЦЕЙЛЕРДИН ФИЗИКА КУРСУНУН ПРЕДМЕТТИК СТАНДАРТЫ ЖӨНҮНДӨ.....	3
О ПРЕДМЕТНОМ СТАНДАРТЕ КУРСА ФИЗИКИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЛИЦЕЯХ.....	3
ABOUT THE SUBJECT STANDARD OF THE COURSE OF PHYSICS IN PROFESSIONAL LYCEUMS.....	3

*Рысбаев С. К.
Rysbaev S.K.*

КЫРГЫЗДЫН САЛТ, НАРК, КААДА, ҮРП-АДАТ ЖАНА ЫРЫМ-ЖЫРЫМДАРЫ – ЖАШТАРГА УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАР АРКЫЛУУ ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН НЕГИЗДЕРИ	10
ТРАДИЦИИ, ОБРЯДЫ, ОБЫЧАИ КАК ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ КЫРГЫЗОВ.....	10
TRADITIONS, CEREMONIES, CUSTOMS, OMENS, NATIONAL VALUES OF THE KYRGYZ PEOPLE AS THE BASIS FOR YOUTH EDUCATION.....	10

*Асипова Н.А.
Asipova N.A.*

ИШИ ЖАНА ИЛИМИ ТӨП КЕЛГЕН УЛУУ ПЕДАГОГ И.Б. БЕКБОЕВ ЖӨНҮНДӨ.....	18
О НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ПЕДАГОГА И.Б. БЕКБОЕВА.....	18
ABOUT THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL ACTIVITY OF AN OUTSTANDING TEACHER I.B. BEKBOEV.....	18

*Ниязова А. М.
Niiazova A. M.*

КОМПЕТЕНЦИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК КЛЮЧЕВЫЕ ПОНЯТИЯ В КОНТЕКСТЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА.....	21
---	----

КОМПЕТЕНЦИЯ ЖАНА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК МАМИЛЕНИН ШАРТЫНДА ТҮЙҮНДҮҮ ТҮШҮНҮКТӨР КАТАРЫ.....	21
COMPETENCE AND RELIABILITY IN THE CONTEXT OF A COMPETENCY-BASED APPROACH.....	21

Алиев Ш.
Aliyev Sh.

ИСАК БЕКБОЕВ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МАТЕМАТИКАНЫН ДИДАКТИКАСЫ ИЛИМИНИН НЕГИЗДӨӨЧҮСҮ.....	25
ИСАК БЕКБОЕВ НАУЧНЫЙ ОСНОВАТЕЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ НАУК ПО МАТЕМАТИКЕ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	25
ISAK BEKBOYEV THE SCIENTIFIC FOUNDER OF DIDACTIC SCIENCES ON MATHEMATICS IN KYRGYZSTAN.....	25

Асанова М. Б.
Asanova M. B.

ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ОКУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ЭЛЕКТРОНДУК ОКУУ КИТЕПТЕРИНИН РОЛУ.....	30
РОЛЬ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКОВ В ФОРМИРОВАНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ.....	30
THE ROLE OF ELECTRONIC TEXTBOOKS IN THE FORMATION OF INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS.....	30

Биймурсаева Б.М.
Biymursaeva B. M.

АЛГЕБРАНЫ ОКУТУУДА САНАРИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ РЕСУРСТАРЫН КОЛДОНУУ.....	35
ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АЛГЕБРЫ.....	35
THE USE OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN THE STUDY OF ALGEBRA.....	35

Карасартова Н.А.
Karasartova N.A.

БОЛОЧОКТОГУ БИОЛОГИЯ МУГАЛИМДЕРИ ҮЧҮН ФИЗИКА МЕНЕН БИОЛОГИЯЛЫК БИЛИМДЕРДИ ИНТЕГРАЛДАШТЫРУУНУН МААНИСИ.....	38
ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ЗНАНИЙ ФИЗИКИ И БИОЛОГИИ ДЛЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ.....	38
THE VALUE OF INTEGRATION KNOWLEDGE OF PHYSICS AND BIOLOGY FOR FUTURE BIOLOGY TEACHERS.....	38

Момуналиев С.
Momunaliev S.

Ч.АЙТМАТОВДУН БАЛАЛЫГЫНЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИН ОКУУЧУЛАРГА ЖЕТКИРҮҮНҮН АЙРЫМ ЖАГДАЙЛАРЫ.....	43
НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ВЛИЯНИЕ ДЕТСТВО Ч.АЙТМАТОВА НА ЕГО ТВОРЧЕСТВО.....	43

CERTAIN ASPECTS/ISSUES OF TEACHING STUDENTS THE INFLUENCE OF CHINGIZ AITMATOV'S CHILDHOOD TO HIS NOVELS ANDWORKS.....	43
<i>Токтогулова Г. Т.</i>	
<i>Toktogulova G. T.</i>	
ТИЛ САЯСАТЫНА ТАРЫХЫЙ АНАЛИЗ.....	47
ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ.....	47
HISTORICAL ANALYSIS OF LANGUAGE POLICY.....	47
<i>Ураимхалилова А.</i>	
<i>Маткаримова М.</i>	
<i>Эрматали уулу Б.</i>	
<i>Uraimkhalilova A.</i>	
<i>Matkarimova M.</i>	
<i>Ermatali uulu B.</i>	
ТҮЗҮҮГӨ БЕРИЛГЕН МАСЕЛЕЛЕР АРКЫЛУУ СТУДЕНТТЕРДИН МАТЕМАТИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ.....	51
РАЗВИТИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ЗАДАЧ НА ПОСТРОЕНИЕ.....	51
DEVELOPING STUDENTS' MATHEMATICAL ACTIVITY WITH THE HELP OF CONSTRUCTION TASKS.....	51
<i>Ысмайылов К. З.</i>	
<i>Ysmailyov K. Z.</i>	
МЕДИЦИНАЛЫК КОЛЛЕДЖДИН СТУДЕНТТЕРИНИН РУХАНИЙ МАДАНИЯТЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ.....	57
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА.....	57
PEDAGOGICAL CONDITIONS OF MORAL CULTURE DEVELOPMENT IN MEDICAL COLLEGE.....	57
<i>Селищев А.Н.</i>	
<i>Selishchev E.N.</i>	
ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ НАСЕЛЕНИЯ МИРА.....	61
ДУЙНО КАЛКЫНЫН ГЕОГРАФИЯСЫН СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ИЗДЕНҮҮ ПРОЦЕССИНДЕГИ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮН ТҮЗҮЛҮШҮ.....	61
THE FORMATION OF COMPETENCE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF INDEPENDENT WORK IN STUDYING OF GEOGRAPHY OF THE WORLD'S POPULATION.....	61
<i>Адыкулов А.А.</i>	
<i>Adykulov A.A.</i>	
КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ИДЕЯ О БЕССОЗНАТЕЛЬНОМ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ.....	65

ПЕДАГОГИКАЛЫК ПСИХОЛОГИЯДА БЕЙАБАЛ ТУУРАЛУУ КОНЦЕПТУАЛДЫК ИДЕЯ.....	65
THE CONCEPTUAL IDEA OF UNCONSCIOUS IN PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY.....	65

Аликова А.М.
Alikova A.M.

МЕКТЕПТИК МАТЕМАТИКА КУРСУНДАГЫ КАРЖЫЛОО МАТЕМАТИКАНЫН ЭЛЕМЕНТТЕРИ: ТҮШҮНҮКТӨРДҮН МАЗМУНУ, ОКУТУУНУН КЭЭ БИР ЫКМАЛАРЫ.....	77
ЭЛЕМЕНТЫ ФИНАНСОВОЙ МАТЕМАТИКИ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ: СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЙ, МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ.....	77
ELEMENTS OF FINANCIAL MATHEMATICS IN SCHOOL COURSE OF MATHEMATICS: CONTENT OF CONCEPTS, TEACHING METHODS.....	77

Баженев Р. И.
Vazhenov R. I.

МЕТОДИКА ПРИВЛЕЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ К НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЕ.....	84
СТУДЕНТТЕРДИ ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ ИШТЕРИНЕ ТАРТУУНУН МЕТОДИКАСЫ.....	84
THE METHODOLOGY OF INVOLVING STUDENTS IN SCIENTIFIC RESEARCH.....	84

Байсалов Дж.У.
Seitalieva E.S.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В МЕТОДИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.....	89
COMPETENCE APPROACH IN METHODOLOGICAL AND MATHEMATICAL PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF INITIAL CLASSES.....	89

Бочкарева О. В.
Vochkareva O. V.

МЕТОДОЛОГИЯ ДИАЛОГА В МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ.....	94
МЕТОДОЛОГИЯСЫ ДИАЛОГ МУЗЫКАЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ.....	94
THE METHODOLOGY OF DIALOGUE IN THE MUSICAL-PEDAGOGICAL EDUCATION.....	94

Королева Е. Н.
Koroleva E. N.

АНАЛИЗ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ЗАСЛУЖЕННЫХ ХУДОЖНИКОВ РОССИИ КОНЦА ХХ – НАЧАЛА ХХІ ВЕКА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ.....	98
--	----

ANALYSIS OF THE CULTURAL HERITAGE OF SERVED ARTISTS OF RUSSIA AT THE END OF THE XX - THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY, AS THE PROCESS OF FORMING ETHNO-CULTURAL IDENTITY OF STUDENTS IN ELEMENTARY SCHOOL.....	98
--	----

Майлыбашева Ч. С.
Исраилова Г. Т.

Maylybasheva Ch. S.
Israilova G. T.

МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО КУРСУ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ.....	102
МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ КУРСУ БОЮНЧА МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУНУН ЫКМАЛАРЫ.....	102
THE METHODS OF SOLVING PROBLEMS IN THE COURSE METHODS OF TEACHING MATHEMATICS.....	102

Раимкулова А.С.
Сакмамбетова У.

Raimkulova A.S.
Saktambetova U.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА ПО РАЗВИТИЮ САМООЦЕНКИ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ СЕМЬИ.....	108
ҮЙ-БУЛӨЛҮК ЧӨЙРӨДӨ ОКУЧУУЛАРДЫН ӨЗҮ ӨЗҮН БААЛООСУН ӨСҮП ӨНҮКТҮРҮҮ БОЮНЧА БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ.....	108
FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF A FUTURE TEACHER FOR THE DEVELOPMENT OF SELF-ESTEEM OF STUDENTS IN FAMILIES.....	108

Челпакова С.М.
Chelpakova S.M.

КЫРГЫЗСТАНДА МЕКТЕПТЕН ТЫШКАРКЫ КОШУМЧА БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕЛЕРИНИН ТҮПТӨЛҮШҮ.....	112
СТАНОВЛЕНИЕ ВНЕШКОЛЬНОГО ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗТАНЕ.....	112
FORMATION OF OUT OF SCHOOL ADDITIONAL EDUCATION IN KYRGYZSTAN.....	112

Зайцев И. С.
Zaitsev I. S.

СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ НА РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ЭТАПАХ.....	116
SOCIAL DEVELOPMENT AT DIFFERENT AGE STAGES.....	116

Толстых Е. Л.
Tolstykh E. L.

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ ТВОРЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ НОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ.....	120
---	-----

PREPARATION OF STUDENTS OF CREATIVE DIRECTIONS IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF NEW EDUCATIONAL STANDARD.....	120
---	-----

Ибирайым кызы А.

Ibiraıym kuzu A.

ИНФОРМАТИКАНЫ ЭЛЕКТРОНДУК ОКУТУУДА МУГАЛИМДИН ОКУУЧУЛАРДАГЫ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРДҮН КАЛЫПТАНЫШЫН ДИАГНОЗДОО МАДАНИЯТЫ.....	123
ДИАГНОСТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА УЧИТЕЛЯ С ЦЕЛЬЮ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ЭЛЕКТРОННОМ ОБУЧЕНИИ ИНФОРМАТИКЕ.....	123
DIAGNOSTIC CULTURE OF A TEACHER FOR THE FORMATION OF COMPETENCE OF STUDENTS IN ELECTRONIC INFORMATION EDUCATION.....	123

Асаналиева М. М.

Asanalieva M. M.

РУХАНИЙ МАДАНИЯТТУУЛУКТУ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КӨЙГӨЙЛӨРҮ.....	130
ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ.....	130
PROBLEMS OF SPIRITUAL CULTURE DEVELOPMENT.....	130

Аттокурова А. Д.

Attokurova A. D.

МАТЕМАТИКА МУГАЛИМИНИН КОМПЕТЕНТТИК МААНИЛҮҮ САПАТТАРЫ.....	133
КОМПЕТЕНТНО ВАЖНЫЕ КАЧЕСТВА УЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ.....	133
COMPETENTLY IMPORTANT QUALITIES OF A MATHEMATIC TEACHER.....	133

Барныбаев Т. Р.

Barrybaev T. R.

КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК МАМИЛЕНИН ЖОГОРКУ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ ОРДУ.....	138
МЕСТО КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ВЫСШЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ.....	138
PLACE OF COMPETENCE APPROACH IN HIGHER VOCATIONAL EDUCATION.....	138

Батыркулова А.Б.

Batyrkulova A. B.

ЛЕГЕНДАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУДАГЫ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР.....	142
ОСОБЕННОСТИ В ОБУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИЗ ЛЕГЕНД.....	142
FEATURES IN THE TRAINING OF WORKS FROM LEGENDS.....	142

Кыштообаева Ч.А.

Kyshtoobaeva Ch.A.,

САНДЫК МЕТОДДОР КУРСУН ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ.....	146
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ КУРСА ЧИСЛЕННЫЕ МЕТОД.....	146
THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING A COURSE NUMERICAL METHODS.....	146

Токтомамбетова Ж. С.

Тагаева Д. А.

Toktomambetova Zh. S.

Tagaeva Damira Abylkasymovna

МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА КОМПЕТЕНТУҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН ТАПШЫРМАЛАРДЫ ТҮЗҮҮНҮН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ.....	151
НЕКОТОРЫЕ ПУТИ СОСТАВЛЕНИЯ КОМПЕНТНОСТНО- ОРИЕНТИРОВАННЫХ ЗАДАНИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ.....	151
SOME WAYS OF COMPILING COMPETENCY-ORIENTED TASKS IN MATHEMATICS LESSONS.....	151

Тагаева Г. С.

Tagaeva G. S.

МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ.....	156
БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛООНУН МОДЕЛИ.....	156
ASSESSMENT MODEL ACADEMIC ACHIEVEMENTS STUDENTS ELEMENTARY SCHOOL.....	156

Кекеева Ч. О.

Kekeeva Ch. O.

ПРЕДМЕТТИК СТАНДАРТТЫН ТАЛАПТАРЫНА БЛАЙЫК БИОЛОГИЯ САБАГЫН ТЕМАТИКАЛЫК ПЛАНДАШТЫРУУНУ ӨРКҮНДӨТҮҮ.....	162
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕМАТИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЕ УРОКА БИОЛОГИИ ПО ТРЕБОВАНИЯМИ ПРЕДМЕТНОГО СТАНДАРТА.....	162
IMPROVE THE THEMATIC PLANNING OF THE BIOLOGY LESSON IN ACCORDANCE WITH THE SUBJECT STANDARD.....	162

Умарова Р.Н.

Umarova R.N.

КЫРГЫЗДАРДА КЫЗ БАЛДАРДЫ СОЦИАЛДАШТЫРУУНУН ТАРЫХЫЙ –МАДАНИЙ ӨБӨЛГӨЛӨРҮ ЖАНА ШАРТТАРЫ.....	168
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И УСЛОВИЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ ДЕВОЧЕК У КЫРГЫЗОВ.....	168
HISTORICAL AND CULTURAL BACKGROUND AND CONDITIONS SOCIALIZATION OF GIRLS IN KYRGYZ.....	168

Нажимидинова А.Э.

Najimidinova A.E.

КЫРГЫЗ БАЛДАР ФОЛЬКЛОРУНУН ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК МААНИ-МАҢЫЗЫНЫН ИЗИЛДЕНИШИ ЖАНА ЖОЖдордун ПЕДАГОГИКАЛЫК ФАКУЛЬТЕТТЕРИНДЕ ОКУП ҮЙРӨНҮЛҮШҮНҮН АБАЛЫ.....	175
ИССЛЕДОВАНИЕ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА И ЕГО УЧЕБНОЕ СОСТОЯНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТАХ ВУЗов.....	175
THE STUDY OF THE ETHNOPEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF KYRGYZ CHILDREN'S FOLKLORE AND ITS EDUCATIONAL STATUS IN THE PEDAGOGICAL FACULTIES OF UNIVERSITIES.....	175

Айтбай кызы Г.

Aitbaikygy G.

А.ОСМОНОВДУН «ЖЕҢИШБЕК» ПОЭМАСЫН ҮЙРӨТҮҮДӨ ПРОБЛЕМАЛЫК ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН КОЛДОНУУНУН АЙРЫМ ШАРТ-ЖАГДАЙЛАРЫ.....	180
ПРИМЕНЕНИЕ ПРОБЛЕМНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПОЭМЫ А. ОСМОНОВА “ЖЕНИШБЕК”.....	180
THE APPLICATION OF PROBLEMATIC LEARNING IN THE STUDY A. OSMONOV'S POEM “ZHENISHBEK”	180

Исаева Р. У.

Isaeva R. U.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ФИЗИКА МУГАЛИМДЕРИН ДАЯРДООНУН ТЕОРИЯДАГЫ ЖАНА ПРАКТИКАДАГЫ АБАЛЫ.....	185
СОСТОЯНИЕ ПОДГОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ТЕОРИИ И НА ПРАКТИКЕ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	185
STATE OF TRAINING OF TEACHERS OF PHYSICS IN THEORY AND IN PRACTICE IN THE KYRGYZ REPUBLIC.....	185

Сакиева С.С.,

Осмоналиева С.Ч.

Sakieva S.S.,

Osmonalieva S.Ch.

АДАБИЙ ОКУУ: ОКУУ КӨНДҮМҮ, ТЕОРИЯСЫ ЖАНА ПРАКТИКАСЫ.....	191
ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ: НАВЫКИ ЧТЕНИЯ, ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА.....	191
LITERARY READING: READING SKILLS, THEORY AND PRACTIC.....	191

Эргешали кызы А.

Айдарова М.Д.

Эргешали кызы А.

Ergeshali kyzy A.

Aidarova M.D.,

Ergeshali kyzy A.

ЖОГОРКУ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫН ҮЙ-БҮЛӨЛҮК
ТУРМУШКА ДАЯРДОО БОЮНЧА ЖҮРГҮЗҮЛГӨН

ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ТАЖРЫЙБА ИШТЕРИНИН КЫСКАЧА МАЗМУНУ.....	197
КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПРОВЕДЕННЫХ ОПЫТНО ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ РАБОТ ПО ПОДГОТОВКЕ СТАРШЕКЛАССНИКОВ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ.....	197
SUMMARY OF PILOT EXPERIMENTS ON PREPARING HIGH SCHOOL STUDENTS FOR FAMILY LIFE.....	197

Рысбаев С. К.
Кожоева К.

Rysbaev S.K.,
Kozhоеva K.

МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН АДЕП МАДАНИЯТЫНА ҮЙРӨТҮҮНҮН БАГЫТТАРЫ.....	202
НАПРАВЛЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В ОБУЧЕНИИ НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЕ.....	202
THE DIRECTION OF TEACHING STUDENTS TO MORAL CULTURE.....	202

Алмурзаева С.
Almurzaeva S.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ САМОКОНТРОЛЯ УЧИТЕЛЯ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА.....	209
ӨЗҮН ӨЗҮ ТЕКШЕРҮҮ БИЛҮҮ КӨНДҮМДӨРҮНҮН КАЛЫПТАНУУСУ - КЕСИПТИК ЧЕБЕРЧИЛИКТИН НАТЫЙЖАЛУУ КАРАЖАТЫ КАТАРЫ.....	209
FORMATION OF TEACHER'S SELF – CONTROL SKILLS AS AN EFFECTIVE MEANS OF IMPROVEMENT.....	209

Босова Л. Л.
Bosova L. L.

О ЦЕЛЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В ОБЛАСТИ ИНФОРМА- ТИКИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	214
ABOUT THE PURPOSES OF MODERN EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN IN THE FIELD OF INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES.....	214

Жадраева Л. У.
Искакова М. Т.

Zhadrayeva L.
Iskakova M.

ДИДАКТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОЗДАНИЮ УЧЕБНИКА И УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПО МАТЕМАТИКЕ В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ОБ- РАЗОВАНИЯ.....	220
DIDACTIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO CREATING A TEXTBOOK AND EDUCATIONAL MATERIALS IN MATHEMATICS IN THE CONTEXT OF UPDATING THE CONTENT OF EDUCATION.....	220

Иманкулова М. Т.

Imankulova M. T.

КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.....	226
БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ОРУС ТИЛИН ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ КОММУНИКА- ТИВДИК-ИШМЕРДҮҮЛҮК МАМИЛЕ.....	226
COMMUNICATIVE-ACTIVITY APPROACH IN THE PROCESS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE AT ELEMENTARY SCHOOL.....	226

Торогельдиева К.М.

Беделова Н.С.

Ажибекова А.Т.

Torogeldieva K.M.

Bedelova N.S.

Ajibekova A.T.

МАТЕМАТИКА БОЮНЧА ОКУУ МЕТОДИКАЛЫК КОМПЛЕКСТЕРДИ ТҮЗҮҮДӨГҮ МУГАЛИМДИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ.....	231
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ ПО СОЗДАНИЮ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ ПО МАТЕМАТИКЕ.....	231
TEACHERS' ACTIVITIES IN CREATING EDUCATIONAL AND METHODICAL SET IN MATHEMATICS.....	231

Кайдиева Н. К.

Сабыров Р. С.

Kaidieva N. K.

Sabyrov R. S.

ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ	236
МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ СТУДЕНТТЕРДИН КРИТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮСҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ.....	236
FORMATION OF STUDENTS CRITICAL THINKING THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS.....	236

Ответственный секретарь Эшенова Н.А.
Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.
Компьютерная верстка Эшенова Н.А.
Техн. редактор А. Абдиев

Офсетная бумага А4

Тираж 200 экз.

Отпечатано в издательском центре «Окуу китеби» КАО
Кыргызская республика 720040, г.Бишкек, бульвар Эркиндик 25.

Тел.: +996(312)622368